

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**HADİS EDEBİYATINDA MU'CEM VE MEŞYEHA
TÜRÜ ESERLER
-HİCRİ VI. VE X. ASIRLAR ARASI-**

Muhammet Cihat BOZKIR

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Adil YAVUZ**

KONYA-2026

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet Cihat BOZKIR		
	Numarası	19810601073		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	HADİS EDEBİYATINDA MU'CEM VE MEŞYEHA TÜRÜ ESERLER -HİCRİ VI. VE X. ASIRLAR ARASI-			

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammet Cihat BOZKIR
İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet Cihat BOZKIR		
	Numarası	19810601073		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Adil YAVUZ		
Tezin Adı	HADİS EDEBİYATINDA MU‘CEM VE MEŞYEHA TÜRÜ ESERLER -HİCRİ VI. VE X. ASIRLAR ARASI-			

ÖZET

Bu çalışma, hadis edebiyatında önemli bir tasnif türü olan mu‘cem ve meşyeha eserlerini hicrî VI.-X. asırlar arasındaki gelişimiyle birlikte incelemektedir. Mu‘cem ve meşyehalar, hadis rivayet zincirlerini muhafaza etmeleri, râviler hakkındaki bilgileri içermeleri ve tasnif yöntemleriyle ilmi mirası aktarmaları bakımından kıymetli kaynaklardır. Tezde bu eser türlerinin tanımı, tarihî gelişimi, yazılış amaçları ve tasnif usulleri ele alınmış, çeşitli örnekler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca mu‘cem ve meşyeha türlerinin birbirleriyle olan ilişkisi, ricâl, tabakât ve diğer hadis edebiyatı türlerine katkıları incelenmiş ve bu tür eserlerin sadece hadis nakliyle sınırlı kalmayarak, biyografî, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi alanlarla ilgili bilgileri de içerdiği ortaya konmuştur.

Araştırma, mevcut literatürdeki boşlukları gidermeyi ve bu alandaki çalışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mu‘cem, Meşyeha, Tasnif, Hadis Edebiyatı

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Muhammet Cihat BOZKIR		
	Student Number	19810601073		
	Department	Temel İslam Bilimleri/Hadis		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Adil YAVUZ		
Title of the Thesis/Dissertation	WORKS OF THE MU'JAM AND MASHYAKHA GENRES IN HADITH LITERATURE -BETWEEN THE 6TH AND 10TH CENTURIES HIJRI-			

ABSTRACT

This study, examines mu‘jam and mashyakha works—significant classification types within hadith literature—along with their development between the 6th and 10th centuries AH. These works are valuable sources due to their preservation of hadith transmission chains, inclusion of information about narrators, and classification methods that help transmit scholarly heritage. The thesis discusses the definitions, historical development, purposes of writing, and classification principles of these genres, offering evaluations through various examples. It also explores the relationship between mu‘jam and mashyakha works, their contributions to rijāl, ṭabaqāt, and other branches of hadith literature. Furthermore, it demonstrates that these works are not limited to hadith transmission but also encompass fields such as biography, history, geography, and literature.

This research aims to address gaps in the existing literature and contribute to further studies in this field.

Keywords: Hadith, Mu‘jam, Mashyakha, Classification, Hadith Literature

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖNSÖZ.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU	1
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2
D. GÜNÜMÜZE KADAR YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	4
E. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS EDEBİYATINDA RİCÂLE GÖRE TASNİF TÜRLERİ VE MU'CEM İLE MEŞYEHALARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

1.1. Ale'r-Ricâl Tasnif Türlerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	21
1.1.1. Hadis Cüz'leri	21
1.1.2. Müsnedler	23
1.1.3. Etrâf Kitapları	26
1.2. Mu'cem Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Telif Usulleri	28
1.2.1. Mu'cem Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı	28
1.2.2. Mu'cem Türü Eserlerin Telif Usulleri.....	35
1.2.2.1. Eserlerin Tertibi.....	37

1.2.2.1.1. Hocaların Alfabetik Tertibi	37
1.2.2.1.2. Hocaların Vefat Tarihine Göre Tertibi.....	38
1.2.2.1.3. Hocaların Beldelerine Göre Tertibi.....	40
1.2.2.2. Eserlerin İçeriği.....	41
1.2.2.2.1. Rivayetlerin Esas Alındığı Eserler	41
1.2.2.2.2. Kitap İsimlerine Göre Yazılan Eserler	42
1.2.2.2.3. Hocaların Biyografilerinin Esas Alındığı Eserler	43
1.2.2.2.4. İcâzet Veren Hocaların Kaydedildiği Eserler.....	44
1.3. Mu'cem Türü Eserlerin Telif Amaçları.....	45
1.3.1. Rivayetleri Derleyip Toplama	45
1.3.2. Ezber Merkezli İlim Anlayışına Katkı	46
1.3.3. Hadislerin Senedlerini Koruyarak Aktarma.....	46
1.3.4. Hoca-Râvi İrtibatı ile Hadis Rivayetinde Kolaylık Sağlama	48
1.3.5. Tarihî Olayları ve Yapılan Rihleleri Aktarma	49
1.4. Hicrî Altıncı Asra Kadar Telif Edilen Belli Başlı Mu'cem ve Meşyeha Türü Eserler.....	51
1.4.1. Fesevî ve <i>Meşyeha</i> 'sı	51
1.4.1.1. Fesevî	51
1.4.1.2. el-Meşyeha.....	57
1.4.2. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve <i>el-Mu'cem</i> 'i.....	65
1.4.2.1. Ebû Ya'lâ.....	65
1.4.2.2. <i>el-Mu'cem</i>	71
1.4.3. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî ve <i>el-Mu'cem</i> 'i.....	75
1.4.3.1. İbnü'l-A'râbî.....	75
1.4.3.2. <i>el-Mu'cem</i>	80

1.4.4. Taberânî ve Üç Mu‘cemi.....	85
1.4.4.1. Taberânî.....	85
1.4.4.2. <i>el-Mu‘cemü’l-kebîr</i>	88
1.4.4.3. <i>el-Mu‘cemü’l-evsat</i>	89
1.4.4.4. <i>el-Mu‘cemü’s-sagîr</i>	96
1.5. Hicrî Altıncı Asra Kadar Telif Edilen Mu‘cem ve Meşyeha Türü Eserlerin Başlıca Özellikleri	101

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ VI. ASIRDAN X. ASRA KADAR YAZILAN MU‘CEM VE MEŞYEHA TÜRÜ ESERLER

2.1. Hocaların Alfabetik Sıralanmasına Göre Tertip Edilen Eserler	104
2.1.1. Ebû Abdillâh ed-Dekkâk’ın <i>Mu‘cemü’l-meşâyih</i> ’i.....	104
2.1.2. Kâdî’l-Mâristân’ın <i>Ehâdîsü şüyûhi’s-sikât</i> ’ı (<i>el-Meşyehatü’l-Kübrâ</i>)	106
2.1.3. Kâdî İyâz’ın <i>el-Gunye</i> ’si	110
2.1.4. Abdülkerîm b. Muhammed Sem‘ânî ve <i>Mucemleri</i>	113
2.1.4.1. <i>et-Tahbîr fi’l-Mu‘cemi’l-Kebîr</i>	115
2.1.4.2. <i>Mu‘cemü’s-şüyûh</i>	118
2.1.5. Ebü’l-Kâsım b. Asâkir’in <i>Mucemleri</i>	119
2.1.5.1. <i>Mu‘cemü’s-şüyûh</i>	120
2.1.5.2. <i>el-Mu‘cemü’l-müştemil</i>	121
2.1.6. Ebû Tâhir es-Silefî’nin <i>Mu‘cemü’s-sefer</i> ’i.....	122
2.1.7. Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin <i>el-Meşyeha</i> ’sı	129
2.1.8. Abdülmü’min b. Halef Dimyâtî’nin <i>el-Mu‘cem</i> ’i.....	131
2.1.9. Sa‘düddîn Mes‘ud b. Ahmed el-Hârisî’nin Şihâbüddîn el-Eberkûhî için yazdığı <i>el-Mu‘cem</i> ’i	134

2.1.10. Alemüddîn Birzâlî'nin Bedreddin İbn Cemâa için yazdığı <i>el-Meşyeha'sı</i>	135
2.1.11. Zehebî'nin Mucemleri	139
2.1.11.1. <i>Mu'cemü's-şüyûh/el-Mu'cemü'l-kebîr</i>	140
2.1.11.2. <i>el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn</i>	142
2.1.11.3. <i>el-Mu'cemü'l-latîf/el-Mu'cemü's-sagîr</i>	143
2.1.12. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî'nin Eserleri.....	144
2.1.12.1. Tâceddîn es-Sübki için yazdığı <i>el-Mu'cem</i> 'i.....	145
2.1.12.2. Muhyiddîn el-Yûnînî için yazdığı <i>el-Meşyeha'sı</i>	146
2.1.13. Akfehî'nin İbn Zahîre için yazdığı <i>İrşâdü't-tâlibîn</i> 'i	147
2.1.14. İbn Hacer el-Askalânî'nin Mucemleri	149
2.1.14.1. <i>el-Mecma'u'l-müesses li'l-Mu'cemi'l-müfehres</i>	150
2.1.14.2. <i>Meryem bint Ahmed el-Ezraî</i> için yazdığı <i>el-Mu'cem</i> 'i ...	152
2.1.15. Necmeddin İbn Fehd'in <i>Mu'cemü's-şüyûh</i> 'u	153
2.2. Hocaların Beldelerine Göre Tertip Edilen Eserler	157
2.2.1. Silefî'nin <i>el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye</i> ve <i>el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz</i> Eserleri.....	157
2.2.1.1. <i>el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye</i>	157
2.2.1.2. <i>el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz</i>	159
2.2.2. Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin Reşîdüddîn İbn Mesleme için yazdığı <i>el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye'si</i>	161
2.2.3. Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Vâdîâşî'nin <i>el-Bernâmec</i> 'i.....	162
2.2.4. Mücârî'nin <i>el-Bernâmec</i> 'i.....	165
2.2.5. Ebû Ca'fer Ahmed el-Belevî el-Vâdîâşî'nin <i>es-Sebet</i> 'i	167
2.3. Hocaların Vefat Tarihlerine Göre Tertip Edilen Eserler	169
2.3.1. Silefî'nin Ebû Abdillâh er-Râzî için yazdığı <i>el-Meşyeha'sı</i>	169

2.3.2. İbnü'l-Münzirî'nin Sâinüddîn en-Ne'âl için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı	170
2.3.3. İbnü'z-Zâhirî'nin İbnü'l-Buhârî için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı.....	173
2.3.4. İbn Mûsa el-Merakeşî'nin Zeynüddîn el-Merâği için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı.....	174
2.4. İlim Dalına Göre Tertip Edilen Eserler	176
2.4.1. Ebu'l-Hasen Ali er-Ru'aynî'nin <i>el-Bernâme</i> 'i.....	176
2.4.2. İbnü'ş-Şât'ın İbn Ebî'r-Rebî' için yazdığı <i>el-Bernâme</i> 'i.....	178
2.4.3. Kâsım b. Yûsuf et-Tücîbî'nin <i>el-Bernâme</i> 'i	181
2.4.4. Sirâcüddîn el-Kazvî'nin <i>el-Meşyeha</i> 'sı.....	184
2.4.5. İbn Hacer el-Askalânî'nin <i>el-Mu'cemü'l-müfehres</i> 'i.....	185
2.5. Belirli Bir Sisteme Dayanmadan Tertip Edilen Eserler	187
2.5.1. İbnü'l-Ahdar'ın Meşyehaları	187
2.5.1.1. Şühde el-Kâtibe için yazdığı <i>el-Meşyeha/el-'Umde mine'l-fevâid</i> 'i.....	188
2.5.1.2. İbn Nekkûr için yazdığı <i>el-Meşyeha/el-Fevâ'idü'l-Hisân</i> 'ı	189
2.5.2. İbn Ebî Ceraveyhî'nin Şehâbeddin Sühreverdî için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı.....	190
2.5.3. Ziyaüddîn el-Makdisî'nin <i>es-Sebet</i> 'i.....	191
2.5.4. Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin Ebü'l-Müneccâ İbnü'l-Lettî için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı	193
2.5.5. Ebû Abdillâh el-Kencî'nin Dâniyâl et-Türkmânî için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı.....	194
2.5.6. Muhammed b. Ebî'l-Feth Ba'lebekkî'nin Şerefüddîn el-Yûnînî için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı.....	196
2.5.7. Alemüddîn Birzâlî'nin İbn 'Abdüddâim el-Makdisî için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı.....	197

2.5.8. İbn Râfi‘ es-Sellâmî’nin İbn İmâmi’s-Sahra el-Beyyânî için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> ’sı	198
2.5.9. Şemsüddîn es-Sellâmi’nin <i>es-Sebet</i> ’i.....	199
2.5.10. Fihristler.....	201
2.6. Mu’cem Türü Eserlerin Mahiyeti	201
2.7. Mu’cemlerin Telif Edildiği İlmî Merkezler	202
2.8. Hicrî VI-X. Asırlarda Telif Edilen Mu’cem ve Meşyeha Türü Eserlerin Özellikleri.....	203
SONUÇ	216
KAYNAKÇA	220
EKLER	241
Ek-1 Hicrî VI-X. Asırlarda Telif Edilen Mu’cem ve Meşyeha Türü Eserler Tablosu	241

ÖNSÖZ

Sünnet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen söz, fiil ve takrirleri ifade eden terimdir. Bu terim, İslamî ilimler literatüründe, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşamı boyunca sarf ettiği sözler, sergilediği davranışlar ve sahâbîlerin gerçekleştirdiği fiillere yönelik onayı veya sessiz kalışı anlamına gelir. Hadisler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî ve ahlâkî rehberliğini yansıttığı için Müslümanlar açısından büyük bir öneme sahiptir.

Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.), hadislerin ezberlenmesini, korunmasını ve sonraki nesillere aktarılmasını teşvik etmiş, bu konuda gayret gösterenlere büyük müjdeler vermiştir. Hadislerin unutulmaması ve sahih bir şekilde aktarılması adına yapılan bu teşvikler, sahâbenin hadis rivayetine olan ilgisini artırmıştır.

Sahâbîler, bu teşviklerin etkisiyle Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadisleri dikkatle dinler, ezberler, aralarında müzakere eder ve birbirlerine aktararak muhafaza ederlerdi. Böylece hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güçlü bir öğrenme ve aktarma süreci gelişmiştir. Bazı sahâbîler ise, hadisleri sadece sözlü olarak değil, yazılı biçimde de kaydederek koruma altına almışlardır. Bu durum, hadislerin hem şifâhî hem de yazılı olarak aktarılmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim bazı sahâbîler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duydukları hadisleri yazıya geçirdikleri gibi, tabiîn nesli de sahâbeden işittikleri hadisleri aynı titizlikle kaydederdiler. Böylece hadis ilmi, kuşaktan kuşağa güvenli bir şekilde aktarılmıştır. Sahâbe döneminde başlayan ve ilmî yöntemler çerçevesinde gelişen ezberleme, yazma ve aktarma faaliyetlerinin devamında hadisler tedvin edilmiştir.

Hadis edebiyatı türlerinden bir tür de rivayetlerin alındığı kişilere göre tertip edilen eserlerdir. Nitekim hadis âlimlerinin önem verdiği konulardan birisinin de rivayetleri aldıkları hocalarına göre ayrı ayrı toplamak ve onların senedlerini bir araya getirmektir. Bu faaliyetler de hadis ilminin altın çağı sayılan hicrî üçüncü asırda Mu'cemşeyha, sebet, fehrese ve bernamec gibi hadis taliplerinin elde ettiklerini hocalarından ilk kaynağına kadar ulaşan isnad zinciriyle kaydettikleri edebî türler olarak teşekkül etmiş ve zamanla sistematik hale gelmiştir.

Çalışmamızın ana konusu olan hicrî VI. asır, mu'cem ve meşyeha telifinde bir dönüm noktası olmuştur. Hicrî VI. asra kadar telif edilen eserler, sadece hocaların sened ve hadis rivayetlerinden oluşmaktayken hicrî VI. asırdan itibaren, hocalardan alınan kitapların senediyle zikredildiği eserler halinde de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun dışında hocaların biyografilerinin ayrıntılı anlatımı gibi farklı unsurlar da sadece hicrî VI. asırdan itibaren görülmektedir.

Mu'cem ve meşyeha türü eserleri konu edindiğimiz bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde mu'cem ve meşyehaların ortaya çıkışı, literatürü, telif usulleri, yazılış gaye ve faydaları gibi teknik bilgiler üzerinde duracağız. Ayrıca hicrî VI. asra kadar yazılmış olan ilk ve en önemli örnekleri ele alacağız. İkinci bölümde ise hicrî VI. asırdan X. asra kadar yazılmış olan önemli mu'cem türü eserleri inceleyeceğiz. Mu'cemlere olan benzerliklerinden dolayı mu'cem türünün kapsamına giren eserlere de çalışmamızda yer vereceğiz.

Bu çalışmanın her aşamasında bilgisi, yönlendirmeleri ve değerli katkılarıyla bana yol gösteren saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Adil Yavuz'a, tez yazım sürecinde rehberlik eden ve desteklerini esirgemeyen TİK üyesi kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ömer Özpınar'a ve Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol'a, önerileriyle tezimize katkı sunan jüri üyesi değerli hocalarım Prof. Dr. Seyit Avcı'ya ve Doç. Dr. Mustafa Karabacak'a en içten duygularıyla teşekkür ederim. Ayrıca kaynak temini ve metin tashihiinde yardımlarını gördüğüm arkadaşım Halil Ünal'a, her daim maddi ve manevi desteğini hissettiğim kıymetli eşime, yoğun çalışma temposu nedeniyle zaman zaman kendilerine yeterince vakit ayıramadığım sevgili çocuklarım Gülnihal, Mehmet Emin ve Abdullah Asım'a en kalbî şükranlarımı sunarım.

Muhammet Cihat BOZKIR

2026-Konya

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn (oğlu)
bk.	: Bakınız
bnt.	: Bint (kızı)
c.	: Cilt
(c.c.)	: Celle Celaluhu
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
krş.	: Karşılaştır
ör.	: Örnek
r.a.	: Radiyallahu anh.
s.	: Sayfa
(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Basım tarihi yok
tsh.	: Tashih
vb.	: Ve benzeri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Biz bu çalışmamızda hadis edebiyatında h. VI. asırdan X. asra kadar telif edilen mu'cem ve meşyeha türü eserleri inceleyeceğiz. Bu tür eserler bize hadis alanında büyük bir bilgi birikimini aktaran en önemli kaynaklardandır. Birçok rivayeti senediyle kapsayan ve hadisleri günümüze aktaran külliyatlar oldukları gibi hocaları tanıtan ricâl ve tabakât konusunda bilgi kaynağı olma işlevi de görmektedirler. Bunun yanında hicrî VI. asırdan sonra telif edilen eserlerin birçoğu zengin içeriğiyle tarih, coğrafya, kelim ve fıkıh gibi ilimlere de kaynaklık etmektedir. Ancak bu tür eserlerin çok ve usullerinin çeşitli olması sebebiyle bu tür eserleri tanıtan kapsamlı ve sistematik bir esere ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak ne Arapça'da ne de Türkçe'de bu hedefi tam manasıyla yerine getiren kapsamlı bir eser bulunmamaktadır. Biz bu çalışmamızla, bu konuda bir katkı sunmaya çalışacağız.

Hicrî ilk beş asırda kaleme alınan mu'cem ve meşyeha türü eserler hakkında yapılmış ve yapılmakta olan bazı çalışmaların bulunması sebebiyle, bu araştırmada hicrî VI. asırdan X. asra kadar yazılan eserlerin ele alınması tercih edilmiştir. Mu'cem ve meşyeha türüne ait eserlerin sayıca fazla olması dolayısıyla, inceleme alanı dört asırlık bir zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, hicrî VI. asır ve sonrasında eserlerle karşılaştırma ve mukayese yapılabilmesi, türün ilk örneklerinin önemini ortaya konulması ve gelişim seyrinin daha sağlıklı biçimde izlenebilmesi amacıyla, erken dönemlerde kaleme alınan eserlere de çalışmada yer verilmiştir.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Hadis ilminin önemli bir alanını teşkil eden mu'cem ve meşyeha türü eserlerin, sistematik ve kapsamlı olan tanıtıcı bir çalışma ile ele alınması bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bizim çalışmamızın amacı da bu ihtiyaca mümkün olduğu kadar cevap vermeye çalışmaktır.

Bu çalışmada, mu'cem ve meşyeha türü eserlerin ortaya çıkışı, ilk örnekleri, telif yöntemleri ve yazılış amaçları hakkında bilgi verilmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte, esas konumuz olan VI. ve X. asırlar arasında telif edilen mu'cem türü eserlerin tertip ve içerik yapıları ele alınarak, söz konusu eserler arasındaki farklılıklar ile dönemsel değişimlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca bu tür eserlerin hadis ilmi içindeki yeri ve diğer ilim dallarına olan katkıları da değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada hem tarihsel yöntem hem de içerik analizi karşılaştırmalı olarak yapılacaktır. İlk aşamada, mu'cem kavramının tarihsel ve terminolojik gelişimi incelenmiş; bu doğrultuda mu'cem ve meşyeha türü eserlerle ilgili kaynaklar (ansiklopediler, bibliyografyalar, literatür değerlendirmeleri vb.) taranarak kavramsal çerçeve oluşturacaktır. Mu'cem ve meşyeha türünde telif edilmiş kaynaklar incelenecek, bu eserlerin mukaddimleri ve ilgili metinleri üzerinden yazarların telif gerekçeleri, yöntemleri ve amaçları analiz edilecektir. Belirlenen eserler doğrudan okunarak içerik ve tertip açısından analiz edilecek, eserler arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılarak farklılıklar ve dönemsel değişiklikler belirlenecektir. Bu karşılaştırma hem kronolojik hem de yapısal boyutta gerçekleştirilecektir. Mu'cem ve meşyeha türünün hadis ilmi içindeki yeri ve diğer ilim dallarına olan katkısı ele alınacak, elde edilen veriler ışığında tahliller yapılacaktır.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Âlimlerin hayatına dair bilgiler için genellikle Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dimaşk*, İbn Nukta'nın (ö. 629/1231) *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-süneni ve'l-mesânîd*, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefyâtü'l-âyân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, İbn Abdülhâdî'nin (ö. 744/1343) *Tabakâtü 'ulemâi'l-hadîs*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ ve Tezkiratü'l-Huffâz*'ı, Salâhuddîn es-Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü ş-Şafi'îyyeti'l-kübrâ*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'ü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tabakâtü'l-Huffâz*, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834)

el-Bedrüt'tâli ' bi-mehâsini men ba 'de'l-karni's-sâbi ' ve Zirikli'nin (ö. 1976) el-A 'lâm gibi eserlere başvurulacaktır.

Hadis ıstılahları için genellikle, Şemsüddîn es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethü'l-mugîs bi şerhi elfıyyeti'l-hadîs'i*, Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevâvî'si*, Mahmûd et-Tahhân'ın (ö. 2022) *Teysîru mustalahi'l-hadîs'i*, Seyyid Abdülmâcit el-Gavrî'nin *Mu 'cemü'l-mustalahâti'l-hadîsiyye'si* ve Abdullah Aydınlı'nın *Hadis İstılahları Sözlüğü'*ne bakılacaktır.

Kelimelerin lügat manaları için genellikle, İbn Fâris el-Kazvînî'nin (ö. 395/1004) *Mu 'cemu mekâyisi'l-luga'sı*, Cemâlüddîn İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab'ı*, Muhammed b. Yâ'kûb el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-muhît'i*, Murtezâ ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcü'l-'arûs 'an cevâhiri'l-kâmûs'una* ve *el-Mu 'cemü'l-vasît'ine* başvurulacaktır.

Bu çalışmamızın genel yapısını oluşturmada en çok Muvaffak b. Abdullâh'ın *'İlmü'l-esbât ve me'âcimi's-şüyüh ve'l-meşyehât ve fennu kitâbeti't-terâcîm* ve Yûsuf el-Mar'aşlî'nin *Mu 'cemü'l-me 'âcim ve'l-meşyehât ve'l-fehâris ve'l-berâmic ve'l-esbât* eserlerine başvurulacaktır. Bu eserlerin yanında Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin (ö. 1927) *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe* ve Muhammed Abdülhay el-Kettânî'nin (ö. 1962) *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu 'cemü'l-me 'âcim ve'l-meşyehât ve'l-müselselât* adlı eserine, Mahmut Taşkın'ın *"Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberani'nin el-Mu'cem'üs-Sağır'i"* adlı yüksek lisans tezi, Ahmet Eşer'in *"Hadis İlminde Fehrese Literatürü"* adlı doktora tezinden, Mehmet Eren'in *"Hadis Edebiyatında Mu'cem-Meşyeha Türü Kitaplar"* adlı makalesi ve *"Mu'cem-Meşyeha Kitaplarının Tarifi, Çeşitleri ve Özellikleri"* başlıklı kitap bölümündeki veriler de incelenecektir.

Tanıttığımız eserlerin önemi ve muhtevasını daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek adına, öncelikle eserlerin muhakkikleri tarafından kaleme alınan mukaddimeleri incelenecektir. Ayrıca, mümkün olduğunca eserle ilgili yapılmış akademik çalışmalardan da faydalanmaya çalışılacaktır. Zira muhakkikler, genellikle eserin giriş bölümünde eserin telif amacı, ilmî değeri, içeriği ve yöntemine dair önemli bilgiler

sunmakta; bu da eserin tarihî ve ilmî bağlamını anlamamıza önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu tür bilgiler, eserin genel yapısını kavramamıza ve ilmî literatürdeki yerini tespit etmemize imkân tanımaktadır.

Bunların dışında farklı alanlara dair birçok temel eserden istifade ettik. Onlara da zaten kaynakçada yer verilecektir.

D. GÜNÜMÜZE KADAR YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bu konudaki eserlerin, ayrıntılarına girilmeksizin ele alındığı birkaç eser bulunmaktadır. Bu eserlerin başında Abdülhay el-Kettânî'nin (ö. 1962) iki ciltlik *Fihrisü'l-fehâris*'i, Muvaffak b. Abdullâh'ın *'İlmü'l-esbât'*ı ve Yûsuf el-Mar'aşlî'nin beş ciltlik *Mu'cemü'l-me'âcim*'i gelmektedir. Ancak *Fihrisü'l-fehâris*'in içinde bu tür eserler tertip ve içerik açısından sistematik bir şekilde incelenmemiştir. Bu eser daha çok bu tür eserleri ele alıp inceleyen bir çalışmadır. *'İlmü'l-esbât'*a gelince içinde eserlerin tertip ve içerikleri incelenmiştir, örnek yönünden zengindir ancak tanıtılan eserler kapsamlı bir şekilde tasnif edilmemiştir. *Mu'cemü'l-me'âcim* ise bazı kusurları bulunmasıyla beraber içinde hem eserler sistematik ve kapsamlı bir şekilde tasnif edilmiş hem de *Fihrisü'l-fehâris*'ten çok daha ayrıntılı ve kapsamlı bir bibliyografya çalışması yapılmıştır. Ancak eserler içerik ve tertip yönünden örneklerle ele alınmamıştır.

Bu alana temas eden birkaç tez bulunmaktadır. Mahmut Taşkın, "*Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberani'nin el-Mu'cem'üs-Sağır'i*" adlı YL. tezi hazırlamıştır. Bu çalışmada mu'cem-meşyeha literatürünü ortaya çıkaran sebepler, bu türe dair bazı örnekler ve telif çeşitlerine değinilmiş ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-sağır* eserinin özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Diğer bir tez de Ahmet Eşer'in "*Hadis İlminde Fehrese Literatürü*" adlı Dr. tezidir. Ancak bu tez hedefimiz olan mu'cem ve meşyehaları tasnif usulleri açısından inceleyip örnek ve değerlendirmelerle tanıtmamaktadır. Bu eserde daha çok sebet ve fehreseler ele alınmış ve aradaki alakadan dolayı bazı mu'cem ve meşyehalara değinilmiştir. Bu tezde fehrese literatürü, yeterince çalışılması sebebiyle tezimizde fehrese türü üzerinde ayrıntıya girilmeyecektir.

Bu konuyu bir de makale ve kitap bölümü şeklinde Mehmet Eren ele almıştır. Mehmet Eren, “Hadis Edebiyatında Mu’cem-Meşyaha Türü Kitaplar” ve “Mu’cem-Meşyaha Kitaplarının Tarifi, Çeşitleri ve Özellikleri” gibi başlıklarla aktardığı bilgilerle bu alana katkıda bulunmuştur. Bu aktarılanlar dışında ayrıntılı bir çalışma tespit edilememiştir.

Her ne kadar mevcut çalışmalar alana önemli katkılar sağlamış olsa da bazı hususlara yeterince değinilmediği görülmektedir. Bu eksiklikler arasında, mu’cem türü eserlerin tanımları üzerine yapılan derinlemesine analizlerin yetersizliği, bu eserlerin içeriklerinin ayrıntılı biçimde ele alınmayışı, tasnif usullerinin netleştirilememesi ve diğer eser türleri ile ilim dallarına olan katkılarının yeterince ortaya konulamaması sayılabilir.

E. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Burada mu’cem ve meşyehalarla yakın ilişkisi olan bazı kavramlara yer verilecek, bunların mu’cem ve meşyehalarla alakalı yönlerine temas edilecektir.

1. Mu’cem

م - ج - ع kökü lügatte asıl itibariyle üç manaya gelmektedir. Birinci mana konumuz olan sessizlik manasıdır. İkinci mana sertlik ve şiddettir. Örneğin sert kayalara ‘*acemât* denir. Üçüncü mana da ısırıp denemektir. Odunun ısırılarak sertliği ölçülür ve sert bulunan oduna *sulbü’l-mu’cem* denir. Denenmiş tecrübeli kişiler için de bu deyim kullanılır. Konumuz olan birinci manaya dönecek olursak, dilsizlere *a’cem* ve Arap olmayanlara da ‘*acem* denir. *Mu’cem harfleri* denildiğinde, *mu’cem* kelimesi *a’ceme* fiilinin mastar-ı mîmîdir ve Arap alfabesinin noktalanması kastedilir. Çünkü bu harfler yalın ve noktasız kaldığında bir manaya delalet etmez, bir mana ifade edebilmesi için *ta’cîme* yani noktalayarak sessizliğinin giderilmesine ihtiyaç duyar. *Mu’cem harflerine* göre tertip edildikleri için sözlüklere de *mu’cem* denilmiştir. Çoğulu *mu’cemât* ve *me’âcimdir*.¹ *Mu’cem* kavramı, tefsir, hadis, edebiyat vb. farklı alanlarda terim ve

¹ Bk. Kazvîni, *Mekâyisü’l-lüga*, 1979, 4/239-241; İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 1993, 12/385-391; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü’l-muhît*, 1135-1136; Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs*, ts., 33/58-68; *el-Mu’cemü’l-vasît*, ts., 2/586.

isimlerin alfabetik olarak sıralandığı çalışmalar için yaygın olarak kullanılan bir kavramdır.²

Istilah manasına gelecek olursak; tariflere bakıldığında mu‘cem veya mu‘cemü’ş-şüyûh terimi, “içinde rivayetlerin sahâbeye, hadis alınan hocalara, belde adlarına veya başka bir şeye göre tertip edildiği eser”³ diye tarif edilmektedir.

Ancak sahâbeye göre tertip edilen ve mu‘cem olarak isimlendirilen eserlerin müsned kategorisine girdiği görülmektedir. Mu‘cemler, böyle tarif edildiğinde, müsned türü eserlerle iç içe girecektir.

Aynı şekilde hadislerin beldelere göre veya başka bir kritere göre tertip edildiği eserlere verilen addır demek de uygun görünmemektedir. Nitekim, mu‘cem müellifleri rivayetleri değil hocaları tertip etmiştir. Hocaları da sadece alfabetik olarak tertip etmiştir.⁴ Üstelik her mu‘cemde rivayetlere de yer verilmemektedir.

Bunları göz önünde bulundurduğumuzda mu‘cemleri kapsayan ve diğer eser türlerini dışarıda bırakan bir tarif yapmanın zorluğu anlaşılmaktadır.⁵ En kapsamlı ve doğru tariflerden birisi, “içinde bir âlimin hocalarının isimlerinin alfabetik olarak

² Bk. İbrahim Hatiboğlu, “Mu‘cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/343.

³ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca‘fer b. İdrîs el-Hasenî el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe* (Lübnan: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011), 413; Mahmud Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadis* (Riyad: Mektebetü'l-Me‘ârif, 2011), 209; Mahmud Tahhân, *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996), 45; Muvaffak b. Abdullâh, *İlmü'l-esbât ve me'âcimi'ş-şüyûh ve'l-meşyehât ve fennu kitâbeti't-terâcîm* (Mekke: Câmi'atü Ummi'l-Kurâ, 1998), 16.

⁴ Yaptığımız araştırmalar sonucunda, buna, sadece İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-Mu‘cemü'l-müfehres*'inin uymadığını tespit ettik. İbn Hacer kitapları, ait oldukları ilme göre tertip etmiştir. Kitapları da kimlerden aldığını zikretmiştir.

⁵ Mahmûd et-Tahhân (ö. 2022) iki farklı eserinde mu‘cem terimini farklı şekillerde tarif etmektedir. Buradan mu‘cem terimindeki tanım zorluğu anlaşılmaktadır. Teyşîr’inde müellifinin hadisleri hocalarının isimlerine göre tertip ettiği eserler olarak tarif etmekten Usûlü't-tahrîc’inde Kettânî (ö. 1927) gibi rivayetlerin sahâbeye, hadis alınan hocalara, belde adlarına veya başka bir şeye göre tertip edildiği eserler olarak tarif etmektedir. İkinci tarifin problemine yukarıda değindik. Ancak birinci tarifte de problemler vardır. Mu‘cemlerde hadisler toplandığı gibi sadece kitap isimleri de toplanmaktadır. (bk. s. 50). Dolayısıyla her mu‘cemde hadis rivayeti yoktur. Aynı şekilde bazen mu‘cemler başkasının adına kaleme alınmaktadır (bk. s. 16). Bundan dolayı tarif, rivayetler, hadislerle veya kişinin kendisinin yazmasıyla kayıtlığında birçok mu‘cem dışarıda kalmaktadır. Bk. Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadis*, 209; Krş. Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 45.

düzenlendiği kitaptır”⁶ şeklinde yapılan tarifdir. Ancak, bu tarifin bir eksikliği vardır. Nitekim içinde birden fazla âlimin hocalarının isimlerinin toplandığı mu‘cemler de vardır. Bundan dolayı biz mu‘cemi, “içinde bir veya daha fazla âlimin hocalarının isimlerinin alfabetik olarak düzenlendiği kitaptır” diye tarif etmeyi daha uygun görmekteyiz.

Yaptığımız incelemelerde mu‘cem olarak isimlendirilen eserlerin neredeyse hepsinin alfabetik düzenlendiği görülmüştür. Çalışmamızın sonunda yer alan ek kısımdaki tablolarda mu‘cem ismini taşıyıp alfabetik olmayan sadece bir eser yer almaktadır. Bu eser, İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) *el-Mu‘cemü’l-müfehres*’idir. Bu eser aslında *müfehres* lafzından da anlaşıldığı üzere fihrist türü bir eserdir. Diğer bir eser de İbn Hıbbân’ın (ö. 354/965) *el-Mu‘cem ale’l-müdü’n*’üdür. İbn Hıbbân bu eserinde hocalarını beldelere göre tertip etmiştir. Ancak eser elimize ulaşmadığı için eser hakkında daha fazla bilgi sahibi değiliz.⁷ Belki de beldelerin altında hocaları alfabetik sıralamaktadır.

Burada diğer bir önemli hususa da değinmek gerekir. Bazen müsned türü eserlere de mu‘cem denilmiştir. Yani bu eserler sahâbîlere göre tertip edilmesi yönünden müsned, alfabetik tertip edilmesi yönünden mu‘cem özellikleri taşımaktadır. Taberânî’nin (ö. 360/971) *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’i buna örnek olarak gösterilebilir. Bu eser hocaların mu‘cemi değil sahâbîlerin mu‘cemidir. Yani içinde sahâbîler aşere-i mübeşşere zikredildikten sonra alfabetik tertip edilmekte, tercemelerine girilmekte ve onlardan rivayet aktarılmaktadır.⁸ Bundan dolayı müsned türü bir eserdir. Her ne kadar mu‘cem denildiğinde ilk akla gelen eser olsa da aslında yaygın kullanıma göre mu‘cem türü bir eser değil müsned türü bir eserdir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) okuduğu ve dinlediği kitapları zikrettiği *el-Mu‘cemü’l-müfehres*’inde mu‘cemlerin altında Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-evsat* ve *el-Mu‘cemü’s-sagîr*’ini

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Abdilbâki el-Ensârî Kâdı’l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi’s-sikât*, thk. Hâtim b. ‘Arif el-‘Avni (Mekke: Dâru ‘Âlemi’l-Fevâid, 2001), 1/210.

⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şu‘ayb el-Arnâût (Beyrût: Müessestü’r-Risâle, 1985), 16/95; Mar’aşlı, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/201.

⁸ Ayrıntı için bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şu‘ayb el-Arnâût (Beyrût: Müessestü’r-Risâle, 1985), 16/122; Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, 1998, 3/85; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 413; Şaban Soylu, *Taberânî ve el-Mu‘cemu’l-Kebîr*’i (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1999), 35.

zikrederken⁹ *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’i müsnedlerin altında zikretmiş ve alfabetik olduğunu ‘ale’l-hurûf diyerek belirtmiştir.¹⁰ Bu sebepten dolayı bu eseri mu‘cemlerin arasında zikretmeyeceğiz ve çalışmamızda incelemeyeceğiz. Bu tür eserlere Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin (ö. 307/919) *Mu‘cemü’s-sahâbe*’si ve Ahmed b. Ali b. Lâl el-He-medânî’nin (ö. 398/1007) *Mu‘cemü’s-sahâbe*’si de örnek olarak zikredilebilir.

Alfabetik tertibinden dolayı kendisine mu‘cem adı verilen ancak mu‘cem olmayan daha birçok eser vardır. Bunların arasında bir âlimin arkadaşları veya talebelerinin anlatıldığı eserler vardır.¹¹ Örneğin, İbnü’l-Ebbâr (ö. 658/1260), Ebû Ali es-Sadeî (ö. 514/1120) için yazdığı *mu‘cem*’inde onun akrânını ve talebelerini anlatmıştır.¹² Bu tür kitaplarda akrân ve talebeler anlatılsa da dolaylı bir şekilde hocalar da anlatılabilmektedir. Nitekim birçok hoca aynı zamanda talebesinin talebesi olabilmektedir.¹³ Bu yönden bir âlimin hocalarını tespit etme hususunda bu tür kaynaklar önem arz etmektedir.

2. Meşyaha

خ - ي - ش kökünden lügatte sadece *şeyh* kelimesi gelmektedir. Yaşlanmış, saçları ağarmış kimseye *şeyh* denir. İlim, şeref ve makam sahiplerine de *şeyh* denir ki ıstılâhî kullanımımız bununla alakalıdır. Birçok çoğulu vardır. Bunlardan birisi de *meşyehadîr*. *Meşyehanın* çoğulu da *meşyehât* diye gelir.¹⁴

İstilah manasına baktığımızda mu‘cemlerde olduğu gibi meşyehalar da birçok farklı şekilde tarif edilmiştir. “Yazarın hocalarının hocalarını zikrettiği eserlerdir” diye tarif edilmiştir. “Kişinin hocalarını topladığı eserlerdir”¹⁵ diye de tarif edilmiştir.

⁹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mucemü’l-müfehres*, thk. Muhammed Şekûr el-Meydânî (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 191-192.

¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mucemü’l-müfehres*, 136.

¹¹ Abdullah el-Murâbit et-Targî, *Fehâris ‘ulemâi’l-garb* (Tetvan: Câmi‘atü Abdilmelik es-Sa‘dî, 1999), 44; Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/45.

¹² Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâî İbnü’l-Ebbâr, *el-Mu‘cem fî ashâbi’l-kâdi’s-Sadeî*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısri, 1989); Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/346.

¹³ Bk. Abdullah el-Murâbit et-Targî, *Fehâris ‘ulemâi’l-garb*, 45.

¹⁴ Bk. Kazvînî, *Mekâyisü’l-lüga*, 3/234; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3/31; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü’l-muhît*, 254; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 7/286; *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1/502.

¹⁵ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris ve’l-esbât ve mu‘cemü’l-me‘âcim ve’l-meşyehât ve’l-müselâlat* (Beirut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1982), 1/68.

Ancak bu iki tarifte bazı eksiklikler vardır. Meşyehalar incelendiğinde birçok meşyehayı, müellifinin başka birisinin adına kaleme aldığı görülmektedir. En iyi tariflerden birisi, “İçinde bir âlimin, hocalarının isimlerinin toplandığı kitaptır”¹⁶ şeklinde yapılan tariftir. Ancak, bu tarifi bir eksikliği vardır. Nitekim birden fazla âlimin, hocalarının isimlerini toplayan meşyehalar da vardır.¹⁷ Bundan dolayı, bize göre meşyehayı, “İçinde bir veya daha fazla âlimin hocalarının isimlerinin toplandığı kitaptır” diye tarif etmek daha uygun olacaktır. Bu tariften, bir meşyehanın âlimin bütün hocalarını içermesi gerekmediği, kişinin meşyehayı kendi adına yazmasının şart olmadığı, belli bir tertibin de gerekmediği ve hocalardan aldığı hadisleri aktarmasının da şart olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Diğer bir husus da meşyehalarda farklı yerlerde hocaların tekrarlanmamasının gerektiği düşüncesidir. Ancak meşyehalar incelendiğinde, genellikle hocalar bir yerde zikredilmeye çalışılsa da birçok meşyehada, ister belli sebeplerle ister sebepsiz olsun hocaların tekrar ettiği görülmektedir.

Başlangıçta, bir âlimin hocalarının isimlerini içeren eserlere meşyeha adı verilmektedir. Daha sonra, hocaların isimlerinin alfabetik olarak düzenlendiği bu tür eserlere mu‘cem denilmeye başlanmıştır.¹⁹ Bu durum mu‘cemlerin, alfabetik sıralanmış meşyehalardan farklı olmadığını göstermektedir. Ancak buradan, meşyeha adlı eserlerin hiçbir zaman alfabetik düzenlenmediği sonucu çıkarılmamalıdır. Nitekim, alfabetik tertip, meşyehalarda bir zorunluluk olmamakla birlikte, bazı meşyehalar alfabetik olarak düzenlenmiştir. Sonuç olarak, her mu‘cem bir meşyehadır, fakat her meşyeha bir mu‘cem değildir diyebiliriz.²⁰ Yani mu‘cem ve meşyeha arasında tam girişimlilik²¹ söz konusu olmaktadır. Yani tamamen aynı olmayan ama belli ortak özellikler taşıyan eserlerdir denilebilir.

¹⁶ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/208.

¹⁷ Ebû Muhammed b. Havtillâh'ın (ö. 612/1215) Meşyeha'sı buna örnektir. İbn Mâce (ö. 273/887) hariç, Kütüb-i Sitte müelliflerinin hocalarını toplamaya çalışmış ancak eserini tamamlayamamıştır. Eseri günümüze ulaşmamıştır. Bk. Mar'aşlı, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/309.

¹⁸ Bk. Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/208-209.

¹⁹ Bk. Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/67; Mar'aşlı, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/15.

²⁰ Bk. Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/210.

²¹ Tam girişimlilik: Bir kavramın diğer bir kavramı tam olarak kapsamıdır. Bk. A. Kadir Çüçen, *Klâsik Mantık* (Bursa: Asa Kitabevi, 2009), 77.

Meşyehaların sayısı mu'cemlerden daha fazla olmasına rağmen mu'cemler daha meşhurdur. Çünkü mu'cemlerde hocaların alfabetik olarak düzenlenmiş olması, kendisinden istifadeyi kolaylaştırmakta ve mu'cemleri hoca araştırması için temel başvuru kaynağı haline getirmektedir.

Diğer bir husus da meşyehalarla ricâl ve tabakât kitapları arasındaki alakadır. Bir kitabın meşyeha olabilmesi için içerisinde sadece hocaların zikredilmesi gerekir. Bundan dolayı rical kitaplarının, belli ölçüde meşyeha türü bilgiler içerdiği söylenebilir. Nitekim Yûsuf el-Mar'aşlî de mu'cem-meşyeha bibliyografisinde bunu göz önünde bulundurarak Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'i gibi ricâl kitaplarını bu tür içerisinde saymıştır.²²

Bir eserin meşyeha olabilmesi için sadece içinde hocaların isimlerinin zikredilmesi yeterli olması sebebiyle aslında tüm senedli hadis kitaplarını bir açıdan birer meşyeha olarak kabul etmek mümkündür. Ancak bu da alanı çok genişleteceği için uygun görülmemektedir.²³ Ancak her ne kadar içerik olarak ayırt edici bir özelliği görünmese de hadis kitaplarının isimlerinden ve mukaddimelerinden yola çıkarak yazılışlarında gaye farklılıkları olduğu söylenebilir. Nitekim mu'cemü'ş-şüyûh ve meşyeha kavramlarından müelliflerin, eserlerini hocalarını zikretmek için kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Birçok müellif de kitabının mukaddimesinde bunu ifade etmektedir. Mu'cem türü dışındaki diğer hadis edebiyatı türlerinin ise rivayet toplama amaçlı yazıldıkları açıktır.

Terâcim türü eserlere gelecek olursak, bu eserlerle mu'cem ve meşyeha türü eserler arasında bazı farklar bulunmaktadır. Terâcim kitaplarında yer alan biyografiler genellikle uzun bir zaman dilimini kapsarken, mu'cem ve meşyeha kitapları çoğunlukla bir asırlık ya da daha kısa bir dönemi ele almaktadır. Terâcim eserlerinde genellikle tanınmış ve şöhret kazanmış şahsiyetlerin hayatlarına yer verilirken, mu'cem ve meşyeha türü eserlerde, belli bir müellifin görüştüğü veya ilmî anlamda az da olsa faydalandığı daha az bilinen kimselere de yer verilmektedir. Ayrıca, terâcim kitaplarının daha geniş bir zaman dilimini kapsaması nedeniyle, mu'cem ve meşyeha

²² Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/156.

²³ Bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/216.

eserlerinde rastlanan dönemin ilmî, sosyal ya da kültürel özelliklerine dair ayrıntılara bu tür eserlerde aynı ölçüde yer verilmemektedir.²⁴

Bazı meşyehalara da müsned ismi verilmiştir. Hâris b. Ebî Üsâme'nin (ö. 282/895) *el-Müsned* veya *Müsnedü'l-meşâyih*²⁵ diye meşhur olan bir eseri bulunmaktadır. Bu eserin aslında sahâbe râvilerine göre değil de hocalara göre tertip edilen bir meşyeha olduğu görülmektedir.²⁶ *Müsnedü'l-meşâyih* ismi de aslında buna işaret etmektedir. Uzun zamandan beri kayıp olan bu eserin 3007 hadis içeren büyük bir kısmı Hindistan'da bulunmuş ve beş cilt halinde 2019 yılında basılmıştır.²⁷

Sonuç olarak, bir eserin hangi türe ait olduğunu belirleyen temel unsur, adından ziyade taşıdığı niteliklerdir. Birçok esere farklı bir tür adı verilmesi ise, aralarındaki benzerlikten kaynaklanan mecazi bir kullanıma dayandırılabilir.

Mu'cem türü eserler, müellifi bakımından iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi bazı muhaddislerin eserlerini bizzat kendilerinin kaleme almasıyla ortaya çıkan eserler, diğeri ise (hocanın kendi adına bir eser kaleme almaktan çekinmesi veya ihtiyaç duymaması sebebiyle) öğrencilerinden birisi veya başka birisinin onun adına kaleme aldığı eserlerdir.²⁸ Bu tür eserlere tahrîc veya intikâ denir. Bunlardan bazıları Alemüddîn Birzâlî'nin (ö. 739/1339) hocası Bedreddin İbn Cemâ'a için yazdığı *Meşyeha* gibi yazarın müstakil eseridir. Bazıları da Silefi'nin (ö. 576/1180) hocası Ebû Abdillâh er-Râzî (ö. 525/1131) için yazdığı *Meşyeha* gibi hocanın rivayetlerinin arasından yapılan bir seçmedir. İster özgün bir telif, isterse de seçme olsun bunun gibi başkaları adına yazılan eserler yazarına değil kendisi için yazılana nispet edilir. Örneğin Silefi'nin meşyehası değil Râzî'nin meşyehası denir. Ancak yazarı da belirtmek için

²⁴ Bk. Mahmut Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cem'üs-Sağîr'i* (İzmir: Dokuz Eylül, Yüksek Lisans, 2003), 59.

²⁵ Bk. Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/169.

²⁶ Abdülazîz ed-Dihlevî mu'cem ve meşyehaları tek bir tür görerek bu eseri mu'cem olarak değerlendirmiştir. Ancak alfabetik olmadığından dolayı aslında bir meşyehadır. Bk. Abdülazîz b. Velîyullâh Abdülazîz ed-Dihlevî, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 144.

²⁷ Bk. Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed Hâris b. Ebû Üsâme, *Müsnedü'l-Hâris bin Muhammed bin Ebî Üsâme*, thk. Mes'ûd Ahmed el-A'zamî (Dubâi: Câiz Dubâi ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2019).

²⁸ Bk. Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/46-47; Mehmet Eren, "Hadis Edebiyatında Mu'cem-Meşyeha Türü Kitaplar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2005), 22.

devamında falanın tahrîci veya intikâsı denilir.²⁹ İlk dönemlerden beri başkasının adına eserler kaleme alınmıştır ve hadis tarih ve edebiyatı yazımında, özellikle de ilk eser tartışmalarında problem teşkil etmiştir. Bu tür eserlerde hocaların rivayetlerinden genellikle seçme yapıldığı için³⁰ hocanın bütün rivayetlerini ve hocalarını bu eserlerde geçenlerle sınırlamak ilmi açıdan uygun değildir. Zaten hocanın kendi adına kaleme aldığı meşyehayla bile hocalarını sınırlamak doğru değildir. Nitekim birçok mu‘cem-meşyeha müellifi daha fazla hocasının olduğunu açıkça zikretmesine rağmen sadece bir kısmını eserine almıştır.

3. Sebet

ت - ب - ث kökünden lügatte sadece (çekimleriyle birlikte) *sebât/sübût* kelimesi gelmektedir ve bir şeyin sabitliği, devamlılığı anlamındadır. Bir kişiye *sebt* denir ve onun cesur, akıllı, kararlı, görüşünde isabetli ve sözünde az hatalı olduğu kastedilir. *Sebet* kavramı da hüccet ve delil manasındadır. Çoğulu *esbât*tır.³¹

Hadis ıstilahında *sebt*, güvenilir râvilerin en yüksek mertebeleri için kullanılan lafızlardan birisidir.³²

Sebet ise, içerisinde bir âlimin rivayet ettiği eserlerin musannifine isnadıyla beraber zikredildiği kitaptır.³³

Dolayısıyla sebet ve meşyehaların temel farkı, meşyehalarda hocalar zikredilirken sebetlerde belli kitapların zikredilmesi ve altında isnatlara yer verilmesidir. Böylece meşyehalar hocalara göre tertip edilen kitap, sebetler de eserlere göre tertip edilen kitap olduğu anlaşılmaktadır. Ancak meşyehaların içerisinde kitap rivayetleri de yer alabilmektedir. Bu yönden bu tür meşyehalar aynı zamanda bir sebettir. Bazı eserler ise iki bölümden oluşmakta bir bölümünde hocalar, diğer bölümünde ise kitap

²⁹ Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, *Meşyehatü 'ş-şeyhî'l-ecel Ebî 'Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm er-Râzî*, thk. Hâtim el-'Avni (Riyad: Dâru'l-Hicra, 1994), 44-47.

³⁰ Bk. Cemâlüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbnü'z-Zâhirî, *Meşyehatü İbni'l-Buhârî*, thk. 'Avad 'Itki Sa'd el-Hâzimi (Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 1998), 1/65-66.

³¹ Bk. Kazvîni, *Mekâyisü'l-lüga*, 1/399; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/19-20; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhîr*, 149; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 4/472-473; *el-Mu'cemü'l-vasîr*, 1/93.

³² Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/115; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 297; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 189; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 292.

³³ Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/211.

rivayetleri aktarılmaktadır. Örneğin Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Vâdîfâşî'nin (ö. 749/1348) *Bernâmece*'i bu tür bir sebettir.³⁴

Doğu İslam coğrafyasında *meşyehalar* için sonradan *sebet* denilmesi yaygın hale gelmiştir.³⁵ Ancak bu ıstılahî mananın dışındaki bir kullanımdır. Meşyehalara sebet denildiği gibi sebetlere de meşyeha denilmiştir.³⁶ Birçok farklı kitaba meşyeha olmadıği halde meşyeha denilmesini, hepsinin içerisinde sonuç itibariyle hocaların isminin geçmesiyle açıklayabiliriz.³⁷

4. Fihrist/Fehrese

فهرست kelimesi Farsçadan mu'arrab (Arapçalaştırılmış) bir kelimedir. İçinde yazıların ve kitap isimlerinin toplandığı yazı veya kitap manasındadır. *Fehrese*, *fehres*, *fihrist* ve *fihris* şeklinde de kullanılmıştır. Ancak en uygunu Farsça aslı olan *fihrist* veya fa'lele veznine uyarlayarak *fehrese* diye kullanmaktır. Çoğulu *fehâris* diye gelir.³⁸

Hocanın, içerisinde eserlerinin ismini senediyle yazdığı genelde birkaç sayfa olan yazıya *fihrist* denilmiştir. Hoca, talebelerine yazdığı bu listesinden rivayet iznini verirdi. Bazıları da *fihriste tasânif* demiştir.³⁹ Dolayısıyla hadis ıstılahında *sebetle fihrist* aynı şeydir. Yani içerisinde bir âlimin rivayet ettiği tasniflerin musannifine isnaıyla beraber zikredildiği kitaptır.⁴⁰ Nitekim Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) de *Tâcü'l-'Arûs*'ta *sebeti* tanımlarken *fihris* diye tanımlamıştır.⁴¹

Batı İslam coğrafyasında *meşyehalara* sonradan *fihrist* denilmesi yaygın hale gelmiştir.⁴²

³⁴ Bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/215-217.

³⁵ Bk. Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/67; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/15.

³⁶ Bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/211.

³⁷ Bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/215-217.

³⁸ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/167; Firûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 564; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 1/349; *el-Mu'cemü'l-vasît*, 1/604; Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/212-213.

³⁹ Bk. Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, 2003, 2/221; Abdul'azîz el-Ehvânî, "Kütübü berâmici'l-'ulemâi fi'l-entülüs", *Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-'Arabîyye* 1 (1955), 95; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/14.

⁴⁰ Bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/213.

⁴¹ Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 4/477; Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/213-214.

⁴² Bk. Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/67; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/15.

5. Bernâmeç

بِرْنَامَج Farsça olan *bernâme* kelimesinin mu'arrab (Arapçalaştırılmış) halidir. İçinde hesapların toplandığı veya ticaret mallarının yazıldığı kâğıt için kullanılır. Her şeyin genel hatlarını ve başlıklarını toplayan listelere de *bernâmeç* denilir. Örneğin günümüzde ders programı veya yayın akışı için *bernâmeç* kelimesi kullanılır. “*Bernâmic* veya *birnâmic* diye kullanılsa da en doğrusu *bernâmeç* diye kullanılmasıdır. Çoğulu *berâmic* diye gelir.”⁴³

Hadis ıstılahında ise *bernâmeç sebetle* aynı manadadır. Yani içerisinde bir âlim in rivayet ettiği eserlerin, musannifine isnadıyla beraber zikredildiği kitaptr.⁴⁴

Endülüs uleması da *meşyehalar* için *bernâmeç* kavramını kullanmışlardır.⁴⁵ Nitekim, önceden de zikrettiğimiz gibi kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. *Bernâmeçlerin meşyehalardan* farklı eser olduğu birçok âlimin hem *meşyehası* hem de *bernâmeçi* olmasından anlaşılmaktadır.⁴⁶

Tezimizin konusu olmamasıyla beraber hocaların isimlerinin zikredilmesi ve onlardan alınan rivayetlerin aktarılması yönünden mu'cem türü eserlerle irtibatlarının olması ve mu'cem türü eserleri anlatan birçok eserde bu tür kavramlara temas edilmesi sebebiyle kavramsal çerçevede aşağıda geçen bazı kavramlara da kısaca temas etmek istiyoruz.

6. 'Avâlî

İçinde âli isnadlı hadislerin toplandığı eserlere verilen addır. Bu tür eserler senedinde bir kişi olan *vuhdâniyyât*, iki kişi olan *sünâiyyât*, üç kişi olan *sülâsiyyât*, dört kişi olan *rubâ'îyyât*, beş kişi olan *humâsiyyât*, altı kişi olan *südâsiyyât*, yedi kişi olan *sübâ'îyyât*, sekiz kişi olan *sümâniyyât*, dokuz kişi olan *tüsâ'îyyât*, on kişi olan

⁴³ Bk. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 180; Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, 1/420-421; *el-Mu'cemü'l-vasît*, 1/52; Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/214.

⁴⁴ Bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/214.

⁴⁵ Bk. Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/67; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/15.

⁴⁶ Bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/215.

'aşariyyât, on bir kişi olan *ihdâ' aşriyyât* gibi farklı isimlerle anılmıştır.⁴⁷ Âli isnadlı rivayetler az olması sebebiyle belli başlı hocalardan aktarılmaktadır.

7. Emâli

İçinde bir hadis meclisinde belli bir hocanın yazdırdığı rivayetlerin toplandığı eserlere verilen addır.⁴⁸ Bu tür eserler bir toplantıda bir hocadan yazıldığı için genellikle hocaların isimleri ve rivayetleri art arda zikredilir.

8. Erba'îniyyât

Bazı müellifler, tekrar etmeksizin farklı hocalardan farklı hadisleri veya farklı beldelerdeki farklı hocalardan farklı hadisleri ya da farklı senedlerle farklı hadisleri içeren eserler kaleme almışlardır. Bu tür eserler farklı sayıda hadis içermektedir. On hadis içeren *aşerât*, otuz hadis içeren *selâsîniyyât*, kırk hadis içeren *erbâ'îniyyât*, yüz hadis içeren *miât* ve bin hadis içeren *ulûf* gibi farklı isimlerle anılmıştır.⁴⁹ Bu tür eserlerde, genellikle farklı hocalardan rivayetler zikredilmektedir.

9. Evâil

ل - و - ا kökü lügatte asıl itibariyle bir şeyin başlangıcı manasındadır. Evvel önce gelen demektir ve âhirin zıddıdır. Evâil de evvel kelimesinin çoğuludur.⁵⁰ Hadis istilahında iki türlü evâil türü eser karşımıza çıkmaktadır: Klasik evâil türü eserler ve onuncu asırda ortaya çıkan evâil türü eserler. Klasik eserlerde farklı şeylerin ilk olanlarından bahsedilmektedir. Örneğin Allah'ın yarattığı ilk şey, Kur'ân'ın inen ilk ayetleri ve ilk müslüman olan kişi gibi konular hakkında rivayetler aktarılmaktadır. İlerleyen dönemlerde muhaddisler rihlelerin süresini kısaltmak için bazı eserlerin sadece

⁴⁷ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/34-37.

⁴⁸ Bk. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 69; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/182.

⁴⁹ Özellikle Muhammed b. Eslem et-Tûsî (ö. 242/856) gibi âlimlerle başlayan kırk hadisleri toplama geleneğine dayanarak İbn Asâkir (ö. 571/1175) gibi bazı âlimler de kırk farklı beldeden kırk hocadan kırk hadis toplayan eserler kaleme almışlardır. Kırk hadisi toplayan (erbainiyyât türü) eserleri kaleme almak öyle bir gelenek haline gelmiş ki Şemseddin İbn Tolun (ö. 953/1546) üç yüz atmıştan fazla erbainiyyât türü eser kaleme almıştır. Bk. Bayram Kanarya, "Kırk Hadis/Erbaûn' Edebiyatının Rivayetlerindeki Dayanakları ve İbn Asâkir'in el-Erbaûne'l Büldâniyye İsimli Eseri", *Usûl İslam Araştırmaları* 28 (2017), 97-122; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/28-49.

⁵⁰ Bk. Kazvîni, *Mekâyîsü'l-lüga*, 1/158; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/716-717; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhîd*, 1066; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 31/57-58; *el-Mu'cemü'l-vasît*, 2/2007.

baş kısmını hocasına okuyup devamı için icâzet almıştır. Onuncu asırdan itibaren bu kitapların baş kısımlarının senetleriyle yazıldığı kitaplar telif edilip, bunlar da evâil diye isimlendirilmiştir.⁵¹

10. Fevâid

İçinde nâdir rivayetlerin toplandığı eserlere verilen addır.⁵² Bu eserlerden hadis öğrenmek isteyen öğrenciler, genellikle müellifin kitabını muteber bir rivayet yöntemiyle almayı yeterli görürlerdi. Bu tür kitaplarda daha ziyade garip ve hatalı rivayetler bulunur. Bundan dolayı bu kitaplarda, meşhur hadis kitaplarında bulunmayan sahih hadislerle pek rastlanılmaz.⁵³ Mu'cem türü eserlerde olduğu gibi, bu kitaplarda da rivayetler çoğu zaman müellifin hocalarına göre sıralanmıştır.

11. İcâzet

ج - و - ز kökü lügatte asıl itibariyle iki manaya gelir. Birisi bir şeyin ortasıdır. Diğeri de bir şeyi geçmektir. Bizi burada ilgilendiren ikinci manadır. Ecâze geçirmek ve izin vermektir. İcâzet de izin demektir. Çoğulu icâzâttır. İzin verene mucîz ve kendisine izin verilene mucâz denir.⁵⁴ İcâzet, bir hocanın rivayet hakkına sahip olduğu hadisleri veya hadis kitaplarını, bunları kendisinden rivayet etmesi için bir kimseye sözlü veya yazılı olarak izin vermesi anlamına gelir. Bu uygulama, hadis ilim geleneğinde rivayet yollarından biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁵ İçerisinde hocaların isimlerini ve rivayetlerini içeren izin belgelerine de icâzet denilmiştir. İcâzât şeklinde çoğulu da bu tür eserler için kullanılmıştır.⁵⁶ Mu'cem türü eserlerde de müelliflerin hocalarından

⁵¹ Aslında kitabın tamamı hocaların huzurunda okunurdu. İlerleyen dönemlerde hocalar din ve isnadın korunması için bu şekilde de icâzet vermeye başlamışlardır. Bk. Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/94; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/28, 572.

⁵² Ebû Muhammed Abdülazîz b. Mahmûd el-Cünâbezî İbnü'l-Ahdar, *el-Fevâ'idü'l-hisân ani's-şüyûhi's-sikât*, thk. Mus'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'dinî (Riyad: Edvâü's-Selef, 1997), 6; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/162.

⁵³ Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 85.

⁵⁴ Bk. Kazvîni, *Mekâyisü'l-lüga*, 1/494; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/326-330; Fîrûzâbâdi, *el-Kâmusü'l-muhîr*, 506-507; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 15/75-86; *el-Mu'cemü'l-vasîr*, 1/146.

⁵⁵ Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 133.

⁵⁶ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/316, 551; Abdullah el-Murâbit et-Targî, *Fehâris 'ulemâi'l-garb*, 50; Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 22.

aldıkları icâzetleri kaydetmeleri, bu geleneğin yazılı bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

12. Meclis

Emâli ile aynı manada yani içinde bir hadis toplantısında hocanın yazdırdığı rivayetlerin toplandığı eserlere verilen addır.⁵⁷ Bu tür eserler bir toplantıda bir veya birkaç hocadan yazıldığı için genellikle hocaların isimleri ard arda zikredilir. Bu tür eserler ile mu‘cem türü eserler, İslâm ilim geleneğinde rivayetlerin senedli biçimde aktarılması, hoca-talebe ilişkilerinin belgelenmesi ve ilmî silsilenin korunması gibi yönlerden birbirine benzer nitelikler taşımaktadır. Her iki türde de temel amaç, rivayet zincirlerinin güvenilir bir şekilde muhafaza edilmesi ve ilmin kaynağından talebeye isnad esasına dayalı olarak aktarımının sağlanmasıdır.

13. Merviyât

ي - و - ر kökü lügatte asıl itibariyle suya kanmış olmak manasına gelir. Suyu getirene râvi denir. Sonra hadis getirip aktarana da râvi, aktardığı hadise de rivayet veya mervî denilmiştir. Mervî'nin çoğulu da merviyât'tır.⁵⁸ Kitapların senedlerini içeren eserler için kullanılmıştır. Bu tür kitaplara rivâyât da denilmiştir.⁵⁹ Mu‘cem türü eserlerde de okunan kitapların senedleri aktarılmaktadır. Bu sayede okunan eserlerin müellifine isnadı ortaya konulmakta ve ilim silsilesi ortaya konulmaktadır.

14. Müselselât

ل - ل - س kökü lügatte asıl itibariyle bir şeyi yumuşak bir şekilde uzatıp çekmek manasındadır. Birbirine bitişik olana silsile denir. Zincire de birbirine bitişik bir şekilde uzayıp gittiği için silsile denilmiştir. Müselsel de zincir gibi birbirine bağlı olana denir. Çoğulu müselselâttır.⁶⁰ Rivayet sürecinde râvilerinin söz, fiil veya rivayet tarzı bakımından baştan sona aynı biçimde hareket ettikleri hadislere “müselsel hadis” adı

⁵⁷ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 185; Mar‘aşlı, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/185.

⁵⁸ Bk. Kazvîni, *Mekâyisü'l-lüga*, 2/453; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/345; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 1290; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 38/190-193; *el-Mu‘cemü'l-vasît*, 1/384.

⁵⁹ Bk. Mar‘aşlı, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/230, 326; Muvaffak b. Abdullâh, *’İlmü'l-esbât*, 22.

⁶⁰ Bk. Kazvîni, *Mekâyisü'l-lüga*, 3/59-60; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/338-345; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 1015-1016; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 29/207-220; *el-Mu‘cemü'l-vasît*, 1/443.

verilmektedir.⁶¹ Bu tür hadislerde sened boyunca belirli bir ortaklık veya süreklilik unsuru bulunur. İçerisinde müselsel hadislerin senedleriyle toplandığı eserlere de müselselât adı verilmektedir.⁶² Müselsel rivayetler çoğu kez belirli bir hocaya/hale bağlı olarak aktarıldığı için, bunların topluca bir araya getirildiği “müselselât” cüzleri, mu‘cemlerde adı geçen hocaların rivayet usullerini doğrulayan özel dosyalar gibidir.

15. Ricâl

Belli âlimlerin hocalarını toplayan ricâl kitaplarıdır. Bu kitaplara, ricâlü, ma‘rifetü ricâli, esâmî ricâli, er-ricâl ellezine lakıyehüm veya tesmiyetü ricâli falan kişi gibi isimler verilmiştir.⁶³ Mu‘cem, ricâl’in belli bir alt türüdür: hocalar alfabetik/nisbe merkezli tertiple hem isimlendirilir hem de her hocadan rivayet edilen malzeme senediyle kaydedilir. Bu itibarla mu‘cem, ricâl bilgisinin “müellif merkezli ve rivayet odaklı” formudur.

16. Rihle

Rihlelerin yani hocalardan hadis almak için yapılan yolculukların anlatıldığı eserlere verilen addır.⁶⁴ Bu tür eserlerde, rihlelerde kendileriyle görüşülen hocalar zikredilmektedir. Rihlenin konusu doğrudan hocalara ulaşma ve onlardan rivayet alma olduğundan, mu‘cemlerde yer alan hoca listesinin coğrafi ve kronolojik arka planını rihle metinleri aktarmaktadır.

17. Semâ‘ât

ع - م - س kökü lügatte asıl itibariyle kulakla bir şeyi işitmek manasına gelir. İşitme duyusuna sem‘, işitmeye ve işitilene de semâ‘ denir. Çoğulu da semâ‘âtır.⁶⁵ Kitapların senedlerini içeren eserler için kullanılmıştır. Bu tür kitaplara mesmû‘ât da denilmiştir.⁶⁶ Mu‘cem türü eserler bir “hoca fihristi” olduğundan, semâ‘ kayıtlarının

⁶¹ Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*, 229-231.

⁶² Bk. Mar‘aşlı, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/26, 214; Muvaffak b. Abdullâh, *‘İlmü'l-esbât*, 22.

⁶³ Bk. Mar‘aşlı, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/123, 126, 180, 228; Abdullah el-Murâbit et-Targî, *Fehâris ulemâi'l-garb*, 48.

⁶⁴ Mar‘aşlı, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/375.

⁶⁵ Bk. Kazvîni, *Mekâyîsü'l-lüga*, 3/102; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/162-165; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 730; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 21/223-225; *el-Mu‘cemü'l-vasît*, 1/449-450.

⁶⁶ Bk. Mar‘aşlı, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/246, 362; Muvaffak b. Abdullâh, *‘İlmü'l-esbât*, 22.

isim/tarih/mekân verileri mu‘cemdeki her bir hoca maddesinin altında atıf/izin bilgisi olarak yer alır; böylece mu‘cem, mesmû‘âtı erişilebilir bir hoca diziniyle bütünlemektedir.

18. Sened⁶⁷

Rivayetlerin veya kitapların alındığı senedleri içeren eserler için kullanılmıştır.⁶⁸ Mu‘cemler, senedlerin “şahıs düğümleri” etrafında yeniden bir araya getirilmiş kataloglarıdır; yani her hoca maddesi altında müellifin ondan aldığı senedler gösterilir ve sened dolaşımı haritalanır.

19. Şüyûh

Belli âlimlerin hocalarını toplayan ricâl kitaplarıdır. Bu kitaplara, şüyûhu, meşâyihu, esmâü şüyûhi, esâmî şüyûhi, tesmiyetü şüyûhi veya zikru şüyûhi falan kişi gibi isimler verilmiştir.⁶⁹ Şüyûh kitapları mu‘cemin tam karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tertip tarzı (alfabetik/nisbe) ve her hocanın altında verilen rivayet/sened bilgisi bakımından aynıdır. Mu‘cemü’ş-şüyûh adıyla da birçok mu‘cem kaleme alınmıştır.⁷⁰

20. Takyîd

د - ي - ق kökünden lügatte sadece (çekimleriyle birlikte) kayd kelimesi gelmektedir ve bağ manasındadır. Takyîd de bir şeyi bağlamak ve kayıtlamak manasındadır ve mutlak bırakmanın zıddıdır. Yazıya hareke vermeye ve onu noktalamaya da takyîd denir.⁷¹ Genellikle şüyûh kelimesine izâfet edilip belli bir muhaddisin hocalarının kaydedildiği eserlerdir. Takyîdü’ş-şüyûh denildiğinde bu alana girmektedir. Ancak

⁶⁷ كسند kelimesinin lügat manasını müsnefin lügat manasında açıklayacağız.

⁶⁸ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/485; Abdullah el-Murâbit et-Targî, *Fehâris ‘ulemâi’l-garb*, 49.

⁶⁹ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/129, 134, 139, 155, 249; Abdullah el-Murâbit et-Targî, *Fehâris ‘ulemâi’l-garb*, 48.

⁷⁰ Bk. İsmâîl b. Muḥammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî Bağdatlı İsmâîl Paşa, *İzâhu’l-Meknûn fi’z-Zeyl ‘alâ Keşfi’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (Beyrut: Daru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), 4/509.

⁷¹ Bk. Kazvînî, *Mekâyîsü’l-lüga*, 5/44; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3/372-373; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü’l-muhît*, 313-314; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 9/83-87; *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 2/765.

bazen, sadece takyîd isimli eserler de burada zikredilebilir.⁷² “Takyîdü’ş-şüyûh” adlandırmasıyla belli bir muhaddisin hocalarını kayıt altına alan fihristler, doğrudan mu’cem-meşyaha sahasına girer; mu’cemlerin kendisi de neticede bir “takyîd” işlemidir.

21. Vefeyât

Bir veya daha fazla âlimin hocalarının vefat tarihlerini bildiren eserler için kullanılmıştır. Bu tür kitaplara vefeyâtü’ş-şüyûh da denilmiştir.⁷³ Mu’cemlerde isimleri geçen hocaların doğum/vefât tarihleri, rivayet imkânı (likâ/mu’âşara) ve isnadın sıhhati için temel parametrelerdir; bu yüzden vefeyât katalogları mu’cem maddelerinin kronolojik doğrulamasında başvuru kaynağıdır.

Araştırmamız hakkında bu genel bilgileri ve kullanılan kavramları anlattıktan sonra çalışmamızın birinci bölümünde Hadis edebiyatında ale’r-ricâl tasnif türleri ve mu’cemlerin ortaya çıkışı sürecini ele almak istiyoruz.

⁷² Bk. Mar’aşlî, *Mu’cemü’l-me’âcim*, 1/494; Abdullah el-Murâbit et-Targî, *Fehâris ‘ulemâi’l-garb*, 49; Muvaffak b. Abdullâh, *’İlmü’l-esbât*, 20.

⁷³ Mar’aşlî, *Mu’cemü’l-me’âcim*, 1/191, 281.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS EDEBİYATINDA RİCÂLE GÖRE TASNİF TÜRLERİ VE MU'CEM İLE MEŞYEHALARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Bu bölümde hadis edebiyatında ricâle göre tasnif türleri, mu'cem türü eserlerin ortaya çıkışı ve telif usulleri, telif amaçları ile ilk beş asırda kaleme alınan örnekleri ele alınacaktır.

1.1. Ale'r-Ricâl Tasnif Türlerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Bu bölümde, ale'r-ricâl türünde, yani râvilere göre tasnif edilen hadis cüzleri ile müsned, mu'cem ve etrâf türlerinin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Hadis Cüz'leri

Hadis cüz'leri, sadece ale'r-ricâl türlerinin değil bütün hadis edebiyatının en eski tasnif türüdür.

أ - ج - ج kökü lügatte asıl itibariyle bir şeyle yetinmek manasına gelmektedir. Cüz' ise bir şeyin parçası, bölümü ve payı manasındadır. Cemisi *eczâdır*.⁷⁴

Hadis ıstılahında cüz' aşağıda zikredilen iki şeyden birini içeren kitapçıklar için kullanılır:⁷⁵

1. Bir hocadan gelen rivayetlerin toplandığı kitapçıklardır. Sahâbe sahîfeleri⁷⁶ de bu maddenin altına girmektedir. Cüz'ler, sahîfe, hadîs, ehâdîs ve nüsha gibi farklı isimlerle de anılmaktadır.
2. Belli bir konuyla alakalı hadislerin toplandığı hacmi küçük eserlerdir. Buhârî'nin (ö. 256/870) *Cüz'ü raf'ı'l-yedeyn fi's-salât*'ı ve *Cüz'ü'l-kirâat*

⁷⁴ Bk. Kazvîni, *Mekâyisü'l-lüga*, 1/455; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/45; Firûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhîd*, 36; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 1/171; *el-Mu'cemü'l-vasît*, 1/120.

⁷⁵ Bk. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 294; Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*, 209; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 121; Muhammed Ebû'l-Leys el-Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs neş'etühü ve menheciyyetühü* (Sehârenpûr: İttihâd Bookdepo Diyûbend, 2004), 162.

⁷⁶ Sahîfe kavramı sadece sahâbîlerin cüzleri için kullanılır. Bu itibarla cüz kavramından daha özeldir. Çünkü cüz sahâbe dışındaki hocaları da kapsamaktadır. Bk. Seyyid Abdülmâcîd el-Gavrî, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-hadîsiyye* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2007), 443.

halfe'l-imâm'ı bu tür cüzlere örnek olarak verilebilir.

Belli bir sahâbînin ya da hocanın hadisleri tespit veya tahrîc⁷⁷ edilmek isteniyorsa cüz'ler, sahâbîlerin hadisleri için müsnedlerden ve hocaların hadisleri için meşyeha ve özellikle mu'cemlerden sonra ilk başvuru kaynağıdır.⁷⁸

Cüz'ler hicrî ilk asırdan beri görülmektedir. İlk örnekleri de sahâbe sahifeleridir. Tarih boyunca binlerce cüz' telif edilmiştir. Ebû Hâzim el-Abdûyî'nin (ö. 417/1026) şu sözü göz önünde bulundurulduğunda bu sayı hiç de çok görülmemelidir: "Kendi elimle on hocamın her birinden bin cüz' olmak üzere on bin cüz' yazdım."⁷⁹ Sahâbe ve tâbiîn cüzlerini ileride zikredeceğiz.⁸⁰ Tâbiîn döneminden sonra günümüze ulaşmış olan cüz'lere şu örnekler verilebilir:

1. Hasen b. Musa el-Eşyeb'in (ö. 209/825) cüz'ü
2. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'nin (ö. 215/830) cüz'ü
3. Ebû Müshir'in (ö. 218/833) cüz'ü
4. 'Affân b. Müslim'in (ö. 220/835) cüz'ü
5. Ebü'l-Yemân'ın (ö. 222/837) cüz'ü
6. Ebû Cehm el-Bâhili'nin (ö. 228/843) cüz'ü
7. Ali b. Ca'd'ın (ö. 230/844) cüz'ü
8. Hâlid b. Mirdâs'ın (ö. 231/846) cüz'ü
9. Kâmil b. Talha el-Cahderî'nin (ö. 231/846) cüz'ü
10. Abdullah b. 'Avn el-Harrâz'ın (ö. 232/847) cüz'ü⁸¹

⁷⁷ Tahrîc, hadislerin yalnızca muhaddislerin değil fıkıh, akaid ve diğer İslâmî ilimlerle meşgul olan âlimlerin de temel başvuru kaynağı olması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Hadis ilimleri dışındaki alanlarda çalışanların, hadisleri kullanırken doğal olarak muhaddisler kadar isnad ve metin hassasiyeti göstermeleri, bu eserlerde yer alan rivayetlerin hadis kaynaklarındaki yerlerinin ve sıhhat durumlarının tespit edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bk. Yusuf Acar, *Abdülkâdir Kuraşî (775/1373)'nin Hadis İlmindeki Yeri ve El-Înâye bi Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Hidâye Adlı Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora, 2011), 10.

⁷⁸ Bk. Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 121.

⁷⁹ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/182-183; Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 260-261.

⁸⁰ Bk. s. 32.

⁸¹ Ayrıntılı listesi için bk. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 294-306.

1.1.2. Müsnedler

د - ن - س kökü lügatte asıl itibariyle bir şeyi bir şeye katmak manasındadır. Dayanmak manası da buradan gelir. Dağın yeryüzünden yükselen yüzeyine ve kendisine dayanılan her şeye *sened* denir. Hadisin *isnadı*⁸² onu söyleyenine yükseltmek ve dayandırmaktır. Kendisine bir şeyin katıldığı şeye de *müsned* denir. Hadisin *müsned* olanı ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) muttasıl (birbirine bitişik) bir senedle isnad edilendir. Munkatı'nın zıddıdır. Cemisi *mesânid* veya *mesânid* diye gelir.⁸³

Sened hadis ıstılahında, metnin tarikinden haber vermektir. Muhaddisler sened ve isnad kavramlarını aynı manada kullanmışlardır. İsnâd kavramını metne ulaştırın yol diye de tarif etmişlerdir. Bu tarife göre sened ve isnad farklı manalara gelmektedir. Bazıları da senedi metne ulaştırın ricâl silsilesi diye tarif etmişlerdir. Ancak bu tarifte bazı sorunlar vardır: Senedde ricalle beraber edâ lafızları da zikredilmesine rağmen bu tarifte edâ lafızları ihmal edilmiştir. Ricâl silsilesinden edâ lafızları anlaşılmaz çünkü silsile iki şeyin peş peşe olanına denilir. Silsile lafzından senedin muttasıl olduğu anlaşılır ama her sened muttasıl değildir. Sened her zaman ricallerle metne ulaştırmaz, bazen aradaki vasıta vicâdede olduğu gibi bir kitap olabilir. Bu sebepten dolayı senedi, metnin tarikinden haber vermek diye tarif etmek ilmî açıdan daha uygun olacaktır. İsnad önceki milletlerde olmayan ve bize has olan bir özelliktir. Muhammed b. Hâtim b. Muzaffer (ö. 246/861) bu hususta şöyle demiştir: “Allah bu ümmete isnad (rivayet zinciri) ile büyük bir onur ve üstünlük bahşetmiştir. Diğer milletlerin, geçmiş ya da günümüzde, hiçbirinin isnadı yoktur. Onların elinde yalnızca karışık kitaplar vardır ve bu kitaplarına kendi haberlerini eklemişlerdir; böylece ne peygamberlerinden gelen Tevrat ve İncil'in ayetlerini, ne de güvenilir olmayan kaynaklardan aldıkları haberleri ayırt edebilmektedirler.” Ebû Ali Gassânî (ö. 498/1105); “Allah bu ümmeti öncekilere vermediği üç şeyle özel kılmıştır; İsnâd, ensâb ve îrab” demiştir. İsnâd selef

⁸² Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/28; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 10, 433; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, 224; Târik b. İvazullâh, *Takribü'ilmî'l-hadis* (Dimeşk: Dârü'l-Kevser, ts.), 28; Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadis*, thk. Mehmet Said Hatiboğlu (Ankara: AÜİF Yayınları, 1972), 40; Raşit Küçük, “İsnad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/154.

⁸³ Bk. Kazvî, *Mekâyîsü'l-lüga*, 1979, 3/105; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1993, 3/220-221; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 290; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, ts., 8/216-217; *el-Mu'cemü'l-vasîf*, ts., 1/453-454.

âlimlerimizden beri süregelen bir gelenektir. Hadisleri aktarırken bir kişinin senediyle aktarması gerekir.⁸⁴

Hadis ıstılahında müsned kavramı üç farklı manada kullanılmıştır:

1. Kendisinde rivayetlerin sahâbî râvisine göre toplandığı eserlerin ortak adı olarak kullanılmıştır. Bizim konumuz da bu kullanımdır. Bu kitaplarda, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen hadisler senedleriyle birlikte toplanır. Bu eserlerde sahâbîler alfabetik düzenlendiği gibi İslam'daki öncülüğe, kabilelere ve beldelere göre de düzenlenmektedir.⁸⁵
2. Merfû⁸⁶-muttasıl⁸⁷ olan hadis manasında kullanılmıştır.
3. Hadisin isnadı ve senedi için kullanılmıştır. Bu itibarla senedin mimli mas-tarıdır. İsnâd edilmiş olan rivayet anlamında kullanılabilir.⁸⁸

Hadis edebiyatında sahâbî râvilerine göre kaleme alınan müsnedlerin bir kısmı illel'i konu edinirler. Bunlar müsned hadislerde görülen illetleri ve gizli kusurları beyan etmek için kaleme alınmıştır.⁸⁹

⁸⁴ Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/28; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 10, 433; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 224; b. İvazullâh, *Takribü 'ilmi'l-hadîs*, 28; Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, 40; Küçük, "İsnad", 23/154.

⁸⁵ Genellikle müsnedler birçok sahâbînin hadisini toplar. Ancak tek bir sahâbînin hadislerini toplayan müsnedler de vardır. Bazen sahâbîlere göre değil de fıkıh bâblarına veya kelime ve harflere göre düzenlenen kitaplara da müsned denilmiştir. Ancak bu kullanım azdır. Örneğin Bakî b. Mahled'in (ö. 276/889) *el-Müsned*'i fıkıh bâblarına göre düzenlenmiştir. Bk. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 238; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 208-209; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 40; Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs neş'et*, 91-95; Hâni Ahmed Fakîh, *el-Medhal fî târihi's-sünne* (Riyâd: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 2022), 125.

⁸⁶ Merfû' hadis cumhura göre kimin izâfe ettiğine bakılmaksızın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izâfe edilen söz, fiil, takrîr ve sıfat kabilinden olan rivayetlere denilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'ye (ö. 463/1071) göre ise bir hadisin merfû' sayılabilmesi için izâfenin sahâbe tarafından yapılması şarttır. Buna göre cumhurun tarifine muttasıl, mürsel, munkatî' ve mu'allak rivayetler de girerken bunlar Hatîb'in tarifine göre merfû' sayılmamaktadır. Her iki tarife göre de mevkûf rivayet sahâbîye ve maktû' rivayet tabîne izâfe edildiğinden dolayı merfû'nun dışında kalmaktadır. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/131; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 139; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 160; Abdullah Aydın, "Merfû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/180-181.

⁸⁷ Muttasıl hadis cumhura göre muttasıl (kendisinde kopukluk olmayan) bir isnadla muteber bir yolla her bir râvinin kendisinin fevkinden aldığı hadistir. İster merfû' olsun ister mevkûf ya da maktû' olsun farketmez. İbnü's-Salâh eş-Sehezûrî (ö. 643/1245) ise sadece semâ yoluyla gelen merfû' ve mevkûf hadislerin muttasıl olduğunu söylemiştir. Bu tarife göre tabîinin sözü dışarıda kalır. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/136; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 138; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 171; Abdullah Aydın, "Muttasıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/405.

⁸⁸ Bk. Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 19.

⁸⁹ Zekerîya Tüfekçioğlu, *Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler (Hicrî İlk Üç Asır)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 19.

Müsned türü eserler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini diğer rivayetlerden ayırmak amacıyla ortaya çıkmıştır.⁹⁰ Hadis tarihinde, ilk müsned türü eserlerin hicrî III. asrın başlarında tasnif edildiği genel kabul görmüştür. İlk müsned sahibinin kim olduğu hakkında ihtilaf vardır. Bilinen ilk müsnedi Ebû Dâvûd et-Tayalisi'nin (ö. 204/819) tasnif ettiği iddia edilmiştir. Bilinen en eski müsnedlerin arasında ise Esed b. Musa el-Mısri (ö. 212/827) ve Nuaym b. Hammad el-Mısri'nin (ö. 228/843) müsnedleri zikredilebilir.⁹¹ En meşhur müsned ise Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'idir. Ahmed b. Hanbel, sahih ve güvenilir hadisleri titizlikle derlemiştir. Bu eser, hadis araştırması yapacak kişilerin ihtiyaç duyacağı hüküm çıkarma anında mütâbi⁹² rivayetleri ve şâhid⁹³ bulma yönünden önemlidir.⁹⁴

Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (ö. 1927) *er-Risâletü'l-müstetrafe*'sinde 82 tane müsned türü eser saymıştır.⁹⁵ Bu sayının 100'den fazla olması da mümkün görülmüştür.⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* adlı eserinde sekiz meşhur müsnedin *Kütüb-i sitte*'ye⁹⁷ ve Ahmed

⁹⁰ Bk. Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu, 2022), 254.

⁹¹ Bk. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 240-241; Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 252-254; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV, 2015), 55-56; İbrahim Hatiboğlu, "Müsned", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/100.

⁹² Mütâbaat, bir kişinin rivayet ettiği hadisi aynı hocadan başka bir kişinin de rivayet etmesidir. Buna tam mütâbaat denir. Eğer isnadın içine başka hocalar girip isnadı uzaklaştırırsa buna da kâsır mütâbaat denir. Mütâbaatın makbul olabilmesi için râvilerin muteber olması gerekir. Mütâbaata şâhid de denilir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/256-257; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 201-202; Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*, 176; Salahattin Polat, "Mütâbaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/180.

⁹³ Şâhid, ferd veya garîb zannedilen bir hadisle aynı manada olan başka bir hadisin rivayet edilmesidir. Bu tariften mütâbaat ve şâhidin farkı ortaya çıkmaktadır. Mütâbaat lafzı desteklerken şâhid manayı desteklemektedir. Bu yönden şâhid daha genel bir kullanımdır. Bazıları mütâbaatın mânen de olabileceğini söylemişlerdir. Bu yönden şâhide mütâbaat da denilir. Netice itibariyle mütâbaat da şâhid de ferd ve garîb zannedilen bir hadisi takviye manasındadır. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/256-257; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 201-202; Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*, 176-177; Salahattin Polat, "Şâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/273.

⁹⁴ Bk. Hatiboğlu, "Müsned", 32/99.

⁹⁵ Bk. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 237-264.

⁹⁶ Bk. Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 40.

⁹⁷ Kütüb-i sitte, sahihayn diye bilinen Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) sahihleri ve sünen-i erbaa diye bilinen Ebû İsa et-Tirmizî'nin el-Câmi'u's-sahih'i ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) sünenleridir. Bu kitaplara Sıhâh-ı sitte de denilmektedir. Ancak Buhârî ve Müslim dışındakiler kitaplarında hadislerin sahih olmasını şart koşmadıkları için bu tabir uygun görülmemektedir. Bk. Gavri, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-hadîsiyye*, 435-436; Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 167.

b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'ine zâid olan hadisleri bir araya getirmiştir. Bu müsnedler ise şunlardır:

1. Ebû Dâvûd et-Tayalîsî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'i
2. Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'nin (ö. 219/834) *el-Müsned*'i
3. Müsedded b. Müserhed'in (ö. 228/843) *el-Müsned*'i
4. Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Müsned*'i
5. İbn Ebû Ömer'in (ö. 243/858) *el-Müsned*'i
6. Ahmed b. Menî'nin (ö. 244/858) *el-Müsned*'i
7. Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863) *el-Müsned*'i
8. Hâris b. Ebû Üsâme'nin (ö. 282/895) *el-Müsned*'i⁹⁸

Bu eserler, aynı zamanda Müsned türünün ilk örnekleridir.

1.1.3. Etrâf Kitapları

Kronolojik olarak müsnedlerden sonra mu'cem ve meşyehalar gelmesine rağmen biz asıl konumuz olan mu'cem türünü ayrıntılı ve kesintisiz anlatabilmek için müsnedlerden sonra etraf kitaplarını kısaca ele alacağız.

ط - ر - ف kökü lügatte asıl itibariyle iki manaya gelmektedir. Birinci mana bir şeyin sınırı ve ucudur. İkinci mana ise göz kapağının hareketidir. İkinci manadan göz kırmak manasına gelen *tarf* kelimesi gelmektedir.⁹⁹ Bizi bu başlıkta ilgilendiren mana ise sınır ve uç manasıdır. Bir şeyin *tarafı* denir ve onun ucu veya bir kısmı kastedilir. Bu kelime dilimize de geçmiştir ve yön, yan ve kısım manalarında kullanılmaktadır. Çoğulu *etrâf*tır.

Hadis ıstılahında ise hadis metninin kalanına delâlet eden bir kısmına taraf denir. Örneğin “*Ameller, ancak niyetlere göredir*” cümlesi hadisin geri kalan kısmına da

⁹⁸ Bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, ed. Sâd b. Nâsir b. Abdilazîz eş-Şisrî (Riyâd: Daru'l-Âsime, 1998), 1/20; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 237-264; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 40-41.

⁹⁹ Bk. Kazvîni, *Mekâyîsü'l-lüga*, 1979, 3/447-449; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1993, 9/216; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 831; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, ts., 24/79; *el-Mu'cemü'l-vasît*, ts., 2/555; *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 2/2136.

delâlet eder. Bundan dolayı hadisin tarafıdır. Etrâf kitaplarında *Sahihayn*¹⁰⁰ veya *Kütüb-i sitte* gibi belli kitaplardaki hadislerin tarafları toplanır. Bu taraflar, senedi ve hangi kitap ve bâbta geçtiğinin bilgisiyle birlikte ya sahâbî râvisinin ya da hadis metninin alfabetik sıralamasına göre tertip edilir. Etrâf müellifleri hadisin bizzat bir cüzünü taraf olarak kullandıkları gibi “*Hadîsü Cibrîl*” gibi hadise delâlet eden başlıkları da taraf olarak kullanmışlardır. Aynı şekilde bazen senedi tam verirken bazen de eksik vermişlerdir.¹⁰¹

Etrâf kitaplarının hadislerin senedlerini ve tariklerini, hangi kitap ve bâblarda geçtiklerini ve söz konusu kitaplarda belli bir sahabîden kaç hadis geldiğini hızlı bir şekilde öğrenip hadisler hakkında hükme varmayı kolaylaştırmak gibi birçok faydaları vardır. Bir nevi hadis fihristi görevi görmektedir.¹⁰²

Bu tür kitaplara hicrî I. asrın son çeyreğinde talebelerin hadis müzakeresini kolaylaştırmak için oluşturdukları ders notları öncülük etmiştir. Hicri IV. asırdan sonra muhaddislerin bu yöntemi benimsemesiyle bu türün ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'sını esas alarak oluşturduğu *Etrâfü'l-Muvatta* ' ve *Etrâfü merâsili'l-Muvatta* ' adlı eserleri bu türün ilk örneklerindedir.¹⁰³

Bu türün en önemli örnekleri arasında şu eserleri zikredebiliriz:

1. Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî'nin (ö. 401/1010) *Etrâfü's-Sahîhayn*'ı
2. Halef el-Vâsıtî'nin (ö. 401/1010) *Etrâfü's-Sahîhayn*'ı
3. İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *Etrâfü'l-Kütübi's-Sitte*'si

¹⁰⁰ Sahihayn, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) sahihleridir. Bk. Gavri, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-hadîsiyye*, 443; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 288.

¹⁰¹ Bk. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 496; Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*, 209-210; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 48; Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs neş'et*, 98; Fakîh, *el-Medhal fî târihi's-sünne*, 146; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 241; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 34.

¹⁰² Bk. Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 49; Fakîh, *el-Medhal fî târihi's-sünne*, 146; M. Yaşar Kandemir, “Etrâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/498; Fatih Mehmet Yılmaz, “Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 347.

¹⁰³ Bk. Kandemir, “Etrâf”, 11/498; Yılmaz, “Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar”, 347; Muhammed Aslan, *Hadis Edebiyatında Etrâf Geleneği* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 37.

4. Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Sünen-i Erba'a*'yı¹⁰⁴ esas aldığı *el-İşrâf 'alâ ma'rifeti'l-etrâf*'ı
5. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Kütüb-i Sitte*'yi esas aldığı *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*'ı
6. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449), *İthâfû'l-meherre bi-etrâfi'l-aşere*'si¹⁰⁵
7. Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî'nin (ö. 840/1436) *Etrâfû'l-mesânîdi'l-aşere*'si¹⁰⁶
8. Abdülganî en-Nablusî'nin (ö. 1143/1731) *Kütüb-i Sitte* ve *Muvatta-i Mâlik*'i esas aldığı *Zehâirü'l-mevârîs fi'd-delâleti 'alâ mevâzi'i'l-hadîs*'i¹⁰⁷

1.2. Mu'cem Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Telif Usulleri

1.2.1. Mu'cem Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı

Sistematik eğitim ve öğretim Arap toplumunda İslam'la birlikte başlamıştır. Cahiliye döneminde Arap toplumunda bir okul veya sistemden söz etmek mümkün değildir.¹⁰⁸ İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ilim halkaları ve hadis öğretimi önemli bir rol oynamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk Müslümanları *Dâru'l-Erkam*'da

¹⁰⁴ Sünen-i Erba'a veya Kütüb-i Erba'a tabirleri Tirmizî'nin (ö. 279/892) el-Câmi'ü's-sahîh'i ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) sünenleri için kullanılır. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Sünen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/141.

¹⁰⁵ Esas aldığı kitaplar: Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) el-Muvatta'sı, Şafî'nin (ö. 204/820) el-Müsned'i, Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) el-Müsned'i, Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârîmî'nin (ö. 255/869) es-Sünen'i (el-Müsned), İbnü'l-Cârûd'un (ö. 307/919) el-Müntekâ'sı, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) es-Sahîh'i, Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin (ö. 316/929) el-Müsnedü'l-muhrec'i, Tahâvî'nin (ö. 321/933) Şerhu me'âni'l-âsâr'ı, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) es-Sahîh'i, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) es-Sünen'i ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) el-Müstedrek'idir. (Bu kitaplar on bir tanedir. Ancak İbn Huzeyme'nin es-Sahîh'inin sadece çeyreği bulunduğu için on sayılmıştır.) Bk. Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 48.

¹⁰⁶ Esas aldığı on müsned: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834), Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), İbn Râhûye (ö. 238/853), İbn Ebû Ömer (ö. 243/858), Ahmed b. Menî' (ö. 244/858), Abd b. Humeyd (ö. 249/863), Hâris b. Ebû Üsâme (ö. 282/895) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) müsnedleridir. Bk. Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 49.

¹⁰⁷ Bk. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 496-501; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 48-49; Kandemir, "Etrâf", 11/499.

¹⁰⁸ Mehmet Bahaüddin Varol, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (I) (Eğitim-Öğretimi Yapılan İlim Dalları ve İlim Merkezleri)", *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000), 481.

toplayarak onlara İslam dinini öğretmiştir.¹⁰⁹ Sahâbîler, nazil olan âyetleri ve bunların uygulamalarını Dârü'l-Erkam'da bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrenmekteydiler. Hz. Peygamber'in risâlet görevi¹¹⁰, öncelikle kendisine vahyedilen âyetleri tebliğ etmektir. Bu görevi takiben, âyetlerin hayata tatbik edilebilmesi için açıklanması, yani tebyin edilmesi de gerekmektedir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan hükümlerin açıklanmasının hadis ve sünnet aracılığıyla yapılmasının, risâletin tabii bir uzantısı olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'in bazı bölümlerinin açıklamaya ihtiyaç duyması, sahâbenin bazı âyetlerin anlamını öğrenebilmek amacıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorular yönelmesine sebep olmuştur.¹¹² Bu durum, sahâbenin yalnızca metni değil, aynı zamanda âyetlerin bağlamını ve pratikteki uygulama biçimlerini öğrenmeye yönelik bir çaba içinde olduklarını göstermektedir. Başlangıçta *Dâru'l-Erkam*'da gizli olarak gerçekleştirilen bu toplantılar, Mekkeli müşriklerin baskısından korunma amacı taşımıştır. Ancak Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla birlikte, gizli davet dönemi sona ermiş ve İslam daha açık şekilde tebliğ edilmeye başlanmıştır.¹¹³

Hz. Peygamber (s.a.v.) hadisleri ezberlemeye, korumaya ve aktarmaya teşvik etmiş ve bu hususta büyük müjdeler vermiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur; “*Bizden herhangi bir şeyi işiten ve işittiği gibi de tebliğ edip başkalarına aktaran kişinin Allah yüzünü ağartsın. Nice tebliğ edilen kişi, benden işiterek tebliğ edenden daha anlayışlı olabilir.*”¹¹⁴

¹⁰⁹ Bk. Muhammed b. Afifi el-Bâcûrî el-Hudârî, *Nûru'l-yakîn fî sîrati seyyidi'l-mürselîn* (Dımaşk: Dârü'l-Feyhâ, 2004), 25; Ahmed Ahmed Galûş, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'd-da' ve fi'l-'ahdi'l-mekkî* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 355; Muhammed Âsım Köksal, *Hz. Muhammed (as.) ve İslâmiyet - Mekke Devri* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981), 225.

¹¹⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) birtakım görevleri bulunduğu gibi, Müslümanların da Peygamberimize karşı yerine getirmeleri gereken çeşitli görev ve sorumlulukları vardır. Bunlar arasında Peygamber'e iman edilmesi, kendisine itaat edilmesi, sünnetine uyulması, derin bir sevgiyle sevilmesi, örnek alınması ve adı anıldığında salavat getirilmesi gibi hususlar yer almaktadır. Ayrıntı için bk. Recep Tuzcu, *Hz. Peygamber'le İlgili Bazı Halk İnanışlarının el-Hasâsü'l-Kübrâ'daki Dayanakları* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2002), 9-13.

¹¹¹ Adil Yavuz, *Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik* (Ankara: Ebabil, 2007), 50.

¹¹² Bk. Adil Yavuz, “Bir İhtisas Medresesi Olarak Dârü'l-Hadislerin Önemi” (Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2012), 217.

¹¹³ Bk. Galûş, *ed-Da' ve fi'l-'ahdi'l-mekkî*, 470.

¹¹⁴ Bk. Ebû Dâvûd, “İlim”, 20 (No. 3660); Tirmizî, “İlim”, 12 (No. 2656); İbn Mâce, “Mukaddime”, 230 (No. 230).

Sahâbîler bu ve benzeri teşvikler sebebiyle Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadisleri dinler, ezberler, aralarında müzakere eder ve birbirlerine aktarırlardı.¹¹⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu teşviklerinin yanı sıra, hadis nakletmenin hassasiyetini vurgulayarak, bilerek yalan hadis uydurmaktan şiddetle men etmiştir.¹¹⁶ Sahâbîler, her konuda olduğu gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu uyarısına da dikkat etmiş, gereğinden fazla hadis rivayetinde bulunmamış ve bazı rivayet kuralları geliştirmişlerdir. Sahâbîler, yanlış anlaşılan rivayetleri aktarmamış, mümkün olduğunca lafzen rivayette bulunmuş, tedbir için bazı durumlarda şahit istemiş, yemin ettirmiş ve hadisleri unutmamak için müzakere etmişlerdir.¹¹⁷ Muvaffak b. Abdullah, sahâbe dönemi hadis rivayetleri hakkında şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadis rivayeti ilk baştan beri rastgele değildi; bilakis düzenli, tertipli ve son derece titiz ve ince ilmî bir metotla uyumluydu."¹¹⁸

Sahâbe döneminde bilgi genellikle ezberleme yoluyla muhafaza edilirdi. Ancak, aralarında yazıya başvuranlar da bulunmaktaydı.¹¹⁹ Nitekim Hz. Ömer ve Enes b. Malik'ten nakledilen mevkuf bir rivayette şu ifadeler yer almaktadır: "*İlmi yazarak kayıt altına alınız.*"¹²⁰ Bu bağlamda, bazı sahâbîler hadisleri sadece şifâhî olarak nakletmekle kalmayıp, yazıya geçirerek koruyup aktarırlardı.¹²¹

Hz. Peygamber'den (s.a.v.), hadisin yazılmasına ilişkin birbirleriyle çelişen rivayetler aktarılmıştır. Bazı rivayetler yazmayı teşvik ederken, bazıları ise yasaklamıştır. Âlimlerimiz bu durumu çeşitli şekillerde izah etmişlerdir. Bu açıklamaların en kabul göreni, Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684) gibi bazı sahâbîlere hadis yazmaları için izin vermiştir. Ancak, Kur'an-ı Kerîm ile karışma

¹¹⁵ Bk. Buhârî "İlim", 31 (No. 89), "Mevâkîf" 4 (No.525); Müslim, "Salât", 259, (No. 505); Dârimî, "Mukaddime", 617 (No. 617).

¹¹⁶ Bk. Buhârî, "İlim", 48 (No. 106); Müslim, "Mukaddime" 3 (No. 3).

¹¹⁷ Bk. Fakîh, *el-Medhal fî târihi's-sünne*, 40-47; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2011), 30.

¹¹⁸ Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 65.

¹¹⁹ Ekrem Ziya el-'Umerî, *Buhûs fî târihi's-sünneti'l-müşerrefe* (Bağdat, 1984), 221-222.

¹²⁰ Dârimî, "Mukaddime", 508, 514 (No. 508, 514); Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-'ilmi*, thk. Yusuf el-Iş (Beyrût: Dâru İhyâü's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974), 69.

¹²¹ Bk. Buhârî, "İlim", 55 (No. 113); Müslim, "Hac", 510 (No. 1355); Ebû Dâvûd, "İlim", 6 (No. 3646); 'Umerî, *Buhûs fî târihi's-sünne*, 226; Fakîh, *el-Medhal fî târihi's-sünne*, 48; Rifat b. Fevzî Abdulmuttalib, *Kitâbetü's-sünne fî 'ahdi'n-nebî sallallahu 'aleyhi ve sellem ve's-sahâbe ve eseruhâ fî hıfzı's-sünneti'n-nebeviyye* (Medîne: Mecma'ü'l-Melik Fehd, ts.), 54; Yücel, *Hadis Tarihi*, 30.

ihtimali gibi gerekçelerle bu izin genel bir nitelik taşımamıştır. Sahâbîler, Kur'an'ın üslubuna alışıp karıştırma ihtimali ortadan kalkınca yazma yasağı da nesh edilmiştir.¹²²

Bazı sahâbîler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işittikleri hadisleri yazmış ve bu hadisleri kendi talebelerine de yazdırmışlardır.¹²³ Örneğin, Ebû Hureyre (ö. 58/678), talebesi Hemmâm b. Münebbih'e (ö. 132/750) birtakım hadisler yazdırmış, bu yazılı metin günümüze kadar ulaşarak *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih* veya *es-Sahîfetü's-sahîha* olarak tanınmıştır. Bu sahîfede toplam 138 hadis bulunmaktadır.¹²⁴ Rıfat b. Fevzi, bu sahîfe hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu sahîfe, sahâbe döneminde yazılmış en önemli eserlerden biridir. Zira müstakil bir yazma nüsha olarak eksiksiz biçimde günümüze ulaşmıştır. Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de *Müsned*'inde bu sahîfeye özel bir bölüm ayırarak hadisleri nakletmiştir.¹²⁵ Muhammed Mustafâ el-A'zamî (ö. 2017) ise yaptığı araştırmalarda, sadece Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivayet eden on farklı râvinin hadis yazdığını tespit etmiştir.¹²⁶

Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/750) *es-Sahîfetü's-sahîha*'sı, sahâbe döneminde yazılmış hadis kaynaklarının tek örneği değildir. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (ö. 2017) yaptığı kapsamlı araştırmalar neticesinde, hadisleri bizzat yazan ve talebelerine yazdıran elli iki sahâbî tespit etmiş ve bunları eserinde detaylı bir şekilde tek tek zikretmiştir.¹²⁷ Sahâbe döneminde kaleme alınan diğer önemli sahifeler şöyle zikredilebilir:

1. Ebû Bekr'in (ö. 13/634) sonradan yaktığı beş yüz hadis içeren sahîfesi
2. Sâd b. Ubâde'nin (ö. 14/635) sahîfesi
3. Hz. Ömer (ö. 23/644) genel bir hadis tedvinini istişâre ve istihâre neticesinde reddetmiş olsa da bazı hadisleri içeren sahîfesi bulunmaktadır.
4. Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652) sahîfesi

¹²² Bk. 'Umerî, *Buhûs fî târihi's-sünne*, 222-225.

¹²³ Bk. Dârimî, “Mukaddime”, 511 (No. 511); Muhammed Mustafâ el-A'zamî, *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî ve târihi tedvînih* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980), 92-142; Abdulmuttalib, *Kitâbetü's-sünne fî 'ahdi'n-nebî*, 55.

¹²⁴ Bk. 'Umerî, *Buhûs fî târihi's-sünne*, 229.

¹²⁵ Bk. Abdulmuttalib, *Kitâbetü's-sünne fî 'ahdi'n-nebî*, 55.

¹²⁶ Bk. A'zamî, *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî*, 96-99.

¹²⁷ Bk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî ve târihi tedvînih* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980), 92-142.

5. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) azatlı kölesi Ebû Râfi'nin (ö. 40/660) namazın istiftâh duasını içeren sahîfesi
 6. Ali b. Ebî Tâlib'in (ö. 40/661) sahîfesi
 7. Ebû Musa el-Eş'arî'nin (ö. 42/662) sahîfesi
 8. Hz. Aişe'nin (ö. 58/678) yazdırdığı sahîfeler
 9. Semüre b. Cündeb'in (ö. 60/680) içinde birçok hadisi topladığı sahîfesi
 10. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde de naklettiği Abdullah b. 'Amr b. 'Âs'ın (ö. 65/684) *Sahîfe-i sâdıkası*
 11. Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687) sahîfesi
 12. Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) sahîfesi
 13. Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) sahîfesi
 14. Abdullah b. Ebû Evfâ'nın (ö. 86/705) sahîfesi
 15. Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711) sahîfesi
 16. Sa'îd el-Makbûrî'nin (ö. 100/718) Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivayet ettiği sahîfe
 17. A' rec'in (ö. 117/735) Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivayet ettiği sahîfe¹²⁸
- Sahâbe döneminde başlayan hadis tedvin faaliyetleri, tâbiîn¹²⁹ döneminde önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (ö. 2017), yaptığı kapsamlı araştırmalar neticesinde bu dönemde eser veren 135 âlimi ve bunların telif ettikleri çalışmaları detaylı bir şekilde kayıt altına almıştır.¹³⁰

Bu örnekler, sahâbîlerin ilmi yazıyla kayıt altına alma ve sonraki nesillere aktarma konusundaki hassasiyet ve gayretlerini açıkça ortaya koymaktadır.

İslam'ın başlangıcından itibaren fetihlerin artması ve pek çok ülkenin İslam devletinin sınırlarına dahil olması, sahâbenin İslam'ın merkezi olan Mekke ve

¹²⁸ Bk. 'Umerî, *Buhûs fî târihi's-sünne*, 26-29; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 41-68; Abdulmuttalib, *Kitâbetü's-sünne fî 'ahdi'n-nebi*, 55-62; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 85.

¹²⁹ Âyet ve hadislerin, sahâbeden sonra tâbiîn nesline de önem atfetmesi, bu neslin uygulamalarının dinî literatürde değer kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, hadis usûlü eserlerinde 'maktû' hadis' olarak ifade edilen kavram, tâbiîne ait söz ve fiillerin hadis kapsamında değerlendirilebileceği düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmış ve neticede bir hadis çeşidi olarak kabul edilmiştir. Bk. Seyit Avcı, "Tabiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri", *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2005), 153.

¹³⁰ Bk. A'zamî, *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî*, 143-204.

Medine'den ayrılmalarına ve çeşitli bölgelere dağılarak oralarda yerleşmelerine yol açmıştır. Bu dağılmanın bir sonucu olarak, hadisleri derleme amacıyla sahâbe döneminde başlayıp tabiîn döneminde hızla yayılan hadis rihleleri¹³¹ gerçekleştirilmiştir. Bu rihleler, hadis ilminin temel unsurlarından biri haline gelmiş ve hadislerin toplanmasına vesile olmuştur. Rihleler sayesinde, farklı bölgelerdeki sahâbîlerden hadisler toplanıp kayıt altına alınmış ve böylece rivayetlerin kaybolma tehlikesine karşı önlem alınmıştır. Rihlelerin bir diğer faydası ise tedvîn ve tasnîf faaliyetlerinin alt yapısını oluşturup bu süreci hızlandırmasıdır.¹³²

Hadis toplamak için rihle yapan âlimler bu yolculuklarında, birçok hocayla görüşerek onlardan istifade etmişlerdir. Bazı âlimler, bu rihlelerinde binlerce hocayla görüşme imkanı bulmuştur. Örneğin Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) 7000 hocası olduğu belirtilmektedir.¹³³ Bu rihleleri yapan âlimler, ilimlerini ortaya koymak veya başkalarının taleplerini karşılamak amacıyla hocalarını ve onlardan aldıkları rivayetleri zikrettikleri eserler telif etmişlerdir.

Nitekim İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) hadis âlimlerinin önem verdiği konulardan birisinin de rivayetleri hocalarına göre ayrı ayrı toplamak ve onların senedlerini bir araya getirmek olduğunu bildirmiştir. Osman b. Sa'îd ed-Dârimî (ö. 280/894) şöyle demiştir: “Şu beş kişinin hadisini toplamayan hadis alanında müflistir. Süfyân (ö. 161/778), Şu'be (ö. 160/776), Mâlik (ö. 179/795), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve İbn 'Uyeyne (ö. 198/814). Bu kişiler dinin kaynaklarıdır (âlimleridir).” *Ashâb-ı Hadîs Dârimî*'nin zikrettikleri kişilerin dışında birçok kişinin hadislerini derlemiştir. Bunların arasında Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Zührî (ö. 124/742) ve Evzâî (ö. 157/774) gibi büyük muhaddisler yer almaktadır.¹³⁴

¹³¹ Hadis ıstılahında rihle, tahammül yollarından biriyle hadis almak için farklı şehirlerdeki hocaların yanına gitmektir. Bu uygulama, er-rihle fî talebi'l-hadîs veya er-rihle li'l-hadîs olarak da bilinmektedir. Rihlelerin, hadis tahsil etmek, hadisin sıhhatini pekiştirmek, 'âlî isnad elde etmek, râvilerin hallerini araştırmak ve hadislerin tenkid ve illetlerini öğrenmek gibi pek çok amacı bulunmaktadır. Bk. Gavri, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-hadîsiyye*, 354-358.

¹³² Bk. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 97-100.

¹³³ Bk. Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Alî es-Sübki, *Tabakâtü's-Şafi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kâhire: Daru Hicr, 1992), 7/182.

¹³⁴ Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1986), 253-254.

Bu faaliyetler de hadis ilminin altın çağı sayılan hicrî üçüncü asırda mu‘cem ve meşyeha isimleriyle edebî bir kimlik kazanmış ve telif konusu haline gelmiştir.

Hadisleri hocalarından aldıkları senedleriyle toplayan eserler, erken dönemlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Hammâd b. Seleme’nin (ö. 167/784) *eş-Şüyûh* adlı eseri buna örnek olarak zikredilebilir.¹³⁵ Vekî’ b. Cerrâh’ın (ö. 197/812) *Meşyeha*’sı da tespit edebildiğimiz ancak günümüze ulaşmayan ilk meşyeha adlı eserdir. Fesevî (ö. 277/890) de *Meşyeha* isminde eser kaleme alıp eseri günümüze ulaşan ilk müelliflerden birisidir. Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî (ö. 307/919) de *Mu‘cemü’ş-şüyûh* isimli eseriyle mu‘cem lafzını terim anlamında kullanan ilk müelliflerden birisidir.¹³⁶

Mu‘cem türü eserler, erkekler tarafından kaleme alındığı gibi kadınlar tarafından da telif edilmiştir. Kadınlar tarafından telif edilen eserlerin bilinen ilk örneği, Fâtıma bintü’l-Hasen en-Nisâbüriyye’nin (ö. 480/1087) *Meşyeha*’sıdır.¹³⁷

İlerleyen dönemlerde bu tür eserler yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitekim Şemseddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) mu‘cem türü eserlerin sayısının 1000’den fazla olmasını uzak bir ihtimal olarak görmediğini bildirmektedir.¹³⁸

Bu tür eserlerin ilerleyen dönemlerde yaygın hale gelmiş olmasını, muhaddislerle kıyasen ilimle meşguliyetleri ve rihleleri çok daha az olan sultanların bile bu türden eser vermesinden anlayabiliriz. Örneğin, Kânunî Sultan Süleyman’ın (ö. 974/1566) bile hocalarını zikrettiği bir fihrist kaleme aldığı kaynaklarda belirtilmektedir.¹³⁹

Mehmet Eren bu tür eserlerin gelişimiyle ilgili şöyle demiştir; “Hicrî dördüncü asırdan itibaren, artık hadis ilminde ana kaynakların telif edilmiş olması sebebiyle, mu‘cem türü eserlerde, hadislerin yerini müellifin hocalarından okuduğu kitapların isimleri almış, o eserlerin müelliflerine kadar varan isnat zincirlerini zikretmeye büyük

¹³⁵ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/49,131.

¹³⁶ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/49.

¹³⁷ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/47.

¹³⁸ Bk. Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-İ‘lân bi’t-tevbîh li-men zemme ehle’t-târîh*, thk. Franz Rosenthal (Beirut: Darü’l-kütübi’l-ilmîyye, ts.), 237.

¹³⁹ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/44.

önem verilmiştir. Bu uygulamayla muhaddisler, ilk asırlarda hadislerin rivayetinde gösterdikleri dikkatin aynısını, daha sonraları telif edilen hadis kitaplarının naklinde göstermişlerdir. Nasıl ki, hadisleri; hocadan dinleme, ona okuma, icâzet gibi yollarla almak gerekiyorsa, yazılan bir kitabı da müellifinden bu şekilde almak gerekli görül-müş, kitapları doğru bir nakil yoluyla almayanların ilmine itibar edilmemiştir. Önemli kitapları, hocaların huzurunda baştan sona okumaya büyük önem veren muhaddisler, bir kitabın en doğru şekilde, ancak müellifinden veya ondan okuyandan öğrenilebile-ceği hususuna dikkat çekmişlerdir. Bu yüzden biyografilerini yazdıkları kişilerin, ho-calarından semâ yoluyla aldıkları kitaplar ile diğer yollarla aldıkları kitapları birbirin-den ayırmışlardır. Semâ yöntemine verilen bu önem, neticede ana hadis kaynaklarının, müelliflerinin zamanlarından itibaren günümüze kadar, yüzlerce kere hoca nezaretinde okunmasını sağlamıştır. Hadisin dışındaki İslâmî ilimlerde telif edilen eserler ise bu derece ihtimama mazhar olamamıştır.”¹⁴⁰

Netice olarak, mu‘cem türü eserlerin gelişimini üç maddede özetleyebiliriz:

1. Mu‘cem ve meşyehalara öncülük eden hadis cüzlerinin yazılması
2. Hicrî II. asırda içinde rivayetlerin hocalara göre toplandığı meşyehaların III. asırda ise mu‘cemlerin ortaya çıkması
3. Hicrî VI. asırdan itibaren içerisinde kitapların hocalara göre toplandığı mu‘cem türü eserlerin yaygınlık kazanması¹⁴¹

1.2.2. Mu‘cem Türü Eserlerin Telif Usulleri

Mu‘cem türü eserlerin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde durduktan sonra, şimdi de bu eserlerin telif usullerine tertip ve içerik yönünden değinmek istiyoruz.

Mu‘cem ve meşyehalarla alakasından dolayı burada sebet, bernâmec ve fihristlere de yer vereceğiz. Bir eserde bir veya daha fazla âlimin hocaları herhangi bir şekilde toplanıyorsa bu eser bir meşyehadır. Bunun yanında alfabetik tertip gözetiliyorsa

¹⁴⁰ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 620; Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/49-50.

¹⁴¹ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/49.

mu‘cem olur. Bir eserde isnadlı kitap rivayeti yapılıyorsa bu eser bir sebettir. Fihrist ve bernâmecler de sebettir. Eserler incelendiğinde, birçok farklı usulün takip edildiği görülmektedir. Bu tür eserler asırlar boyunca çeşitli bölgelerde farklı âlimler tarafından telif edildiği için çeşitli tasnif usullerinin ortaya çıkması gayet doğaldır. Özellikle bu alanda yazılan eserlerin çok olması çeşitliliğin en büyük etkenlerindedir. Safedî, (ö. 764/1363) muhaddislerin sahâbenin hayatına dair eserlerinin, cerh-ta‘dil¹⁴² ve ensâb¹⁴³ kitaplarının ve mu‘cem türü eserlerinin çok olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁴

Tasnif usullerini iki yönden inceleyeceğiz. İlk olarak, eserlerin neye göre tertip edildiğini, ardından da bu tür eserlerin içeriklerini ele alacağız. Bu başlık altında bu alanın üç temel eser türü olan mu‘cem, meşyeha ve sebetlere yer vereceğiz ve her birinin örneklerini tertip ve içerik bakımından kısaca tanıtarak kronolojik olarak zikredeceğiz. Burada önceden de ifade ettiğimiz bir hususa dikkat çekmek gerekir. Eser türünü belirlemede eser isimlendirmelerine değil, eserlerin tertip ve içeriklerine bakılması gerekir. Dolayısıyla bir eserde hocalar alfabetik zikrediliyorsa ismi meşyeha olsa da mu‘cemdendir. Hocalar değil de isnadlı kitap rivayetleri tertip ediliyorsa da ismi mu‘cem bile olsa sebettir. Örneğin İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) *el-Mu‘cemü’l-müfehres*’i her ne kadar ismi mu‘cem olsa da içinde isnadlı kitap rivayeti yapıldığı için aslında bir sebettir. *Müfehres* lafzından da bu anlaşılmaktadır.

Eserlerin incelenmesi, bu eserlerdeki rivayet veya kitap isimlerinin iki farklı şekilde düzenlendiğini göstermektedir. Rivayetler veya kitap isimleri ya hocaya göre ya da ilme göre tertip edilmiştir. İncelediğimiz eserler arasında mu‘cem olanların hepsi alfabetik tertip edilmiştir. Meşyehalar ise vefat tarihlerine veya beldelere göre olabildiği gibi bazen alfabetik de olabilmektedir. İçinde bernâmec ve fihristler de yer alan

¹⁴² Cerh ve ta‘dil ilmi, râvilerin adalet ve zabt sıfatlarını değerlendiren bir ilim dalıdır. Cerh terimi, râvinin adalet ve zabt sıfatlarına yönelik olumsuz eleştirileri ifade ederken, ta‘dil ise râvinin bu sıfatlar bakımından güvenilirliğini onaylamayı ifade eder. Bu değerlendirmelerin belirli derecelerini bildiren terimler geliştirilmiştir; en önemlileri cerh için zayıf ve ta‘dil için sika terimleridir. Zayıf ve sika (güvenilir) râvilerin ve onların derecelerinin belirtildiği du‘afâ ve sikât isimlerinde birçok eser yazılmıştır. Gavri, *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-hadîsiyye*, 278-281; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 51-53.

¹⁴³ Ensâb, neseb kelimesinin çoğuludur ve şahısların kabile, dede, belde, meslek ve mezhep gibi aidiyetlerini ve bu aidiyetleri ifade eden, nisbe olarak bilinen terimleri inceleyen ilim dalıdır. Nisbeleri bildiren ensâb isminde birçok kitap yazılmıştır. Bk. Gavri, *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-hadîsiyye*, 171-172; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 71-72.

¹⁴⁴ Bk. Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât* (Beyrût: Dârü İhyâi’t-Türâs, 2000), 1/61.

sebet türü ise vefat tarihlerine göre tertip hariç her tertipte yer almaktadır. Dolayısıyla hocaya göre değil de ilme göre tertip edilen eserlerin hepsi sebet türündendir.¹⁴⁵

1.2.2.1. Eserlerin Tertibi

Eserlerin incelenmesi, bu eserlerdeki rivayet veya kitap isimlerinin iki farklı şekilde düzenlendiğini göstermektedir. Rivayetler veya kitap isimleri ya hocaya göre ya da ilme göre tertip edilmiştir. İncelediğimiz eserler arasında mu'cem olanların hepsi alfabetik tertip edilmiştir. Meşyehalar ise vefat tarihlerine veya beldelere göre olabildiği gibi bazen alfabetik de olabilmektedir. Dolayısıyla hocaya göre değil de ilme göre tertip edilen eserlerin hepsi sebet türündendir. Bu bölümde, bu tertipler hakkında ayrıntılı bilgi vereceğiz.¹⁴⁶

Hocaya göre tertip edilen eserlerde, hocaların alfabetik sıraya, vefat tarihine ve beldelere göre düzenlediği görülmektedir. Bu başlıkların her birinin ayrıntıları ve meşhur örneklerini kronolojik olarak ele alacağız.¹⁴⁷

1.2.2.1.1. Hocaların Alfabetik Tertibi¹⁴⁸

Bu yöntemde hocalar alfabetik olarak sıralanmaktadır. Ancak her müellif bu sıralamayı yaparken titiz davranmamaktadır; isimler sıralanırken bazen hatalar yapılabilmektedir. Birçok eserde de sıralamaya teberrüken “Muhammed” ve “Ahmed” ismiyle veya büyük hocaların isimleriyle başlanmaktadır.¹⁴⁹ Alfabetik olarak tertip edilen eserler için şu örnekler verilebilir:

1. Ebû Ya'îlâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) *Mu'cem*'i
2. Ebû Sa'îd İbnü'l-A'râbî'nin (ö. 341/952) *Mu'cem*'i
3. Taberânî'nin (ö. 360/971)
 - a. *el-Mu'cemü'l-evsat*'ı
 - b. *el-Mu'cemü's-sagîr*'i

¹⁴⁵ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/20-21.

¹⁴⁶ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/20-21.

¹⁴⁷ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 80,128,150; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/21-22.

¹⁴⁸ Bu kısımda zikri geçen eserler ileride tanıtılacaktır.

¹⁴⁹ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/21; Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 80-81.

4. İsmâilî'nin (ö. 371/982) *Mu'cem*'i
5. İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî'nin (ö. 381/991) *el-Mu'cem*'i
6. İbn Cümeý' el-Gassânî'nin (ö. 402/1012) *Mu'cemü's-şüüh*'u
7. Ebû Abdillâh ed-Dekkâk'ın (ö. 516/1122) *Mu'cemü meşâyh*'i
8. Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-Gunye*'si
9. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166)
 - a. *Mu'cemü's-şüüh*'u
 - b. *Et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*'i
10. Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176)
 - a. *Mu'cemü's-şüüh*'u
 - b. *el-Mu'cemü'l-müştemil*'i

Mu'cem eserleri genellikle alfabetik bir tertibe göre düzenlendikleri için bu biçimde kaleme alınmış pek çok eser bulunmaktadır. Bu başlıkta ve devamındaki başlıklarda yalnızca örnek teşkil etmesi amacıyla birkaç esere yer verilmiştir. Zikredilen eserler ve diğer eserler çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.2.2.1.2. Hocaların Vefat Tarihine Göre Tertibi

Râvi tarihlerinin bilinmesi, hadis ilminde büyük bir öneme sahiptir.¹⁵⁰ Şemseddin Sehâvî (ö. 902/1497) bu konunun önemini şu sözlerle dile getirmektedir: “Râvi tarihi ilminin dinimizde önemli bir yeri ve Müslümanlara eskiden beri faydası vardır. Bu ilme herkes ihtiyaç duyar.”¹⁵¹

Özellikle vefat tarihlerinin bilinmesi, hadis ilminde özel bir yere sahiptir. Zira vefat tarihlerinin bilinmesi, rivayetlerin uydurma olup olmadığını, senedinde kopukluk

¹⁵⁰ Bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 628.

¹⁵¹ Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, 2003, 4/307.

bulunup bulunmadığını, rivayetin mu'dal,¹⁵² müdelles¹⁵³ ve mürsel¹⁵⁴ olup olmadığını tespit edilebilmek açısından önemlidir. Aynı şekilde vefat tarihleri, mu'telif-muhtelif¹⁵⁵ ve müttefik-müfterik¹⁵⁶ râvilerin bilinmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Bu hususta Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) şöyle demiştir: “Râviler yalan söylemeye başlayınca onlara karşı tarihi kullandık.”

Hocaların vefat tarihlerine göre sıralandığı eserler, aynı zamanda vefeyât¹⁵⁷ kitaplarının bir çeşidi olarak kabul edilmektedir. Vefat tarihlerine sadece bu tür eserlerde değil, diğer eserlerde de yer verilmektedir.¹⁵⁸

1. Silefi'nin (ö. 576/1180) Ebû Abdillâh er-Râzî (ö. 525/1131) için yazdığı *Meşyeha*
2. Reşîdüddin el-Münzirî'nin (ö. 643/1245) Sâinüddîn en-Ne'âl (ö. 659/1261) için yazdığı *Meşyeha*
3. İbnü'z-Zâhirî'nin (ö. 696/1297) İbnü'l-Buhârî (ö. 690/1291) için yazdığı *Meşyeha*
4. İbn Mûsa el-Merâkişî'nin (ö. 823/1420) Zeynüddîn el-Merâğî (ö. 816/1413) için yazdığı *Meşyeha*

¹⁵² Mu'dal hadis, senedinden birbiri ardınca iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadis. Eğer düşen râviler birbiri ardınca olmasa buna munkatî' hadis denilir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/199; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 169; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 92; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 209.

¹⁵³ Tedlis, seneddeki bir aybı gizlemek ve sendedin zahirini güzel göstermektir. Tedlisin birçok çeşidi vardır. Bazı çeşitleri cerh sebebi olurken bazıları da olmamaktadır. En önemli çeşitleri tedlis-i isnad ve tedlis-i şüyûhtur. Tedlis-i isnad kişinin kendisiyle muasır olan birisinden işitmediği rivayeti işittiğini vehmattirecek rivayette bulunmasıdır. Tedlis-i şüyûh ise rivayette bulunduğu hocasını bilinmeyen isim, künye veya sıfatıyla zikretmesidir. Tedlis yapan râviye müdellis, tedlisle rivayet edilen hadise müdelles denir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/221-243; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 181-189; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 96-101; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 339-342.

¹⁵⁴ Mürsel hadis, hadis istilâhında tâbiinden bir râvinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izâfe ettiği hadistir. Hanefilere göre herhangi bir yerinde kopukluk olan hadistir. Yani munkatî' hadisin eş anlamlısıdır. Mürselin birçok çeşidi vardır ve fukahânın hanefilerin de aralarında bulunduğu cumhuru delil olarak kabul etmektedir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/169-195; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 152-164; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 87-93; Abdülmecîd et-Türkmânî, *el-Medhal ilâ usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye* (Amman: Dâru'r-Reyâhîn, 2021), 215-234; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 228-230.

¹⁵⁵ Mü'telif-muhtelif, râvi isim, künye, lakab ve neseblerinden aynı yazılıp farklı okunanları için kullanılan terimdir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 4/228-229; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 575; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 254; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 245.

¹⁵⁶ Müttefik-müfterik râvi isim, künye, lakab ve neseblerinden yazılış ve okunuşu aynı olmasına rağmen farklı kişileri göstereni için kullanılan terimdir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 4/267; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 594; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 252; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 253.

¹⁵⁷ Vefeyât, vefat tarih ve vakitleri için kullanılan terimdir. Bk. Gavrî, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-hadîsiyye*, 833.

¹⁵⁸ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 128-132.

Hocaların vefat tarihine göre yapılan tertip türünden ve buna dair örneklerden bahsettikten sonra, şimdi bir diğer tertip şekli olan hocaların buldukları beldelere göre yapılan tertip türüne değinmek istiyoruz.

1.2.2.1.3. Hocaların Beldelerine Göre Tertibi

Bir diğer sıralama yöntemi de hocaları beldelere göre tertip etmektir. Hocaların beldelerinin zikredilmesi, diğer tertiplerde de karşımıza çıkan bir unsurdur. Hocaları beldelere göre toplama hakkında Bayram Kanarya şöyle demektedir: “Özellikle sahâbîlerin hadisleri farklı coğrafyalara ulaştırmak gayesiyle buldukları yerlerden ayrılıp başka beldelede ikamet etmeleriyle birlikte, belli beldelede bazı hadisler daha fazla şöhret kazanmış hatta ‘Kûfelilerin hadisi’, ‘Medinelilerin hadisi’ ve ‘Basralıların hadisi’ gibi bir terminoloji ortaya çıkmıştır. Bu terminoloji, isnattaki râviler için de mevzubahis olmuş, ‘Falan râvi, Dımaşklılardan rivayet ettiği hadisi herkesten iyi bilir.’ ve ‘İsnattaki râvilerin bütünü Kûfeli, Basralı veya Medînelidir.’ türü ifadeler, ya da serhlerde de yer almaya başlamıştır. Bu ifadeler, aynı zamanda bazı rivayetlerin belli bölgelerde daha fazla yayıldığını, bazı bölgelerdeki rivayetlerin diğerlerinden daha sağlam olduğunu ifade etmek üzere de istimal edilmiştir. Sonraları bazı muhaddisler belli belde ve bölgelerde yaygınlık kazanan rivayetleri bir araya getiren mecmualar oluşturmuşlardır.”¹⁵⁹

Bazı müellifler, tek bir beldenin hocalarını bir araya getirmiştir. Bu tür eserlere örnek olarak şunlar zikredilebilir:

1. Silefi'nin (ö. 576/1180) *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*
2. Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin (ö. 636/1239) Reşîdüddîn İbn Mesleme (ö. 650/1252) için yazdığı *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*

Bazı müellifler ise birçok beldenin hocalarını bir araya getirmiştir. Bu tür eserlere örnek olarak şunlar zikredilebilir:

1. Fesevî'nin (ö. 277/890) *Meşyeha'sı*
2. İbn Hayr'ın (ö. 575/1179) *Fihrist'i*

¹⁵⁹ Kanarya, “‘Kırk Hadis/Erbaûn’ Edebiyatı”, 107-108.

3. Silefî'nin (ö. 576/1180) *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz*'i
4. Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Vâdîâşî'nin (ö. 749/1348) *Bernâme*'ci
5. Mücârî'nin (ö. 862/1458) *Bernâme*'ci
6. Ebû Ca'fer Ahmed el-Belevî el-Vâdîâşî'nin (ö. 938/1532) *Sebet*'i

1.2.2.2. Eserlerin İçeriği

Önceden bahsettiğimiz gibi, mu'cem türü eserler çok sayıda olduğundan, içerik yönünden birçok farklılık göstermektedir. Bu farklı içerik yönlerini tespit edebildiğimiz kadarıyla ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca, bu türlerde içeriğin farklı açılardan ele alınması sebebiyle bir eser, birkaç farklı türün altında zikredilebilmektedir. Hangi eserlerin hangi tertiple telif edildiği ve hangi içerikleri kapsadığı ek kısmındaki eser tablosundan daha rahat anlaşılabilir.

1.2.2.2.1. Rivayetlerin Esas Alındığı Eserler

Bu tür eserlerde hadislerin hocalarından alındığı isnadıyla ilk kaynağına (mün-tehasına) ulaştırılması amaçlanmaktadır. Bazı hikâye, faydalı söz veya şiirlerin aktarıldığı da görülmektedir. Rivayetler, bir hocanın kitabından veya cüzünden aktarılmış olsa bile, genellikle sadece senedin zikredilmesiyle yetinilmekte, cüz ve kitap isimleri belirtilmemektedir. Senedlerde hocaların isimleri, baba ve dedelerinin isimleri, nesep ve künyeleri, meslek bilgileri, mensup oldukları fikhî ve itikâdî mezhepler ve vatanları zikredilmektedir.¹⁶⁰ Bazen de rivayetin alındığı mekân ile likâ ve semâ tarihleri bildirilmektedir. Ayrıca, rivayetler içerip hocaların biyografilerini içermeyen eserlerde de bazen hocaların cerh ve tadil durumuna işaret edilmekte ve hadisin sıhhat durumu gibi bazı özellikleri de belirtilmektedir. İlk yazılan mu'cem ve meşyehalar sadece sened ve rivayetten oluşmaktadır.¹⁶¹

Mu'cem türü eserlerde genel olarak rivayetlere geniş bir şekilde yer verilmektedir. Bu eserlerde müellifler, hocalarından aldıkları rivayetleri senedleriyle birlikte

¹⁶⁰ Bu tür eserler incelendiğinde, farklı dönemlerde hangi mezheplerin nerelerde artış gösterdiği ve yaygınlık kazandığının bilgisine de ulaşılabilmektedir. Bk. Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cem'üs-Sağîr'i*, 58.

¹⁶¹ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 79-81; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'acim*, 1/21.

aktararak hem ilmî silsilenin korunmasını hem de hadis rivayet geleneğinin devamını sağlamayı amaçlamışlardır. Bununla birlikte, yalnızca hocaların biyografilerini içeren veya kitapları senedleriyle rivayet etmeye odaklanan bazı mu‘cem türü eserler, bu genel yapının dışında kalmaktadır. Bu tür eserlerde rivayetler ya sınırlı düzeyde yer almakta ya da tamamen biyografik bilgi aktarımına ağırlık verilmektedir. Dolayısıyla mu‘cem literatüründe rivayetlerin yer alma biçimi, eserin telif amacı ve müellifin ilmî yaklaşımına göre farklılık göstermektedir.

1.2.2.2. Kitap İsimlerine Göre Yazılan Eserler

Bu tür eserlerde hocalardan okuma, dinleme veya icâzet gibi yollarla alınan kitapların isimleri zikredilmektedir. Eğer bir eserde kitap isimleri hocaların altında zikredilmekteyse bu eser sebet içeren bir meşyehadır. Bunun yanında bu tür eserlerde rivayetler de yer alabilmektedir. İster meşyeha olsun ister sebet, senedle alınan kitap isimlerini içeren eserler altıncı asırdan itibaren görülmektedir.¹⁶²

Şu eserler örnek olarak zikredilebilir:

1. İbn Atıyye el-Endelüsî'nin (ö. 541/1147) *Fihris*'i
2. el-Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-Gunye*'si
3. Abdülkerîm b. Muhammed Sem‘ânî'nin (ö. 562/1166)
 - a. *et-Tahbîr fi'l-mu‘cemi'l-kebîr*'i
 - b. *Mu‘cemü'ş-şüyûh*'u
4. İbn Hayr'ın (ö. 575/1179) *Fihrist*'i
5. Silefî'nin (ö. 576/1180) Ebû Abdillâh er-Râzî (ö. 525/1131) için yazdığı *Meşyeha*
6. Ziyaüddîn el-Makdisî'nin (ö. 643/1246) *Sebet*'i
7. Ebu'l-Hasen Ali er-Ru‘aynî'nin (ö. 666/1268) *Bernâme*'ci
8. İbnü'ş-Şât'ın (ö. 723/1323) İbn Ebü'r-Rebî' (ö. 688/1289) için yazdığı *Bernâmec*
9. Tücbî'nin (ö. 730/1329) *Bernâme*'ci
10. Zehebî'nin (ö. 748/1348)

¹⁶² Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü'l-me‘âcim*, 1/21, 30.

a. *Mu 'cemü 'ş-şüyûh'u (el-Mu 'cemü 'l-kebîr)*

b. *Mu 'cemü 'l-muhtas'ı*

Bunların dışında kitap isimlerinin zikredildiği daha pek çok eser bulunmaktadır. Burada yalnızca örnek teşkil etmesi amacıyla birkaç tanesine değinilmiştir. Bu eserler ile burada zikredilmeyen diğer örnekler, başta da belirttiğimiz gibi çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

1.2.2.2.3. Hocaların Biyografilerinin Esas Alındığı Eserler

Bu tür eserlerde, rivayet veya kitap isimleri zikredilmektedir. Bunun yanında hocaların özel hayatıyla ilgili bilgilere de yer verilmektedir. Örneğin hocaların toplumsal, tarihî ve ilmî yönlerine değinilmektedir. Altıncı asırdan itibaren bu tür eserler telif edilmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁶³ Bu tür eserlerin bazılarında hocaların biyografileri başta anlatılır, bazılarında ise diğer içeriklerden sonra anlatılır. Bazı eserlerde ise belli bir tertip gözetilmemektedir.¹⁶⁴ Birçok eserde hocaların biyografilerine yer verilmektedir. Aşağıda bazı eserleri örnek teşkil etmesi için zikredeceğiz.

Hocaların biyografilerinin anlatıldığı eserlere şu örnekler verilebilir:

1. İbn Atıyye el-Endelüsî'nin (ö. 541/1147) *Fihris'i*
2. Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-Gunye'si*
3. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem 'ânî'nin (ö. 562/1166)
 - a. *et-Tahbîr fî 'l-mu 'cemi 'l-kebîr'i*
 - b. *Mu 'cemü 'ş-şüyûh'u*
4. Silefî'nin (ö. 576/1180)
 - a. Ebû Abdillâh er-Râzî (ö. 525/1131) için yazdığı *Meşyeha*
 - b. *Mu 'cemü 's-sefer'i*
 - c. *el-Vecîz fî zikri 'l-mücâzi ve 'l-mücîz'i*
5. Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *el-Mu 'cemü 'l-müştemil'i*
6. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Meşyeha'sı*
7. Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin (ö. 636/1239)

¹⁶³ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü 'l-esbât*, 98-99.

¹⁶⁴ Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü 'l-esbât*, 112-128.

- a. Reşîdüddîn b. Mesleme (ö. 650/1252) için yazdığı *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*
- b. Ebü'l-Müneccâ İbnü'l-Lettî (ö. 635/1238) için yazdığı *Meşyeha*

1.2.2.2.4. İcâzet Veren Hocaların Kaydedildiği Eserler

İcâzetin İslâmî ilimlerde önemli bir yeri vardır. Bu konuda İsa b. Miskîn (ö. 295/908) şöyle demiştir: “İcâzet büyük bir sermayedir.”¹⁶⁵ Silefî, (ö. 576/1180) *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz* adlı eserinin mukaddimesinde icâzetin mahiyeti, hükmü ve faydalarına dair ayrıntılı bilgiler sunmuştur. İcâzetin fakîh ve muhaddislere göre câiz olan ve eski zamanlardan beri kullanılan bir tahammül yolu olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda, sünneti¹⁶⁶ korumanın bir yöntemi olması, muttasıl senedin devamını sağlaması ve özellikle uzun seferlere çıkamayanlar için tahammül ve edâda kolaylık olması gibi birçok faydasını da zikretmiştir.¹⁶⁷ Hocalardan kitapları rivayet etmek için icâzet alma, beşinci asırdan itibaren yaygınlaşmıştır. İcâzete verilen bu önemden dolayı birçok müellif, hocalardan alınan icâzetleri eserlerinde zikretmiştir. Bazıları ise sadece icâzet veren hocalara özel eserler kaleme almıştır.¹⁶⁸

Bu tür eserlere şu örnekler verilebilir:

1. Silefî'nin (ö. 576/1180) *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz*'i
2. Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin (ö. 636/1239) Reşîdüddîn İbn Mesleme (ö. 650/1252) için yazdığı *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*
3. Reşîdüddîn el-Münzirî'nin (ö. 643/1245) Sâinüddîn en-Ne'âl (ö. 659/1261)

¹⁶⁵ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 339.

¹⁶⁶ Sünnet lügatte takip edilen yol, hadis de yeni ve söz manasındadır. İstilah olarak ise, muhaddislerin çoğuna göre iki kavram aynı manaya gelmektedir: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izâfe edilen söz, fiil, takrir ve bütün sıfatlardır. Bazıları buna sahâbe ve tabiîni de eklemiştir. Bazılarına göre ise, hadis bu manadayken, sünnet sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözü için kullanılmıştır. Bu yönden hadis kavramı sünnet kavramından daha genel olmaktadır. Bu tarifî göz önünde bulundurduğumuzda, “Sahâbenin sözü sünnettir.” denilmesi onların sözünün, ictihad mahalli olmayan yerlerde hükmen merfu kabul edilmesindedir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/22, 140-141; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 11; Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Sultân el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm (Beyrût: Daru'l-Erkam, ts.), 153; Ahmed b. Ebî Saîd Cîven, *Nûru'l-envâr şerhu risâleti'l-menâr* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2008), 1/498; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, 17; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 32.

¹⁶⁷ Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefî, *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz*, thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî (Medine: Mektebetü Dâru'l-İmân, 1994), 32-43.

¹⁶⁸ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *İlmü'l-esbât*, 143-149.

için yazdığı *Meşyeha*

4. Necmeddin b. Fehd'in (ö. 885/1480) *Mu'cemü's-şüyûh*'u

1.3. Mu'cem Türü Eserlerin Telif Amaçları

Mu'cem türü eserlerin tertip ve içerik yönünden telif usullerine değindikten sonra şimdi de bu tür eserlerin telif amaçlarını farklı başlıklar altında beyan etmek istiyoruz.

Mu'cem türü eserlerin telif edilmesinde birçok farklı saik etkili olmuştur. İslam ilim geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan bu tür eserler, yalnızca hocalardan alınan hadis rivayetlerinin aktarılmasından ibaret olmayıp, aynı zamanda ilmi birikimin aktarılması, kültürel hafızanın korunması ve sonraki nesillere örneklik teşkil edecek şahsiyetlerin tanıtılması gibi çeşitli amaçlara hizmet etmiştir. Bu amaçları başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

1.3.1. Rivayetleri Derleyip Toplama

Mu'cem türü eserler, rivayetleri derleyip toplama, koruma ve aktarma faaliyetinin en sistemli örneklerini teşkil etmektedir. Bu eserler, bir bakıma rivayet mirasının arşivi niteliğindedir. Müellifler, yaşadıkları dönemde farklı bölgelerde görüştükları hocalarından bizzat dinledikleri veya okuyarak aldıkları rivayetleri, senedleriyle birlikte titizlikle kayda geçirerek bu mirasın unutulmadan sonraki nesillere aktarılmasını sağlamışlardır.

Bu tür eserlerde, rivayetlerin toplanması sadece nakil amaçlı değil, aynı zamanda rivayetlerin sıhhatini teyit etmek ve ilim silsilesini belgelendirmek maksadıyla yapılmıştır. Müellifler, hocalarının isimlerini, künyelerini, lakaplarını, doğum ve vefat tarihlerini, ilmî otoritelerini ve rivayet ettikleri eserleri ayrıntılı biçimde zikrederek rivayet zincirinin bütün halkalarını bir araya getirmişlerdir. Böylece bu metinler, sadece biyografik bilgi değil, aynı zamanda rivayetlerin menşei, doğruluğu ve intikal yolları hakkında da güvenilir kayıtlar sunmuştur. Ayrıca bu tür eserlerde, aynı hadisin veya eserin farklı tariklerle gelen rivayetleri bir arada toplanarak mukayese edilmekte, bu da rivayetlerin çeşitliliğini ve güvenilirliğini test etme imkânı vermektedir. Tahrîc

faaliyetleriyle birlikte rivayetlerin sıhhat durumları da açıklanarak, ilim tahsilinin ve rivayet aktarımının şeffaf bir biçimde belgelenmesi sağlanmıştır.

Birçok eserde rivayet yer ve tarihleri bildirilmektedir. Bu da hocaların hangi tarihlerde nerede bulduklarını belirlemede, vefat tarihlerindeki hataları düzeltmede, ihtilaflı hadisler arasında tercih yapmada ve hangi bölgelerde hadislerin yaygınlaştığını anlamada fayda sağlamaktadır.

1.3.2. Ezber Merkezli İlim Anlayışına Katkı

Bu tür eserler, dönemin ezber merkezli ilim anlayışının en somut göstergelerinden biridir. Zira mu'cem, meşyeha ve özellikle sebet türü eserler, yalnızca hadis rivayetlerinin aktarımıyla sınırlı kalmayıp, ezber yoluyla nakledilen geniş bir ilmî birikimin kaydını tutmaktadır. Bu eserlerde, tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerin yanı sıra; nahiv, sarf, belâgat ve edebiyat gibi dil bilimleri, matematik, cebir, astronomi ve tabiat bilimleri ile İslâm tarihi, bölgesel tarih, coğrafya, tıp, psikoloji ve sosyoloji gibi alanlara dair bilgiler de yer almaktadır. Bu durum, söz konusu eserlerin ezbere dayalı öğretim geleneği içinde ilimlerin kuşatıcı biçimde aktarılmasına ve hafızada muhafaza edilmesine aracılık ettiğini göstermektedir.

Âlimlerimiz bu tür eserlerde, ezber merkezli ilim anlayışının bir yansıması olarak, farklı alanlarda uzmanlaşmış âlimlerden ezberledikleri rivayetleri, ilmî bilgileri ve müşahedelerini titizlikle kaydetmişlerdir. Bu eserlerde yalnızca nakiller değil, aynı zamanda çeşitli ilim dallarına ait eserler hakkında bilgiler, geçmiş ve yaşanan dönemlerin siyasî, ekonomik, kültürel ve ilmî yapısına dair gözlemler de aktarılmıştır. Böylece bu tür metinler hem ilimlerin aktarım zincirini hem de dönemin ilmî hayatının canlı bir panoramasını sunmuştur.

1.3.3. Hadislerin Senedlerini Koruyarak Aktarma

Birçok mu'cem türü eser müellifi farklı tarikleri zikretmeye özen göstermiştir. Bazıları bir hadisin 10'dan fazla tarikini zikretmiştir. Hadislerin farklı tariklerinin zikredilmesinin de birçok faydası vardır. Bunların arasında şunlar zikredilebilir: Hadislerin sayısını ve kuvvetini artırmak. Senedlerdeki farklılıkları ortaya koymak.

Kendisinde ihtilat hali olan hocadan gelen rivayetlerin ihtilat öncesi mi yoksa sonrası mı rivayet edildiğini tespit etmek. Muan'an hadislerin semâ yoluyla rivayet edilen halini ortaya koymak. İsnadda veya metinde geçen müphem ve mühmel isimlerin kimler olduğunun bilinmesini sağlamak. Kapalı bir lafzın açık hale gelmesini sağlamak. Sened veya metindeki idracı ortaya koymak. Mu'allak rivayetleri muttasıl ve mevkuf rivayetleri merfû' hale getirmek. Bir rivayette geçmeyip diğer bir rivayette geçen fikhî bir ayrıntıyı zikretmek. Metin veya seneddeki bir illeti beyan etmek. Ziyâdetü's-sikayı tespit etmek.¹⁶⁹

Rivayet içeren birçok mu'cem ve meşyehada garip, ferd ve nadir rivayetler senedli olarak aktarılmaktadır. Örneğin Kâdı'l-Mâristân'ın (ö. 535/1141) *Meşyeha*'sında, Kütüb-i Sitte'de, hatta bu kitap harici hiçbir kaynaktan tespit edilemeyen rivayetler senedli bir şekilde yer almaktadır.¹⁷⁰ Nitekim bu tür eserler, rivayetleri ve bilgileri muhafaza altına almakta ve onların kaybolmasını engellemektedir.¹⁷¹

Âli isnadlı hadislerin özellikle vurgulanması, bu tür eserlerin en dikkat çekici ve değerli yönlerinden biridir. Zira âli isnad, râvi sayısı az olan ve rivayet zincirinde kopukluk bulunmayan senedir; buna karşılık nâzil isnad, râvileri fazla olan ve dolayısıyla daha uzun bir rivayet zincirine sahip olmandır. Âli isnad, nâzil isnaddan daha üstün kabul edilmiştir; çünkü Ahmed b. Hanbel'in ifadesiyle "âli isnad kusurdan uzaklaştırır." Bu durum, ilim ehli arasında ilmin sağlamlığını ve güvenilirliğini belirleyen önemli ölçütlerden biri olmuştur. Bu sebeple, hadis âlimleri senedlerin korunması ve kısalığına büyük önem vermiş, üç, dört veya beş râvili hadisleri toplayan özel eserler kaleme almışlardır.¹⁷² Nitekim Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin (ö. 307/919) *Mu'cem*'inde, aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen, sadece üç râvi aracılığıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan rivayetlerin bulunması¹⁷³ bu anlayışın en güzel örneklerinden biridir.

¹⁶⁹ Bk. Muvaffâk b. Abdullâh, "el-Müstehracât neşetühâ ve tetavvuruhâ", *Mecelletü Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ li 'Ulûmi's-Şerî'ati ve'l-Lugati'l-Arabîyyeti ve Âdâbihâ* 12/19 (1999), 208-213.

¹⁷⁰ Örnek için bk. (hadis no: 255, 589, 719) Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/262, 778, 1191, 1386.

¹⁷¹ Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberâni'nin el-Mu'cem'üs-Sağîr'i*, 57.

¹⁷² Bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, 434; Tahhân, *Teyisru mustalahi'l-hadîs*, 224-228; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/17, 19, 34, 35.

¹⁷³ Bk. (hadis no: 224) el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, thk. İrşâdülhak el-Eserî (Faysalâbâd: İdâratü'l-'Ulûmi'l-Eseriyye, 1986), 192.

1.3.4. Hoca-Râvi İrtibatı ile Hadis Rivayetinde Kolaylık Sağlama

Hocalardan istifade edip ilmi kaynağından almanın âlimler indinde büyük yeri vardır. Nitekim Hatîp el-Bağdâdî (ö. 463/1071) önceki âlimlerden Kur'ân'ı Kerîm'i mushaftan öğrenenlerden Kur'ân okunmayacağına ve ilmi kitaplardan öğrenenlerden ilim alınmayacağına ve bunların insanlara fetva vermemesi gerektiğine dair nakillerde bulunmaktadır.¹⁷⁴ İşte bundan dolayı âlimler yakın veya uzakta, birçok hocanın yanına gidip kendilerinden bazen seneler boyunca ilim almışlardır. Bazı âlimler çok hocadan istifade edebilmek için birçok ülkeyi dolaşmış binlerce hocadan ilim almışlardır. Bu konuda en ilginç örneklerden birisi de Ebû Abdullah İbn Mende'dir (ö. 395/1005). İbn Mende ilim almak için dünyanın birçok yerini defalarca dolaşmış ve otuz bin hocadan rivayet almıştır.¹⁷⁵

Erkek hocalardan rivayet alındığı gibi kadın hocalardan da rivayet alınmıştır. Örneğin İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin (ö. 643/1245) *Mu'cem*'i dört yüzü kadın olmak üzere üç bin dört yüz hoca içermektedir.¹⁷⁶ Netice itibariyle âlimlerin hocalarına karşı büyük bir saygı ve aralarında yakın bir bağ oluşmuştur. Bu hususta Nevevî şöyle demiştir: “Kişinin ilim aldığı hocaları dinde babaları konumunda ve alemlerin Rabbiyle kendisi arasında bir bağdır.”¹⁷⁷ Bundan dolayı da mu'cem ve meşyehalarında hocalarını tanıtmaya çok ehemmiyet göstermişlerdir. Talebenin görüşüp kendisinden ilim aldığı hocasını tanıtmaması onunla görüşmemiş ve ilim almamış başka birisinin tanıtmasından daha büyük bir önem taşır. Çünkü bu hocaların tercemelerine dair ilk elden kaynak sayılır.¹⁷⁸

Mu'cem ve meşyehalarda hocalar, hocaların hocaları ve başka kişilerin isim, künye, lakap ve fikhî ve itikâdî mezhep bilgileri, doğum ve vefat yer ve tarihleri, hocaların cerh ve ta'dilleri ve öğrenim hayatı ve özel hayatı ilgili bilgiler bulunabilir.

¹⁷⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû Abdîrahmân Âdil b. Yûsuf el-Garâzî (Cidde: Dâr İbnü'l-Cevzî, 1996), 2/193-194.

¹⁷⁵ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/40.

¹⁷⁶ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/334.

¹⁷⁷ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl li şerhi Muhtasari'l-Halîl*, thk. Zekerîyyâ Umeyrât (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1/8.

¹⁷⁸ Bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 617.

Özellikle hicrî VI. asır sonrası yazılan ve hocaların biyografilerine yer veren eserler, hocaların hayatları hakkında, doğumları, kimlerden ilim aldıkları, öğrenim süreçleri ve rihleleri gibi ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Bu da rical ve nesep ilmine ve mu'telif-muhtelif ve müttetik-müfterik râvilerin bilinmesine katkı sağlamaktadır.¹⁷⁹

1.3.5. Tarihi Olayları ve Yapılan Rihleleri Aktarma

Rihleler, hadis ehli için büyük bir önem taşır. Nitekim Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) rihle yapmayanlar hakkında şöyle demiştir: “Dört kişiden olgunluk bekleme: Bekçi, kâdının tellâli, muhaddisin oğlu ve kendi beldesinde hadis yazıp rihle yapmayan kişi.”¹⁸⁰ Yahyâ b. Maîn'in böyle demesinin sebebi, bekçi ve tellâlin vazifelerine bağlı kalıp öğrenmek için hiçbir yere gidememeleri, muhaddisin oğlunun babasının ilmine güvenip ilim öğrenmek için gayret etmemesi ve sadece beldesinde hadis yazmanın diğer beldelerdeki ilimlerden mahrum kalmasıdır. Bu sebeple de bu dört kişinin olgunluğa erişememesidir. Nitekim rihle yapmayan birçok faydadan mahrum kalır. Bunların arasında, yeni metin ve senedler öğrenme, asıl kaynağından hadisleri dinleyerek sıhhatini sağlama, bir hadisin tariklerini çoğaltma, râvilerin durumlarını öğrenme, ilmin ve hadislerin yayılmasını temin etme ve hadis hafız ve imamlarıyla görüşüp onlardan istifade etme zikredilebilir.

Mu'cem ve meşyehalarda, ister yapılan rihlelerden isterse kendi memleketlerinden olsun, tarihî, siyasî ve toplumsal birçok bilgi günümüze aktarılmıştır. Yapılan savaşlardan yayılan hastalıklara şehirlerden köylere, camî ve medreselerden, tekke ve zaviyelere kadar birçok tarihî ve coğrafik bilgiyi bu tür eserlerde görmek mümkündür.

Örneğin h. 749 yılında Dımaşk'ta bir vebâ hastalığının yayıldığı,¹⁸¹ Batılıların h. 543 yılında Dımaşk'ı muhasara altına aldığı ve salih ve âlim kişilerin bunlara karşı savaşıp şehit edildiği ve şehit edilen âlimlerin ismi,¹⁸² Basra'nın köylerinden birisinin

¹⁷⁹ Bk. Mar'aslı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/19.

¹⁸⁰ Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-hadis*, thk. Nureddin Itr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975), 89; Fakih, *el-Medhal fî târihi's-sünne*, 60-61.

¹⁸¹ Bk. Cemâlüddîn Muhammed b. Mûsa İbn Mûsa el-Merâkişî, *Meşyehatü'l-Merâğî*, thk. Muhammed Sâlih b. Abdülazîz el-Murad (Mekke: Câmî'atü Ummi'l-Kurâ, 2001), 246.

¹⁸² Bk. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Müntehab min mu'cemi şüyûhi's-Sem'anî*, thk. Mu-vaffak b. Abdullâh (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1996), 1/984.

isminin Cevvîs olduğu¹⁸³ ve Mısır’da Fâiziyye isimli bir medresenin bulunduğu¹⁸⁴ gibi birçok ayrıntılı bilgiye bu eserlerde rastlamak mümkündür.

Tarihî bilgiler sadece geçmişlerin haberleri gibi görünse de aslında büyük bir önem taşır. Nitekim İbn Haldûn (ö. 808/1406) tarihin dış ve iç yüzü olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Zira tarih, zahiri (dış) görünüş itibariyle eski zamanlardan, devletlerden ve önceki çağlarda meydana gelen vakalardan haber vermekten daha fazla bir şey değildir. Tarihte eski çağlarla ilgili olmak üzere birçok şey anlatılır. O konuda misaller verilir. Toplantı yerlerinde halk bir araya geldiği zaman can sıkılınca tarihi olaylar nakledilerek hoş vakit geçirilir. Tarih; alemin durumunu, halinin nasıl değiştiğini, dünyada kurulan devletlerin sınırlarının ve hakimiyet alanlarının nasıl genişlediğini, insanların arzı nasıl mâmur hale getirdiklerini, göçüp gitme dönemlerinin geldiğini bildiren tehlike çanları ikaz edinceye kadar, yıkılma ve yok olma vakti gelip çatıncaya dek insanların dünyayı imar etme işi ile nasıl uğraştıklarını bize bildirir. Bâtın (içyüzü) itibariyle tarih; düşünmek, hakikati araştırmak ve olan şeylerin (vekâyiin) sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olan şeylerin ilkeleri incedir, hadiselerin keyfiyet ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir. İşte bunun için tarih asil ve hikmette soylu bir ilimdir. Bundan dolayı hikmet grubunu teşkil eden ilimlerden sayılmaya layık ve müstahaktır.” İbn Haldûn, tarihin bu iki yüzünü açıkladıktan sonra şöyle devam etmektedir: “İslamdaki büyük tarihçiler, eski çağlara ait haberleri geniş ölçüde derleyip topladılar. Bu haberleri kitapların sayfalarına yazarak eserlere tevdi etmiş oldular. Fakat asalak tarihçiler bu haberleri sahte ve uydurma olanlarla karıştırdılar. Bu hususta vehme kapıldılar veya haber uydurdular.”¹⁸⁵

İşte tam burada mu‘cem ve meşyehaların önemi devreye girmektedir. Müellifleri ya bizzat müşahede yoluyla ya da güvenilir senedlerle elde ettikleri bilgileri günümüze aktarmışlardır. Bu yüzden, Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229) gibi coğrafya ve tarih alanında önde gelen âlimler eserlerinde mu‘cem ve meşyehalardan birçok bilgi

¹⁸³ Bk. Sa‘düddîn Mes‘ud b. Ahmed el-Hârisî, *Mu‘cemu’l-Eberkûhi*, thk. Nebil b. Salâh Âl-i Selim (Semennûd: Mektebetü İbn ‘Abbâs, 2012), 447.

¹⁸⁴ Bk. Muhammed b. Yahya b. Sa‘d Şemsüddîn İbn Sa‘d el-Makdisî, *Mu‘cemü şüyûhi’t-Tâci’s-Sübki*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf vd. (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2004), 421.

¹⁸⁵ Ebû Zeyd Velîyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 1/158.

aktarmıştır. Örneğin *Mu‘cemü’l-büldân*’ında¹⁸⁶ sadece İbnü’n-Neccâr el-Bağdâdî’nin (ö. 643/1245) *Mu‘cem*’inden ondan fazla nakilde bulunmuştur.

Mu‘cem türü eserlerin telif amaçlarını başlıklar altında açıkladıktan sonra şimdi de ilk beş asırda telif edilmiş bazı meşhur eserler hakkında bilgi vermek istiyoruz.

1.4. Hicrî Altıncı Asra Kadar Telif Edilen Belli Başlı Mu‘cem ve Meşyeha Türü Eserler

Her ne kadar bu husus çalışmamızın asıl konusunu teşkil etmese de bu türün ilk örnekleri ile sonraki asırlarda kaleme alınan eserler arasında veri paylaşımı, yöntem benzerliği ve usûl birlikteliği gibi çeşitli irtibatların bulunacağı açıktır. Ayrıca, erken dönemde yazılan eserlerle daha sonraki asırlarda telif edilen çalışmalar arasındaki benzerlik ve farklılıkların daha belirgin hâle gelmesi, değerlendirme ve mukayese imkânının ortaya çıkması bakımından da önem arz etmektedir. Bu sebeple, ilk asırlarda yazılan meşhur eserlerden önemli görülen birkaç tanesi tanıtılacaktır.

1.4.1. Fesevî ve Meşyeha’sı

1.4.1.1. Fesevî

İsmi Ya’kûb b. Süfyân b. Cüvân’dır. Yâ’kub b. Ebû Mu‘âviye diye de bilinir. Fars eyaletinin Fesâ şehrinde doğmuştur. Bundan dolayı Fesevî (ö. 277/890) olarak da bilinir. 190/806 yılında Harun Reşid (ö. 193/809) döneminde doğmuştur.¹⁸⁷ Cezîre, Hicaz, Irak, Mısır ve Suriye’ye rihleler yapmıştır.¹⁸⁸ Bazı şehirlere de birkaç defa gitmiştir. Rihleleri toplam otuz sene sürmüştür. Bu süreçte çok zorluk çekmiştir.¹⁸⁹ Bazı Şii görüşleri olduğu ileri sürülmüşse de Zehebî (ö. 748/1348) gibi âlimler bunu

¹⁸⁶ Bu eser içinde hocaların alfabetik tertip edildiği bir mu‘cem değil, beldeleri alfabetik düzenleyen bir coğrafya ansiklopesidir.

¹⁸⁷ Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 13/180.

¹⁸⁸ Bk. Ebû Yusuf Ya’kûb el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târih*, thk. Ekrem Ziyâ el-‘Umerî (Bağdat: Matba’atü’l-İrşâd, 1974), 1/7-11.

¹⁸⁹ Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 13/181-182.

reddetmiştir.¹⁹⁰ Fesevî, 13 Recep 277/31 Ekim 890 tarihinde Basra’da vefat etmiştir. 281 /894 veya 282/895 senesinde vefat ettiği de söylenmektedir.¹⁹¹

Fesevî hepsi sika (güvenilir) olan yaklaşık 1000 kadar hocadan ilim aldığını söylemektedir. Ancak Zehebî (ö. 748/1348) Fesevî’nin *Meşyeha*’sında sadece aralarında zayıf râvilerin de bulunduğu 300 hocasının kaydedilmiş olduğunu ifade etmektedir.¹⁹² Ekrem Ziyâ el-Umerî ise araştırmaları sonucunda 402 hocasının ismini tespit etmiştir.¹⁹³ Ancak bu ifadeler Fesevî’nin 1000’e yakın hocasının olmadığını göstermez. Nitekim bir meşyehanın içinde müellifinin bütün hocalarının geçmediğini ifade etmiştik.

Fesevî’nin hocaları arasında şunlar zikredilmektedir:¹⁹⁴

1. Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828): Tam adı ed-Dahhâk b. Mahled b. ed-Dahhâk b. Müslim eş-Şeybânî’dir. H. 122 senesinde dünyaya gelmiştir. “en-Nebîl” lakabıyla tanınmıştır. Kendi döneminde hadis hâfızlarının önde gelen şeyhlerinden biri kabul edilmiştir. Hadis ilmine dair bir *cüz* telif etmiştir. Mekke’de doğmuş, daha sonra Basra’ya yerleşmiş; hayatının geri kalanını burada geçirmiş ve yine Basra’da h. 212 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁵ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Evzâî (ö. 157/774) gibi büyük muhaddislerden ders almış, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi isimlere hocalık etmiştir.¹⁹⁶
2. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834): Kûfeli büyük hadis âlimlerinden olup Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) gibi isimlere hocalık etmiş, son derece sağlam hâfızası, rivayetlerinde güvenilirliği ve mihne döneminde Kur’an’ın mahlûk olmadığı konusundaki cesur tutumuyla

¹⁹⁰ Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 13/182-183.

¹⁹¹ Bk. Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, 1/7.

¹⁹² Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 1/181.

¹⁹³ Bk. Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, 1/12.

¹⁹⁴ Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 13/180; Kandemir, “Fesevî”, 12/424; Fesevî, *el-Ma’rifetü ve’t-târîh*, 1/12-13; Mar’aşlı, *Mu’cemü’l-me’âcim*, 1/167.

¹⁹⁵ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 2002), 3/215.

¹⁹⁶ Bk. M. Yaşar Kandemir, “Ebû Âsım en-Nebîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/99-100.

tanınmaktadır.¹⁹⁷

3. Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834): Tam adı Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî el-Esedî olup künyesi Ebû Bekir'dir. Hadis ilminde temâyüz etmiş büyük âlimlerden biridir. Mekke ehlinde olan Humeydî, İmam Şâfî (ö. 204/820) ile birlikte Mekke'den Mısır'a seyahat etmiş, vefatına kadar onun yanında bulunmuş; ardından Mekke'ye dönerek burada fetva vermeye devam etmiştir. Buhârî'nin (ö. 256/870) hocaları arasında yer alan Humeydî, aynı zamanda İbn Uyeyne'nin (ö. 198/814) önde gelen talebelerinin başında kabul edilmiştir. Buhârî kendisinden yetmiş beş hadis rivayet etmiş, Müslim (ö. 261/875) ise onu *Sahîh*'inin mukaddimesinde zikretmiştir. Mekke'de vefat eden Humeydî'nin ayrıca "*el-Müsned*" adlı bir eseri bulunmaktadır.¹⁹⁸ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Humeydî'nin kendi nezdinde otorite konumunda olduğunu açıkça ifade etmiş; Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ise onun Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) rivayetlerinde en sağlam râvi olduğunu, Uyeyne'nin talebelerinin önde geleni sayıldığını ve güvenilir büyük bir muhaddis olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁹
4. Ali b. Medînî (ö. 234/848): Tam adı Ali b. Abdullah b. Ca'fer es-Sa'dî olup künyesi Ebû'l-Hasen'dir. H. 161 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Hadis ve tarih ilimlerinde temâyüz etmiş büyük bir âlim olup yaşadığı dönemin en güçlü hâfızlarından biri kabul edilmiştir. Hadisler arasındaki ihtilafları bilme konusunda İmam Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) daha vukuf sahibi olduğu ifade edilmiştir. H. 234 tarihinde Samarra'da vefat etmiştir. Yaklaşık iki yüz eser telif ettiği nakledilmektedir. Eserleri arasında sekiz ciltlik *el-Esâmî ve'l-Künâ*, on ciltlik *et-Tabakât*, on ciltlik *Kabâ'ilu'l-Arab*, on ciltlik *et-Târîh*, beş ciltlik *İhtilâfu'l-Hadîs*, iki ciltlik *Mezâhibü'l-Muhaddisîn* adlı eserleri yer almaktadır.²⁰⁰

Fesevî'nin hocaları arasında 'Avn b. 'Amâre (ö. 212/828), Abdurrahmân el-Mukri' (ö. 213/829), Mekkî b. İbrâhim (ö. 214/830) ve Habbân b. Hilâl (ö. 216/831),

¹⁹⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/148.

¹⁹⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/87.

¹⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 10/617.

²⁰⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/303.

Asmaî (ö. 216/831) ve Haccâc b. Minhâl (ö. 216/831) de bulunmaktadır.²⁰¹

Fesevî'nin talebeleri arasında şunlar zikredilmektedir:²⁰²

1. Tirmîzi (ö. 279/892): Tam adı Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Mûsâ es-Sülemî el-Bûğî et-Tirmizî'dir. Hadis ilminin önde gelen imamlarından ve hâfızlarından biridir. Ceyhun Nehri kıyısındaki Tirmiz şehrinde doğmuş, İmam Buhârî'ye (ö. 256/870) talebe olmuş ve bazı hocalarında onunla ortaklık göstermiştir. Hadis öğrenimi amacıyla Horasan, Irak ve Hicaz bölgelerine ilmî seyahatlerde bulunmuş, ömrünün sonlarına doğru görme yetisini kaybetmiştir. Güçlü hâfızasıyla meşhur olmuş ve bu yönüyle darbimesel hâline gelmiştir. H. 279 tarihinde Tirmiz'de vefat etmiştir. Birçok eser kaleme almıştır. Başlıca eserleri arasında iki cilt hâlinde telif edilen ve yaygın olarak *Sahîhu't-Tirmizî* adıyla bilinen *el-Câmi'u'l-Kebîr*, ayrıca *eş-Şemâ'ilü'n-Nebeviyye, et-Târîh* ve hadis ilmine dair *el-İlel* adlı eserleri bulunmaktadır.²⁰³
2. Nesâî (ö. 303/915): Tam adı Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şu'ayb b. Ali b. Sinân b. Bahr b. Dînâr en-Nesâî'dir. *Sünen* sahibi, hâfız, kadı ve şeyhülislâm unvanlarıyla tanınan büyük bir hadis âlimidir. Aslen Horasan bölgesindeki Nesâ şehrendendir; çeşitli beldelere ilmî seyahatlerde bulunmuş, daha sonra Mısır'a yerleşmiştir. Ancak Mısır'daki bazı âlimlerin kıskançlığı sebebiyle buradan ayrılarak Filistin'de Remle'ye gitmiştir. Burada kendisine Muâviye'nin (ö. 60/680) faziletleri sorulmuş, bu konuda konuşmaktan kaçınması üzerine camide darbedilmiş, ağır yaralı hâlde çıkarılmış ve bu olaydan sonra vefat etmiştir. Kabri Kudüs'tedir; bazı rivayetlere göre ise hac yolculuğuna çıkmış ve Mekke'de vefat etmiştir. Hadis ilmindeki en önemli eserleri arasında *es-Sünenü'l-Kübrâ* ve ondan seçilerek telif edilen, *Kütüb-i Sitte*'den sayılan *el-Müctebâ (es-Sünenü's-Suğrâ)* yer alır. Ayrıca ricâl ilmine dair küçük hacimli *ed-Du'afâ* ve *l-Metrûkûn, Hasâ'isu 'Alî*,

²⁰¹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 13/180; Kandemir, "Fesevî", 12/424; Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, 1/12-13; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/167.

²⁰² Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 1/181; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/13; Kandemir, "Fesevî", 12/424; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/167.

²⁰³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/322.

Müsnedü 'Alî ve Müsnedü Mâlik bulunmaktadır.²⁰⁴

3. İbn Huzeyme (ö. 311/924): Tam adı Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî'dir. Yaşadığı dönemde Nîşâbur'un en önde gelen âlimlerinden biri olup fıkıh ve hadis alanlarında müctehid seviyesinde kabul edilen seçkin bir âlimdir. Nîşâbur'da doğmuş ve yine orada vefat etmiştir İlim tahsil etmek amacıyla Irak, Şam, el-Cezîre ve Mısır bölgelerine seyahat etmiş, geniş bir rivayet ve ilim birikimi elde etmiştir. Sübkî (ö. 771/1370) tarafından "İmâmü'l-eimme" unvanıyla anılan İbn Huzeyme'nin telif ettiği eserlerin sayısı 140'ı aşmaktadır. Bu eserler arasında *et-Tevhîd ve İsbâtü Sifâti'r-Rabb* adlı eserleri ile *Muhtasarü'l-muhtasar* adıyla bilinen ve yaygın olarak *Sahîhu İbn Huzeyme* şeklinde anılan hadis eseri öne çıkmaktadır.²⁰⁵
4. İbn Ebî Dâvûd (ö. 316/929): Tam adı Ebû Bekir b. Ebî Dâvûd Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî'dir. Hadis ilminde temayüz etmiş büyük hâfızlardan biri olup çeşitli alanlarda eserler kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde Irak ehlinin imamı olarak kabul edilmiştir. Sicistân'da doğmuş, küçük yaşlardan itibaren babası Ebû Dâvûd ile birlikte uzun süreli ilmî seyahatlere çıkmış; Mısır, Şam ve diğer bölgelerde birçok hocadan ilim almak suretiyle İslâmî ilimlerde derinleşmiştir. İlimde derinliği sebebiyle "ilim denizlerinden biri" olarak nitelendirilen Ebû Bekir es-Sicistânî, bazı âlimlerce ilmî kudreti bakımından babasından dahi üstün görülmüştür. Başlıca eserleri arasında *el-Mesâhif*, *es-Sünen*, *el-Kırâ'ât* ve *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* bulunmaktadır.²⁰⁶
5. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938): Tam adı Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed Ebû Hâtim b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî'dir. Hadis ilminde temayüz etmiş büyük hâfızlardan biri olup bu sahadaki otoriteler arasında yer alır. Rey şehrinde, kendisine nisbet edilen Derb-i Hanzala semtinde ikamet etmiş ve bu nisbe ile tanınmıştır. Hadis ilminin çeşitli alanlarında kaleme aldığı çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında sekiz cildi günümüze ulaşan *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, birkaç

²⁰⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/171.

²⁰⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/29.

²⁰⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 13/221-223.

ciltten oluşan *Tefsîr*, hacimli bir eser olan *er-Redd 'ale 'l-Cehmiyye*, iki ciltlik *'İlelü 'l-Hadîs*, büyük hacimli *el-Müsned*, ayrıca *el-Künâ*, *el-Fevâ'idü 'l-Kübrâ*, *el-Merâsîl* ve *Takdîmetü 'l-Ma'rife bi-Kitâbi 'l-Cerh ve 't-Ta'dîl* bulunmaktadır.²⁰⁷

Fesevî'nin talebeleri arasında Abdurrahmân b. Hırâş (ö. 283/896), İbrâhim b. Ebû Tâlib (ö. 295/908), Muhammed b. İshâk es-Serrâc (ö. 313/925), Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929) ve İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958) de bulunmaktadır.²⁰⁸

İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) naklettiğine göre Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (ö. 281/894) "Irak ehli Onun gibi bir adamı görmemiştir" demiştir.²⁰⁹ Nesâî (ö. 303/915) de güvenilirliği hakkında zararı yok (lâ be'se bih) demiştir.²¹⁰ Râmhürmüzî (ö. 360/971) ise "Fesevi Irak, Cezîre, Mısır ve Şam bölgesindeki âlimleri bir araya getirmiştir (toplamıştır)" demiştir.²¹¹ İbn Nukta (ö. 629/1231) da birçok beldeyi dolaştığını ve âlimlerle görüşüğünü ifade etmiştir.²¹² Zehebî (ö. 748/1348) onun Faris'teki ehli hadisin başı olduğunu, birçok şehri ilim için dolaştığını ve büyük âlimlerden (hadis) öğrendiğini bildirmiştir.²¹³

Fesevî'nin eserleri arasında şu eserler zikredilebilir:²¹⁴

1. *Meşyeha*: Ayrıntılı olarak anlatılacaktır.
2. *Kitâbü 'l-ma'rifeti ve 't-târîh*: Fesevî'nin en önemli eseridir. Hadis, ricâl ve tarih bilgisini birleştirir; hicrî ilk üç asrın olaylarını ve muhaddislerin biyografilerini içerir.
3. *Kitâbü 's-Sünne*: Akaid ve sünnete bağlılık konusundaki hadisleri derleyen

²⁰⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/324.

²⁰⁸ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 1/181; Fesevî, *el-Ma'rife ve 't-târîh*, 1/13; Kandemir, "Fesevî", 12/424; Mar'aşlî, *Mu'cemü 'l-me'âcim*, 1/167.

²⁰⁹ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995), 74/163.

²¹⁰ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Tesmiyetü meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed bin Ali en-Nesâî*, thk. Hâtım b. 'Arif el-'Avnî (Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 2002), 103.

²¹¹ Bk. Ebû Muhammed el-Hasen er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü 'l-fâsıl beyne 'r-râvî ve 'l-vâ'î*, thk. Muhammed 'Acâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1983), 230.

²¹² Bk. Ebû Bekir Muhammed İbn Nukta, *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti 's-süneni ve 'l-mesânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 492.

²¹³ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 1/180.

²¹⁴ Bk. Fesevî, *el-Ma'rife ve 't-târîh*, 1/17-18; Kandemir, "Fesevî", 12/425-426; Mar'aşlî, *Mu'cemü 'l-me'âcim*, 1/167.

küçük bir risaledir. Selefi çizgide kaleme alınmıştır.

4. *Kitâbü'l-Müsned*: Hadis rivayetlerini senedleriyle birlikte toplayan bir eserdir. Sem'ânî'nin rivayet ettiğine göre Fesevî'den okunmuştur.
5. *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*: Ahlâkî konular ve kalp yumuşaklığı (rikâk) temalı hadisleri içerir. Fesevî bu rivayetleri Ebû Zür'a er-Râzî'den derlemiştir.
6. *Kitâbü'z-zevâ*: Namaz vakitleri ve özellikle zevâl (güneşin tepe noktası) zamanı ile ilgili hadisleri konu edinir. Eseri Fesevî'den Ahmed b. İbrâhim b. Şâzân rivayet etmiştir.²¹⁵

1.4.1.2. el-Meşyeha

Fesevî'nin *Meşyeha*'sından önce meşyeha ismiyle anılan bazı eserlerin bulunduğu görülmektedir.

Birincisi İbrâhîm b. Tahmân'a (ö. 163/780) nispet edilen *Meşyeha*'dır. Bu eser *Meşyehatü İbn Tahmân* adıyla basılmıştır. Bu eserin muhakkiki Muhammed Tâhir Mâlik bu eserin içerik olarak meşyeha değil de sünen olduğunun anlaşıldığını söylediği gibi isim değişikliğine uğrayıp aslında *Sünenü İbn Tahmân* olmasına rağmen hat benzerliğinden dolayı müstensih tarafından sünen lafzı meşyeha zannedilip *Meşyehatü İbn Tahmân* diye istinsah edildiğini iddia etmektedir. Üstelik hiçbir kaynakta İbn Tahmân'ın bir meşyehasının geçmediğini söylemektedir.²¹⁶

Ancak eser incelendiğinde, tam tersine kendisinde sünenin özelliklerinin bulunmadığı ve meşyehanın özelliğinin bulunduğu görülmektedir. Muhakkiki bu iddiaya iten sebeplerden birisi, meşyehanın ne olduğuna tam vakıf olmamasıdır. Ehvânî'nin bernâmecele anlattığı eseri esas alarak²¹⁷ meşyehaların belli içeriklere sahip olmasının zorunlu olduğunu iddia etmektedir. Bu içerikler, kitap rivayetleri, hocaların biyografileri veya şiir, kıssa ve hikayelerdir. Bu içerikleri Tahmân'ın meşyehasında tespit edemeyince de onun bir meşyeha olmadığını düşünmüş ve bunun üzerine sünen olması fikrini öne sürmüştür. Ancak, önceden meşyehaların ne olduğunu ayrıntılı bir şekilde

²¹⁵ Eserlerin ayrıntısı için bk. Kandemir, "Fesevî", 12/425-426.

²¹⁶ Bk. İbrâhîm b. Tahmân, *Meşyehatü İbn Tahmân*, thk. Muhammed Tâhir Mâlik (Dımaşk: Matbû'âtü'l-Mecma'i'l-Lügatî'l-'Arabiyye, 1983), 10-17.

²¹⁷ Bk. Ehvânî, "Kütübü berâmici'l-'ulemâ", 96-108.

ele aldık ve içinde bir veya daha fazla âlimin hocalarının isimlerinin ard arda toplandığı kitaplara meşyeha denildiğini ifade ettik. Bu tarif açısından eser incelendiğinde, eserin meşyeha özellikleri taşıdığı görülmektedir.

Şimdi, muhakkikin iddialarını tek tek ele alalım. Eserin isminin aslında sünen olduğu ve sonradan değişikliğe uğradığını söylemesi sadece bir tahminden ibarettir. Nitekim, rutubetten dolayı silinmiş bir yazının üstüne meşyeha yazıldığı görülmektedir, bu da altındaki yazının sünen okunmasının uzak bir ihtimal olduğunu göstermektedir. Sünen içeriğine sahip olduğu iddiasını savunmakla birlikte, sünenlerin en büyük özelliği olan eserin ahkama göre düzenli bir tertip içinde olmadığını ve bab başlıklarının bulunmadığını da belirtmektedir. Eserin sadece bazı yerlerinde hüküm bildiren bazı konuların peş peşe zikredildiği görülmekle birlikte hükümlere göre bir tertibin olmadığını birkaç örnekle ifade edebiliriz. İlk yirmi hadise bakıldığında düzensiz bir şekilde melâhim, lukata, cenâiz, itikat, rekâik, nikah, zebâih, tefsir, had, zekât, taharet, hac ve itikaf hadislerinin rivayet edildiği görülmektedir. Bu konuların (itikad ve tefsir gibi) bir kısmının da sünen kitaplarında yer almaması gerektiğini de ilave edersek bu kitabın sünen türü bir kitap olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kitaplarda kendisinden bahsedilen İbn Tahmân'ın *Sünen*'i bu eser değildir.²¹⁸

Meşyeha olmasına gelecek olursak, eserin meşyehaların özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz. Nitekim, İbn Tahmân'ın 200 civarında hadisten oluşan eserinin genelinde hadisler hocalara göre tertip edilmiştir. İlk olarak 'Abbâd b. İshâk'tan (ö. 141-150/759-768) 9 rivayet sonra Simâk b. Harb'den (ö. 123/741) 8 rivayet ardından Musa b. 'Ukbe'den (ö. 141/758) 7 rivayet ardından Matar b. Tahmân'dan (ö. 129/747) 10 rivayet ardından da Ebü'z-Zübeyr'den (ö. 126/743) 6 rivayet zikretmektedir. Sadece Semmâk'ın rivayetlerinin arasına 'Abbâd b. İshâk'tan mütâbî olarak bir hadis zikretmiştir. Eserin devamında hocaların bazı yerlerde tekrarlandığı görülmekle birlikte, Kattade (ö. 117/735), Enes b. Sîrîn (ö. 118/736) ve Mâlik (ö. 179/795) gibi hocalarının rivayetlerinin bir yerde toplandığı görülmektedir. Hocaların bazı yerlerde tekrarlanması birçok yerde hadislerin hocalara göre tertip edildiği gerçeğini değiştirmez. Zaten

²¹⁸ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yâ'kub İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhim Ramadân (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 280.

hocaların tekrarsız bir şekilde toplanması bir eserin meşyeha olabilmesinin bir şartı değildir. Nitekim, birçok meşyeha isimli eserde hocalar aynı eserin farklı sayfalarında tekrarlanmaktadır.

Ancak, eserin asıl isminin meşyeha olmayıp *nüsha* olduğunu gösteren birçok kanıt vardır. Bunların arasında şu kanıtlar yer almaktadır:²¹⁹

1. Nâsırüddin el-Elbânî'ye (ö. 1999) kadar hiç kimsenin İbn Tahmân'a bir meşyeha nispet etmemesi²²⁰
2. Fesevî ve İbn Tahmân'ın vefatı arasında yüz seneden fazla zaman geçmesine rağmen bu süre zarfında meşyeha adlı eserlerin yaygınlaşmaması
3. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) gibi bazılarının, meşyehaları sayarken Fesevî'nin (ö. 277/890) *Meşyeha*'sından önce meşyeha isimli bir eserden bahsetmemeleri²²¹
4. Eserin üstündeki yazının meşyeha olarak okunduğu gibi nüsha olarak da okunabilmesi
5. İbn Tahmân'ın yaşadığı dönemde nüsha isimli eserlerin yaygın olması
6. Birçok âlimin İbn Tahmân'a nüshalar nispet etmesi
7. Âlimlerin, elimizde olan eserin içerdiği tariklerden nakil yapıp İbn Tahmân'ın bunu *Nüsha*'sında rivayet ettiğini belirtmeleri

İkincisi Ebû Ümeyye Mervân b. Sevbân'ın (ö. ?) hocası Ebû Hanîfe (ö. 150/767) için yazdığı eserdir. Bu eser, Dârül-kütübi'l-Mısriyye'de farklı cüzlerin bulunduğu bir hadis mecmuası içinde (hadis, nr. 1259) kayıtlıdır.²²² Fuat Sezgin²²³ (ö. 2018) ve Yûsuf el-Mar'aşlî²²⁴ de bu eserden bahsetmektedir. Sezgin 4 varak olduğunu bildirmektedir. Ancak, eserin nüshasına ulaşamadık. Dolayısıyla içeriği ve isminin

²¹⁹ Eserin asıl isminin ayrıntılı tahlili için bk. Hüseyin Abdüllatîf Riyâd et-Tâî, "Kırâe nakdiyye fi 'unvâni Meşyeha İbn Tahmân ve beyânü ennehü cüzân min Nüsha İbn Tahmân", (2009).

²²⁰ Örneğin İbnü'n-Nedîm İbn Tahmân'ın eserlerini sayarken bir meşyehasından bahsetmemektedir. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 280.

²²¹ Bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mucemü'l-müfehres*, thk. Muhammed Şekûr el-Meydânî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 195.

²²² Bk. *Fihrisü'l-kütübi'l-'arabiyyeti'l-mevcûde bi'd-dâr* (Kahire: Matba'tü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1924), 1/107.

²²³ Bk. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS) (Leiden: E.J. Brill, 1967), I/416.

²²⁴ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/125.

doğruluğu hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak bir önceki maddede anlattığımız İbn Tahmân'ın (ö. 163/780) eserindeki ihtimallerin burada da olabileceğini söyleyebiliriz. Bu sebeple eser, büyük ihtimalle bir meşyeha değil de bir nüsha veya hadis cüzüdür.

Üçüncüsü Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 197/812) *Meşyeha'sıdır*. Safedî, (ö. 764/1363) hocası Birzâlî'nin (ö. 739/1339) bu eseri birkaç defa okuduğunu zikretmektedir.²²⁵ Aynı şekilde, bu eseri, Necmeddin İbn Fehd (ö. 885/1480) *Mu'cemü's-şüyüh*'unda, iki hocasının dinlediği eserler arasında zikretmektedir.²²⁶ Ancak, bu eserin günümüze ulaştığına dair bilgi edinemedik ve Vekî'nin eserini kendisinin mi yazdığını, yoksa başkası tarafından mı yazıldığını bilmemekteyiz. Ama, Safedî ve İbn Fehd meşyehanın başkası tarafından yazıldığını bildirmeyip, Vekî'ye nisbet etmişlerdir. Dolayısıyla Vekî'nin bir meşyehasının olduğunu söyleyebiliriz.

Dördüncüsü de Cevâmiu'l-Kelim uygulamasında mu'cem ve meşyeha türü eserler altında kayıtlı olan *Meşyehatü Ali İbn 'Âsim* adlı eserdir. Buradaki meşyeha lafzı yanlışlıkla yazılmıştır. Bu eserin Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (mecmûa, nr. 31/8) kayıtlı yazma nüshasına bakıldığında, 5 varak ve isminin meşyeha değil *Cüz' fihî min Hadîsi Ali İbn 'Âsim* olduğu görülmektedir.²²⁷

Netice itibariyle, Fesevî'nin eserinin yazılan ilk meşyeha olduğu yönünde bazı görüşler olsa da²²⁸ kesin bir şekilde bunu söylemek zordur. İbn Hacer'in (ö. 852/1449) bu kitaptan önce başka bir meşyeha zikretmemiş olması, delil olarak öne sürülemez. Çünkü, İbn Hacer *Mu'cemü'l-müfehres*'ini okuduğu ve dinlediği kitapları zikretmek için kaleme almıştır. Dolayısıyla, onun zikrettiğimiz bu kitapları okumama ihtimali vardır. Üstelik Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 197/812) *meşyeha'sının* olduğunu ifade ettik. Vekî'nin vefat tarihi göz önünde bulundurulursa Fesevî'nin meşyehasından önce günümüze ulaşmayan birçok meşyehanın olabileceği fikri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca,

²²⁵ Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd. (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1998), 4/512.

²²⁶ Ebû'l-Kâsim Necmüddîn Ömer b. Muhammed el-Mekkî İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyüh*, thk. Muhammed ez-Zâhî (Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1982), 196, 366.

²²⁷ Bk. Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/139; "Cevâmiu'l-Kelim", ts.

²²⁸ Bk. Ebû Yusuf Ya'kûb el-Fesevî, *Meşyehatü Ya'kûb bin Süfyân el-Fesevî*, thk. Muhammed b. Abdullâh es-Sirriy' (Riyâd: Daru'l-'Âsime, 2010), 6; Salih Saîd Muhammed ez-Zehrânî, *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc ve dirâsetü'l-kısm's-sânî* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1986), 6; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 637.

Mervân b. Sevbân'ın Ebû Hanîfe (ö. 150/767) için yazdığı eser kayıtlı olduğu gibi bir meşyehaysa, Fesevî'nin *meşyeha*'sından önce günümüze ulaşmış bir meşyehanın olduğu kesinleşecektir. Nitekim Ebû Hanîfe'den ders almış birisinin Fesevî'den sonra vefat etmesi ihtimali oldukça düşüktür. Nitekim ikisinin vefat tarihleri arasında 127 sene vardır.

Bütün bu ayrıntılara ve ulaştığımız verilere dayanarak, ilk meşyeha türü eserin Fesevî'ye ait olduğu sonucuna varıyoruz. Zira aksi yönde ileri sürülebilecek bazı ihtimaller bulunmakla birlikte, bu ihtimalleri destekleyen kesin ve genel geçer bir delil mevcut değildir. Bu nedenle, mevcut bilgilerin ışığında ilk meşyehanın Fesevî tarafından telif edildiği görüşü daha güçlü ve tercih edilebilir görünmektedir.

Fesevî bu eserini, mu'cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi beldelere göre tertip etmiştir. Beldelerin içinde ise hocalar arasında bir alfabetik tertip gözetmemiştir. Mekkeli sonra Medineli sonra Basralı sonra da Kufeli ve ardından da diğer beldelerden olan hocalarını zikretmiştir. Önceden de belirttiğimiz gibi her mu'cem sahibi tertip konusunda titiz davranmamaktadır. Fesevî tertip konusunda titiz olmakla birlikte birkaç yerde titiz davranmamıştır. Örneğin Basralı hocaların arasına Medineli bir hocayı dahil etmiştir. *Meşyeha*'sı sadece senedli rivayet içermektedir. Fesevî eserinde her hocadan bir iki hadis aktarmaktadır. Birkaç yer hariç hocaların cerh ve ta'dîline değinmemektedir.²²⁹ Birçok hocanın beldelerini zikretmektedir. Ancak vefat tarihlerine yer vermemektedir. Hadislerin sıhhat durumlarını da belirtmemektedir.²³⁰ Şimdi eserden birkaç örnek verelim.²³¹

Fesevî, *رَجَالُ الْكُوفَةِ*, gibi belde isimlerini başlık olarak zikretmektedir.²³²

²²⁹ Cerh ve ta'dîl için bk. (hadis no: 128, 140) Fesevî, *Meşyeha*, 103, 109.

²³⁰ Kitabın tertibi için bk. Fesevî, *Meşyeha*, 10-12; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/167.

²³¹ Koyu kısımlar eserin özelliğini ortaya koyan kısımlardır.

²³² Ancak elimizde olan cüzlerde sadece Kûfe'nin bâb başlığı bulunmaktadır.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى

الْعَبْسِيُّ²³³، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي مُرَاجِحٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ²³⁴

Bize Abdullah rivayet etti, dedi ki: Bize Süfyan oğlu Ya‘kub rivayet etti, dedi ki: Bize Ebu Muhammed Ubeydullah b. Musa el-Absî rivayet etti, dedi ki: Bize Hişam b. Urve babasından, Ebu Meravih’ten, Ebu Zerr’dan rivayet etti.

Fesevî, örnekte görüldüğü gibi sened ve metinleri tam bir şekilde vererek hadis nakletmektedir.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ السُّوَائِيَّ الْعَامِرِيُّ

أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ هِلَالِ بْنِ مِقْلَاصٍ الصِّيرَفِيِّ، عَنْ أَبِي بَشْرٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ

أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ²³⁵

Bize Abdullah b. Ca‘fer rivayet etti, dedi ki: Bize Ya‘kub rivayet etti, dedi ki: Bize Kabîsa b. Ukbe es-Suvâî el-Âmirî Ebu Âmir rivayet etti, dedi ki: Bize İsrâîl, Hilâl b. Miklas es-Sayrafi’dan, Ebu Bişr’dan, Ebu Vâil’dan, Ebu Saîd’dan rivayet etti; dedi ki: Allah’ın Resûlü (s.a.v.) buyurdu.

Fesevî, örneklerde de görüldüğü üzere, hadislerin rivayetinde sadece sened ve metinle yetinmemekte, aynı zamanda bazı râvilerin nesep, künye ve buldukları belgelerle ilgili bilgileri de zikretmektedir. Senedde geçen “Kabîsa b. Ukbe es-Suvâî el-Âmirî Ebu Âmir” ifadesinde râvinin nesebi “b. Ukbe” ifadesiyle, kabile ve belde aidiyeti “es-Suvâî el-Âmirî” nisbesiyle, künyesi ise “Ebu Âmir” ibaresiyle belirtilmiştir. Bu tür detaylar, râvinin hem soy bağını hem de mensup olduğu kabile ve coğrafyayı göstermekte, aynı zamanda onu benzer isimli diğer râvilerden ayırmaya hizmet

²³³ Koyu olarak yazılan isimler Fesevî’nin hocalarıdır. Yakub b. Süfyân Fesevî’nin kendisidir. Abdullah da talebesi İbn Dürüsteveyh’tir (ö. 347/958). Rivayet de İbn Şâzân el-Bağdâdî’dendir (ö. 425/1034). Bk. Fesevî, *Meşyeha*, 39.

²³⁴ Fesevî, *Meşyeha*, 96.

²³⁵ Fesevî, *Meşyeha*, 97.

etmektedir. Benzer şekilde, rivayet zincirinin ikinci halkasında yer alan “Hilâl b. Miklas es-Sayrafi” de aynı ilmî geleneğin bir devamıdır. Burada “b. Miklas” ifadesi râvinin nesebini, “es-Sayrafi” nisbesi ise onun meslekî veya coğrafi kimliğini göstermektedir. “Sayrafi” nisbesinin, ya bir şehir veya mahalleye ya da “sarraf” (para işlerinde uzman kimse) mesleğine işaret ettiği düşünülmektedir. Böylece râvinin yalnızca ilim silsilesindeki yeri değil, aynı zamanda toplumsal ve coğrafi konumu da belirginleşmektedir.

Bu ayrıntılı aktarımlar, rivayetlerin güvenilirliğini ve râvilerin kimliklerini daha net bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle bazı râvilerin nesep, künye ve belde bilgileri, Fesevî’nin eserlerinde, başka kaynaklarda yer almayan ek bilgiler olarak dikkat çekmektedir. Bu durum, Fesevî’nin râvilerin biyografik bilgileriyle ilgili titizliğini göstermekte ve aynı zamanda onun, hadislerin isnad zincirine dair daha kapsamlı bir bilgi sunma çabasını yansıtmaktadır.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدِ الْأَشْجِ، فِي بَنِي ذُهَلٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مَنْصُورِ الْحَنَاطِ، وَكَانَ ثِقَةً، عَنْ أَبِي زَيْدٍ، عَنْ أَبِي الْمُعِيرَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ²³⁶

Bize Abdullah rivayet etti, dedi ki: Bize Ya‘kub rivayet etti, dedi ki: Bize Benî Zühl’de Ebu Saîd Abdullah b. Saîd el-Eşecc rivayet etti, dedi ki: Bize Bişr b. Mansur el-Hannât -ve o güvenilir idi-, Ebu Zeyd’den, Ebu Mugîre’den, Abdullah b. Abbas’tan rivayet etti; dedi ki: Allah’ın Resûlü (s.a.v.) buyurdu.

Fesevî, hadis rivayetlerinde zaman zaman hocalarının cerh ve ta‘dîl durumlarına da değinmektedir. Örnekte Bişr b. Mansur el-Hannât’ın sika yani güvenilir bir râvi olduğu beyan edilmektedir.

Örnekte görüldüğü üzere, Fesevî’nin bu konuda verdiği bilgiler genellikle kısa olmakla birlikte, oldukça dikkatli bir şekilde sunulmuştur. Cerh ve ta‘dîl, hadis ilminde râvilerin güvenilirliğini değerlendiren temel bir yöntem olup, Fesevî’nin bu alandaki

²³⁶ Fesevî, *Meşyeha*, 109.

değerlendirmeleri, onun hadis ilmi konusundaki derin bilgisini ve titizliğini göstermektedir. Özellikle Buharî ve Müslim gibi hadis ilminde söz sahibi kabul edilen önemli âlimlerin tabakasına mensup olması, onun cerh ve ta'dîl konusundaki bilgilerinin değerini artırmaktadır. Bu bağlamda, Fesevî'nin rivayet ettiği hocaların değerlendirmeleri, hadislerin sahihliğini ve güvenilirliğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Fesevî'nin *Meşyeha*'sının önemi, şu şekilde özetlenebilir;²³⁷

1. Cerh ve ta'dîl konusunda Buhari ve Müslim gibi söz sahibi sayılan önemli âlimlerin tabakasından olması
2. Bu alanda yazılan ilk eserlerden olması
3. Fesevî'nin çok bilinmeyen nadir rivayetler zikretmesi ve diğer kitaplarda muallak olan hadisleri vasleden tarikler içermesi²³⁸
4. Bazı yerlerde diğer eserlere kaynaklık eden cerh ve ta'dîl yapması²³⁹
5. Bazı râvilerin başka eserlerde geçmeyen nesep, künye ve beldesini zikretmesi

Fesevî'nin sonraki dönemlerde ortaya çıkan kitap rivayetinde bulunmadığı, hocaların biyografilerine girmediği ve beldeleriyle vefat tarihlerini zikretmediği, ek bilgilere yer vermediği, hadislerin tahrîc ve açıklamasını yapmadığı ve sıhhat durumlarını belirtmediği görülmektedir.

Bu eser, altı cüzden oluşan tek bir cilt olmasına rağmen günümüze tamamı ulaşmamıştır. Elimizde sadece ilk üç cüzün bazı kısımları mevcuttur. Cüzlerin üçü de Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir. Birinci cüz; (Mecmûa, nr. 63/199, 2 varak), ikinci cüz; (umumi, nr. 7418, 28 varak), üçüncü cüz; (umumi, nr. 7419, 22 varak)²⁴⁰

²³⁷ Kitabın önemi için bk. Fesevî, *Meşyeha*, 7-8.

²³⁸ Önceden de zikrettiğimiz gibi مِنَ الصَّرْمِ السَّلَامُ sözünü Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) diğerleri muallak olarak isnad ederken Fesevî (ö. 277/890) *Meşyeha*'sında bu sözü Hasan-ı Basrî'ye muttasıl olarak isnad etmiştir. Bk. Fesevî, *Meşyeha*, 7,46.

²³⁹ Örneğin Hâlid b. Yezîd b. Ziyâd Ebu'l-Heysen el-Kâhilî'nin sika olduğunu belirtmektedir. Bk. Fesevî, *Meşyeha*, 103.

²⁴⁰ Kitabın yazma nüshaları için bk. Fesevî, *Meşyeha*, 18-20.

Elimize ulaşan cüzleri Muhammed b. Abdullah es-Seriyy tahkik etmiştir. Kitap tek cilt halinde 2010 yılında Riyad'da Daru'l-Âsime tarafından *Meşyehatü Ya kûb bin Süfyân el-Fesevî* adıyla basılmıştır.

1.4.2. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî ve *el-Mu'cem*'i

1.4.2.1. Ebû Ya'lâ

Tam ismi Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî'dir (ö. 307/919). 3 Şevval 210 (17 Ocak 826) yılında²⁴¹ Musul'da doğdu.²⁴² On beş yaşında²⁴³ babası ve dayısının teşvikiyle rihlelere başladı ve tanınmış âlimlerle görüşüp onlardan istifade etti.²⁴⁴ İlim almak için Fars, Hicâz, Irak, Mısır ve Sûriye bölgelerini dolaştı.²⁴⁵ Bazı kişiler kendisini hocası Süleymân b. Eyyûb eş-Şâzekûnî'nin nisbesi eş-Şâzekûnî'yi zikretmeyerek tedlis-i şüyûh yapmakla suçlamışsa da²⁴⁶ bu asılsız görülmüştür.²⁴⁷ Nitekim hem *Mu'cem* hem de *Müsned*'inde geçtiği her yerde nisbesini zikretmektedir.²⁴⁸ 14 Cemâziyelevvel 307/12 Ekim 919 tarihinde Musul'da vefat etti.²⁴⁹

Ebu Ya'lâ *Mu'cem*'inde iki yüz yetmiş beş hocasını zikretmiştir. *Müsned*'inde ve diğer eserlerinde başka hocalar da mevcuttur.²⁵⁰

Ebû Ya'lâ'nın belli başlı hocaları arasında şunlar zikredilebilir:²⁵¹

1. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848): Tam adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b.

²⁴¹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 14/174.

²⁴² Bk. Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, 1986, 8.

²⁴³ Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 2/200.

²⁴⁴ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 14/174.

²⁴⁵ Bk. Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, 1986, 8.

²⁴⁶ Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 2/56.

²⁴⁷ Bk. Mücteba Uğur, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/258.

²⁴⁸ Örnek için bk. *Mu'cem* (hadis no: 181) ve *Müsned* (hadis no: 1617) *Mevsilî*, *el-Mu'cem*, 1986, 162; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'la el Mevsilî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Dımaşk: Daru'l-Memûn li't-Türâs, 1984), 3/191.

²⁴⁹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 14/180; Uğur, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", 10/258.

²⁵⁰ Mar'aşlı iki yüz otuz beş hoca olduğunu ifade ederken eserin muhakkiki Eserî iki yüz otuz beş olduğunu ifade ettikten sonra hemen peşinde iki yüz otuz dört hoca olduğunu belirtmektedir. Biz bunun bir basım hatası olduğunu düşünmekteyiz. Bk. *Mevsilî*, *el-Mu'cem*, 1986, 9, 17; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/176.

²⁵¹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 14/174; *Mevsilî*, *el-Mu'cem*, 1986, 9-10; Uğur, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", 10/258; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/176.

‘Avn b. Ziyâd el-Murrî’dir. H. 158 tarihinde Bağdat’da dünyaya gelmiştir. Hadis ilminin önde gelen imamlarından ve ricâl tarihçilerindedir. Zehebî (ö. 748/1348) onu “hâfızların efendisi” olarak nitelemiş, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ise “cerh ve ta‘dîl ilminin imamı” olduğunu ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de onu “aramızda ricâl ilmini en iyi bilen” kişi olarak tanımlamıştır. *et-Târîh* ve *Ma‘rifetü’r-ricâl* gibi eserleriyle ricâl ve cerh-ta‘dîl alanında önemli eserler kaleme almıştır. Hayatının büyük kısmını Bağdat’ta geçirmiş, hac için bulunduğu Medine’de H. 233 tarihinde vefat etmiştir.²⁵²

2. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234/849): Züheyr b. Harb b. Şeddâd en-Nesâî el-Bağdâdî, künyesi Ebû Hayseme olan âlim, kendi döneminde Bağdat’ın önde gelen muhaddislerinden biridir. Aslen Horasan bölgesindeki Nesâ şehrinde doğmuştur; ancak ilmî şöhretini Bağdat’ta kazanmıştır. Hatîb el-Bağdâdî, dedesinin aslî adının “Eştâl” olduğunu, daha sonra Arapçalaştırılarak “Şeddâd” şeklini aldığını belirtmiştir. *el-‘İlm* adlı bir eser kaleme alan Züheyr b. Harb, özellikle İmam Müslim’in (ö. 261/875) kendisinden yoğun biçimde rivayette bulunduğu hocalar arasında yer almıştır.²⁵³ Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), İbn Mâce²⁵⁴ (ö. 273/887) gibi büyük hadis imamları da onun talebelerindedir. *Kütüb-i Sitte* muhaddislerinin hocası olarak tanınmaktadır.²⁵⁵
3. Ali b. Medînî (ö. 234/848): Fesevî’nin (ö. 277/890) hocaları arasında anılmıştır.
4. Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849): Tam adı Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî, künyesi ise Ebû Bekir’dir. Kûfe’de yetişmiş büyük bir hadis hâfızıdır. Hadis ilmi sahasında telif edilmiş önemli eserleri bulunmaktadır. Bu eserleriyle hadis rivayetlerinin derlenmesi ve sistematik

²⁵² Ziriklî, *el-A‘lâm*, 8/172-173.

²⁵³ Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/51-52.

²⁵⁴ Kütüb-i Sitte kavramını ilk defa kullanan ve İbn Mâce’nin meşhur eseri *es-Sünen*’i bu kavramın kapsamına dâhil eden âlim, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî’dir (ö. 507/1113). Daha sonra başka âlimler de onu takip etmiş; bu sürecin neticesinde söz konusu eser şöhret kazanarak Kütüb-i Sitte içerisinde yerini almıştır. Bk. Musa Erkaya, *İbn Mâce’nin Hadîs Kültüründeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2004), 195.

²⁵⁵ Bk. Salih Tuğ, “Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/151.

biçimde tasnifi alanında kalıcı katkılar sunmuş, erken dönem hadis literatürünün şekillenmesinde mühim bir rol oynamıştır.²⁵⁶ *el-Muşannef*, hem hadis hem de fıkıh alanında temel bir kaynak kabul edilir; içeriğinde hadisler, sahâbe sözleri ve tâbiîn fetvaları bir arada yer alır. Mu‘tezile’ye karşı duruşuyla Abbâsî halifesi Mütevekkil’in (ö. 247/861) yanında yer almış ve hadis otoritelerinden biri olarak devrin dinî-siyasî yönelişine etki etmiştir. Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767) yönelik eleştirileriyle de tanınmış, bu eleştiriler “*Kitâbü’r-Red ‘alâ Ebî Hanîfe*” başlığıyla *el-Muşannef* içinde yer almıştır. İbn Ebû Şeybe, hem *el-Muşannef* adlı dev hadis derlemesiyle hem de *Kütüb-i Sitte* muhaddislerinin hocası olmasıyla hadis tarihinin en etkili isimlerinden biridir.²⁵⁷

5. Kavârîrî (ö. 235/850): Ebû Saîd el-Cüşemî, Basra asıllıdır; el-Kavârîrî ve ez-Zeccâc lakaplarıyla tanınmış, hayatının bir döneminde Bağdat’ta ikamet etmiştir. Yaklaşık olarak h. 152 yılında doğduğu kabul edilen bu muhaddis, rivayet ve hıfz gücüyle temayüz etmiş, erken dönem hadis ilminin önde gelen temsilcileri arasında yer almıştır. İmam, hâfız ve İslâm’ın önde gelen muhaddisi gibi sıfatlarla anılmıştır. Basra’da doğmuş, birçok büyük muhaddisten hadis rivayet etmiş; Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ebû Zür’a (ö. 281/894) ve Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) gibi meşhur muhaddislerin hocası olmuştur. Döneminde Bağdat ve Basra hadislerinin en iyi bilen râvisi olarak tanınmıştır. Güvenilirliği konusunda hadis otoriteleri tarafından “sika” ve “sadûk” olarak nitelendirilmiştir.²⁵⁸
6. Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854): Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Asferî el-Basrî, “Şebâb” lakabıyla da tanınan bir muhaddis olup aynı zamanda nesep âlimi ve tarihçidir. Hadis rivayeti yanında ensâb alanında temayüz etmiş olan Halîfe b. Hayyât, on cilt olarak telif ettiği *Târîh* adlı eseriyle ve sekiz ciltten oluşan *Tabakât*’ıyla tanınır; bu eserlerin bir

²⁵⁶ Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/117-118.

²⁵⁷ Bk. Ali Yardım, “İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/442-443.

²⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 11/442-443.

kısmı günümüze ulaşarak neşredilmiştir. Rivayetlerinde güvenilirliğiyle bilinen müellif, hadiste istikamet sahibi olup rivayetlerinde titiz ve hassas olan râviler arasında kabul edilmiştir.²⁵⁹

Ebû Ya‘lâ'nın hocaları arasında Ahmed b. İbrâhim el-Mevsilî (ö. 236/851), Ahmed b. İsâ et-Tüsterî (ö. 243/857), Ahmed b. Menî‘ (ö. 244/858) ve Muhammed b. Beşâr Bündâr (ö. 252/866) da bulunmaktadır.²⁶⁰

Ebû Ya‘lâ'nın talebeleri arasında şunlar zikredilebilir:²⁶¹

1. Nesâî (ö. 303/915): Fesevî'nin (ö. 277/890) talebeleri arasında anlatılmıştır.
2. İbn Hibbân (ö. 354/965): Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî Horasan'ın Büst şehrinde doğmuş, geniş bir ilim seyahatiyle Horasan, Irak, Hicaz, Şam, Mısır gibi merkezlerde birçok ilmi tahsil etmiştir. İmam, allâme, hâfız, kıraat ilmine vâkıf bir muhaddis ve Horasan'ın şeyhi gibi vasıf ve lakaplarla anılmıştır. İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) öğrencisi, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) hocası olmuştur. En meşhur eseri “*Sahîhu İbn Hibbân*” olup hadislerin sıhhatini tespitiye yöneliktir. Ayrıca “*es-Sikât*” ve “*el-Mecrûhîn*” adlı eserleri, râviler hakkında temel kaynaklardandır.²⁶²
3. Taberânî (ö. 360/971): İleride ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır.
4. İbnü's-Sünnî (ö. 364/975): Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshak b. İbrâhim b. Esbât ed-Dîneverî, meşhur lakabıyla İbnü's-Sünnî, Şâfiî mezhebine mensuptur Hadis, dua ve zikir konularında öne çıkan güvenilir bir muhaddistir. Dînever'de doğmuştur. Dedesi Ca‘fer b. Ebû Tâlib'in (ö. 8/629) mevâlîsindendir. Hadis tahsili için Bağdat, Basra, Kûfe, Dımaşk, Mısır gibi ilim merkezlerini dolaşmıştır. Nesâî'nin (ö. 303/915) önde gelen talebelerindendir. “Hâfız” ve “sika” (güvenilir) olarak nitelendirilmiştir. Hadis ve dinî ilimler alanında çeşitli eserler telif eden müellifin *‘Amelu’l-yevm ve’l-leyle*, *Fezâ’ilü’l-a‘mâl*, *es-Sırâtü’l-müstakîm* ve *el-Kanâ‘a* gibi eserleri

²⁵⁹ Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/312.

²⁶⁰ Bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 14/174; Mevsilî, *el-Mu‘cem*, 1986, 9-10; Uğur, “Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî”, 10/258; Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/176.

²⁶¹ Bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 14/177; Mevsilî, *el-Mu‘cem*, 1986, 12; Uğur, “Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî”, 10/258; Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/176.

²⁶² Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 16/92-95.

bulunmaktadır.²⁶³

5. İbn Adî (ö. 365/976): Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed b. Mübarek el-Kattân el-Cürcânî, hadis ve ricâl konusunda temayüz etmiş seçkin bir âlimdir. Kendi memleketinde “İbnü'l-Kattân” lakabıyla tanınmakla birlikte, hadis âlimleri arasında daha çok “İbn Adî” adıyla şöhret bulmuştur. Bin civarında şeyhten ilim almış olması, onun rivayet ağının genişliğini ve ilmî faaliyetlerinin yoğunluğunu göstermektedir. En meşhur eseri, râvilerin cerh ve ta'diline dair kaleme aldığı *el-Kâmil fî ma'rifeti'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn mine'r-ruvât* adlı çalışmasıdır.²⁶⁴ Genç yaşta hadis öğrenimine başlamıştır. Mısır'dan Semerkant'a kadar pek çok ilim merkezini dolaşarak Nesâî (ö. 303/915), İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve Begavî (ö. 317/929) gibi büyük hadis âlimlerinden ders almıştır. Güçlü hâfızası ve ricâl ilmindeki otoritesi ile tanınmıştır. Rivayetlerdeki gizli kusurları tespit etmede usta bir muhaddistir.²⁶⁵
6. İsmâîlî (ö. 371/982): İmam, hâfız, hüccet, fakih ve şeyhülislâm unvanlarıyla anılan Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim b. İsmâîl b. el-Abbâs el-Cürcânî el-İsmâîlî eş-Şâfiî, *es-Sahîh* adlı eserin müellifi ve Şâfiî mezhebi âlimlerinin önde gelenlerindedir. H. 277 yılında doğmuştur. Henüz temyiz çağında bir çocukken kendi hattıyla hadis yazmaya başlamış, h. 289 yılında ise sistemli biçimde ilim tahsilinde başlamıştır. Fıkıh ve hadis sahasındaki yetkinliğini açıkça ortaya koyan birçok eser telif etmiş olup, bunlar arasında Hz. Ömer'e (r.a.) nispet edilen rivayetleri ihtiva eden iki ciltlik *Müsnedü Ömer*, dört cilt hâlindeki *el-Müstahreç 'ale's-Sahîh* ve yaklaşık üç yüz hocayı kapsayan tek ciltlik *el-Mu'cem*'i zikredilebilir. Talebeleri arasında Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Ebubekr el-Berkânî (ö. 425/1034) gibi önemli isimler yer alır. Ebû Bekir el-İsmâîlî, h. 371 yılının recep ayının ilk gününde vefat etmiştir.²⁶⁶

Ebû Ya'lâ'nın talebeleri arasında Kâlî (ö. 356/967), Ebû's-Şeyh (ö. 369/979)

²⁶³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/209.

²⁶⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/103.

²⁶⁵ Bk. Selman Başaran, “İbn Adî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/296-298.

²⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/292-296.

ve İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî (ö. 381/991) de yer almaktadır.²⁶⁷

İbn Hibbân (ö. 354/965) “Ebû Ya’lâ ile Hz. Muhammed arasında üç kişi²⁶⁸ vardır.” demiştir.²⁶⁹ Dârekutnî’ye (ö. 385/995) sorulduğunda, onun sika (güvenilir) bir râvi olduğunu ifade etmiştir. Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005) sika (güvenilir) olduğunu bildirmiştir. Babası İshak b. Muhammed de kendisinden hadis almak için yanına geldiğinde ona “Senin yanına, âlimlerin senin sika (güvenilir) ve mütkın (sağlam) olman hususunda icmâ etmeleri sebebiyle geldim.” demiştir. Hâkim en-Nîsâbü’rî de (ö. 405/1014) sika (güvenilir) olduğunu bildirmiştir. Zehebî (ö. 748/1348): “En âli isnad sahibidir. Hadis ehli etrafında toplanırdı. Nesâî’den beş yaş büyüktür, onun rivayetleri sened bakımından âlî isnaddır.” demiştir.²⁷⁰

Ebû Ya’lâ’nın eserleri arasında şu eserler zikredilebilir:²⁷¹

1. *el-Mucem*: Ayrıntılı olarak anlatılacaktır.
2. *el-Müsned*: Eser aşere-i mübeşşere müsnedleriyle başlamakta ve 7555 hadis içermektedir. Hz. Peygamber’in hadisleriyle birlikte sahâbe sözlerini ve bazı mürsel rivayetleri de barındırmaktadır. Eser Hüseyin Selîm Esed tarafından 13 cilt hâlinde yayımlanmıştır.
3. *el-Mefârîd*: “el-Mefârîd ‘an Resûlillâh” adıyla da bilinir. Hz. Peygamber’den sadece tek bir sahâbî veya tâbiî tarafından rivayet edilen 114 hadis içerir. Nadir (ferd) rivayetleri derleyen özgün bir çalışmadır. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey‘ tarafından neşredilmiştir.²⁷²

²⁶⁷ Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 14/177; Mevsilî, *el-Mu’cem*, 1986, 12; Uğur, “Ebû Ya’lâ el-Mevsilî”, 10/258; Mar’aşlî, *Mu’cemü’l-me’âcim*, 1/176.

²⁶⁸ Örneğin mu’cem’inde 224 nolu hadiste Ebû Ya’lâ’nın ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arasında Abdullah b. Bekkâr (ö. ?), İkrime b. Ammâr (ö. 159/776) ve Hirmâs b. Ziyâd (ö. ~90/709) vardır. Bk. Ebû Ya’lâ, *el-Mu’cem*, 1986, 192.

²⁶⁹ Bk. Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibban, *es-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü’l Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1973), 8/56.

²⁷⁰ Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 14/174-179.

²⁷¹ Bk. Mevsilî, *el-Mu’cem*, 1986, 15-16; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 14/178-179; Uğur, “Ebû Ya’lâ el-Mevsilî”, 10/259; Mar’aşlî, *Mu’cemü’l-me’âcim*, 1/176.

²⁷² Eserlerin ayrıntısı için bk. Uğur, “Ebû Ya’lâ el-Mevsilî”, 10/259.

1.4.2.2. *el-Mu‘cem*

Birçok kaynağa bakmamıza rağmen Ebû Ya‘lâ’nın *Mu‘cem*’inden önce mu‘cem adlı bir eser tespit edemedik. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) *el-Mu‘cemü’l-müfehres*’inde mu‘cemler arasında zikrettiği ilk eser bu eserdir.²⁷³ Yûsuf el-Mar‘aşlî de mu‘cem ve benzeri eserler için kaleme aldığı kitabında mu‘cem isminde zikrettiği ilk eser bu eserdir.²⁷⁴ Ancak o, bu eserin mu‘cem adlı ilk eser olduğunu kesin bir şekilde ifade etmemekte ve sadece onun ilk eserlerden birisi olduğunu söylemektedir.²⁷⁵ Ebû Ya‘lâ’nın erken dönemde vefat etmesi göz önünde bulundurulduğunda, onun eserinin mu‘cem adlı ilk eser olma ihtimali güçlenmektedir.

Ebû Ya‘lâ bu eserini mu‘cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi alfabetik tertiple telif etmiştir. Ancak teberrüken Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ismi Muhammed ile başlamıştır. Muhammedlerin arasına da Ebû Ubeyde Fudayl b. İyaz’ı (ö. 236/850) koymuştur.²⁷⁶ Sonra “elif” harfi ile devam etmiştir. Bu harfe de teberrüken Ahmed ismiyle başlamıştır. Ahmetlerin sonunda Ümmü Heysem’i (ö. ?) zikretmiştir.²⁷⁷ Sonra İbrahim, İshak ve İsmail ismiyle devam etmiştir. Ardından da “elif”le başlayan diğer isimleri zikretmiştir. Yani alfabetik tertipte titiz davranmamıştır. *Mu‘cem*, sadece senedli rivayet içermektedir. Ebû Ya‘lâ her hocadan bir iki hadis zikretmektedir. Birkaç yer hariç cerh ve ta‘dîle girmemekte²⁷⁸ ve rivayet tarihini belirtmemektedir.²⁷⁹ Hocalarının beldelerini genellikle zikretmektedir. Ancak vefat tarihlerine yer vermemektedir.²⁸⁰ Şimdi eserden birkaç örnek verelim.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَامِعِ الْعَطَّارِ، وَكَانَ ضَعِيفًا قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ

نَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ²⁸¹

²⁷³ Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mucemü’l-müfehres*, 191.

²⁷⁴ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/176.

²⁷⁵ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/49.

²⁷⁶ Ebû Ubeyde Fudayl b. İyaz için bk. (hadis no: 47) Ebû Ya‘lâ, *el-Mu‘cem*, 1986, 69.

²⁷⁷ Ümmü Heysem için bk. (hadis no: 89) Ebû Ya‘lâ, *el-Mu‘cem*, 1986, 95.

²⁷⁸ Cerh ve ta‘dîle için bk. (hadis no: 14, 50, 113, 214) Mevsilî, *el-Mu‘cem*, 1986, 47, 71, 112, 185.

²⁷⁹ Rivayet tarihi için bk. (hadis no: 21) Ebû Ya‘lâ, *el-Mu‘cem*, 1986, 52.

²⁸⁰ Mevsilî, *el-Mu‘cem*, 1986, 8, 13, 17; Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/176.

²⁸¹ Ebû Ya‘lâ, *el-Mu‘cem*, 1986, 47.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مَعْشَرَ أَبُو عَبْدِ الْمَلِكِ ثِقَّةٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبِي أَبُو مَعْشَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ، رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهَا قَالَتْ²⁸²

Bize Muhammed b. Câmi‘ el-Attâr -ve o zayıftı- rivayet etti, dedi ki: Bize Hammâd b. Zeyd, Eyyûb’dan, Nâfi‘den, Ebû Hureyre’den rivayet etti; dedi ki: Allah’ın Resûlü (s.a.v.) buyurdu.

Bize Muhammed b. Ebî Ma‘şer Ebû Abdurrahman -güvenilir- rivayet etti, dedi ki: Bize babam Ebû Ma‘şer, Abdullah b. Abdurrahman’dan, Amra bint Abdurrahman’dan, Âişe (r.anha)’dan haber verdi.

Ebû Ya‘la, hadis rivayetlerinde sened ve metinleri tam olarak vererek titiz bir nakil yöntemi izlemektedir. Rivayetlerini aktarırken, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, bazen cerh ve ta’dîl değerlendirmelerine de yer vermektedir. Bu örnekte Muhammed b. Câmi‘ el-Attâr’ın zayıf, Muhammed b. Ebî Ma‘şer Ebû Abdurrahman’ın ise sika yani güvenilir bir râvi olduğu beyan edilmektedir.

Bu değerlendirmeler, özellikle râvilerin güvenilirliğini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Ebû Ya‘la, râvinin sika (güvenilir) olup olmadığını veya zayıf olup olmadığını belirten bilgiler sunarak, hadislerin sıhhat durumuna dair önemli ipuçları vermektedir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الدُّوَلَابِيُّ أَبُو جَعْفَرٍ، سَنَةَ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا النَّضْرُ الْخَزَّازُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ²⁸³

Bize Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî Ebû Ca‘fer, (iki yüz) yirmi beş yılında, rivayet etti; dedi ki: Bize İsmâil b. Zekerriyâ rivayet etti, dedi ki: Bize en-Nadr el-Hazzâz, İkrime’den, İbn Abbâs’tan rivayet etti.

²⁸² Ebû Ya‘lâ, *el-Mu‘cem*, 1986, 71.

²⁸³ Ebû Ya‘lâ, *el-Mu‘cem*, 1986, 52.

Ebû Ya'lâ, hadis rivayetlerinde bazen hocalarının beldelerine dair bilgiler vermekte ve rivayet tarihlerini de belirterek rivayetlerin kronolojik bağlamını sunmaktadır.

Yukarıdaki örnekte Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Sabbâh'ın, Horasan bölgesinin Rey yakınlarındaki Dûlab köyünde doğduğunu ve rivayetin h. 225 tarihinde alındığını bildirmektedir.

Bu tür bilgiler, hadislerin aktarım sürecine dair daha ayrıntılı bir perspektif sağlar. Bu tür biyografik veriler hem rivayetlerin geçerliliğini değerlendirmede hem de hadislerin tarihi bağlamını anlamada önemli bir kaynak oluşturur.

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ النَّسَائِيُّ أَبُو خَيْثَمَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْمَدَنِيُّ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ،
عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ²⁸⁴

Bize Zuheyr b. Harb en-Nesâî Ebû Hayseme rivayet etti; bize Muhammed b. el-Hasen el-Medenî rivayet etti; bize Mâlik, Hişâm b. Urve'den, babasından, Âişe'den, Nebî'den (s.a.v.) rivayet etti.

Ebû Ya'lâ, hadis rivayetlerinde hocalarının biyografik bilgilerine yer vermemekle birlikte, yukarıda da görüldüğü üzere, Zuheyr b. Harb'in Horasan bölgesindeki Nesâ'da doğduğunu bildirmektedir. Bu tür bilgilerin aktarılması, hadislerin coğrafi bağlamını anlamak açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Ebû Ya'lâ'nın *Mu'cem*'inin önemi şu maddelerde özetlenebilir;

1. Ebû Ya'lâ'nın *Mu'cem*'inin terim anlamında²⁸⁵ ilk mu'cemlerden sayılması²⁸⁶

²⁸⁴ Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, 1986, 157.

²⁸⁵ Her ne kadar Fesevî'nin (ö. 277/890) *Meşyeha*'sı mu'cem türü eserlerden sayılsa da alfabetik tertiple kaleme alınmamıştır. Ebû Ya'lâ ise eserini alfabetik tertiple mu'cem adıyla kaleme almıştır.

²⁸⁶ Bk. Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/49.

2. Ebû Ya'lâ'nın âli isnad²⁸⁷ sahibi olması²⁸⁸
3. Bazı yerlerde hocaların cerh ve ta'diline yer vermesi²⁸⁹
4. Genellikle râvilerin beldelerini zikretmesi

Ebû Ya'lâ'nın sonraki dönemlerde ortaya çıkan kitap naklinde bulunmadığı, hocaların vefat tarihlerini zikretmediği, ek bilgilere yer vermediği, hadislerin tahrîc ve açıklamasını yapmadığı görülmektedir.

Bu eser üç cüzden oluşmaktadır ve iki nüshası günümüze ulaşmıştır. İlk nüshanın üç cüzü de tam olarak elimize ulaşmıştır. Bu nüsha Dârül-kütübi'l-Mısriyye'dedir (hadis, nr. 1913, 68 varak). İkinci nüshanın sadece ikinci ve üçüncü cüzü mevcuttur. Bu nüsha İrlanda'da Chester Beatty Kütüphanesi'ndedir (nr. 3796, 34 varak).²⁹⁰

Bu eser birkaç defa basılmıştır, bazı baskıları şunlardır:

Kitap 335 hadis içeren tek cilt halinde;

İrşâdülhak el-Eserî tarafından tahkik edilmiştir. 1986 yılında Faysalâbâd'da İdâretü'l-'Ulûmi'l-Eseriyye tarafından *el-Mu'cem* adıyla basılmıştır.²⁹¹

Hüseyin Selîm Esed tarafından tahkik edilmiştir. 1989 yılında Beyrût'da Daru'l-Me'mûn li't-Türâs tarafından *el-Mu'cem* adıyla basılmıştır.²⁹²

²⁸⁷ Örneğin mu'cem'inde 224 nolu hadiste Ebû Ya'lâ'nın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arasında sadece üç kişi var; Abdullah b. Bekkâr (ö. ?), İkrime b. Ammâr (ö. 159/776) ve Hirmâs b. Ziyâd (ö. ~90/709). Bunun gibi üçlü senedlere sülâsiyyât denir. Bk. Mevsilî, *el-Mu'cem*, 1986, 10,192; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, 3/340-342; Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 228; Küçük, "İsnad", 23/158.

²⁸⁸ Bk. Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, 1986, 10.

²⁸⁹ Örneğin Muhammed b. Câmi' el-'Attâr'ın zayıf olduğunu bildirmektedir. Bk. (hadis no: 14) Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, 1986, 47.

²⁹⁰ Mar'aşlı ikinci nüshanın Chester Beatty'de nr. 3496'da kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Ancak bu bir basım hatasıdır. Mu'cem'in tahkikinde nr. 3796'da kayıtlı olduğu yazılıdır. Chester Beatty'nin kataloğu bunu teyit etmektedir. Bk. Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, 1986, 26-28; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/176; Arthur J. Arberry, *The Chester Beatty Library A Handlist of The Arabic Manuscripts* (Dublin: Hodges Figgis & Co. LTD, 1959), 4/14.

²⁹¹ Tahkik için bk. Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, thk. İrşâdü'l-Hakk el-Eserî (Faysalabad: İdâretü'l-'Ulûmi'l-Eseriyye, 1407).

²⁹² Tahkik için bk. Ebû Ya'lâ Mevsilî, *el-Mu'cem*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Beyrût: Daru'l-Memûn li't-Türâs, 1989).

1.4.3. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî ve *el-Mu'cem*'i

1.4.3.1. İbnü'l-A'râbî

İsmi Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî'dir (ö. 341/952). Hicrî 246/861 Basra'da doğdu.²⁹³ On iki yaşına varmadan Basra'da hadis yazmaya başladı. Birçok bölgeye rihle yaptı ve büyük âlimlerden ilim aldı. İlim almak için Anadolu, Cezîre, Irak, Mısır ve Suriye bölgelerine gitti.²⁹⁴ Bağdat'ta Cüneyd-i Bağdâdî gibi tasavvuf âlimlerine refâkat etmiştir.²⁹⁵ Bu onun tasavvufa yönelmesinde etkili olmuştur.²⁹⁶ Tassavvuf âlimlerinden sayılmıştır ve özellikle tasavvufî fikirleri delilsiz kabul etmediği bilinmektedir.²⁹⁷ Kendisinden şöyle bir söz aktarılır; "Mârifet cehâleti itiraf etmek, tasavvuf boş işi bırakmak, zühd gerekeni almak, muamele evlâ olanı kullanmak, rıza itiraz etmeyi terk etmek, afiyet ise zorlanmadan tekellüfün düşmesidir."²⁹⁸ Bazıları kendisine vehm isnad etmiş olsa da eleştiri konusu rivayetleri incelendiğinde bunun asılsız olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁹ Hadis rivayetine karşılık ücret almıştır.³⁰⁰ Ancak bu durum, kendisi için bir eksiklik olarak görülmemiştir.³⁰¹ 29 Zilkade 340/27 Nisan 952 yılında veya 95 yaşında 27 Zilkâde 341/15 Nisan 953 tarihinde Mekke'de vefat etti.³⁰²

²⁹³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Sâlihî İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrâhim ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 3/44; Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, thk. Ahmed Mirîn el-Belûşî (Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1992), 1/18.

²⁹⁴ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/20-27.

²⁹⁵ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/409.

²⁹⁶ Bk. Ethem Cebecioğlu, "İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/493.

²⁹⁷ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/410.

²⁹⁸ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/409.

²⁹⁹ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/31-33; Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemü şüyüh ibni'l-A'râbî*, thk. Mahmud Muhammed Nassar - Seyyid Yûsuf Ahmed (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/26-28.

³⁰⁰ Her ne kadar Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi âlimler bunu câiz görmese de birçok âlim bunu câiz görmüştür. Hanefî mezhebinde muhtâr olan görüş; Kur'an tâlimi gibi gerekli olan dinî görevlere karşılık zaruret sebebiyle ücret alınabileceğidir. Bk. İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemü şüyüh ibni'l-A'râbî*, 1/29-33; İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/33-42; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'alâ ed-dürri'l-muhtâr şerhi tenvîri'l-epsâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 9/76.

³⁰¹ Bk. İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâi'l-hadîs*, 3/44.

³⁰² İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/83-84.

İbnü'l-A'râbî *Mu'cem*'inde üç yüz otuz altı hoca zikretmiştir. *Mu'cem*'inde zikretmeyip diğer eserlerinde zikrettiği hocalarla birlikte üç yüz kırk yedi hocası vardır.³⁰³

İbnü'l-A'râbî'nin hocaları arasında şunlar zikredilebilir:³⁰⁴

1. Za'ferânî (ö. 260/874): İmam, allâme, fakih ve muhaddislerin şeyhi olarak tanınan Ebû Alî el-Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh el-Bağdâdî ez-Za'ferânî, Bağdat'ta Za'ferânî mahallesinde ikamet etmiştir. H. yüz yetmişli yılların sonlarında doğmuş ve hac ibadetini yerine getirmiştir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809) gibi âlimlerden hadis rivayet etmiş; ayrıca İmam Şâfiî'nin *el-Kitâbü'l-kadîm* adlı eserini bizzat kendisinden okumuştur. Fıkıh ve hadis ilimlerinde temayüz etmiş, sika, âlî isnad sahibi ve ilim çevrelerinde seçkin bir konuma sahip bir âlim olarak kabul edilmiştir. Ondandır rivayet edenler arasında Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî (ö. 303/915) gibi önde gelen muhaddisler bulunmaktadır.³⁰⁵
2. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889): *es-Sünen* adlı eseriyle *Kütüb-i Sitte*'nin en önemli muhaddislerinden biri olarak tanınmıştır. Sicistan'da doğmuştur. Ondandır Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî (ö. 303/915) rivayette bulunmuş, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise kendisinden “‘Atîre hadisi”ni yazmıştır. Ahmed b. Hanbel'in talebesi olup onunla uzun süre istifade etmiş ayrıca *es-Sünen* kitabını kendisine arz ettiği, İmam Ahmed'in de bu eseri beğenip takdir ettiği rivayet edilmektedir. Ebû Dâvûd, hicrî 275 yılının Şevval ayının on altıncı günü vefat etmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) Ebû Dâvûd'u kendi dönemindeki hadis ehlinin önderi olarak nitelendirmiştir.³⁰⁶
3. İshâk b. İbrahim ed-Deberî (ö. 285/898): Abdürrezzak es-San'ânî'nin (ö. 211/826) *el-Musannef*'inin râvilerindedir. İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952)

³⁰³ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/47, 90.

³⁰⁴ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/16, 47-49; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/408; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/188.

³⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 12/292-294.

³⁰⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 2/292-296.

Musannef'i kendisinden dinlemiştir.³⁰⁷

4. Nesâî (303/915): Fesevî'nin (ö. 277/890) talebeleri arasında anlatılmıştır.

İbnü'l-A'râbî'nin hocaları arasında Sa'dân b. Nasr el-Bezzâz (ö. 265/879), Abdullâh b. Eyyüb el-Muharrimî (ö. 265/879), Muhammed b. Abdülmelik ed-Dakikî (ö. 266/880), Abbâs b. Abdullah et-Teraffukî (267/881), Abbâs b. Muhammed ed-Devrî (ö. 271/885) ve Muhammed b. Ubeydullah el-Münâdî (ö. 272/886) de bulunmaktadır.³⁰⁸

İbnü'l-A'râbî'nin talebeleri arasında şunlar zikredilebilir.³⁰⁹

1. İbn Hibbân (ö. 354/965): Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin (ö. 307/919) talebeleri arasında anlatılmıştır.
2. Taberânî (ö. 360/971): İleride ayrıntılı anlatılacaktır.
3. İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî (ö. 381/991): Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin (ö. 307/919) talebeleri arasında anlatılmıştır.
4. Dârekutnî (ö. 385/995): Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî; tam adıyla Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. Nu'mân b. Dînâr b. Abdullah, hadis ilminin önde gelen âlimlerinden biridir. Küçük yaşta başladığı ilim hayatında Bağdat, Basra, Kûfe, Şam ve Mısır gibi merkezlerde dönemin önde gelen âlimlerinden ders almış, Ebu Bekr el-Berkânî (ö. 425/1034), Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) gibi önemli isimler onun talebesi olmuştur. Telif ettiği eserlerle tanınan, kendi zamanının önderi, çağdaşlarının efendisi ve hadis ehlinin hocası olan Dârekutnî, h. 306 yılında doğmuştur. Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) Dârekutnî'nin hıfz, anlayış ve vera bakımından kendi asrında benzeri olmadığını, kıraat ve nahiv ilimlerinde de otorite konumunda olduğunu söylemekte ve kendisini hadis illetleri ve ricâl hakkında üstün görmektedir. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise Dârekutnî'yi yaşadığı asırda eşi benzeri

³⁰⁷ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/48; Mirza Tokpınar, "el-Musannef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

³⁰⁸ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/16, 47-49; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/408; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/188.

³⁰⁹ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/50; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/408; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/188.

olmayan bir âlim ve devrinin otoritesi olarak nitelemektedir.³¹⁰ En meşhur eseri “*es-Sünen*” olup, ayrıca “*el-İlzâmât*”, “*et-Tettebbu*” ve “*el-İlel*” gibi hadis usulü açısından çok önemli eserler vermiştir.³¹¹

5. Hattâbî (ö. 388/998): Hattâbî lakabıyla tanınan Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim b. Hattâb el-Büstî, hadis, dil ve fıkıh alanlarında temayüz etmiş büyük bir âlim ve hafızdır. Hicrî dördüncü asrın başlarında doğmuş, fıkıh eğitimini Şâfiî mezhebi üzere Ebû Bekir el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976) ve Ebû Ali b. Ebî Hüreyre (ö. 345/956) gibi önde gelen âlimlerden almıştır. Kendisinden, yaş ve rivayet bakımından akranı olan Hâkim en-Nîsâbûrî başta olmak üzere Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016) ve Ebû Ya‘kûb el-Karrâb (ö. 429/1038) gibi önemli isimler rivayette bulunmuştur. İlmi şahsiyeti, telif ettiği eserlerle de temayüz eden Hattâbî, h. 388 yılında Büst’te Rebû‘l-âhir ayında vefat etmiştir.³¹² Hadisleri hem rivayet hem de dirayet yönünden ele alarak hadis şerhçiliğini başlatan ve “hadisleri ilk şerh eden âlim” kabul edilen büyük muhaddis ve fakihdir. Hadisleri anlamada sadece nakille yetinmeyip mâna, dil ve muhteva açısından ele almış, sahih hadisin ilk kapsamlı tanımını yapmış, ayrıca hasen hadisin tanımını sistemleştirmiştir. Buhârî (ö. 256/870) ve Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) eserlerine yaptığı şerhler, hadis ilmi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Ayrıca Ehl-i sünnet akîdesini bid‘at firkalarının saldırılarına karşı savunmuş, kelâmî konularda mutedil bir te’vil yöntemi benimsemiştir. Fıkıhta da mezhep taassubuna karşı çıkarak sahih sünneti esas alan müctehid bir âlim olarak öne çıkmıştır.³¹³
6. Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005): Hadis ilminin önde gelen âlimlerinden biri olan ve ilim için çok yolculuk yapan muhaddis Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Ya‘kûb İshak b. Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Mende el-Abdî el-İsfahânî, telifleriyle tanınmış büyük bir âlimdir. Hicrî

³¹⁰ Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 3/462-466.

³¹¹ Bk. İsmail Lütüfî Çakan, “Dârekutnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/488-490.

³¹² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 17/23-26.

³¹³ Bk. Salih Karacabey, “Hattâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/489-490.

310 veya 311 yılında doğmuş, hadis dinlemeye 318 yılında başlamıştır. Henüz on dokuz yaşındayken ilim yolculuklarına çıkmış ve gittiği beldelede yaklaşık beş yüz bin hadis dinlemiştir. Geniş ilmî seyahatleri, güçlü hafızası ve güvenilirliğiyle temayüz eden İbn Mende'nin, kendisinden daha fazla yolculuk yapan ve bu kadar çok hadisi ezberlemiş başka bir âlimin bilinmediği ifade edilmiştir. Kaynaklarda, hocalarının sayısının yaklaşık bin yedi yüz olduğu nakledilmektedir.³¹⁴

İbnü'l-A'râbî'nin talebeleri arasında İbn Hafîf (ö. 371/982), Muhammed b. Abdülmelik el-Lahmî (ö. 394/1004), İbn Cüme' el-Gassânî (ö. 402/1012) ve Abdurrahmân b. Ömer et-Tücîbî (ö. 416/1025) de bulunmaktadır.³¹⁵

Ebü Abdullâh İbn Mende (ö. 395/1005) şöyle demiştir: “(Günümüz ilim) dünyasında (hadis alanında) önemli hizmetler veren) beş hoca vardır. İsfahân'da İbn Fâris (ö. 346/957), Nisâbü'r'da el-Esam (346/957), Mekke'de İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952), Trablus'ta Hayseme (ö. 343/955), Bağdat'da İsmâil es-Saffâr (ö.341/952).”³¹⁶ Ebü Ya'lâ Halîlî (ö. 446/1055) İbnü'l-A'râbî'nin sika (güvenilir) ve mutkin olduğunu, müteahhir âlimlerin ondan sahihlerinde hadis naklettiğini ve onunla tanışan herkesin onu övdüğünü ifade etmiştir.³¹⁷ Zehebî (ö. 743/1342) de sika, sebt, ârif, âbid ve kadri büyük ve şöhreti yaygın bir âlim olduğunu söylemiştir.³¹⁸ Suyûtî de (ö. 911/1505) onun Şeyhu'l-Harem, imam, hafız, zâhid, sûfî, sika, sebt, ârif, âbid ve kadri büyük ve şöhreti yaygın bir âlim olduğunu ifade etmiştir.³¹⁹

İbnü'l-A'râbî'nin eserleri arasında önemli olanları şunlardır:³²⁰

1. *Mu'cemü's-şü'yûh*: Ayrıntılı olarak anlatılacaktır.
2. *Tabakâtü'n-nüssâk*: Zehebî (ö. 748/1348) bu eseri görmüş ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da bu eserden birçok yerde alıntı yapmıştır ancak eser

³¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 17/28-30.

³¹⁵ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/50; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/408; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/188.

³¹⁶ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/554.

³¹⁷ Bk. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 5/355-356.

³¹⁸ Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 3/48.

³¹⁹ Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 353-354.

³²⁰ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/80-83; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 15/408-409; Cebecioğlu, “İbnü'l-A'râbî, Ebü Saîd”, 20/493; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/188.

günümüze ulaşmamıştır.³²¹

3. *Ma'na'z-zühd ve'l-makâlât*: Zühd, takva ve nefis terbiyesi gibi konuları ele alan makaleler biçiminde düzenlenmiş; içerisinde hikmetli sözler ve öğütler barındıran bir eserdir.³²²
4. *el-Fevâid fi'l-hadis*³²³

1.4.3.2. *el-Mu'cem*

İbnü'l-A'râbî bu eserini mu'cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiği gibi alfabetik tertip etmiştir. Ancak teberrüken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismi Muhammed ile başlamıştır³²⁴ ve tertipte sadece ilk harfi ve harekesini gözetmiştir. Bundan dolayı örneğin Ahmed İbrahim'den, Bekir Bısr'den, Süleyman da Sa'îd'den önce gelmektedir.³²⁵ Bazen mütâbaât ve şahid olması gibi belli sebeplerden dolayı bazı isimleri öne aldığı gibi³²⁶ bazen de belli bir sebep olmadan öne almaktadır.³²⁷ *Mu'cem*'i sadece senedli rivayet içermektedir.³²⁸ İbnü'l-A'râbî hocalardan birden fazla rivayet aktarmaktadır. Doksan bir rivayetle kendisinden en çok rivayet aldığı hocası Abbas b. Muhammed ed-Dûrî'dir (ö. 271/885).³²⁹ Bazen de bir hikâye veya birkaç beyit şiir nakletmektedir.³³⁰ Bazen bir metni takviye etmek için aynı metni başka tariklerden de zikretmektedir.³³¹ Genellikle metni tam vermekte ancak sadece metnin bir kısmını verdiği de olmaktadır.³³² Bazı hocaların cerh ve ta'dîline değinmektedir.³³³ Rivayet yer ve

³²¹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 9/408, 15/409; İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/81.

³²² Tahkik için bk. Ebû Sa'îd İbnü'l-A'râbî, *Ma'na'z-zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn*, thk. Hatice Muhammed Kamil (Kâhire: Matba'atü Dari'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998).

³²³ Bu eserin nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye'de (Mecmûa, nr. 125/346) kayıtlıdır. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/82.

³²⁴ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/90.

³²⁵ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/96-97.

³²⁶ Mütâbaât ve şevâhid için bk. (hadis no: 165, 181, 283, 413, 475, 551, 653, 1228) İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/102.

³²⁷ Örneğin Ebû Kalâbete er-Rakkâşî Abdü'l-Melik İbn Muhammed'i ve Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî'yi Muhammedler arasında ve Süleyman b. er-Rabî' el-Hindî'yi de Ahmetler arasında zikretmiştir. Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/102.

³²⁸ İçeriği rivayet olan eserler için bk. s. 49.

³²⁹ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/90-97.

³³⁰ Kıssa ve şiir örneği için bk. (hadis no: 363) İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/382.

³³¹ Farklı tariklerden gelen aynı hadisler için bk. (hadis no: 282-283, 550-551, 580-581, 905-906-907) İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/98.

³³² Tamamı zikredilmeyen hadisler için bk. (hadis no: 39, 124, 133, 275, 319, 834, 1149, 1704). İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/98.

³³³ Örnek için bk. (hadis no: 418) İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/419.

tarihini birçok yerde zikretmektedir.³³⁴ Hocaların beldelerini genellikle zikretmektedir. Ancak vefat tarihlerine yer vermemektedir. Hadislerin sıhhat durumlarını da belirtmemektedir. Şimdi eserden birkaç örnek verelim.

حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الزُّبْرِقَانُ الْعَبْسِيُّ، وَحُسَيْنٌ هُوَ إِشْكَابُ لَقَبٌ،
أَمَلَى عَلَيَّ هَذَا النَّسَبِ ابْنُهُ، حَدَّثَنَا أَبُو قَطَنِ عَمْرُو بْنُ الْهَيْثَمِ حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ

الْمُسَيَّبِ³³⁵

Bize Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hüseyin b. İbrâhîm ez-Zibrikân el-Absî rivayet etti; Hüseyin onun "İşkâb" lakabıdır; bu nesebi bana oğlu imlâ etti. Bize Ebû Katn Amr b. el-Heysen rivayet etti; bize Hişâm, Katâde'den, Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet etti.

Yukarıdaki rivayette geçen "Ebû Ca'fer" ve "Ebû Katn" ifadeleri râvilerin künyeleridir. Ayrıca "el-Absî" nisbesi, râvinin mensup olduğu kabileyi (Abs kabilesi) belirtmektedir. Burada geçen "İşkâb" lakabı, Hüseyin'in tanınma biçimi olup neseb bilgisini tamamlayıcı bir nitelik taşır. Bu tür lakaplar, aynı ismi taşıyan farklı kişileri ayırt etmekte kullanılır.

İbnü'l-A'râbî, hadis rivayetlerinde sened ve metinleri tam bir şekilde sunarak titiz bir nakil yöntemi izlemektedir. Ayrıca, râvilerin lakab, künye ve neseb bilgilerini aktarmaya özen göstererek, her bir râvinin kimlik ve soy bilgilerini detaylı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, hadislerin güvenilirliğini değerlendirmek ve rivayetlerin doğruluğunu sağlamak açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.

³³⁴ Örnek için bk. (hadis no: 140, 438, 1199, 2602). İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/90,97.

³³⁵ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/121-122.

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ، نا أَبُو يَحْيَى، نا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عَلِيَّةَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّمِيمِيُّ، عَن نُّعَيْمِ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَن سُؤَيْدِ بْنِ غَفَلَةَ قَالَ: «لَمَّا قَتَلَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَنِ الْإِسْلَامِ جَعَلَ يَرْفَعُ بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ» وَذَكَرَ الْحَدِيثَ³³⁶

Bize Ahmed haber verdi, bize Ebû Yahyâ rivayet etti, bize İsmâil b. Uleyye rivayet etti; bize Süleyman et-Teymî, Nuaym b. Ebî Hind'den, Suveyd b. Gafele'den rivayet etti; dedi ki: “Ali (r.anh) İslâm'dan dönenleri öldürdüğünde, gözünü göğe kaldırıp duruyordu.” Ve hadisi zikretti.

İbnü'l-A'râbî, yukarıda görüldüğü gibi bazen de hadisin bir cüzünü vermekte veya seneden sonra “وَذَكَرَ الْحَدِيثَ” lafzı ile rivayete atıfta bulunmaktadır.

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ، نا مُحَمَّدُ بْنُ عِصْمَةَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الرَّمْلِيُّ الْأَطْرُوشُ بِالرَّمْلَةِ سَنَةَ سَبْعِينَ وَمِائَتَيْنِ، نا سَوَّارُ بْنُ عُمَارَةَ، نا هِغْلُ بْنُ زِيَادٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُسَيْبِ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، عَن أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ³³⁷

Bize Ahmed haber verdi; bize Muhammed b. I'sme Ebû Abdullah er-Ramlî el-Utrûş, Remle'de iki yüz yetmiş senesinde, rivayet etti; bize Sevvâr b. Umâre rivayet etti; bize Hıkl b. Ziyâd rivayet etti; el-Evzâi'den: Bana ez-Zuhrî haber verdi, dedi ki: Bana İbnü'l-Müseyyeb, Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm ve Urve b. Zübeyr, Ebû Hureyre'den rivayet etti: Dedi ki: Allah'ın Resûlü (s.a.v.) buyurdu.

İbnü'l-A'râbî, hadis rivayetlerinde genellikle hocalarının buldukları belde-leri, rivayetlerin yapıldığı yerleri ve tarihlerini de zikretmektedir. Örnekte Muhammed b. I'sme Ebû Abdullah er-Ramlî el-Utrûş, Filistin'in önemli şehirlerinden Remle'ye

³³⁶ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/148.

³³⁷ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/224.

nisbet belirtilmekte ve rivayetin de kendisi tarafından Remle'de h. 270 yılında aktarıldığı ifade edilmektedir.

Rivayetlerin alındığı yerlerin ve tarihlerin aktarılması, hadislerin aktarım sürecini daha ayrıntılı bir şekilde anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu tür coğrafi bilgiler, sadece hadislerin güvenilirliğini değerlendirmek için değil, aynı zamanda o dönemdeki coğrafi yerleşim yerlerini ve ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü bölgeleri anlamak açısından da değer taşımaktadır.

نا مُحَمَّدُ بْنُ عَبِيدٍ، نا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْعَطَّارُ قَالَ: أَخْبَرْتُ عَنْ بَعْضِ، قُضَاةِ الْبَصْرَةِ قَالَ:
بَيْنَا أَنَا جَالِسٌ، ذَاتَ يَوْمٍ فِي مَجْلِسٍ إِذْ دَخَلَ عَلَيَّ مَجْنُونٌ حَتَّى جَلَسَ عَلَيَّ وَسَادَتِي الَّتِي أَنَا عَلَيْهَا، ثُمَّ
نَظَرَ فِي وَجْهِ نَظْرًا هَالِكًا وَأَفْرَعَنِي ثُمَّ قَالَ³³⁸

Bize Muhammed b. Ubeyd rivayet etti; bize Muhammed b. Yûsuf el-Attâr rivayet etti; dedi ki: Basra kadılarından bazısı hakkında bana haber verildi; dedi ki: “Bir gün bir mecliste otururken, yanıma bir deli girdi; ta ki üzerinde bulunduğum yastığa oturdu, sonra yüzüme beni dehşete düşüren ve korkutan bir bakışla baktı, sonra şöyle dedi diyerek şiir beyitleri aktarmaktadır.

İbnü'l-A'râbî, yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, hadis rivayetlerinin yanında bazen hikâye ve şiir beyitlerini senedli bir bilgi olarak aktarmaktadır.

Yukarıda aktarılan hikâye şu şekildedir: “Bir gün, bir mecliste oturmakta iken, bir deli (mezcup) ansızın içeri girdi ve gelip tam da benim oturduğum mindere oturdu. Sonra yüzüme öyle bir nazarla baktı ki, bu bakış beni dehşete düşürdü ve korkuttu” dedikten sonra şiir beyitlerine yer vermektedir.

³³⁸ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/382.

لَمْ يَرَوْهُ غَيْرَ صَالِحِ بْنِ عُمَرَ وَهُوَ غَرِيبٌ، وَصَالِحُ بْنُ عُمَرَ ثِقَةٌ وَقَدْ رَوَى الْمُسْتَمِرُّ عَنْ أَبِي نَضْرَةَ

كَلَامًا يُشْبِهُهُ نَا عَلِيُّ، نَا مُسْلِمٌ، نَا الْمُسْتَمِرُّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ نَحْوَهُ³³⁹

Bunu Sâlih b. Ömer'den başkası rivayet etmemiştir ve o gariptir; Sâlih b. Ömer sika'dır. Ve el-Müstemir, Ebû Nadrâ'dan bunu andıran bir söz rivayet etmiştir: Bize Ali, bize Müslim, bize el-Müstemir, Ebû Nadrâ'dan, Ebû Saîd'den buna benzerini (rivayet etti).

İbnü'l-A'râbî, bazen yukarıda görüldüğü üzere râvilerin cerh ve ta'diline değinmektedir. Örnekte Sâlih b. Ömer'in sika yani güvenilir bir râvi olduğunu bildirmektedir.

İbnü'l-A'râbî'nin sonraki dönemlerde ortaya çıkan kitap naklinde bulunmadığı, hocaların biyografilerine girmediği, hocaların vefat tarihlerini zikretmediği, ek bilgilere yer vermediği, hadislerin tahrîcini ve açıklamasını yapmadığı ve sıhhat durumlarını belirtmediği görülmektedir. Bununla beraber yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere sadece birkaç yerde hadisin "garîb" olduğunu belirtmektedir.

İbnü'l-A'râbî'nin *Mu'cem*'inin önemi şu maddelerde özetlenebilir;

1. İçinde birçok âli senedli rivayet bulunması³⁴⁰
2. Birçok müellifin bu eserden nakilde bulunması³⁴¹
3. Bazı yerlerde hocalarının cerh ve ta'dilini yapması³⁴²
4. Bazı yerlerde rivayetin alındığı yer ve zamanı zikretmesi³⁴³
5. Genellikle râvilerin beldelerini zikretmesi

³³⁹ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/419.

³⁴⁰ Otuz rubâî (on sekizi Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711) gelmektedir.) ve dört yüz yirmi dokuz humâsî hadis içermektedir. Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/95-96.

³⁴¹ Hattâbî (ö. 388/998) Garîbü'l-hadis'de, İbn Mende (ö. 395/1005) Kitâbü'l-İmân'da, Kudâî (ö. 454/1062) Müsnedü's-Şihâb'da, Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1039) Hilyetü'l-evliyâ'da, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) Târîhu Bağdât'ta, Beyhakî (458/1066) Sünenü'l-kübrâ ve Menâkibü's-Şâfiî'de, İbn Asâkir (ö. 571/1176) Târîhu Dimaşk'ta, Zehebî (ö. 748/1348) Mizânü'l-îtidâl'de ve İbn Hacer (ö. 852/1449) de el-İsâbe, Tehzîbü't-tehzîb, Fethu'l-bâri ve Lisânü'l-mizân'da nakillerde bulunmuştur. Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/98-101.

³⁴² Örneğin Salih b. Ömer'in (ö. ?) sika (güvenilir) olduğunu bildirmektedir. Bk. (hadis no: 418). Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/419.

³⁴³ Örneğin 140. hadisi Remle'de hicrî 270 (884) senesinde aldığını bildirmiştir. Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/224.

Bu eserin günümüze tek nüshası ulaşmıştır. Mevcut nüsha Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir. On iki cüzden oluşmaktadır ve (hadis, nr. 280, 249 varak) olarak kayıtlıdır.³⁴⁴

Bu eser birkaç defa basılmıştır, bazı baskıları şunlardır:

1277 hadis içeren ilk altı cüzü iki cilt halinde Ahmed Mîrîn el-Belûşî tarafından tahkik edilmiştir. 1992 yılında Riyâd'da Mektebetü'l-Kevser tarafından *el-Mu'cem* adıyla basılmıştır.

2460 hadis içeren on iki cüzün tamamı üç cild halinde Abdulmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Hüseynî tarafından tahkik edilmiştir. 1997 yılında Demmâm'da Dar İbnü'l-Cevzî tarafından *el-Mu'cem* adıyla basılmıştır.

2460 hadis içeren on iki cüzün tamamı iki cilt halinde Mahmud Muhammed Nassar ve Seyyid Yûsuf Ahmed tarafından tahkik edilmiştir. 1998 yılında Beyrût'ta Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından *Mu'cemu şüyûh ibni'l-A'râbî* adıyla basılmıştır.

1.4.4. Taberânî ve Üç Mu'cemi

1.4.4.1. Taberânî

İsmi Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971). H. 260 safer/ m. 873 Aralık tarihinde Akkâ'da (Şam) doğdu. On üç yaşında hadis dinlemeye on beş yaşında da rihleler yapmaya başlamıştır. İlk rihlesine babasıyla birlikte çıkmış ve bu rihle on altı sene sürmüştür.³⁴⁵ Yaptığı rihlelerde Cezîre, Fars, Irak, Mısır, Suriye ve Yemen bölgelerine gitmiştir.³⁴⁶ Taberânî çok hadis rivayet etmekle şöhret bulmuştur. Bu durum Ebû's-Şeyh'in (ö. 369/979) ondan kırk bin hadis dinlediği³⁴⁷ ve Ahmed b. Mansûr eş-Şîrâzî'nin (ö. 382/992) ondan üç yüz bin hadis yazdığı³⁴⁸ dikkate

³⁴⁴ Bk. İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 1992, 1/110-111; Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, thk. Abdulmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Hüseynî (Demmâm: Dâr İbnü'l-Cevzî, 1997), 1/13; Mar'âşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/188.

³⁴⁵Bk. Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1985), 1/9-10; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/119.

³⁴⁶ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1985, 1/10; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/121.

³⁴⁷ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/122.

³⁴⁸ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/126.

alındığında daha iyi anlaşılmalıdır. Taberânî kendisine nasıl bu kadar çok hadis rivayet ettiği sorulduğunda; “Ben otuz sene hasır üzerinde uyudum” demiştir.³⁴⁹ Az da olsa, Taberânî’nin hataları olmuştur. Örneğin hocası olan Abdurrahim el-Berkî’yi (ö. 286/899) kardeşi Ahmed el-Berkî ile (ö. 268-70/882-84) karıştırmış ve *el-Mu‘cemü’l-kebir*’inde de bu hata devam etmiştir. Onun Ahmed’den hadis almasının mümkün olmadığı vefat tarihinden anlaşılmalıdır. İki kardeşi birbirine karıştırdığı için de vehimle suçlanmıştır.³⁵⁰ Taberânî, 29 Zilkade 360/ 23 Eylül 971 tarihinde İsfehân’da vefat etmiştir.³⁵¹

Abdülkerîm b. Muhammed Sem‘ânî (ö. 562/1166) ve İzzeddin İbnü’l-Esîr (ö. 630/1233) Taberânî’nin hocalarının sayısının yaklaşık 1000 kadar olduğunu zikretmektedir.³⁵² Zehebî (ö. 748/1348) ise onun 1000’den fazla hocadan hadis işittiğini söylemektedir.³⁵³ Bazıları da bu sayıyı 1325’e kadar çıkarmaktadır.³⁵⁴

Taberânî’nin hocaları arasında Hâşim b. Mersed (ö. 278/892), Abdullâh b. Muhammed el-Cumahî (ö. 281/894), Ebû Zür‘a ed-Dımaşkî (ö. 281/894), Ahmed b. Abdülvahhâb el-Hûtî (ö. 281/894), Habbûş b. Rızkullah el-Kelvezânî (ö. 282/895), el-Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî (ö. 283/896), İshâk b. İbrâhim ed-Deberî (ö. 285/898), Ali b. Abdülazîz el-Begavî (ö. 286/899), el-Hasen b. Abdüla‘lâ el-Bûsî (ö. 289/902) ve Nesâi (ö. 303/915) zikredilebilir.³⁵⁵

³⁴⁹ Bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 16/122.

³⁵⁰ Bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 16/125-126.

³⁵¹ Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1985, 1/10; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 16/128-129; Mehmet Görmez, “Taberânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/310-312.

³⁵² Bk. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrût: Dâru’l-Cinân, 1988), 1/43; İzzeddin İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi’l-ensâb* (Beyrût: Daru’s-Sâdır, 1980), 2/273; Ebû’t-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Alî el-Mansûrî, *İrşâdü’l-kâsî ve’l-dânî ilâ terâcimi süyûhi’t-Taberânî* (Riyâd: Daru’l-Keyân, 2006), 23.

³⁵³ Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1985, 1/10; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 16/120.

³⁵⁴ Mansûrî, Taberânî’nin bütün hocalarını rivayet bilgileri ve cerh ve ta‘dilleriyle birlikte toplamaya çalışmıştır. Ayrıntı için bk. Mansûrî, *İrşâdü’l-kâsî ve’l-dânî ilâ terâcimi süyûhi’t-Taberânî*, 24.

³⁵⁵ Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1985, 1/10; Ebû’l-Kasım Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat* (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1995), 29; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 16/120.

Taberânî'nin talebeleri arasında Ebû Halîfe el-Cumahî (ö. 305/917)³⁵⁶, İbn 'Ukde (ö. 332/944)³⁵⁷, Ahmed b. Mansûr eş-Şîrâzî (ö. 382/992), Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005), Ebû Ömer el-Bistâmî (ö. 407/1018), Ebubekir b. Merdeveyh (ö. 410/1020), Ebû'l-Fadl el-Cârûdî (ö. 413/1023), Ebûbekir b. Ebî Ali ez-Zekvânî (ö. 419/1028), Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1039) ve Abdülvâhid b. Ahmed el-Bâtrkânî (ö. 421/1030) zikredilebilir.³⁵⁸

Taberânî'nin hem hocası hem de talebesi olan İbn 'Ukde (ö. 332/944) onun hakkında "Ben hadisleri ondan daha iyi bilen ve ondan daha fazla sened ezberlemiş olan kimseyi tanımıyorum" demiştir.³⁵⁹ Kendisinden üç yüz bin kadar hadis yazan Ahmed b. Mansûr eş-Şîrâzî (ö. 382/992) onun sika (güvenilir) olduğunu söylemiştir.³⁶⁰ Ebû Nuaym el-İsfehânî'ye (ö. 430/1039) onun hali sorulduğunda; "Taberânî kendisi gibi birini görmemiştir." demiştir.³⁶¹ Ebû'l-Kâsım b. Asâkir (ö. 571/1175) de onun çok rihle yapan müksirûn hafızlardan olduğunu ifade etmiştir.³⁶² Zehebî (ö. 748/1348) ona imam, allâme, hüccet ve Müsnidü'd-dünya lakaplarını vermiştir. Müsnidü'd-dünya ile onun dünyanın en önde gelen sened sahiplerinden birisi olduğunu kastetmiş ve sıdk ve emânet sahibi olmasıyla birlikte bu konuda önde gelen âlimlerden birisi olduğunu söylemiştir.³⁶³ Suyûtî (ö. 911/1505) de onun hakkında Zehebî gibi onun bu konuda önde gelen âlimlerden birisi olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁴

Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Mende (ö. 512/1119) Taberânî'nin 70'ten fazla eserini saymaktadır.³⁶⁵ Hamdi Abdülmecîd es-Silefî bu sayıyı 107'ye çıkarmıştır.³⁶⁶

³⁵⁶ Taberânî'nin hem hocası hem de talebesidir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/121.

³⁵⁷ Şîî hadis hafızıdır. Taberânî'nin hem hocası hem de talebesidir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/121; S. Kemal Sandıkçı, "İbn Ukde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

³⁵⁸ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1985, 1/10; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/121-122,126.

³⁵⁹ İbn Nukta, *et-Takyîd*, 285.

³⁶⁰ Bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 374.

³⁶¹ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 1995, 22/169.

³⁶² Bk. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 22/163.

³⁶³ Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 3/85.

³⁶⁴ Bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 373.

³⁶⁵ Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 3/85-86.

³⁶⁶ Bk. Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Silefî (Dâru İhyâi't-Türâs, ts.), 25/359-365.

Taberânî'nin en meşhur eserleri arasında şunlar zikredilebilir:³⁶⁷

1. *el-Mu'cemü'l-kebîr*: Mu'cem türü eserler arasında mu'cem denilince Taberânî'nin (ö. 360/971) sırasıyla üç mu'cemi (kebîr, evsat ve sagîr) akla gelir. Mutlak olarak mu'cem denildiğinde Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'i kastedilir. Eğer başka bir mu'cemen bahsedilecekse onun ismini açık olarak zikretmek gerekir. İbn Dihye el-Kelbi (ö. 633/1235) *el-Mu'cemü'l-kebir* hakkında “Bu eser dünya üzerinde yazılmış olan en hacimli mu'cem türü eserdir” demiştir. Ancak bu eser tertip olarak mu'cem ve içerik olarak müsned'dir.³⁶⁸
2. *el-Mu'cemü'l-evsat*: Ayrıntılı olarak anlatılacaktır.
3. *el-Mu'cemü's-sagîr*: Ayrıntılı olarak anlatılacaktır.
4. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*: Sahâbe adlarına göre alfabetik olarak düzenlenmiş müsnedler içerir; hem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hem de sahâbenin hadislerini ihtiva etmektedir.
5. *el-Evâil*: Tarih boyunca yapılan ilkler, öncü uygulamalar ve önemli olaylarla ilgili 86 rivayeti içermektedir.
6. *el-Ehâdisü't-tvâl*: Uzun metinli 99 hadisi ihtiva etmektedir.
7. *Mekârimü'l-ahlâk*: Çoğunluğu merfû olmak üzere 239 rivayet içerir; ahlak ve güzel davranışlar üzerine yoğunlaşmaktadır.³⁶⁹

Taberânî'nin bu eserler dışında farklı alanlarda kaleme aldığı daha birçok eser bulunmaktadır.³⁷⁰

1.4.4.2. *el-Mu'cemü'l-kebîr*

Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr* eseri daha önce de belirttiğimiz her ne kadar ismi mu'cemi olsa da sahâbîleri ve onlardan gelen rivayetleri aktaran³⁷¹

³⁶⁷ Eserler için bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/122-128; Görmez, “Taberânî” (DİA), 39/310-312.

³⁶⁸ Ayrıntı için bk. s. 4; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 413; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 65.

³⁶⁹ Eserler için bk. Görmez, “Taberânî” (DİA), 39/310-312.

³⁷⁰ Bk. İsmâîl b. Muḥammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn fi Asmâ'i'l-Mu'allifîn ve Âşâri'l-Musannifîn* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1951), 1/396.

³⁷¹ Şaban Soylu, *Taberânî ve el-Mu'cemu'l-Kebîr*'i (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1999), 35.

müsned türü bir eserdir. Her ne kadar mu‘cem denildiğinde ilk akla gelen eser olsa da aslında yaygın kullanıma göre mu‘cem türü bir eser değil müsned türü bir eser olduğu için burada ayrıntıya girmeyeceğiz.

1.4.4.3. *el-Mu‘cemü’l-evsat*

Taberânî bu eserini mu‘cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi alfabetik tertip etmiş ve tertipte sadece ilk harfi gözetmiştir. Teberrüken Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ismi Ahmed ile başlamıştır. Ardından elif harfiyle başlayan diğer Peygamberlerin isimlerini: İbrâhim, İsmâil, İshak, İdris ve Eyyûb isimlerini getirmiştir. Aynı şekilde mîm babına da Muhammed ve Mahmûd isimleriyle başlamıştır. Genellikle de teberrüken peygamber isimlerini babın başına koymaktadır. Örneğin dâl babına Dâvûd, zây babına Zekeriyya, şîn babına Şuayb isimleriyle başlamaktadır. *Mu‘cem*’i sadece senedli rivayet içermektedir. Hocalardan genelde birden fazla rivayet aktarmaktadır. Bu sayı elliye kadar çıkmaktadır. Genellikle hocalarından garib³⁷² ve ferd³⁷³ olan hadisleri toplamıştır. Ferd olan hadisleri “لَمْ يَرَوْهُ عَنْ فُلَانٍ إِلَّا فُلَانٌ”³⁷⁴ veya “تَفَرَّدَ”³⁷⁵ gibi lafızlarla açıklamaktadır.³⁷⁶

Ancak Taberânî hadise teferrüd hükmünü verirken her ne kadar bu konuda çok titiz davranmış olsa da bazı yerlerde isabet edemediği görülmektedir. Başka eserlerde teferrüd hükmünü bozan farklı tarikler bulunduğu gibi kendi eserleri arasında da

³⁷² Genellikle Taberânî’nin bu eserindeki garib hadisler garib-i nisbî türündendir. (Açıklaması için bir sonraki dipnota bk.) Garib-i mutlak hadisler nadirdir ve tespitimize göre bir hadisin garib-i mutlak olduğunu Taberânî “لَا يُرْوَى هَذَا الْحَدِيثُ إِلَّا بِحَدِّ الْإِسْنَادِ” cümlesiyle ifade etmektedir. Şamile’de bu cümleyi taradığımızda beş netice çıkmaktadır. Garib-i mutlakın örnekleri için bk. (hadis no: 407, 471, 2817, 3361, 3914). Mahmûd Muhammed Muhammed ’Amâra es-Sa’dinî, *el-Kısmü’s-sânî mine’l-mu‘cemi’l-evsat* (Zekâzîk: el-Ezher-Zekâzîk Üniversitesi, Yüksek Lisans, ts.), 41; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1995, 1/129, 151, 3/166, 347, 4/179.

³⁷³ Garîb ve ferd hadis istilahında aynı manada kullanılır ve rivayetinde bir râvinin yalnız kaldığı hadisi ifade eder. Mutlak ve nisbî olarak ikiye ayrılır. Ferd/garîb-i mutlak bütün râviler arasında bir râvinin rivayetinde tek kaldığı hadistir. Ferd/garîb-i nisbî ise isnadının belli bir yönüyle tek kalan hadistir. Sadece Mekke ehlinde rivayet edilmesi veya bir kişinin bir kişiden rivayette tek kalması gibi. Bazı âlimler ferd deyince mutlak olanı, garîb deyince de nisbî olanı kastedmişlerdir. Bk. Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, 1/268-269; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 207; Tahhân, *Teyşîru mustalahi’l-hadis*, 38-40; Salahattin Polat, “Garîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/375.

³⁷⁴ Şamile’de “لَمْ يَرَوْهُ عَنْ” kavramını taradığımızda 316 netice çıkmaktadır. Bunlardan bazıları için bk. (hadis no: 8, 88, 122, 437) Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1995, 7, 35, 45, 138.

³⁷⁵ Şamile’de “تَفَرَّدَ بِ” kavramını taradığımızda 4546 netice çıkmaktadır. Bunlardan bazıları için bk. (hadis no: 2, 50, 100, 201) Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1995, 5, 20, 38, 72.

³⁷⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1985, 1/6-7; Sa’dinî, *el-Kısmü’s-sânî mine’l-mu‘cemi’l-evsat*, 41.

bulunmaktadır. Hatta *el-Mu'cemü'l-evsat*'ın içinde bile bu tür rivayetler vardır.³⁷⁷ Taberânî bazen aynı senedle gelen başka rivayetleri o rivayetlerin ardından “وَيَسْنَادُهُ” diyerek senedi zikretmeden aktarmaktadır.³⁷⁸ Bazen bazı illetlere ve illetin çeşidine işaret etmektedir.³⁷⁹ Bazen aynı hadisi rivayet eden başka râvileri de zikretmektedir.³⁸⁰ Bazı hocaların cerh ve ta'diline değinmektedir.³⁸¹ Bazen rivayetin alındığı yeri bildirmektedir.³⁸² Bazen rivayet tarihini zikretmektedir.³⁸³ Birçok hocanın beldesini zikretmektedir. Ancak vefat tarihlerine yer vermemektedir. Hadislerin sıhhat durumlarını da belirtmemektedir. Şimdi eserden birkaç örnek verelim.

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ رِشْدِينَ قَالَ: نا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمَّادِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ الْمَدَنِيِّ قَالَ: نا مُصْعَبُ بْنُ ثَابِتِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يَبُولُ فَأَيْمًا»³⁸⁴

وَيَسْنَادُهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُشَاةً حُفَاةً غُرْلًا». قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، تَنْظُرُ النِّسَاءُ إِلَى الرِّجَالِ؟ فَقَالَ: «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُعِينُهُ»

³⁷⁷ Taberânî hadis no: 621'de hadisi Muhârib b. Disâr'dan (ö. 116/734) sadece meşhur kıraat âlimi ve Âsım'ın râvisi Hafs b. Süleymân'ın (ö. 180/796) rivayet ettiğini söylemektedir. Ancak aynı hadis no: 8817'de tekrar geçmektedir ve bu hadisin senedinde Muhârib b. Disâr'dan Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Mis'ar b. Kidâm'ın (ö. 155/772) rivayet ettiği görülmektedir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/195, 8/343; Sa'dinî, *el-Kismü's-sânî mine'l-mu'cemi'l-evsat*, 42.

³⁷⁸ Örnek için bk. (hadis no: 294, 334, 375, 383, 445) Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/96,107,120,122,141; Sa'dinî, *el-Kismü's-sânî mine'l-mu'cemi'l-evsat*, 41.

³⁷⁹ Hadisteki illetlerin belirtilmesine örnek için bk. (hadis no: 483, 486, 556, 576, 595) Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/154, 155, 166, 175, 180, 188; Sa'dinî, *el-Kismü's-sânî mine'l-mu'cemi'l-evsat*, 43.

³⁸⁰ Örneğin hadis no: 519'da hadisi Süfyân'dan (ö. 161/778) Abdülkebîr el-Hanefî (ö. 204/819), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve el-Eşcai'nin (ö. 182/798) rivayet ettiğini söylenmektedir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/166; Sa'dinî, *el-Kismü's-sânî mine'l-mu'cemi'l-evsat*, 44.

³⁸¹ Şamile'de “sika” kelimesini taradığımızda on iki ta'dil tespit ettik. Örneğin (hadis no: 1327, 1328, 1693, 2036, 2037) bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 2/84, 85, 194, 299, 300.

³⁸² Örnek için bk. (hadis no: 1769, 1851) Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 2/213, 237.

³⁸³ Örnek için bk. (Hadis no: 2924, 4825) Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 3/201; 5/111.

³⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/96.

لَمْ يَرَوْهُ هَذَيْنِ الْحَدِيثَيْنِ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ ثَابِتٍ إِلَّا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمَّادٍ، وَلَا رَوَاهُمَا عَنْ أَبِي حَازِمٍ

إِلَّا مُصْعَبُ بْنُ ثَابِتٍ³⁸⁵

Bize Ahmed b. Rişdîn rivayet etti, dedi ki: Bize Medineli İbrâhim b. Hammâd b. Ebî Hâzim rivayet etti, dedi ki: Bize Mus‘ab b. Sâbit b. Abdullah b. Zübeyr, Ebû Hâzim’den, Sehl b. Sa‘d’dan (rivayet etti): Allah’ın Resûlü’nü (s.a.v.) “ayakta bevelederken” gördü.

Ve onun isnadıyla, Allah’ın Resûlü’nden (s.a.v.): “İnsanlar kıyâmet günü yürüyerek, yalınayak, sünnetsiz olarak haşrolunacaklardır.” denildi: “Ey Allah’ın Resûlü, kadınlar erkeklere bakar mı?” Dedi: “O gün onlardan her birine kendisini meşgul edecek bir iş vardır.”

Bu iki hadisi Mus‘ab b. Sâbit’ten İbrâhim b. Hammâd’dan başkası rivayet etmedi ve onları Ebû Hâzim’den Mus‘ab b. Sâbit’ten başkası rivayet etmedi.

Taberânî, metinleri senedleriyle vererek hadis nakletmektedir. Bununla beraber bazen yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bazen aynı senedle gelen başka rivayetleri o rivayetlerin ardından “وَبِإِسْنَادِهِ” diyerek senedi tekrar etmeden aktarmaktadır.

لَمْ يَرْفَعْ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ سُفْيَانَ إِلَّا عَبْدُ الرَّزَّاقِ³⁸⁶

Bu hadisi Süfyan’dan merfû‘ olarak sadece Abdurrezzâk rivayet etti.

Taberânî, hadislerdeki bazı illetler hakkında da bilgi vermektedir. Yani yukarıdaki hadisi, sadece Abdürrezzak’ın (ö. 211/826) Süfyân’dan (ö. 161/778) merfu olarak rivayet ettiğine dikkat çekmiştir.

³⁸⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1995, 1/96.

³⁸⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1995, 1/155.

لَمْ يَرَوْ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ سُفْيَانَ إِلَّا عَبْدُ الْكَبِيرِ الْحَنْفِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، وَالْأَشْجَعِيُّ³⁸⁷

Bu hadisi Süfyân'dan sadece 'Abdülkebîr el-Ḥanefî, 'Abdullâh b. el-Mübârek ve el-Eşca'î rivayet etmiştir.

Taberânî, rivayetlerin farklı tariklerini de göstermektedir. Yukarıdaki rivayetin tek tarihinin olmadığına Süfyân'dan 'Abdülkebîr el-Ḥanefî, 'Abdullâh b. el-Mübârek ve el-Eşca'î'in rivayet ettiği işaret etmektedir.

لَمْ يَرَوْ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ شُعْبَةَ إِلَّا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، تَفَرَّدَ بِهِ: ابْنُ زَيْدٍ، وَهُوَ ثِقَةٌ³⁸⁸

Bu hadisi Şu'be'den ancak Amr b. Âsım rivayet etti; onunla tek kalan: İbn Zeyd ve o sika'dır.

Taberânî, bazen hocaların cerh ve ta'diline değinmektedir. Yukarıdaki örnekte rivayet aktarıldıktan sonra teferrüd halleri zikredilmiş ardından İbn Zeyd'in sika (güvenilir) bir râvi olduğu bildirilmiştir.

Hadis usûlü âlimleri, bir rivayetin ferd özelliğini taşımasını yani râvinin tek kalmasını onun sağlamlığı yönünden mahzurlu görmemişlerdir. Nitekim ümmetin icmâsıyla en sağlam kabul edilen iki hadis eserinin sahibi olan Buhârî ve Müslim 200 kadar ferd ve garîb hadisi kaynaklarına almışlardır. Bunun yanında ferd olduğu ifade edilen bir rivayetin de başka kaynaklarda farklı senedlerini elde etme ihtimali her zaman mevcuttur.³⁸⁹

³⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/166.

³⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 2/299.

³⁸⁹ Salahattin Polat, "Ferd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/369.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ الْهَمْدَانِيُّ، بِالْكُوفَةِ سَنَةَ ثَمَانٍ وَثَمَانِينَ وَمِائَتَيْنِ قَالَ:
 نَا الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخَازِنُ قَالَ: نَا أَبُو مَعْشَرَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ عَلْقَمَةَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ
 أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ³⁹⁰

Bize Kûfe’de iki yüz seksen sekiz senesinde İbrâhim b. el-Hüseyin b. Ebî'l-Alâ el-Hemdânî rivayet etti, dedi ki: Bize el-Hâris b. Abdullah el-Hâzin rivayet etti, dedi ki: Bize Ebû Ma‘şer, Muhammed b. Amr b. Alkame’den, Ebû Seleme’den, Ebû Hureyre’den (rivayet etti): Allah’ın Resûlü (s.a.v.) buyurdu.

Taberânî, yukarıdaki rivayetin Kûfe’de iki yüz seksen sekiz senesinde alındığını zikretmektedir. Taberânî örnekte görüldüğü gibi bazen rivayet yer ve tarihlerine yer vermektedir.

Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-evsat*’ının önemli özellikleri şu maddelerde özetlenebilir;

1. Eserin sahibi büyük bir hadis hafızı olması³⁹¹
2. Bu kitap hakkında Taberânî’nin “Bu kitap benim ruhumdur, çünkü ona çok emek verildi, onda her değerli, nâdir ve bilinmeyen şey vardır” demesi³⁹²
3. Rivayet yollarına vakıf olması, aynı râviden alınan rivayetlerin ortak ve farklı tariklerini temyiz etmesi³⁹³
4. *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’de olmayan birçok garib hadis içermesi³⁹⁴

³⁹⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1995, 3/201.

³⁹¹ Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1995, 23.

³⁹² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 16/122; Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, 1998, 3/85.

³⁹³ Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1985, 1/7.

³⁹⁴ Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1985, 1/7.

5. Taberânî bu eseri, müksirûn olan hocaları ve onların acaîp³⁹⁵ ve garîp³⁹⁶ rivayetlerini aktarmak için kaleme alması³⁹⁷
6. Birçok müellifin bu eserden nakilde bulunması³⁹⁸
7. Bazı hocaların cerh ve ta'dîline yer vermesi
8. Bu eser garip rivayetleri ve hangi yerlerde tek kaldığını ve diğer rivayetlere muhalefet ettiğini bildirdiği için ilelü'l-hadis alanında temel kaynaklardan birisi olması³⁹⁹

Taberânî'nin senedli olarak rivayetini aldığı kitap naklinde bulunmadığı, hocaların biyografilerini aktarmadığı, ek bilgilere yer vermediği, hadislerin tahrîcini ve açıklamasını yapmadığı ve sıhhat durumlarını belirtmediği görülmektedir.

Zehebî (ö. 748/1348) *Tezkiratü'l-huffâz*'da Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mende'nin (ö. 512/1119) Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ını 3 cild olarak zikrettiğini naklediyor. Kendisi de onun 6 büyük cilt olduğunu söylüyor. Ancak bundan daha ilginç olanı *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da 5 cild olduğu geçmesidir.⁴⁰⁰ Farklı nüshaların hat ve kâğıt

³⁹⁵ عَجَبٌ fiili bir işin normalden büyük olup dikkat çekici görüldüğünü ifade etmektedir. Alışlagelmemiş ve sebebi gizli olup bilinmediğinden insanın büyük gördüğü ve bundan dolayı inkâr ettiği şeylere acîb denir. Çoğulu acâib diye gelir. Türkçeye çoğul şekliyle acayip olarak geçmiştir. TDK Türkçe Sözlüğü'nde; "Sağduyuya, göreneğe, olağana aykırı, şaşılacak, şaşmaya değer, garip, tuhaf, yadırganan, yabansı" diye açıklanmıştır. Bk. Kazvîni, *Mekâyisü'l-lüga*, 1979, 4/243; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1993, 1/581; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 112; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, ts., 3/319; *el-Mu'cemü'l-vasît*, ts., 2/584; *Türkçe Sözlük*, 1/6.

³⁹⁶ غَرِبٌ bir şeyin sınırı ve son noktasıdır. Uzakta olana garîb denildiği gibi manası gizli, kapalı nadir sözlere de garîb denir. Türkçeye garip olarak geçmiş ve Arapçada olduğu gibi hem uzakta olana hem de kapalı sözler için kullanılmaktadır. TDK Türkçe Sözlüğü'nde; "Yabancı, gurbette yaşayan, elgin. Yadırganan, anlaşılmamış, gizli yönleri olan, yabansı, tuhaf" diye açıklanmıştır. İki açıklamadan acayip ve garip kelimelerinin birbirine yakın manalar taşıdığı anlaşılıyor. Her ikisi de az vukuu bulan kapalı şeyler için kullanılıyor. Aralarındaki fark; acayip kelimesinin daha çok açıklaması olmayan, garip kelimesinin ise açıklaması olan şeyler için kullanılmasıdır. Bk. Kazvîni, *Mekâyisü'l-lüga*, 4/420; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1993, 1/639; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhît*, 120; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 3/472; *el-Mu'cemü'l-vasît*, 2/647; *Türkçe Sözlük*, 1/814.

³⁹⁷ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/122.

³⁹⁸ Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1039) *Hilyetü'l-evliyâ*'da, Beyhakî (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *Târihu Bağdât*'ta, İbn Asâkir (ö. 571/1176) *Târihu Dımaşk*'ta, Ziyâeddin el-Makdisî (ö. 643/1245) *el-Ehâdisü'l-muhtâra*'da, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) *Câmi'u'l-mesânid ve's-sünen*'de, Heysemî (ö. 807/1405) *Mecma'u'l-bahreyn*'de (bu kitap mu'cemü'l-evsat ve sagîr'in Kütüb-i sitte'ye olan zevâidlerini toplamıştır) nakillerde bulunmuştur. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/25-28.

³⁹⁹ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 23.

⁴⁰⁰ Bunun bir bazım hatası olmadığını *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'nın iki farklı baskısı ve bir yazma nüshası ve *Tezkiratü'l-huffâz*'ın da iki farklı baskısı ve bir yazma nüshasıyla teyit ettim. Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 3/85-86; Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998); Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-eimmeti'l-berarati ve'l-huffâzi'l-mehera* (Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Arabe 5904), 33b; Zehebî,

boyutlarındaki farklılıktan dolayı cilt sayısı değişebilmektedir.⁴⁰¹ Bu İbn Mende'nin üç cild, Zehebî'nin de altı cilt demesini açıklamaktadır. Ancak Zehebî'nin iki farklı görüş beyan etmesi elinde iki farklı nüshanın bulunmasıyla açıklanabilir.

el-Mu'cemü'l-evsat'ın günümüze iki nüshası ulaşmıştır.

Birinci nüsha, Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ancak bu nüsha eksiktir. Sadece üç cildin sonuncusu mevcuttur ve (nr. 454, 340 varak) olarak kayıtlıdır.⁴⁰²

İkinci nüsha da Türkiye'de bulunmaktadır. Araştırmalarımız sonucunda bu nüshanın, Süleymaniye Kütüphanesi Kara Çelebizâde Koleksiyonu'nda birinci cilt (nr. 72, 309 varak) ve ikinci cilt (nr. 73, 310 varak) olarak kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Nüsha genel itibarıyla tamdır; yalnızca bazı kısımlarında eksiklikler bulunmaktadır ve iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt, baştan fâ harfinin sonuna kadar olan bölümü; ikinci cilt ise kâf harfinden eserin sonuna kadar olan kısmı kapsamaktadır.

Bu eser birkaç defa basılmıştır. Bazı baskıları şunlardır:

9485 hadis içeren bu eser on bir cilt halinde Mahmûd et-Tahhân tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. 1985 yılında Riyâd'da Mektebetü'l-Me'ârif tarafından *el-Mu'cemü'l-evsat* adıyla basılmıştır.

9489 hadis içeren on cilt halinde Ebû Muâz Târık b. 'İvadullah b. Muhammed ve Ebû'l-fadl Abdülmuhsin İbrahim el-Hüseynî tarafından tahkik edilmiştir. 1995 yılında Kâhire'de Dâru'l-Harameyn tarafından *el-Mu'cemü'l-evsat* adıyla basılmıştır.

Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, 1985, 16/122; Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî (Kahire: Daru'l-Hadîs, 2006), 12/203; Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, 2910/A10), 174a.

⁴⁰¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/83.

⁴⁰² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1995, 1/83; Cemil Akpınar - Cevat İzgi, *Fihris Mahtutâti Mektebeti Köprülü* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi - IRCICA, 1986), 1/232; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/207.

Yedi cilt halinde Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail eş-Şafîî tarafından tahkik edilmiştir. 2012 yılında Beyrût'ta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından *el-Mu'cemü'l-evsat* adıyla basılmıştır.

Bu eser İsmail Mutlu ve Ayşenur Kale tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve *Hadislerle İslâm Mu'cemü'l-Evsat* adıyla Mutlu Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır.

1.4.4.4. *el-Mu'cemü's-sagîr*

Taberânî bu eserini mu'cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi alfabetik tertip etmiş ve tertipte sadece ilk harfi gözetmiştir. Ancak *el-Mu'cemü'l-evsat*'ta olduğu gibi teberrüken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismi Ahmed ile başlamıştır. Ardından elif harfiyle başlayan diğer Peygamberlerin isimleriyle devam etmiştir. Aynı şekilde mîm babına da Muhammed ve Mahmûd isimleriyle başlamıştır. Genellikle de teberrüken peygamber isimlerini babın başına koymaktadır. *Mu'cem*, sadece senedli rivayet içermektedir.⁴⁰³ Taberânî hocalardan genelde bir iki rivayet aktarmaktadır. Bu eserinde çoğu hocasından hadis aktarmıştır. Eserinde geçen hocalarının sayısı farklı sayımlar çerçevesi içinde 1145-1165 arasında değişmekte⁴⁰⁴ ve 1200'e yakın hadis içermektedir.⁴⁰⁵ Taberânî bu eserde her hocadan bir hadis aldığını söylemekte⁴⁰⁶ ve Zehebî (ö. 748/1348) de bunu teyid etmektedir.⁴⁰⁷ Ancak hoca ve rivayet sayılarını karşılaştırdığımızda bazı hocalarından birden çok hadis almış olması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Taberânî bazı hocalarından iki hadis aktarmıştır.⁴⁰⁸ Hadislerin büyük bir kısmı garib ve ferddir. Ferd olan hadisleri “لَمْ يَرَوْهُ عَنْ فُلَانٍ إِلَّا فُلَانٌ”⁴⁰⁹ veya “تَفَرَّدَ”

⁴⁰³ İçeriği rivayet olan eserler için bk. s. 49.

⁴⁰⁴ Bk. Mansûrî, *İrşâdü'd-kâsî ve'd-dânî ilâ terâcimi süyûhi't-Taberânî*, 24; Abdülkadir Palabıyık, “Taberânî ve 'el-Mu'cem'üs-Sagîr' Adlı Eseri”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001), 199.

⁴⁰⁵ Bk. Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî ilâ el-mu'cemü's-sagîr li't-Taberânî*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), 2/298; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/207.

⁴⁰⁶ Bk. Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/1; Zehrânî, *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 7.

⁴⁰⁷ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 16/122; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 3/85.

⁴⁰⁸ Bk. Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/207; Palabıyık, “Taberânî ve 'el-Mu'cem'üs-Sagîr' Adlı Eseri”, 199-200.

⁴⁰⁹ Şamile'de “لَمْ يَرَوْهُ عَنْ فُلَانٍ إِلَّا فُلَانٌ” kavramını tarattığımızda 1000 netice çıkmaktadır. Bunlardan bazıları için bk. (hadis no: 1, 3, 4, 5) Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/23-25.

410 gibi lafızlarla açıklamaktadır.⁴¹¹ Bazen aynı senedle gelen başka rivayetleri o rivayetlerin ardından “وَيَسْنَادِهِ” diyerek senedi zikretmeden aktarmıştır.⁴¹² Bazen aynı hadisi rivayet eden başka râvileri de zikretmektedir.⁴¹³ Bazı hocaların cerh ve ta’dîline değinmektedir.⁴¹⁴ Bazen rivayet yerini zikretmektedir.⁴¹⁵ Bazen de rivayet tarihini bildirmektedir.⁴¹⁶ Birçok hocanın beldesini belirtmektedir. Bazen de vefat yer ve tarihlerini zikretmektedir.⁴¹⁷ Sadece bir yerde de “sahih” diyerek hadisin sıhhat durumunu bildirmektedir.⁴¹⁸ Şimdi eserden birkaç örnek verelim.

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَسْعُودٍ الْمَقْدِسِيُّ الْخِطَّاطُ، بَيْتِ الْمَقْدِسِ سَنَةَ أَرْبَعٍ وَسَبْعِينَ وَمِائَتَيْنِ، حَدَّثَنَا
عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ التَّنِيسِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّمِيمِيُّ، عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عَمْرِ بْنِ
عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْمَرِ التَّمِيمِيِّ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ رَضِيِّ
اللَّهِ عَنْهُ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ، جَعَلَ اللَّهُ عَذَابَهَا بِأَيْدِيهَا، فَإِذَا كَانَ
يَوْمُ الْقِيَامَةِ دَفَعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْأَدْيَانِ، فَكَانَ فِدَاءَهُ مِنَ النَّارِ» لَمْ يَرَوْهُ عَنْ
سَالِمِ وَابْنِ خُثَيْمٍ إِلَّا زُهَيْرٌ، تَفَرَّدَ بِهِ عَمْرُو⁴¹⁹

Bize Beytü'l-Makdis'te iki yüz yetmiş dört senesinde Ahmed b. Mes'ûd el-Makdisî el-Hayyât rivayet etti; bize Amr b. Ebî Seleme et-Tinnîsî rivayet etti; bize Züheyr b. Muhammed et-Temîmî, Sâlim Ebû'n-Nadr mevla Ömer b. Ubeydullah b.

⁴¹⁰ Şamile'de “تَفَرَّدَ بِهِ” kavramını tarattığımızda 742 netice çıkmaktadır. Bunlardan bazıları için bk. (hadis no: 2, 3, 4, 5) Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/23-25.

⁴¹¹ Zehrânî, *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 53; Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/207.

⁴¹² Örnek için bk. (hadis no: 671, 707, 847, 981) Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 2/3, 21, 95, 175.

⁴¹³ Örneğin hadis no: 358'de hadisi Mâlik'ten (ö. 179/795) Yezîd b. Saîd (ö. 249/863) ve Mâ'n b. 'Îsâ (ö. 198/814) rivayet ettiğini söylenmektedir. Bk. Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/223.

⁴¹⁴ Şamile'de “sika” kelimesini taradığımızda 22, “muaddil” kelimesini taradığımızda 15, “me'mûn” kelimesini taradığımızda bir ta'dîl tespit ettik. Örneğin (hadis no: 111, 141, 162, 410) bk. Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/84, 101, 113, 251.

⁴¹⁵ Örnek için bk. (hadis no: 60, 101, 263, 600) Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/58, 79, 167, 358; Palabıyık, “Taberânî ve ‘el-Mu'cem'üs-Sagîr’ Adlı Eseri”, 200.

⁴¹⁶ Örnek için bk. (hadis no: 1, 2, 4, 5) Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/23-25; Palabıyık, “Taberânî ve ‘el-Mu'cem'üs-Sagîr’ Adlı Eseri”, 200.

⁴¹⁷ Örnek için bk. (hadis no: 204, 222) Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/136, 146.

⁴¹⁸ Örnek için bk. (hadis no: 508) Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/306.

⁴¹⁹ Taberânî, *er-Ravdu'd-dânî*, 1/25.

Ma‘mer et-Teymî‘den ve Abdullah b. Osman b. Huseym‘den, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ‘dan, babasından (r.anh), Nebî (s.a.v.)‘den (rivayet etti): “Ümmetim rahmete mazhar bir ümmettir; Allah onun azabını kendi elleriyle kılmıştır; kıyâmet günü olduğunda her Müslüman erkeğe dinler ehlinden bir adam verilir; böylece o, onun ateşten fidyesi olur.”

Bunu Sâlim ve İbn Huseym‘den sadece Züheyr rivayet etti; onu tek başına rivayet eden Amr‘dır.

Taberânî, senedleri ve metinleri vererek hadis nakletmektedir. Ayrıca hocaların nisbet edildiği beldelerini zikretmektedir. Rivayetinde tek kalan râvileri bildirmekte bazen de rivayetlerin alındığı yer ve tarihlerini aktarmaktadır. Örnekte rivayetin Kudslü olan Ahmed b. Mes‘ûd el-Makdisî tarafından Beytü‘l-Makdis‘te iki yüz yetmiş dört senesinde aktarıldığını ve Amr‘ın rivayette teferrüd ettiğini bildirmektedir.

لَمْ يَرَوْهُ عَنِ مَالِكٍ إِلَّا يَزِيدُ بْنُ سَعِيدٍ , وَمَعْنُ بْنُ عَيْسَى ⁴²⁰

Bunu Mâlik‘ten sadece Yezîd b. Saîd ve Ma‘n b. Îsâ rivayet etti.

Taberânî, bazen aynı hadisi rivayet eden diğer râvileri de zikrederek rivayetin başka tarikleri olduğunu beyan etmektedir. Örnekte Mâlik‘ten Yezîd b. Saîd ve Ma‘n b. Îsâ‘nın rivayette bulunduğu aktarılmaktadır.

حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي رُوْحٍ الدَّمَشَقِيُّ ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هِشَامِ بْنِ يَحْيَى بْنِ يَحْيَى الْغَسَّانِيُّ ،
حَدَّثَنِي أَبِي ، عَنْ جَدِّي ، عَنْ عَمْرَةَ ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : " لَوْ رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ مِنَ النِّسَاءِ مَا نَرَى لَمَنْعَهُنَّ الْمَسَاجِدَ كَمَا مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ

⁴²⁰ Taberânî, *er-Ravdu‘d-dânî*, 1/223.

وَبِإِسْنَادِهِ عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْقَطْعُ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا»

لَمْ يَرَوْهُ هَذَيْنِ الْحَدِيثَيْنِ عَنْ يَحْيَى بْنِ يَحْيَى، وَكَانَ مِنَ الثَّقَاتِ إِلَّا وَلَدُهُ، وَهُمْ ثِقَاتٌ⁴²¹

Bize Dımaşklı Hâlid b. Ebî Rûh rivayet etti; bize İbrâhim b. Hişâm b. Yahyâ b. Yahyâ el-Gassânî rivayet etti; bana babam, dedemden, Amra'dan, Âişe (r.anha)'dan (rivayet etti) dedi ki: “Allah’ın Resûlü (s.a.v.) kadınlardan bizim gördüğümüzü görseydi, onları, Benî İsrail kadınlarının men edildikleri gibi, mescidlerden men ederdi.”

Ve onun isnadıyla Âişe’den, Nebî (s.a.v.)’den (rivayet edildi): “Kesme (haddi), çeyrek dinardan yukarısında (uygulanır).”

Bu iki hadisi Yahyâ b. Yahyâ’dan -ve o sikalardandı- sadece oğlu rivayet etti; ve onlar sika kimselerdir.

Taberânî, örnekteki gibi bazen aynı senedle gelen başka rivayetleri o rivayetlerin ardından “وَبِإِسْنَادِهِ” diyerek senedi zikretmeden aktarmaktadır. Râvilerin cerh ve ta’dil durumlarına da değinmektedir. Yukarıdaki rivayette Yahyâ b. Yahya’nın ve oğlunun sika yani güvenilir râvilerden olduğu beyan edilmektedir.

Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’s-sagîr*’inin önemi şu maddelerde özetlenebilir;

1. Eserin sahibi büyük bir hadis hafızı olması⁴²²
2. *el-Mu‘cemü’l-kebîr* ve *el-Mu‘cemü’l-evsat*’ta olmayan rivayetleri içermesi⁴²³
3. Birçok garib hadis içermesi⁴²⁴
4. Birçok kitabın bu eserden hadis aktarması⁴²⁵
5. Hacmi küçük olması sebebiyle kendisinden istifade edilmesinin kolay

⁴²¹ Taberânî, *er-Ravdu’d-dânî*, 1/271.

⁴²²Bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1995, 23.

⁴²³ el-Mu‘cemü’s-sagîr’de Taberânî’nin diğer iki mu‘ceminde bulunmayan bazı hadisler bulunduğu gibi bazen de aynı hadislerin sened veya metin bakımından farklılıklar içerdiği de görülmektedir. Örnek için bk. Zehrânî, *el-Mu‘cemü’s-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 7-11.

⁴²⁴ Bk. Mar’aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/207.

⁴²⁵ Bk. Zehrânî, *el-Mu‘cemü’s-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 13.

olması⁴²⁶

6. Taberânî'nin 1325 sayısına kadar çıkarılan hocalarının çoğunu içermesi
7. Bazı hocalarının cerh ve ta'dilini yapması⁴²⁷
8. Bu eser, *el-Mu'cemü'l-evsat* gibi garip rivayetleri ve hangi yerlerde teferüd ettiğini ve diğer rivayetlere muhalefet ettiğini bildirdiği için ilelü'l-hadis alanında temel kaynaklardan biri olması
9. Yazma nüshalarının çok olması⁴²⁸
10. Bu eseri esas alan birçok çalışma yapılması⁴²⁹

Taberânî'nin hocaların biyografilerine girmediği, hocaların beldelerini zikrettiği, genellikle hocaların vefat tarihlerini zikretmediği, ek bilgilere yer vermediği, hadislerin tahrîcini ve açıklamasını yapmadığı ve genellikle sıhhat durumlarını belirtmediği görülmektedir.

el-Mu'cemü'l-sagîr'in günümüze birçok nüshası ulaşmıştır.⁴³⁰

Elimize ulaşan en eski yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed'de bulunmaktadır. (nr. 464, 192 varak) olarak kayıtlıdır.⁴³¹

Bu eser birkaç defa basılmıştır, bazı baskıları şunlardır:

İki cilt halinde 1983 yılında Beyrût'ta Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından *el-Mu'cemü'l-sagîr li't-Taberânî* adıyla basılmıştır.⁴³²

⁴²⁶ Bk. Zehrânî, *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 13.

⁴²⁷ Bk. Zehrânî, *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 55.

⁴²⁸ Bk. Zehrânî, *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 13.

⁴²⁹ Örneğin Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-Sagîr* ve *el-Mu'cemü'l-Evsat* eserlerine Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr el-Heysemî (ö. 807/1405) zevâid yazmıştır. Taberânî'nin iki mu'ceminde (*el-Mu'cemü's-Sagîr* ve *el-Mu'cemü'l-Evsat*) yer alan rivayetleri diğer hadis kaynaklarıyla mukayese etmiş, bu karşılaştırma neticesinde tespit ettiği fazlalıkları (zevâid) sistematik bir şekilde bir araya getirmiştir. Bk. Mustafa b. Abdullah Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 2/957.

⁴³⁰ Bk. Zehrânî, *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 13; Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/207.

⁴³¹ Zehrânî, *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc*, 48-49.

⁴³² Tahkik için bk. Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr li't-Taberânî* (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983).

İki cild halinde Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr tarafından tahkik edilmiştir. 1985 yılında Beyrût'ta el-Mektebü'l-İslâmî tarafından *er-Ravdu'd-dânî ilâ el-Mu'cemi's-sagîr* adıyla basılmıştır.⁴³³

Dört cilt halinde el-İrâkî İmâd ed-Dahîl Ebu Osman b. Muhammed el-Fehdâvî tarafından tahkik edilmiştir. 2020 yılında Beyrût'ta Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye tarafından *el-Mu'cemü's-sagîr* adıyla basılmıştır.⁴³⁴

Bu eser, İshak Doğan tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek Hüner Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca İsmail Mutlu tarafından da Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Mutlu Yayıncılık tarafından neşredilmiştir.

1.5. Hicrî Altıncı Asra Kadar Telif Edilen Mu'cem ve Meşyeha Türü Eserlerin Başlıca Özellikleri

İlk beş asırda telif edilmiş meşhur eserleri tertip ve içerik yönünden örneklerle açıkladıktan sonra bu zaman diliminde yazılmış olan mu'cem türü eserlerin başlıca özelliklerine ve fonksiyonlarına maddeler halinde temas etmek istiyoruz.

- Tanım ve Genel Nitelik

Mu'cem türü eserler, müelliflerinin doğrudan temas kurdukları hocalarını ve çağdaş âlimleri tanıttıkları, onlardan aldıkları rivayetleri ve icâzetleri sistematik biçimde kaydettikleri özgün kaynaklardır. Bu yönleriyle, yalnızca bir biyografi derlemesi değil, aynı zamanda bir rivayet ve icâzet kayıt defteri niteliği taşırlar.

- Ricâl Literatürüne Katkısı

Bu eserler, içerdiği birinci elden bilgiler sayesinde ricâl literatüründe büyük bir kaynak değeri taşır. Müellifler, hocalarının isimlerinin yanı sıra doğdukları veya yaşadıkları şehirleri de belirtmişlerdir. Böylelikle hem râvilerin ilmî silsileleri hem de onların coğrafi dağılımları tespit edilebilmektedir.

⁴³³ Tahkik için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvsa*, 1995.

⁴³⁴ Tahkik için bk. Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, thk. el-İrâkî İmâd ed-Dahîl Ebu Osman b. Muhammed el-Fehdâvî (Beyrût: Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2020).

- İlmî Coğrafyanın Tespiti

Mu‘cemlerde yer alan şehir ve bölge kayıtları, dönemin ilmî haritasını çıkarmaya imkân tanır. Bu sayede belirli bölgelerdeki âlim yoğunlukları tespit edilebilmekte, farklı şehirler arasındaki ilim ve rivayet hareketliliği analiz edilebilmektedir. Bu durum, İslâm dünyasında ilmin merkezlerinin zamanla nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

- İsnad ve Rivayet Zincirlerinin Korunması

Mu‘cemlerdeki isnad kayıtları, güvenilir rivayet zincirlerinin tespitinde önemli bir araçtır. Müellifler, aldıkları rivayetleri senedleriyle birlikte aktardıkları için, bu eserler hadislerin sahih senedlerle korunmasına ve rivayet farklılıklarının izlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, sağlam yazma nüshaların belirlenmesinde de bu isnadlar büyük rol oynamaktadır.

- İcazet Usulünün Takibi

İcazet geleneğinin tarihsel gelişimi, mu‘cem türü eserler aracılığıyla ayrıntılı biçimde izlenebilir. Müellifin kimlerden icâzet aldığı, bu icâzetlerin hangi yollarla nakledildiği ve öğrencilerine nasıl aktarıldığı gibi bilgiler, ilmî aktarım zincirinin sürekliliğini göstermektedir.

- Hadis İlmî Açısından Katkısı

Hadis disiplini bakımından mu‘cemler, râvilerin kimliklerinin tespitine, rivayet ettikleri hadislerin sıhhat derecesinin belirlenmesine ve rivayet varyantlarının karşılaştırılmasına imkân tanır. Bu yönüyle, cerh ve ta‘dîl ilminin sağlıklı bir biçimde yürütülmesine doğrudan katkıda bulunurlar.

- Hadislerin Coğrafi ve Mezhebî Yayılımı

Bu eserlerde yer alan rivayet kayıtları, hadislerin coğrafi yayılımı hakkında değerli bilgiler sunar. Aynı zamanda, mezheplerin belirli bölgelerdeki etkinlik alanlarını

ve farklı râvilerden gelen rivayetler arasındaki mezhebî eğilim farklarını da ortaya koyma imkânı verir.

- Râvi ve Âlim Ayrımı

Mu‘cemler, yalnızca hadis rivayet eden râvilerle sınırlı kalmaz; rivayet etmeyen fakat ilmî faaliyetlerde bulunan âlimler hakkında da bilgi verir. Böylece, ilmî çevrelerin çeşitliliği ve entelektüel etkileşimi daha geniş bir perspektiften değerlendirilebilir.

- Tarih ve Diğer İlimlere Katkısı

Mu‘cem türü eserler, sadece hadis ilmi için değil; İslâm tarihi, fıkıh, coğrafya, dil ve genel kültür tarihleri açısından da vazgeçilmez başvuru kaynaklarıdır. Eserlerde yer alan biyografik bilgiler, dönemin ilmî yapısı, sosyal ilişkileri ve kültürel dinamikleri hakkında veriler sunar.

- Çok Disiplinli Kaynak Değeri

Mu‘cem türü eserler, bireysel âlim biyografilerinin ötesinde, İslâm dünyasının ilmî yapısını, bilgi aktarım yöntemlerini ve sosyal ağlarını anlamaya imkân tanıyan çok boyutlu kaynaklardır. Hem hadis ilmi hem de diğer İslâmî ve beşerî ilimler açısından birinci dereceden tarihî ve ilmî belge niteliği taşırlar.

Mu‘cem türünün ortaya çıkışı, gelişimi, telif usulleri ve telif amaçları ile kalem alan ilk örnekleri üzerinde durduktan sonra, şimdi de asıl konumuzu oluşturan hicrî VI. asırdan X. asra kadar telif edilen eserlere geçmek istiyoruz.

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ VI. ASIRDAN X. ASRA KADAR YAZILAN MU'CEM VE MEŞYEHA TÜRÜ ESERLER

Bu bölümde hicrî VI. asırdan X. asra kadar (501-900) miladî olarak ise XII. asırdan XVI. asra kadar (1107-1495 arası) yazılan mu'cem türü eserleri; hocaların alfabetik sıralanmasına göre, hocaların beldelerine göre, hocaların vefat tarihlerine göre, ilim dalına göre ve belirli bir sisteme uyulmayan tertip gibi farklı başlıklar altında ele alacağız.

2.1. Hocaların Alfabetik Sıralanmasına Göre Tertip Edilen Eserler

2.1.1. Ebû Abdillâh ed-Dekkâk'ın *Mu'cemü'l-meşâyih*'i

Ebû Abdillâh ed-Dekkâk'ın tam adı Muhammed b. Abdülvâhid b. Muhammed el-İsfehânî'dir (ö. 516/1122). Hicri 430 civarında doğmuştur. Kaynaklarda aktarıldığına göre yaklaşık on yaşlarında hadis dinlemeye başlamış ve özellikle ilim merkezlerinden biri olan İsfahan'da çok sayıda âlimin bulunması sebebiyle burada geniş bir ilmî birikim elde etmiştir. Dekkâk, yaklaşık otuz yaşlarına geldiğinde ilim tahsilini derinleştirmek amacıyla rihlelerine başlamış ve bu süreçte yüz yirmiden fazla beldeyi ziyaret etmiştir. Seyahat ettiği yerler arasında Nişâbur, Tûs, Herat, Merv, Belh, Cürcân, Buhârâ, Semerkant ve Kirmân gibi dönemin önde gelen ilim merkezleri bulunmaktadır.⁴³⁵ Kendisinin şu ifadeleri dikkat çekicidir: "İsfahan'da kendilerinden hadis yazdığım hocaların sayısı binden fazladır. Seyahatlerim sırasında görüştüğüm ve rivayet aldığım hocaların sayısı ise yine bini aşmaktadır."⁴³⁶

Dekkâk'ın Tûs, Herat, Belh, Merv, Buhârâ, Cürcân ve Nişâbur gibi önemli ilim havzalarına gerçekleştirdiği bu seyahatler, onun geniş bir coğrafyada ilmî temaslarda bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kaydettiği yer sayısının yüz yirmiye ulaşması ve görüştüğü hoca sayısının bini aşması, yalnızca şahsî ilmî gayretinin

⁴³⁵ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Muhammed ed-Dekkâk, "Mu'cemü meşâyihi Ebû Abdillâh ed-Dekkâk", thk. Hâtim b. 'Arif el-'Avnî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1997), 243-247 (neşreden giriş).

⁴³⁶ İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâi'l-hadîs*, 4/28.

büyükliğini değil, aynı zamanda söz konusu dönemde hadis tahsili ve rivayet ağlarının ne kadar yaygın, hareketli ve kurumsallaşmış olduğunu göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Dekkâk'ın anlatacağımız *Mu'cemü'l-meşâyih* eserinin yanında Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb* eserinde de bahsettiği *el-Emâlî*, rihlelerini anlattığı *rihletü'd-Dekkâk* ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübela*'nın kaynakları arasında olan *er-Risâle* eserleri vardır. H. 6 Şevvâl 516 tarihinde vefat etmiştir.⁴³⁷

Ebû Abdillâh ed-Dekkâk, bu kısa eserinde Arap alfabesinin her harfi için (lâm elif dahil) bir hoca seçerek her birinden birer hadis rivayet etmiştir. Yani, müellif eserinde yirmi dokuz hocasının her birinden birer rivayet nakletmek suretiyle toplamda yirmi dokuz rivayete yer vermiştir. Bu şekilde her harf için bir hoca zikretmesi, kendisinin çok hocasının olduğunu göstermektedir. Nitekim Dekkâk, hadis elde etmek amacıyla Tûs, Herat, Belh, Merv, Buhârâ, Cürcân ve Nişâbur gibi önemli ilim merkezlerine seyahat ettiğini belirtmektedir. Kendisinin zikrettiği yerlerin sayısı yüz yirmiye ulaşmıştır. Ebû Abdillâh ed-Dekkâk'ın yüz yirmi farklı beldeden, iki binden fazla hocadan istifade ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu eserin hocalarından çok az bir kısmını kapsadığı görülmektedir. Bu durum, eserin amacının kapsamlı bir biyografi derlemesi değil, belirli bir sistematik çerçevede hocalarından aldığı örnek birer hadis rivayetlerini sunmak olduğunu göstermektedir. Eserde hocaların biyografilerine dair ayrıntılı bilgiler, cerh ve ta'dil durumları yer almamaktadır; bunun yerine, hocaların isimleri, nesep ve nisbetleri ile künyeleri kaydedilmiş ve ardından onlardan alınan rivayetler aktarılmıştır. Eserde hocalar, alfabetik olarak düzenlenmiştir.⁴³⁸

Müellif, rivayetleri aktardıktan sonra bazı yerlerde hadislerin garîb,⁴³⁹ meşhur⁴⁴⁰ veya ma'rûf⁴⁴¹ olması gibi bazı değerlendirmelerde de bulunmuştur. Nadiren de olsa hocalarından şiir nakillerine yer vermiştir.⁴⁴² Ayrıca, rivayetlerin ardından çoğu

⁴³⁷ Hayatı hakkında ayrıntı için bk. Dekkâk, *Mu'cemü'l-meşâyih*, 243-256 (neşredenin girişi).

⁴³⁸ Bk. Dekkâk, *Mu'cemü'l-meşâyih*, 258-259 (neşredenin girişi).

⁴³⁹ Örnek için bk. Dekkâk, *Mu'cemü'l-meşâyih*, 308.

⁴⁴⁰ Örnek için bk. Dekkâk, *Mu'cemü'l-meşâyih*, 307.

⁴⁴¹ Örnek için bk. Dekkâk, *Mu'cemü'l-meşâyih*, 310.

⁴⁴² Örnek için bk. Dekkâk, *Mu'cemü'l-meşâyih*, 312.

zaman semâ kayıtlarını zikrederek⁴⁴³ rivayetlerin aktarım yollarını daha sağlam bir şekilde belgelemiştir. Bu yönüyle eser, hem rivayetlerin sıhhat durumuna dair işaretler hem de rivayet sürecine ilişkin teknik bilgileri ihtiva etmektedir.

Eser Hâtim b. ' Arif el- 'Avnî tarafından tahkik edilmiştir. 1997 yılında Riyad'da Mektebetü'r-Rüşd tarafından tek cild halinde *Mu'cemu meşâyihî Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Muhammed ed-Dakkâk* adıyla basılmış ve İbn Ebi's-Sakar'ın (ö. 476/1084) *el-Meşyeha*'sı ile birlikte yayımlanmıştır.

2.1.2. Kâdı'l-Mâristân'ın *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât'* (*el-Meşyehatü'l-Kübrâ*)

İsmi Ebû Bekr Muhammed b. Abdilbâki b. Muhammed el-Ensârî'dir (ö. 535/1141). Nesebi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şairi Kâb b. Mâlik'e dayanmaktadır.⁴⁴⁴ Kâdı'l-Mâristân diye bilinmektedir.⁴⁴⁵ 10 Safer 442 (4 Temmuz 1050) tarihinde Bağdad'ın batısında yer alan Nasriyye'de doğmuş ve orada yetişmiştir.⁴⁴⁶ Hayata gözlerini ilim halkalarında açmış ve gittiği ilk yerler ilim meclisleri olmuştur.⁴⁴⁷ Babası kendisini dört yaşından itibaren ilim meclislerine götürmüş ve bu meclislerde hadis dinlemiştir. Yedi yaşındayken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir.⁴⁴⁸ İlim almak için Hicaz, Dımaşk ve Mısır'a gitmiş ve oradaki âlimlerden istifade etmiştir.⁴⁴⁹ Rumlar tarafından esir alınmış ve Hristiyan olması için kendisine işkence edilmiştir. Bir buçuk sene esir olarak tutulduktan sonra serbest bırakılmıştır.⁴⁵⁰ Hadis tahdîsi karşılığında ücret aldığı iddia edilmiş ve çok küçük yaşta hadis dinlemesi hususunda eleştirilmiş olsa da bu iddia ve eleştiriler çok tutarlı görülmemektedir.⁴⁵¹ Son zamanlarını Kur'ân-ı Kerîm okuyarak geçirmiş⁴⁵² ve 2 veya 3 Recep 535 (11 veya 12 Şubat 1141) tarihinde vefat

⁴⁴³ Mu'cem türü eserlerin istifade ettiği semâ kayıtlarının önemi ve faydaları için bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 623.

⁴⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/23.

⁴⁴⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/53; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/24.

⁴⁴⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Muhammed Berâkat vd., *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, 20/329.

⁴⁴⁷ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/83.

⁴⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 1/26.

⁴⁴⁹ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/105.

⁴⁵⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Muhammed Berâkat vd., *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, 20/330.

⁴⁵¹ Bk. Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/194-200.

⁴⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/27.

etmiştir.⁴⁵³ İlk devir sūfîlerinden Bişr el-Hâfî'nin (ö. 227/841) kabrinin yakınlarında, babasının kabrinin yanına defnedilmiştir.⁴⁵⁴

İçerisinde akran ve talebeleri de olan 100'den fazla hocadan ilim almıştır.⁴⁵⁵

Kâdî'l-Mâristân'ın hocaları arasında şunlar zikredilebilir:⁴⁵⁶

Ebû İshâk İbrahim b. Ömer el-Bermekî (ö. 445/1054), Ebü't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh et-Taberî (ö. 450/1058), Ebû Tâlib Muhammed b. Ali el-Harbî (ö. 451/1059), Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Cevherî (ö. 454/1062), Ebû Ali Muhammed b. Vişâh ez-Zeynebî (ö. 463/1071), Ebü'l-Muzaffer Hennâd b. İbrahim en-Nesefî (ö. 465/1073), Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. İbrahim el-Bermekî (ö. 468/1076), Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 468/1076) , Abdülazîz b. Ali el-Enmâtî (ö. 471/1079) ve Ebû İshak İbrahim b. Saîd el-Habbâl (ö. 482/1089).

Kâdî'l-Mâristân'ın talebeleri arasında şunlar zikredilebilir:⁴⁵⁷

Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (562/1166), Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176), Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180), Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Enbârî (ö. 598/1202), Abdullâh b. Müslim b. Cüvâlik (ö. 600/1204), Ebû Ali Ziya b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 601/1205), Ebû Hafis Ömer b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 608/1212), Abdülaziz İbnü'l-Ahdar (ö. 611/1214) ve Ebü'l-Yümn Zeyd b. Hasen el-Kindî (ö. 613/1216).

Zehebî (ö. 748/1348) Kâdî'l-Mâristân için önder, âlim, birçok alanda derinlik sahibi, ferâiz ilminde uzman, âdil ve senedler sahibi gibi sıfatlar kullanmıştır.⁴⁵⁸ Ayrıyeten birçok hadis rivayet ettiğini, fazilet sahibi olduğunu ve âli isnadın kendisinde son bulunduğunu zikretmiştir.⁴⁵⁹ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176) de Hanbelî fıkhı, ferâiz, matematik ve geometri gibi alanlarda uzman olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁰ İbn Nâsır da (ö. 550/1155) birçok ilimde hüccet olduğunu ve ferâiz ilminde eşsiz olduğunu

⁴⁵³ İbn Nukta, *et-Takyîd*, 82.

⁴⁵⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Muhammed Berâkat vd., *Mir'âtü 'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, 20/330.

⁴⁵⁵ Bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*, 1/123-124.

⁴⁵⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/24-25.

⁴⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/25.

⁴⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/23.

⁴⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/25.

⁴⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 54/69.

söylemiştir.⁴⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî de (ö. 852/1449) meşhur, uzun ömürlü, âli isnad sahibi ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kendisi arasındaki altı sikanın sonuncusu olduğunu ve muttasıl senedle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştığını ifade etmiştir.⁴⁶² Döneminde yaşayanlar zühdü, doğruluğu, fazileti ve adaleti hususunda hemfikir olmuştur.⁴⁶³

Kâdî'l-Mâristân'ın eserleri arasında şu eserler zikredilebilir:

1. *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât (el-Meşyehatü'l-Kübrâ)*: Ayrıntılı anlatılacaktır.
2. *Avâlî Kâdî'l-Mâristân*: Ebû Sa'd es-Sem'ânî için yazdığı eserdir. *el-Meşyehatü's-suğra*'da denilmiştir.
3. *el-Ehâdîsü's-sihâh ve'l-hikâyâtü'l-milâh*: Ebû'l-Beka' Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî için yazdığı eserdir.
4. *Müşkilâtü'l-mesâil*: Ferâiz ilmine dair kaleme aldığı ve bu alandaki meseleleri ele aldığı bir eserdir.⁴⁶⁴

Kâdî'l-Mâristân, bu eserinde semâ ve arz yoluyla kendisinden rivayet aldığı 87 hocasına yer vermiştir. İcâzet yoluyla aldığı rivayetleri aktarmamıştır. Buna sebep olarak semâ ve arz yoluyla aldığı rivayetlerle, icâzet yoluyla aldığı rivayetlerden müstağni olduğunu göstermek istemesi ve semâ ve arzın icâzetten üstün olması zikredilebilir.⁴⁶⁵

Müellif bu eseri, mu'cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi alfabetik olarak tertip etmiştir. Belirli bir noktaya kadar tabaka ve âli isnadı tertipte gözetmiştir. Kendilerinden rivayette teferrüd ettiği hocalarını da zikretmiştir.⁴⁶⁶

Eser senedli rivayet içermektedir. Kâdî'l-Mâristân, her hocasından en fazla on beş kadar rivayet aktarmaktadır.⁴⁶⁷ Aktarılan rivayetlerin sayısı 736'dır. Hocaların isimlerini başka isimlerle karışmayacak şekilde tam ve açık bir şekilde zikretmektedir. İlk hadiste hocasının ismini tam zikrettikten sonra diğer hadislerde hocasının ismini kısaltmaktadır. Genellikle, her hocanın sonunda bir kıssa, faydalı bilgi veya şiir

⁴⁶¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Muhammed Berâkat vd., *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, 20/330.

⁴⁶² Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizan* (Beirut: Müessesetü'l-Â'lemî, 1971), 5/241.

⁴⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Muhammed Berâkat vd., *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, 20/330.

⁴⁶⁴ Eserler için bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/179-189.

⁴⁶⁵ Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/258 (neşredenin girişi).

⁴⁶⁶ Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/258 (neşredenin girişi).

⁴⁶⁷ On beş rivayet aktarılan örnek için bk. Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 2/377-412.

aktarmaktadır. Bir hocanın hadislerini aktardıktan sonra *أجر حديث* ifadesiyle aktardığı hadislerin tamamlandığını tekit etmektedir.⁴⁶⁸ Bir hocanın zikrini tamamlayıp yeni hocaya geçerken *أجر شيخ* ifadesini kullanmaktadır.⁴⁶⁹ Bazen hadislerin sahih olduğunu bildirmekte ve tahrîclerini yapmaktadır.⁴⁷⁰ Garib rivayetlere yer vermektedir.⁴⁷¹ Zaptları farklı olan isim, nisbet ve lakabları belirtmektedir.⁴⁷² Hadislerin senedleri hafızeden aktarmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kendisi arasında beş kişi olan muttasıl senedli rivayetler zikretmektedir.⁴⁷³ Bazı hataları bildirmiştir.⁴⁷⁴ Hadislerde geçen bazı garib kelimelerin şerhini yapmıştır.⁴⁷⁵

Eserin önemine dair başlıca noktalar şu şekilde ifade edilebilir; Kâdı'l-Mâristân'ın eseri, dönemin meşhur âlimlerinden ilim almış bir müellifin⁴⁷⁶ çalışmalarını yansıtmaktadır. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere, Kâdı'l-Mâristân yalnızca güvenilir (sika) hocalardan rivayetler aktarmış;⁴⁷⁷ aktardığı hadislerin hiçbirinin Kü-tüb-i Sitte'de yer almaması ve bazı rivayetlerin yalnızca bu eserde bulunması⁴⁷⁸ eserin özgünlüğünü göstermektedir. Ayrıca Âlî isnadlı ve garîb rivayetlere de yer verilmiştir.⁴⁷⁹

Eserdeki hadislerin büyük çoğunluğunun sahih olması⁴⁸⁰ ve yüzlerce rivayeti içermesi,⁴⁸¹ eseri temel hadis kaynakları arasında sayılmasını sağlamaktadır. Mütâbaât ve şevâhid hususunda da önemli bir kaynak teşkil eden eser, bazen hadislerin sıhhatini ve tahrîcini⁴⁸² belirtmekte; hadislerin senedlerini tam olarak zikrederek⁴⁸³ istifadeyi

⁴⁶⁸ Örnek için bk. Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 2/452, 543, 605.

⁴⁶⁹ Örnek için bk. Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 2/437, 519, 607.

⁴⁷⁰ Örnek için bk. (hadis no: 662) Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 3/1298.

⁴⁷¹ Örnek için bk. (hadis no: 29) Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 2/432.

⁴⁷² Örnek için bk. (hadis no: 250, 327, 344) Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 2/767, 885, 909.

⁴⁷³ Örnek için bk. (hadis no: 16, 17, 19) Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 2/412, 414, 416.

⁴⁷⁴ Örnek için bk. (hadis no: 253) Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 2/773.

⁴⁷⁵ Örnek için bk. (hadis no: 338) Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 2/899.

⁴⁷⁶ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/163 (neşredenin girişi).

⁴⁷⁷ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/259 (neşredenin girişi).

⁴⁷⁸ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/262 (neşredenin girişi).

⁴⁷⁹ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/263 (neşredenin girişi).

⁴⁸⁰ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/263 (neşredenin girişi).

⁴⁸¹ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/285 (neşredenin girişi).

⁴⁸² Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/292 (neşredenin girişi).

⁴⁸³ Kâdı'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/291 (neşredenin girişi).

artırmaktadır. Bunun yanında bazı hocaların nesebinin tashihine katkıda bulunması⁴⁸⁴ ve rivayet tarihlerine yer verilmesi,⁴⁸⁵ eserin ilmî değerini daha da yükseltmektedir.

Eserin günümüze birisi tam birisi eksik olmak üzere iki nüshası ulaşmıştır. Tam nüshası İstanbul'da Feyzullah Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (nr. 533, 123 varak) olarak kayıtlıdır.⁴⁸⁶

Büyük bir bölümü eksik olan nüsha ise Kâhire Teymûriyye Kütüphanesi'nde (nr. 226, 15 varak) olarak kayıtlıdır.⁴⁸⁷

Bu eserin iki baskısı vardır.

Hâtim b. 'Arif el-'Avnî eseri tahkik etmiş ve Mekke'de Dâru 'Âlemi'l-Fevâid tarafından 2001 yılında 3 cilt haline basılmıştır.

Diğeri ise Hâtim b. 'Arif el-'Avnî'nin tahkikinden bir kısaltma şeklinde Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından da Lübnan'da 2011 yılında yayımlanmıştır. Üzerinde muhakkik olarak Muhammed Osman'ın ismi yer almaktadır.

2.1.3. Kâdî İyâz'ın *el-Gunye'si*

Kadı İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî (ö. 544/1149), Endülüslü olup ailesi önce Fas'a, ardından Sebte'ye yerleşmiştir. H. 476 yılında doğan İyâz, gençlik döneminde ilk olarak muhaddis Ebû Ali el-Gassânî'den (ö. 498/1105) icâzet almış, daha sonra h. 500'lü yılların başlarında Endülüs'e seyahat ederek Kadı Ebû Ali b. Sukkara es-Sadefî (ö. 514/1120), Ebû Bahr b. el-Âs (ö. 520/1126), Muhammed b. Hamdîn (ö. 546/1151), Ebü'l-Hüseyn Serrâc es-Sağîr (ö. 508/1114) ve başkalarıyla hadis okumuş; fıkıh eğitimi ise Ebû Abdullah Muhammed b. İsâ et-Temîmî (ö. 505/1112) ve Kadı Muhammed b. Abdullah el-Mesîlî'den (ö. ?) almıştır. Çeşitli ilimlerde temayüz eden Kadı İyâz, geniş bir rivayet birikimi oluşturmuş, telif ettiği eserleriyle şöhreti Endülüs ve Mağrib'in ötesine taşmış, özellikle *eş-Şifâ* adlı eseri büyük yankı uyandırmıştır.

⁴⁸⁴ Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/289 (neşredenin girişi).

⁴⁸⁵ Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/294 (neşredenin girişi).

⁴⁸⁶ Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/297 (neşredenin girişi).

⁴⁸⁷ Kâdî'l-Mâristân, *Ehâdîsü şüyûhi's-sikât*, 1/331 (neşredenin girişi).

Sebte’de uzun süre kadılık yapan İyâz’ın yönetimi takdirle karşılanmış, ardından Gırnata kadılığına tayin edilmiş, bir süre sonra Kurtuba’ya giderek burada da ilim yaymaya devam etmiştir; çağdaşları onu ilimde derinleşmiş, zeki ve çok yönlü bir âlim olarak nitelemiştir.⁴⁸⁸

Kâdî İyâz’ın en önemli eserleri arasında *eş-Şifâ*, Hz. Peygamber’in haklarını ve üstün vasıflarını açıkladığı başlıca çalışmasıdır. *Tertîbü’l-medârik*, Mâlikî mezhebine mensup 1600 âlimin biyografilerini içerir. Hadis ilminde otoritesini gösteren *Meşâriku’l-envâr*, garîb kelimeleri ve problemleri ifadeleri açıklar. *İkmâlü’l-Mu’lim*, Müslim’in *Sahîh*’ine yazdığı şerhlerle önemli bir kaynak oluşturur. Ayrıntılı anlatacağımız *el-Gunye* eserinde ise hocalarını tanıtır. *el-Ecvibe* kadılıkta verdiği fetvaları, *el-İ’lâm İslâm*’ın esaslarını, *el-Kaşîdetü’l-müştemile* ise Kur’an sûrelerini manzum şekilde sunar.⁴⁸⁹

Kâdî İyâz, hacim bakımından küçük fakat muhteva açısından son derece kıymetli olan bu eserini, rivayetlerini ve icâzetlerini kayıt altına almak amacıyla telif etmiştir. Müellif, eserinde kıraat, semâ, münâvele ve icâzet gibi tahammül yollarıyla ilim aldığı hocalarını zikretmekte; ayrıca karşılaşmadığı hâlde mektuplaşarak ilmî istifadesini sürdürdüğü âlimleri de kısaca tanıtmaktadır. Bununla birlikte, kendileriyle yüz yüze görüşüp ilmî müzakerelerde bulunduğu, fakat kendilerinden rivayette bulunmadığı yahut çeşitli sebeplerden dolayı sınırlı ölçüde istifade ettiği hocalara da yer vermektedir. Yine rivayet halkasına dâhil olmayan, ancak ilmî çevrede bulunmuş veya farklı yönleriyle tanıdığı kimseler hakkında da bilgi aktarmaktadır.⁴⁹⁰ Bu durum, eserin yalnızca rivayet zincirlerini aktaran dar kapsamlı bir eser değil, aynı zamanda dönemin ilmî çevresini yansıtan biyografik bir kaynak niteliği taşıdığını göstermektedir.

Müellif, 98 hocasının biyografisine alfabetik bir tertiple yer vermekle birlikte, teberrüken Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ismi olan “Muhammed” ile başlamıştır. Hocaların bilinen isimlerini de zikretmektedir.⁴⁹¹ Biyografilerde genellikle hocalarına

⁴⁸⁸ Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1985, 20/212-214.

⁴⁸⁹ Eserleri için bk. M. Yaşar Kandemir, “Kâdî İyâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/116-118.

⁴⁹⁰ Bk. Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-Gunye fihrist şüyûhi’l-Kâdî İyâz*, thk. Mâhir Zühayr Cerrâr (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1982), 25-26.

⁴⁹¹ Örnek için bk. Kâdî İyâz, *el-Gunye*, 177, 210, 224.

okuduğu kitap ve cüzleri zikretmekte, onlardan aldığı icâzetleri kaydetmekte ve bu icâzetlere dair kısa bilgiler sunmaktadır. Ayrıca eserinde bazı şiirlere⁴⁹² ve hadis rivayetlerine⁴⁹³ de yer vermiştir. Az da olsa eserde yer alan şiirler ve hadis rivayetleri, biyografik anlatımı zenginleştirerek esere hem edebî hem de ilmî bir boyut kazandırmaktadır.

Müellif, hocalarının tamamını zikrettikten sonra eserinde hocalarından yalnızca yaklaşık yüz kadarına yer verdiğini belirtmektedir. Karşılaştığı, birlikte müzakere ettiği veya meclislerinde hazır bulunduğu fakihlerle; kendilerinden kitap okumadığı ya da hadis rivayet etmediği muhaddisleri ise esere dâhil etmediğini ifade etmektedir. Bunu da yalnızca aktardığı hocalarla yetinerek eseri ihtisar etmek amacıyla yapmıştır.⁴⁹⁴

Müellif, biyografileri kısa ve öz bir biçimde aktarmaya özen göstermektedir. Biyografilerin uzunluk farklılıkları ise hocaların ilmî konularına ve müellifin onlardan ne ölçüde istifade ettiğine bağlı olarak değişiklik göstermektedir.⁴⁹⁵

el-Gunye'de yaklaşık 220 kadar kitap ismine yer verilmiştir. Bu eserler arasında tür yoğunluğu bakımından hadis ve biyografî literatürü ön plana çıkmakla birlikte, fıkıh ve dil alanına dair çalışmaların sayısının da dikkate değer bir seviyede olduğu görülmektedir.⁴⁹⁶

Kâdî İyâz, mu'cem türü eserler içerisinde fehreselere ayrı bir bölüm tahsis eden ilk müelliftir.⁴⁹⁷ Kâdî İyâz, hocalarını zikrettikten sonra eserin sonunda onlardan rivayet ettiği otuz üç adet fihristi kaydetmiştir. Ayrıca, eserin sonunda farklı konulara dair hazırlanmış kapsamlı bir genel fihriste de yer verilmiştir.

⁴⁹² Örnek için bk. Kâdî İyâz, *el-Gunye*, 165, 191, 210, 224.

⁴⁹³ Örnek için bk. Kâdî İyâz, *el-Gunye*, 180, 186, 219.

⁴⁹⁴ Bk. Kâdî İyâz, *el-Gunye*, 227.

⁴⁹⁵ Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 101.

⁴⁹⁶ Bk. Ahmet Eşer, *Hadis İlmîne Fehrese Literatürü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2021), 121.

⁴⁹⁷ Bk. Eşer, *Fehrese Literatürü*, 121.

Eser Mâhir Züheyr Cerrâr tarafından tahkik edilmiştir. 1982 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından tek cild halinde *el-Gunye fihrist şüyûhi'l-Kâdî İyâz* adıyla basılmıştır.

2.1.4. Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî ve *Mucemleri*

İsmi Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî'dir (ö. 562/1166). 21 Şâban 506 (10 Şubat 1113) tarihinde Merv'de doğmuştur.⁴⁹⁸ Benî Temîm kabilesinin Sem'ân koluna nisbetle Sem'ânî denilmiştir.⁴⁹⁹ Dünyaya gözlerini içerisinde âlimlerin bulunduğu bir ailede açmıştır.⁵⁰⁰ Babası kendisini dört yaşındayken ilim meclislerine götürmüş ve bu meclislerde âlimlerden istifade etmiştir. Kendisi küçük yaşlardayken babası vefat etmiştir. Babası vefat ettikten sonra kendisiyle amcası ve ailesi ilgilenmiştir.⁵⁰¹ Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve fıkıh okumuştur.⁵⁰² Yirmi üç yaşından itibaren de âlimlerden hadis dinlemek için yolculuklara çıkmıştır. Birçok bölgeye gitmiş ve oralardaki âlimlerden hadis almıştır.⁵⁰³ Hadis dinlemek için gittiği yerler arasında İran, Irak, Suriye, Özbekistan ve Afganistan yer almaktadır.⁵⁰⁴ Beytü'l-makdis'i Hristiyanların elindeyken ziyaret etmiş ve iki defa hacca gitmiştir.⁵⁰⁵ İlim almak için çıktığı seyahatlerini tamamladıktan sonra Merv'e geri dönmüş ve son yıllarını ders vererek, eser telif ederek ve hadis rivayetiyle geçirmiştir.⁵⁰⁶ 1 Rebûlevvel 562 (26 Aralık 1166) tarihinde Merv'de vefat etmiş ve Şencezân Kabristanı'na defnedilmiştir.⁵⁰⁷

⁴⁹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 36/447.

⁴⁹⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/55.

⁵⁰⁰ Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr* (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1975), 1/19.

⁵⁰¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/456-457.

⁵⁰² Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/75.

⁵⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/457.

⁵⁰⁴ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/75.

⁵⁰⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'îyyeti'l-kübrâ*, 7/181.

⁵⁰⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'îyyeti'l-kübrâ*, 7/182.

⁵⁰⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'îyyeti'l-kübrâ*, 7/185.

Sem'ânî birçok beldeyi dolaşmış ve çok sayıda hocayla görüşmüştür.⁵⁰⁸ Bazı kaynaklarda kendisinden istifade ettiği hocaların sayısının 7000 olduğu geçmektedir. Bu hoca sayısına Sem'ânî dışında kimsenin ulaşamadığı söylenmektedir.⁵⁰⁹

Sem'ânî'nin hocaları arasında şunlar zikredilebilir:⁵¹⁰

Ebû Bekr Abdülgaffâr b. Muhammed eş-Şîravî (ö. 510/1117), Ebü'l-Alâ' Ubeyd b. Muhammed el-Kuşeyrî (ö. 512/1119), Ebû Abdullah Muhammed b. Fadl el-Furâvî (ö. 530/1136), Ebü'l-Muzaffer Abdülmün'im el-Kuşeyrî (ö. 532/1138), Ebû Abdillâh Hüseyin b. Abdilmelik el-Hallâl (ö. 532/1138), Ebû Muhammed Hibetullah es-Seyyidî (ö. 533/1139), Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir en-Nîsâbü'rî (ö. 533/1139), Ebû Bekr el-Ensârî (Kâdî'l-Mâristân) (ö. 535/1141), Ebü'l-Kâsım İsmail b. Ahmed es-Semerkandî (ö. 536/1142) ve Ebü'l-Berekât Abdülvehhâb el-Enmâtî (ö. 538/1144).

Sem'ânî'nin talebeleri arasında şunlar zikredilebilir:⁵¹¹

Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176), Abdülvehhâb İbnü's-Sekîne (ö. 607/1211), Abdülaziz b. Menînâ el-Bağdâdî (ö. 612/1215), Abdülmüttalib b. Fadl el-Halebî (ö. 616/1219), Ebu'r-Ravh Abdülmuiz b. Muhammed el-Herevî (ö. 618/1221) ve Abdürrahîm b. Abdülkerîm İbnü's-Sem'ânî (ö. 618/1221).

Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176), Sem'ânî için fakih, hadis hâfızı, vâiz ve hatîp ifadelerini kullanmış ve faziletli, güzel ahlaklı olduğunu söylemiştir.⁵¹² Zehebî (ö. 748/1348) de kendisi için imam, büyük hafız, sika, çok eser sahibi ve Horasan'ın muhaddisi demiştir.⁵¹³ Ayrıyeten anlayış sahibi, zeki, hüccet, âdil, hoşsohbet, mütehasıs, allâme ve Tacü'l-İslam gibi övgü ifadeleri kullanmıştır.⁵¹⁴ Ziriklî (ö. 1976) de tarihçi ve hadis hafızı olduğunu ve ilim için çok yolculuk yaptığını ifade etmiştir.⁵¹⁵

Sem'ânî'nin eserleri arasında şu eserler zikredilebilir:⁵¹⁶

1. *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*: Ayrıntılı anlatılacaktır.
2. *Mu'cemü's-şüyûh (el-Mu'cemü'l-kebîr)*: Ayrıntılı anlatılacaktır.

⁵⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/457.

⁵⁰⁹ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/75.

⁵¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/456-457.

⁵¹¹ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/75.

⁵¹² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 36/447.

⁵¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/456.

⁵¹⁴ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/75.

⁵¹⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/55.

⁵¹⁶ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/30.

3. *el-Ensâb*: Sem‘ânî’nin en meşhur eseridir. Eserde kabile, şehir, mezhep, meslek ve ülke nisbelerini alfabetik biçimde ele almıştır. 5348 nisbe içerir. İslâm tarihinin en geniş nesep ansiklopedilerinden biridir.
4. *Edebü’l-ımlâ ve’l-istımlâ*: Hadis meclislerinde hocadan yazma (ımlâ) ve öğrencinin yazdırma (istımlâ) usulünü anlatır. Eğitim tarihi açısından değerli bir eserdir. İlmi aktarımın adabı, öğretim metotları ve talebe-hoca ilişkileri üzerine gözlemler içerir.
5. *Edebü’l-kâdî*: Kadılık ve yargı adabına dair bir eser olup, kadınların ahlâkı, görev anlayışı ve ilmî yeterliliği hakkında bilgi verir.⁵¹⁷

2.1.4.1. *et-Tahbîr fi’l-Mu‘cemi’l-Kebîr*

Sem‘ânî’nin hocalarını tanıtmak için kaleme aldığı bu eserin başındaki tüm Ahmed ve bazı İbrahim isimli hocaları içeren bölümün bir kısmı kaybolmuştur. Geriye kalan kısımda 1123 erkek hocanın biyografisi bulunmaktadır. Aynı şekilde sonunda kadın hocaların bulunduğu kısımda Kerîme isminden sonraki isimlerle ilgili bilgiler kaybolmuştur. Geriye kalan kısımda 70 kadın hocanın biyografisi bulunmaktadır. Nüshada böylece toplam 1193 hocanın biyografisi yer almaktadır. Eserin muhakkikinin yaptığı araştırmaya göre baştan 111 civarında erkek hoca, sondan da 11 kadın hoca düşmüştür.⁵¹⁸

Bu eserde ve diğer eserlerde yer alan kadın hocalardan bahsedilmesi, o dönemde kadınların eğitim-öğretimde aktif olduklarını ve ilme ne kadar emek verdiklerini göstermektedir.

Sem‘ânî eserini alfabetik tertiple kaleme almıştır. Her harf için bab açmıştır. Alfabetik tertibi esas almakla beraber bazı yerlerde isimlerin kullanımlarının azlığı ve çokluğu veya zaman farklarına göre takdim ve tehir yaptığı görülmektedir.⁵¹⁹ Müellif, önce erkek hocaları sonra da kadın hocaları alfabetik olarak zikretmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁷ Eserleri için bk. Mehmet Efendioğlu, “Sem‘ânî, Abdülkerîm b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/461-462.

⁵¹⁸ Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/37-38 (neşredenin girişi).

⁵¹⁹ Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/47 (neşredenin girişi).

⁵²⁰ Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/48 (neşredenin girişi).

Sem'ânî, bu eserinde genellikle hocalarının biyografilerine yer vermektedir. Hocaların ismini başta zikretmektedir. Kullanılan farklı isimlendirmeleri de belirtmektedir.⁵²¹ Hocaların doğduğu, yetiştiği, göç ettiği ve bir müddet kaldığı yerleri de zikretmektedir.⁵²² Hocaların güzel ahlakını ve dindarlığını belirtmektedir. Nadiren hocalar hakkında olumsuz ifadeler kullandığı olmuştur.⁵²³ Hocaların yazılarının güzelliğine de bazen işaret etmiştir.⁵²⁴ Eğer hoca kıraat ilimlerini biliyorsa bunu da bildirmektedir.⁵²⁵ Genellikle hocaların öğrenim hayatlarından, ilim için yaptıkları yolculuklardan ve ilmî konularından bahsetmeye özen göstermektedir. Bazen hocalarının istifade ettiği hocalardan, okudukları veya dinledikleri kitap ve kitap bölümlerinden ve aldıkları rivayetlerden bahsetmektedir.⁵²⁶ Semâda veya rivayet ve icâzette tek kalanları bildirmektedir.⁵²⁷ Âlî isnad sahibi⁵²⁸ ve senedi âli olmayan hocalardan⁵²⁹ bahsetmektedir. Çok hadis rivayet eden ve rivayetleri yaygınlık kazanan hocaları belirtmektedir.⁵³⁰ Hocasından rivayetleri semâ yoluyla aldığını özellikle bildirmekte ve kitap isimlerine de değinmektedir.⁵³¹ Hocaların hangi medreselerde görev yaptığını⁵³² ve hangi resmî görevleri üstlendiklerini zikretmektedir.⁵³³ Semâ, kıraat ve kitâbette bir teferrüd hali varsa bunu bildirmiştir.⁵³⁴ Her ne kadar hocalarına okuduğu hadis kaynakları ve cüzlerden söz etse de, eserinde bu hocalardan aldığı hadis rivayetlerine oldukça nadir şekilde yer vermiştir.⁵³⁵ Birçok yerde hocaların doğum ve vefat tarihlerini defin yeriyle beraber zikretmektedir.⁵³⁶ Hocaları Moğol istilasını gibi belli bir olayda vefat ettiyse bunu belirtmektedir.⁵³⁷

⁵²¹ Örnek için bk. (Biyografi no: 192, 305) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/271, 359.

⁵²² Örnek için bk. (Biyografi no: 517) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/530.

⁵²³ Örnek için bk. (Biyografi no: 125) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/219-220.

⁵²⁴ Örnek için bk. (Biyografi no: 46, 126, 233) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/121, 220, 300.

⁵²⁵ Örnek için bk. (Biyografi no: 546, 551) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/563, 566.

⁵²⁶ Örnek için bk. (Biyografi no: 97, 297) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/179, 351.

⁵²⁷ Örnek için bk. (Biyografi no: 254, 593) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/315, 604.

⁵²⁸ Örnek için bk. (Biyografi no: 434) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/468.

⁵²⁹ Örnek için bk. (Biyografi no: 514) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/528.

⁵³⁰ Örnek için bk. (Biyografi no: 97, 434) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/177, 464-465.

⁵³¹ Örnek için bk. (Biyografi no: 18, 32, 487) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/91, 110, 507.

⁵³² Örnek için bk. (Biyografi no: 19, 581) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/92, 593.

⁵³³ Örnek için bk. (Biyografi no: 405, 588) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/442, 599.

⁵³⁴ Örnek için bk. (Biyografi no: 120, 335) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/213, 382.

⁵³⁵ Örnek için bk. (Biyografi no: 295, 310) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/349, 363.

⁵³⁶ Örnek için bk. (Biyografi no: 311, 353) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/364, 400.

⁵³⁷ Örnek için bk. (Biyografi no: 107, 534) Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/202, 547.

Eserin önemine dair başlıca noktalar şu şekilde ifade edilebilir; Sem‘ânî, eserinde hocalarının hayatlarına dair ayrıntılı bilgilere yer vermiş,⁵³⁸ özellikle önemli gördüğü hocalarını geniş biçimde ele almıştır.⁵³⁹ Onların vefat yerleri, tarihleri⁵⁴⁰ ve eserlerini⁵⁴¹ zikretmiş, bazı hocalardan uzun nakiller yapmıştır.⁵⁴² Bir rivayeti sadece kendisinin aldığı durumlarda bunu belirtmiş,⁵⁴³ kadın hocalara da yer vererek⁵⁴⁴ dönemin ilmî çeşitliliğini yansıtmıştır.

Eser, tabakât ve ricâl kitapları için önemli bir kaynak niteliğindedir.⁵⁴⁵ Sem‘ânî, zaman zaman tarihî ve siyasî bilgilere, hatta başka kaynaklarda bulunmayan ayrıntılara yer vermiş; Moğol istilasını gibi olayları detaylı biçimde aktarmıştır.⁵⁴⁶ Ayrıca birçok coğrafi bilgi,⁵⁴⁷ ilim meclisleri⁵⁴⁸ ve farklı meslek gruplarına dair kayıtlar⁵⁴⁹ da eserde bulunmaktadır.

Müellif, rivayetlerin yer ve tarihini,⁵⁵⁰ tahammül ve edâ yollarını, âlî isnad ve teferrüd durumlarını⁵⁵¹ titizlikle belirtmiştir. Bu özellikleriyle eser hem hadis hem de biyografi literatürü açısından özgün bir kaynak hüviyeti taşımaktadır.

Bu eserin tek ve eksik olan asıl nüshası ve ondan kopyalanmış nüshaları mevcuttur. Asıl nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi’nde ve (hadis, nr. 529, 148 varak) olarak kayıtlıdır.⁵⁵²

Eseri Münîre Nâci Sâlim yüksek lisans tezi olarak tahkik etmiş ve eser Bağdat’ta Bağdat Üniversitesi tarafından 1975 yılında iki cilt olarak basılmıştır.

⁵³⁸ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/66 (neşredenin girişi).

⁵³⁹ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/48 (neşredenin girişi).

⁵⁴⁰ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/56 (neşredenin girişi).

⁵⁴¹ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/53 (neşredenin girişi).

⁵⁴² Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/52 (neşredenin girişi).

⁵⁴³ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/55 (neşredenin girişi).

⁵⁴⁴ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/48 (neşredenin girişi).

⁵⁴⁵ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/63 (neşredenin girişi).

⁵⁴⁶ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/61 (neşredenin girişi).

⁵⁴⁷ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/63 (neşredenin girişi).

⁵⁴⁸ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/60 (neşredenin girişi).

⁵⁴⁹ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/58 (neşredenin girişi).

⁵⁵⁰ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/62 (neşredenin girişi).

⁵⁵¹ Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/52 (neşredenin girişi).

⁵⁵² Bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/37 (neşredenin girişi).

2.1.4.2. *Mu‘cemü’ş-şüyûh*

Sem‘ânî’nin *Mu‘cemü’ş-şüyûh* adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Ancak bu mu‘cemden intihâb ettiği (seçtiği) *Müntehab* isimli çalışması günümüze ulaşmış ve neşredilmiştir.⁵⁵³ Sem‘ânî, söz konusu eserinde yalnızca 1445 hocasını zikretmektedir. *Müntehab*’a dayanarak, asıl mu‘ceminde hocaların biyografilerinin, rivayetlerin ve kitap kayıtlarının yer aldığı; ayrıca eserin alfabetik bir tertiple düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Sem‘ânî’nin eserinin hem ilmî biyografi hem de rivayet malzemesini bir arada sunan kapsamlı bir kaynak niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Müellif, eserinde hocalarından aldığı kitapları, müelliflerine kadar uzanan muttasıl senedlerle kaydetmekte; böylece rivayet zincirinin ilmî güvenilirliğini ve sürekliliğini vurgulamaktadır. Bu eserlerden rivayet ederken veya iktibaslarda bulunurken senedlerin muttasıl olmasına özellikle özen göstermesi, onun hadis ilmindeki metodolojik titizliğini ve rivayetlerin sahliliğine verdiği önemi göstermektedir.⁵⁵⁴

Bu eser, muhaddislerin yazılı metinleri kesintisiz isnadlarla rivayet etme yöntemleri, bu metinleri aktarma şekilleri, söz konusu metinlerin harfi harfine tam bir titizlikle nakledilmesi ve onların bütünlüğünü korumada gösterilen tam bir güvenilirlik hakkında bize açık bir fikir vermektedir.⁵⁵⁵

Sem‘ânî’nin ricâl ve ensâb konusundaki derin vukûfiyeti, onu yalnızca hadis rivayetinde değil, aynı zamanda tarih ve biyografi sahasında da öne çıkan bir âlim hâline getirmiştir. Müellifin bu alanlardaki bilgileri bizzat hocalarından tahkik ederek elde etmesi, rivayet zincirindeki güvenilirliği güçlendirmiş ve eserlerinin ilmî itibarını artırmıştır.⁵⁵⁶

Eser Muvaffak b. Abdullâh tarafından tahkik edilmiştir. 1996 yılında Riyad’da Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb tarafından dört cild halinde *el-Müntehab min mu‘cemi şüyûhi’s-Sem‘ânî* adıyla basılmıştır.

⁵⁵³ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *‘İlmü’l-esbât*, 57.

⁵⁵⁴ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *‘İlmü’l-esbât*, 58.

⁵⁵⁵ Muvaffak b. Abdullâh, *‘İlmü’l-esbât*, 48-49.

⁵⁵⁶ Bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 641.

2.1.5. Ebü'l-Kâsım b. Asâkir'in Mucemleri

İmam, allâme, büyük hâfız ve Şam muhaddisi gibi lakaplarla anılan sika ve münekkid bir âlim olan Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdullah b. el-Hüseyn İbn Asâkir (ö. 571/1176), “*Târîhu Dimaşk*” adlı eserin müellifidir. Oğlu Ebû Muhammed el-Kâsım'ın kaydettiğine göre, h. 499 yılının Muharrem ayının başında doğmuş, ilk olarak kardeşi Sâinüddîn Hibetullâh'dan (ö. 563/1168) hadis dinlemiştir. H. 520'li yıllardan itibaren Irak'a yolculuk etmiş, 521'de hacca gitmiş, ardından 529'da Horasan'a, Azerbaycan üzerinden seyahat etmiştir. Şerif Ebü'l-Kâsım en-Nesîb (ö. 508/1115), Ebû Tahir el-Hinnâî (ö. 510/1117), Ebû Muhammed Hibetullah İbnü'l-Ekfânî (ö. 524/1130), Abdülkerîm b. Hamza (ö. 526/1132) ve İsmail b. Muhammed el-Hâfız (ö. 535/1141) gibi birçok muhaddisten; ayrıca Bağdat, Mekke, Medine, İsfahan, Nîşâbur, Merv, Herat, Kûfe, Hemedan, Tebriz ve Musul'da dönemin önde gelen şeyhlerinden rivayet almıştır. Bağdat'ta beş yıl kalarak ilmî birikimini geliştirmiştir. Bağdat, Hicaz, İsfahan ve Nîşâbur'da hadis rivayet etmiş, kırk beldeye dair “*Erba'in*” derlemesi hazırlamıştır. Çok sayıda eser kaleme alan İbn Asâkir, güçlü hafızası, derin hadis bilgisi, sağlam cerh-ta'dîl yeteneği ve benzersiz araştırmacılığı ile kendi döneminin rakipsiz muhaddisi kabul edilmiştir. Ondan Ma'mer b. el-Fâhir (ö. 564/1169), Ebü'l-Alâ el-Attâr (ö. 569/1173), Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1166), Kadı Ebü'l-Kâsım el-Harastânî (ö. 614/1217) ve daha birçok muhaddis rivayette bulunmuştur. H. 571 yılında vefat etmiştir.⁵⁵⁷

İbn Asâkir'in eserleri, özellikle hadis, tarih ve İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarında yoğunlaşmıştır. En hacimli ve ünlü eseri *Târîhu medîneti Dimaşk* olup, Dimaşk ve çevresinin tarihî, coğrafi ve biyografik bilgilerini içerir; son cildi kadın muhaddis ve şairlere ayrılmıştır. *Kitâbü'l-Erba'ine'l-büldâniyye*, farklı şehirlerden ve hocalardan alınan kırk hadisi bir araya getirir. *el-Erba'un fi'l-hassi'ale'l-cihâd* cihadın faziletini anlatırken, *Tebyînü kezibi'l-müfterî fimâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* Eş'arî'nin savunusuna odaklanır. *Keşfü'l-muğattâ fi fazli'l-Muvatta'*, Mâlikîlerin *el-Muvaţta'* eserinin önemini vurgular; *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nübel* ise hadis aldığı hocaları toplar. *Tertîbü esmâ'i's-sahâbe*

⁵⁵⁷ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 20/554-557.

ellezîne ahrece hadîşehüm Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned, sahâbî râvilerin el-Müsned'deki yerlerini gösterir; *el-İşrâf 'alâ ma 'rifeti'l-etrâf* sünenler ve râviler üzerine alfabetik bir derlemedir. Ayrıca, *Emâlî* ve diğer derlemeler, İbn Asâkir'in meclislerinde okuttuğu hadis ve dini bilgileri içerir.⁵⁵⁸

2.1.5.1. *Mu 'cemü'ş-şüyûh*

İbn Asâkir, büyük hacimli eserini kendi ifadesine göre hadis aldığı ve icâzet temin ettiği hocalarını zikretmek amacıyla kaleme almıştır. Müellif, hocalarından hadis, hikâye veya şiir nakletmektedir. Hocalarını alfabetik bir düzen içinde sıralamış, ancak elif harfine teberrüken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Ahmed" ismiyle başlamıştır. Eserde hocaların ayrıntılı biyografilerine yer vermemekle birlikte, bazı kısımlarda onların belirgin özelliklerinden kısaca bahsetmiş ve vefat tarihlerine değinmiştir. İbn Asâkir bu eserde toplam 1621 hocasına yer vermiştir. Rivayetleri aktarırken özellikle rivayetin kaynağını, tahammül ve edâ yolunu, sıhhat durumunu ve türünü bildirmeye özen göstermiştir.⁵⁵⁹ Müellif, eserinde zikrettiği yaklaşık bin üç yüz hocadan semâ yoluyla hadis almış, üç yüz civarındaki hocadan ise icâzet almıştır. Kadın hocalardan aldığı rivayetleri zikretmek üzere müstakil bir eser kaleme almış olması sebebiyle, bu eserde kadın hocalara yer vermemiştir. Nitekim kadın hocalar için telif ettiği *Mu 'cemü'n-nisvân* adlı eserinde seksenin üzerinde hocayı zikretmiştir.⁵⁶⁰ Kadın hocalara ilişkin olarak ayrı bir eser kaleme almış olması, müellifin cinsiyet açısından bilgi sınıflandırmasında sistematik bir yaklaşım benimsediğini gösterir. *Mu 'cemü'n-nisvân* adlı eserde seksenin üzerinde kadın hocanın zikredilmesi, kadınların ilmî katkılarının da kayda değer ve ciddi şekilde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, eserlerin sadece erkek hocalarla sınırlı kalmayıp, dönemin ilmî hayatındaki kadınların katkılarının da bu şekilde belgelendiğini göstermektedir.

İbn 'Asâkir'in hadis rivayeti almak amacıyla girdiği şehirler, kasabalar, köyler, mahalleler, sokaklar, yollar ve kapıların çokluğu karşısında insan hayret ve hayranlık

⁵⁵⁸ Eserleri için bk. Mustafa Sabri Küçükaşcı - Cengiz Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/323-324.

⁵⁵⁹ Bk. Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen ed-Dımaşkî İbn Asâkir, *Mu 'cemü'ş-şüyûh*, thk. Vefâ Takiyüddîn (Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 2000), 1/7-8.

⁵⁶⁰Bk. Mar'aşlî, *Mu 'cemü'l-me'âcim*, 1/281-282.

duymaktadır.⁵⁶¹ Onun ilim yolculuğu sırasında uğradığı bu kadar çok yerleşim birimini kaydetmesi, yalnızca rivayet ettiği hocaların çeşitliliğini değil, aynı zamanda dönemin ilmî dolaşımının ve hadis talebesinin gösterdiği gayretin boyutlarını da gözler önüne sermektedir.

Müellif, eserinde bazen hocaların bilinen isimlerini de zikretmekte⁵⁶² ve onlardan birer hadis, hikâye veya kimi zaman şiir⁵⁶³ naklettiği görülmektedir. Ayrıca, rivayetlerin farklı tariklerine yer verdiği de dikkati çekmektedir.⁵⁶⁴ Çoğunlukla rivayetlerin yerini belirtmekte, tahrîcini yapmakta ve rivayetlerin sıhhat durumuna ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Böylece eser, hem rivayet ağı ve isnad sistemini ortaya koymakta hem de hocaların ilmî katkılarını ve rivayetlerin güvenilirliğini anlaşılır hâle getirmektedir.

Eser Vefâ Takiyüddîn tarafından tahkik edilmiştir. 2000 yılında Dımaşk'ta Dâru'l-Beşâir tarafından üç cild halinde *Mu'cemü's-şüüh* adıyla basılmıştır.

2.1.5.2. *el-Mu'cemü'l-müştemil*

İbn Asâkir, bu eserinde, kendisinden hadis aldığı hocalarını toplamış ve bunlara Buhari ve Müslim'in hocalarını da eklemiştir. Rivayet aldığı hocalardan, Kütüb'ü sitte müelliflerinden kimlerin rivayette bulunduğunu da rumuzlarla bildirmektedir. Eserde, yalnızca kendi doğrudan hadis aldığı hocalar değil, aynı zamanda Buhari ve Müslim'in hocaları gibi daha önceki nesillerin kaynaklarına da referans verilmektedir. Bu durum, eserin rivayet zincirlerini bütüncül bir perspektifle ele aldığını göstermektedir. Hocaların biyografileri hakkında fazla ayrıntıya girmemekle birlikte bazen hocaların bilinen isimlerini,⁵⁶⁵ ikamet ettikleri yerleri,⁵⁶⁶ üstlendikleri görevleri⁵⁶⁷ ve cerh ve ta'dil durumlarını⁵⁶⁸ bildirmektedir. Bu yaklaşım, eserin temel amacının biyografi sunmak

⁵⁶¹ Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 160.

⁵⁶² Örnek için bk. İbn Asâkir, *Mu'cemü's-şüüh*, 1/70, 241, 319.

⁵⁶³ Örnek için bk. İbn Asâkir, *Mu'cemü's-şüüh*, 1/263, 293, 364.

⁵⁶⁴ Örnek için bk. İbn Asâkir, *Mu'cemü's-şüüh*, 1/113, 255, 297.

⁵⁶⁵ Örnek için bk. Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüühî'l-e'immeti'n-nebel*, thk. Sekîne eş-Şihâbî (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1981), 106, 261, 296, 321.

⁵⁶⁶ Örnek için bk. İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, 92, 95, 225, 302.

⁵⁶⁷ Örnek için bk. İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, 93, 105, 220.

⁵⁶⁸ Örnek için bk. İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, 89, 120, 211, 261, 308.

değil, rivayetlerin doğruluğu ve güvenilirliği üzerine odaklandığını göstermektedir. Genellikle hocaların vefat tarihlerine yer vermekte ve onlardan kendisine ulaşan rivayet varsa bunu bildirmekte ve rivayetlerin âlî olup olmamasını ve muvâfakatın bulunup bulunmamasını zikretmektedir.⁵⁶⁹ Rivayetlerin de illetli olanlarıyla illetli olmayanlarının arasını ayırmaktadır.⁵⁷⁰ Rivayetlerin âlî olup olmaması, muvâfakatın varlığı ve illetli-illetli ayrımı gibi detaylar, İbn Asâkir'in ilmî titizliğini ve hadis metodolojisine verdiği önemi yansıtmaktadır. Müellif, ismi Ahmed olanlardan başlayarak hocalarını, alfabetik bir şekilde düzenlemiştir.⁵⁷¹

Müellif, eserinde 1199 hocayı isim, nisbe, künye ve bağlı buldukları belde bilgileriyle birlikte zikretmektedir. Eserin sonunda ise, özellikle künyeleriyle tanınan bazı hocaları diğerlerinden ayırarak müstakil bir başlık altında kaydetmiştir. Bu tertip tarzı, müellifin hocalarını yalnızca bir biyografi listesi olarak sunmakla yetinmeyip, onların ilim çevrelerinde tanınma biçimlerini de dikkate aldığını göstermektedir.

Eser Sekîne eş-Şihâbî tarafından tahkik edilmiştir. 1981 yılında Dimaşk'ta Dâru'l-Fikr tarafından tek cild halinde *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyühi'l-e'immeti'n-nebel* adıyla basılmıştır.

2.1.6. Ebû Tâhir es-Silefi'nin *Mu'cemü's-sefer'i*

İsmi Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Silefi'dir⁵⁷² (ö. 576/1180). Silefe büyük dedesinin lakabıdır. Bu lakap üç dudaklı manasına gelen Farsça silebe terkiibinden gelmektedir. Bir dudağının yarık olmasından dolayı bu lakabı almıştır.⁵⁷³ Doğum tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. Hicrî 470 (1078),⁵⁷⁴ 472 (1080),⁵⁷⁵ 474 (1082), 475 (1083)⁵⁷⁶ veya 478 (1086) yılında İsbihan'da doğmuştur. İbn Hallikân (ö.

⁵⁶⁹ Âlî isnadlı ama muvâfakatın bulunmadığı, hem âlî isnadlı hem de muvâfakatın bulunduğu, âlî isnadlı olmayıp muvâfakatın bulunduğu örnekler için bk. İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, 55, 94, 232.

⁵⁷⁰ Örneğin rivayetin muallak olduğunu bildirmektedir. Bk. İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, 88.

⁵⁷¹ Bk. İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, 35-36.

⁵⁷² Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/7.

⁵⁷³ Bk. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/229.

⁵⁷⁴ Bk. Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Bağdâdî Sıbt İbnü'l-Cevzî, Muhammed Berâkat vd., *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân* (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemyye, 2013), 21/271.

⁵⁷⁵ Bk. İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü 'ulemâi'l-hadîs*, 4/72.

⁵⁷⁶ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/7.

681/1282) son görüşün en doğru görüş olduğunu bildirmekte⁵⁷⁷ ve Ahmed b. Muhammed el-Makkarî⁵⁷⁸ (ö. 1041/1632) ve Ziriklî⁵⁷⁹ (ö. 1976) de bu görüşe katılmaktadır. 488 (1095) yılında hadis dinlemeye başlamış ve ilk rihlesini 493 (1100) yılında Bağdat'a yapmıştır.⁵⁸⁰ İlim almak için Azerbeycan, Bağdat, Cezire, Hicaz, İran, Irak, Mısır ve Suriye bölgelerini dolaşmıştır.⁵⁸¹ İskenderiyye'de zengin bir hanımla evlenmiş ve hanımının kendisine malını teslim etmesiyle fakirlikten sonra zenginliğe kavuşmuştur. Kendisi için İskenderiyye'de bir medrese inşa edilmiştir.⁵⁸² Ayrıca birçok kitap toplayıp kendine bir kütüphane kurmuştur.⁵⁸³ Çok eser kaleme alması ve güzel şiir yazmasıyla da bilinmektedir.⁵⁸⁴ Silefi, 5 Rebûlâhir 576'da (29 Ağustos 1180)⁵⁸⁵ İskenderiyye'de vefat etmiştir.⁵⁸⁶

Silefi birçok belde dolaşmış ve sayılamayacak kadar çok hocayla görüşmüştür. Tücbî (ö. 730/1329) Onun 1000'den fazla hocasının olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸⁷ İsbahan'da 600'den fazla,⁵⁸⁸ Bağdatlı hocaları için kaleme aldığı *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*'de 262 hoca⁵⁸⁹ bu eserde 2000 hoca geçtiği ise, hocaların farklı yerlerde tekrarlanmasının göz ardı edilmesiyle oluşan bir sayım hatasıdır. Bağdatlı ve İsbahanlı hocalarının dışında kalan diğer hocaları için kaleme aldığı *Mu'cemü's-sefer*'i en az 794 hoca içermektedir.⁵⁹⁰ Bu sayılardan anlaşılan, Silefi'nin 1000'den çok daha fazla hocasının olmasıdır. Ancak tam bir sayı söylemek mümkün değildir.

⁵⁷⁷ Bk. Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-âyân ve enbâü ebnâi 'z-zamân*, thk. İhsan Abbas vd. (Beirut: Dâru Sâdır, 1994), 1/106-107.

⁵⁷⁸ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed et-Tilimisânî el-Makkarî, *Ezhâru'r-riyâz fi ahbâri'l-Kâdi 'Hyâz*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Kahire: Matbaatü Lecneti't-Te'lifi ve't-Tercemeti ve'n-Neşr, 1939), 1/169.

⁵⁷⁹ Bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/215-216.

⁵⁸⁰ Bk. İbn Abdülhâdi, *Tabakâtü 'ulemâi'l-hadîs*, 4/72.

⁵⁸¹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/230.

⁵⁸² Bk. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 5/209.

⁵⁸³ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/17, 28.

⁵⁸⁴ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/22.

⁵⁸⁵ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/39.

⁵⁸⁶ Bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/215.

⁵⁸⁷ Bk. Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/995.

⁵⁸⁸ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/21.

⁵⁸⁹ Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, thk. Rizâ Büşâme el-Cezâiri (Cezâir: Dâru'l-Mirâsi'n-Nebevî, 2023).

⁵⁹⁰ Bk. Hişâm Atıyye Ahmed, "el-Menhecü't-târihi li'l-Hâfiz Ebî't-Tâhir es-Silefi fi te'lifi kitâbeti Mu'cemü's-sefer", *Mecelletü'l-Müerrihi'l-Arabî* 7/7 (01 Mart 1999), 303.

Silefî'nin hocaları arasında şunlar zikredilebilir.⁵⁹¹

Ebû Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed İbnü's-Sabbâğ (ö. 477/1084), Ebû İshâk İbrâhim b. Saîd el-Habbâl (ö. 482/1090), Kâsım b. Fazl es-Sekafî (ö. 489/1096), Ebû Nasr Muhammed b. Alî İbn Ved'ân (ö. 494/1100), Ebû Tâhir Ahmed b. Alî İbn Sivâr (ö. 496/1103), Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc (ö. 500/1106), Ebû Zeke-riyyâ Yahyâ b. Alî et-Tebrîzî (ö. 502/1109), Ebü'l-Hasen İmâdüddîn Alî b. Muhammed Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Ebû Nasr el-Mü'temen b. Ahmed es-Sâcî (ö. 507/1113) ve Ebü'l-Hasen Abdülgâfir el-Fârisî (ö. 529/1134).

Silefî'nin talebeleri arasında şunlar zikredilebilir.⁵⁹²

Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113), Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1166), Ebû Bekr Sâinüddîn İbn Sa'dûn el-Kurtubî (ö. 567/1172), Ebû Bekr İbn Hayr (ö. 575/1179), Ebû Hafs el-Meyyânîşî (ö. 581/1185), Ebû Muhammed el-Cemmâîlî (ö. 600/1203), Ebü'l-Hasen İbnü'l-mufaddal (ö. 611/1214), Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Abdillâh er-Ruhâvî (ö. 612/1215) ve Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221).

Sem'ânî (ö. 562/1166) Silefî hakkında sika, müttaki, mütkın, mütesebbit, anlayış sahibi, hadis hâfızı, Arapça bilgisi güçlü, çok hadis bilen ve bu konuda anlayış ve basiret sahibidir demiştir.⁵⁹³ İbn Nukta (ö. 629/1231) uzak yerleri dolaştığını, çok yazdığını, hadis hafızı, sika, zabt sahibi ve mütkın olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁴ İbn Hallikân (ö. 681/1282) ise ömrünün sonunda onun gibisi yoktur demiştir.⁵⁹⁵ Zehebî (ö. 748/1348) hadis ilminde kendi zamanının önde geleni ve rivayet kurallarını en iyi bilendir. İsnâdın yüceliğini ve eleştirinin yüceliğini bir araya getirmiştir demiştir.⁵⁹⁶ Sü-yûtî (ö. 911/1505) hadis hafızı, metin tenkidcisi, mütkın, sebt, dindar, hayır sahibi olduğunu ve âli isnadın kendisinde son bulduğunu söylemiştir.⁵⁹⁷

⁵⁹¹ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/8-12; Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfız Ebü't-Tâhir es-Silefî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1977), 224-238.

⁵⁹² Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/17-20; Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfız Ebü't-Tâhir es-Silefî*, 239-251.

⁵⁹³ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/23.

⁵⁹⁴ Bk. İbn Nukta, *et-Takyîd*, 177.

⁵⁹⁵ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-âyân*, 1/105.

⁵⁹⁶ Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/65.

⁵⁹⁷ Bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 469.

Silefi'nin eserleri arasında şu eserler zikredilebilir.⁵⁹⁸

1. *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*: Ayrıntılı anlatılacaktır.
2. *Mu'cemü's-sefer*: Ayrıntılı anlatılacaktır.
3. *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz*: Ayrıntılı anlatılacaktır.
4. Ebû Abdillâh er-Râzî (ö. 525/1131) için yazdığı *Meşyeha*: Ayrıntılı anlatılacaktır.
5. *Mu'cemu İsbehân*: İsbehan'daki hocalarını anlattığı kapsamlı bir eserdir. Eser kayıptır. Zehebi (ö. 748/1348) içinde 600'den fazla hoca olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁹
6. *Ahbâru Ebî'l-'alâ el-Ma'arrî*: Silefi bu eserinde Ebû'l-'Âlâ el-Ma'arrî'den gelen şiir ve sözler ve onun hakkında söylenenleri aktarmıştır. Eser kayıptır. Ancak 20 küsur kaynaktan çoğu kısmı bir araya getirilmeye çalışılmış ve basılmıştır.⁶⁰⁰
7. *Su'âlâtü'l-Hâfiz es-Silefi li'Hamis el-Havzî 'an Cemâ'atin min ehli Vâsıt*: Silefi'nin bu eseri Vâsıt ehli ve Vâsıt'a ilim elde etmek için gelen toplam 126 kişi hakkında Hâmis el-Havzî'ye (ö. 510/1117) sorduğu sorular ve cevaplarından oluşmaktadır. Eser yayımlanmıştır.⁶⁰¹

Zehebî (ö. 748/1348) Ömer b. el-Hâcib'den (ö. 630/1233) *Mu'cemü's-sefer*'de 2000 hoca geçtiği görüşünü nakletmekte ve devamında içinde bu kadar hoca olduğunu düşünmediğini ifade etmektedir.⁶⁰² Nitekim önceden de ifade ettiğimiz gibi günümüze ulaşan nüshada 794 hoca bulunmaktadır. Aradaki bu büyük farkın sebebini tam olarak tespit etmek mümkün görülmemektedir. Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde (Hadis, nr. 176) kayıtlı olan nüshada şöyle bir giriş yer almaktadır:

⁵⁹⁸ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/21; Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1977), 191-201.

⁵⁹⁹ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1977), 200; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/64.

⁶⁰⁰ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 191; Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, *Ahbâru Ebî'l-'alâ el-Ma'arrî*, thk. Ömer Mâcid es-Sinevî (Kuveyt: Dâru Fâris, 2021).

⁶⁰¹ Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, *Su'âlâtü'l-Hâfiz es-Silefi li'Hamis el-Havzî 'an Cemâ'atin min ehli Vâsıt*, thk. Mutâ' et-Tarâbîşî (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1983).

⁶⁰² Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/28.

"وبعد فإن جُزأت من معجم السفر وقعت بخط الحافظ أبي طاهر أحمد بن محمد الإصبهاني رضي الله
فبيضتها ورتبتها كما تجيء لا كما يجب"

Burada dikkat çeken birkaç kelime vardır. Bunların en önemlisi parçalar manasında olan “cüzâzât” kelimesidir. Zehebî (ö. 748/1348) kendisi için parçalarından ve notlarından *Mu‘cemü’s-sefer*’in bir araya getirildiğini ifade etmektedir.⁶⁰³ Ancak bu parçalar kelimesini iyi anlamak gerekir. Nitekim Silefi’nin eserinin bir parçası sonradan kaybolup diğer parçası kaybolmamış değil. Biyografiler elif ile başlayıp yâ ile bitmektedir. Ancak Silefi eserini düzensiz notlar şeklinde kaleme almıştır.⁶⁰⁴ Dolayısıyla her biyografiyi ayrı bir parçaya yazmış ve sonradan bir şeyler eklemek üzere boşluklar bırakmıştır.⁶⁰⁵ Dolayısıyla bu kelimedden yola çıkarak eserin bir kısmının kaybolduğunu iddia etmek doğru görülmemektedir. Ancak Silefi *Mu‘cem*’inin bazı kısımlarını emanet olmak üzere bazı kişilere teslim etmiş ve bu kısımlara sonradan bir daha ulaşamamıştır.⁶⁰⁶ Ancak bu da 2000 hocanın nasıl sayılabildiğini açıklamamaktadır. Nitekim Silefi’nin *Mu‘cem*’inin parçaları Münzirî’nin (ö. 656/1258) eline geçmiş, eseri toplayıp tertip etmiş ve oğlu Muhammed (ö. 643/1246) de bunu istinsah etmiştir.⁶⁰⁷ Aynı dönemde yaşayan Ömer b. el-Hâcib’in (ö. 630/1233) Silefi’nin bu notlarından başka bir şey görmüş olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu eserde nasıl bu sayıya ulaştığının bir açıklaması yoktur. Netice olarak Zehebî’nin (ö. 748/1348) bu eserde bu kadar hocanın olmadığı zannının tutarlı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu eser, mu‘cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi alfabetik tertip edilmiştir. Önceden de ifade ettiğimiz gibi Silefi bu eserini tam bir kitap haline getirmeyip tertipsiz parçalar halinde bırakmıştır. Yani alfabetik tertip eden Münzirî’dir. Münzirî sadece tertip etmekle yetinmemiş bazı yerlerde Silefi’nin eserinden düştüğünü düşündüğü ve Silefi için başkalarının yazdığı kısımları tespit edip eklemiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰³ Bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 1985, 21/16.

⁶⁰⁴ Bk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf, “Mu‘cemü’s-sefer li Ebî Tâhir es-Silefi”, *Mecelletü’l-Mevrid* 8/1 (1979), 381; Hişâm Atıyye Ahmed, “el-Menhecü’t-târîhi li’s-Silefi”, 288.

⁶⁰⁵ Bk. Hişâm Atıyye Ahmed, “el-Menhecü’t-târîhi li’s-Silefi”, 289.

⁶⁰⁶ Bk. Hişâm Atıyye Ahmed, “el-Menhecü’t-târîhi li’s-Silefi”, 289.

⁶⁰⁷ Bk. Sehâvî, *el-İ‘lân bi’t-tevbih li-men zemme ehle’t-târîh*, 224; Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf, “Mu‘cemü’s-sefer li Ebî Tâhir es-Silefi”, 381.

⁶⁰⁸ Bk. Hişâm Atıyye Ahmed, “el-Menhecü’t-târîhi li’s-Silefi”, 292.

Tertipte sadece ilk harfi gözetmiştir. Teberrük olması için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismi Ahmed ile başlamış ve Mim harfine de aynı şekilde Muhammed ismiyle başlamıştır. Tertipte çok titiz davranmamıştır. Örneğin râ harfine İbrâhim'i,⁶⁰⁹ gayn harfine Muhammed'i⁶¹⁰ ve mim harfine de Hâlid'i⁶¹¹ dahil etmiştir. Nitekim naklettiğimiz yazma nüshanın giriş cümlesinde de Münzirî (ö. 656/1258) gerektiği gibi değil de geldiği gibi tertip ettiğini ifade etmişti. Harf başlıklarının altına bazen ismi Ahmed, Hüseyin, Halil ve Abdullah olanlar gibi özel başlıklar da koymuştur.

Silefi'nin *Mu'cem*'i senedli rivayetler içermektedir. Birçok şiir aktarmaktadır. Silefi eserinde faydalı bilgilere ve hikayelere de yer vermektedir. Aldığı icâzetleri de belirtir.⁶¹² Daha sonra hocalarının biyografilerini sunar. Eğer hocasından bir aktarımda bulunmamışsa, biyografisini doğrudan anlatır.⁶¹³ Bazen kendisinin veya hocasının okuduğu kitapları zikreder.⁶¹⁴ Bazen siyasi bilgiler vermektedir.⁶¹⁵ Eğer bir fayda varsa aktaranın kim olduğuna bakmaksızın rivayet aktarmaktadır.⁶¹⁶ Örneğin bir marangozdan şiir beyitleri aktarmaktadır.⁶¹⁷ Hocaların cerh ve ta'diline yer vermektedir.⁶¹⁸ Rivayet yer ve tarihini bildirmektedir.⁶¹⁹ Birçok yerde hocaların beldelerini belirtmektedir.⁶²⁰ Genelde hocaların vefat tarihlerini zikretmektedir. Birçok coğrafik bilgi aktarmaktadır.⁶²¹

⁶⁰⁹ Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, thk. Şîr Muhammed Zamân (İslamabâd: Mecma'ü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1988), 80.

⁶¹⁰ Bk. Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 309.

⁶¹¹ Bk. Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 340.

⁶¹² Örnek için bk. (rivayet no: 1018, 1054, 1140) Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 291, 300, 326.

⁶¹³ Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993); Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/285-286.

⁶¹⁴ Bk. (rivayet no: 103, 127, 364) Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 32, 39, 108.

⁶¹⁵ Bk. (rivayet no: 1455) Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 411; Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 152.

⁶¹⁶ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 157.

⁶¹⁷ Bk. (hadis no.350) Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 104.

⁶¹⁸ Örnek için bk. (rivayet no: 100, 127, 392, 466, 502, 556, 781) Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 32, 39, 117, 138, 148, 164, 225; Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 155.

⁶¹⁹ Örnek için bk. (rivayet no: 189, 253, 259, 263, 761, 779) Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 58, 79, 81, 82, 221, 225; Hişâm Atıyye Ahmed, "el-Menhecü't-târihi li's-Silefi", 310.

⁶²⁰ Örnek için bk. (rivayet no: 459, 489, 526, 531, 780) Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 136, 145, 156, 157, 225.

⁶²¹ Örnek için bk. (rivayet no: 92, 98, 160, 306, 735, 751, 770) Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 29, 31, 49, 93, 214, 218, 223; Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 166-169; Hişâm Atıyye Ahmed, "el-Menhecü't-târihi li's-Silefi", 311-312.

Silefi'nin *Mu'cem*'inin önemi şu şekilde özetlenebilir; Silefi'nin *Mu'cem*'i, dönemin en büyük hadis hâfizlarından biri olan müellifin⁶²² en kapsamlı eserlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.⁶²³ Eser, uzun bir dönemi kapsamakta,⁶²⁴ birçok müellifin bundan nakilde bulunmasıyla⁶²⁵ ilmî etkisini genişletmektedir. İçerdiği şiirler,⁶²⁶ eserin edebî değerini artırırken, tabakât ve ricâl kitaplarına kaynaklık yapması⁶²⁷ da biyografik açıdan önemini ortaya koymaktadır. Hocaların vefat yer ve tarihleri, rivayetlerin yer ve tarihleri⁶²⁸ ile cerh ve ta'dil durumlarının aktarılması,⁶²⁹ eseri yalnızca rivayet derlemesi olmaktan çıkarıp ilmî şahsiyetleri kayıt altına alan bir kaynak hâline getirmektedir. Ayrıca eserde yer alan coğrafi bilgiler, mekan isimleri⁶³⁰ ve bazı siyasî olaylar,⁶³¹ *Mu'cem*'in tarihî ve coğrafi araştırmalar için de değerli bir referans olduğunu göstermektedir.

Mu'cemü'l-sefer'in günümüze iki nüshası ulaşmıştır.⁶³²

Birincisi İrlanda'da Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (nr. 3880, 244 varak) olarak kayıtlıdır. *Mucemü's-şuarâ* ismiyle kaydedilmiş olan bu nüshanın başında ve sonunda eksikler vardır.

Bu nüshanın Kahire'de de fotoğrafları bulunmaktadır.

⁶²² Bk. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1998, 4/65.

⁶²³ Eserin birinci cüzünün tahkikiyle ilk yayımlayan Behice el-Hasenî bu eserin Silefi'nin en büyük mu'cemî olduğunu ifade etmektedir. Beşşâr Avvâd ise bu eserin *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiye* ile karşılaştırılıp meselenin tetkik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiye* 3000'den fazla rivayet içererek hoca sayısının çok olduğu zannını vermektedir. Fakat hocalar birçok yerde tekrarlanmış ve aslında sadece 262 hoca bulunmaktadır. *Mu'cemü's-sefer*'de ise günümüze ulaşan haliyle 794 hoca bulunmaktadır. Ancak rivayetler *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiye*'ye göre çok daha azdır. Ancak mu'cem ve meşyehaların büyüklüğü rivayetlerin sayısına göre değil hocaların sayısına göre belirlenmesi gerekir. Dolayısıyla rivayet açısından *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiye* daha büyüktür. Hoca açısından ise *Mu'cemü's-sefer* daha büyüktür. *Mu'cemü'İsbehân*'a gelecek olursak onun 600 hoca içerdiğini ve günümüze ulaşmadığını önceden ifade etmiştik. Bk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, "Mu'cemü's-sefer li Ebî Tâhir es-Silefi", 380.

⁶²⁴ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 165.

⁶²⁵ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 151.

⁶²⁶ Bk. Hişâm Atıyye Ahmed, "el-Menhecü't-târîhî li's-Silefi", 286.

⁶²⁷ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 151.

⁶²⁸ Bk. Hişâm Atıyye Ahmed, "el-Menhecü't-târîhî li's-Silefi", 310.

⁶²⁹ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 155.

⁶³⁰ Hişâm Atıyye Ahmed, "el-Menhecü't-târîhî li's-Silefi", 311; Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 166.

⁶³¹ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefi*, 152.

⁶³² Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, Şîr Muhammed Zamân, *Mu'cemü's-sefer "Mukaddime"* (İslamabâd: Mecma'ü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1988), 92-101.

İkincisi Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Hadis, nr. 176, 239 varak) olarak kayıtlıdır. Bu nüsha tam bir şekilde elimize ulaşmıştır.

Rabat'ta bu nüshanın el yazma kopyası bulunmaktadır.

Bu eserin üç baskısı vardır:

Hasan Abdülhamîd Sâlih bu kitabı tahkik ederek basılacağını bildirmiş fakat basılmamıştır.⁶³³

Behîce el-Hasenî birinci cüzünü tahkik etmiş ve Bağdat'ta Vizâratü's-Sekâfe tarafından 1978 yılında basılmıştır.⁶³⁴ Bu eserin ilk baskısı sayılmaktadır. Fakat bu tahkik Beşşâr Avvâd tarafından bazı yönlerden eleştirilmiştir.⁶³⁵

Şîr Muhammed Zamân eseri tahkik etmiş ve İslamâbâd'da Mecma'ül-Buhûsi'l-İslâmiyye tarafından 1988 yılında basılmıştır. Bu eserin basılan ilk tam tahkikidir.

Eser Şîr Muhammed Zamân'ın tahkikinin tıpa tıpa aynısı olarak Dâru'l-Fikr tarafından da Beyrut'ta 1993 yılında yayımlanmıştır. Üzerinde muhakkik olarak Abdullah Ömer el-Bârûdî'nin ismi yer almaktadır. Ancak eserin başında detaylı ve kaynaklı bir araştırma kısmı bulunmamakta ve önceden ifade ettiğimiz Silefî'nin eserinin parçalardan meydana getirildiğini bildiren giriş cümlesi de yer almamaktadır.

2.1.7. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mesyeha'sı*

Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), Kureyş'in Teym koluna mensup olup Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'in soyundan gelen, Bağdatlı, Hanbelî, müfessir, muhaddis, vâiz ve çok sayıda eser veren önde gelen âlimlerdendir. Hicrî 509 (veya 510) yılında doğmuş, ilk hadis rivayetini 516 yılında işitmiştir. Yahyâ b. el-Bennâ (ö. 531/1137), Ebû'l-Fazl Muhammed b. Nâsır (ö. 550/1155), İbnü'l-Battî (ö. 564/1169), Ebû'l-Vakt es-Siczî (ö. 553/1158), Abdulvehhâb el-Enmâtî (ö. 538/1143), Ebû Sa'd el-Bağdâdî (ö. 540/1145), Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Husayn (ö. 534/1139),

⁶³³ Bk. Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû't-Tâhir es-Silefî*, 201.

⁶³⁴ Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, thk. Behîce el-Hasenî (Bağdat: Vizâratü's-Sekâfe, 1978).

⁶³⁵ Bk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, "Mu'cemü's-sefer li Ebî Tâhir es-Silefî".

Ali b. Abdülvâhid ed-Dîneverî (ö. 521/1126), İbnü'z-Zâgûnî (ö. 527/1133), Hibetullah el-Harîrî (ö. 531/1136) ve daha birçok muhaddis olmak üzere seksen küsur hocadan rivayet almıştır. İlmî birikimi, hitabeti ve telifleriyle döneminin en etkili isimlerinden olan İbnü'l-Cevzî, Şeyhu'l-İslâm, allâme ve Irak'ın iftiharî gibi unvanlarla anılmıştır.⁶³⁶

İbnü'l-Cevzî'nin tarih alanındaki önemli eserleri arasında *el-Muntazam*, *Sıfatü's-safve* ve şehir tarihiyle ilgili *Müsîrû'l-garâmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin*, *Fezâ'ilü'l-Kuds*, *Menâkıbü Bağdâd* öne çıkar. Bu eserlerde rivayetleri tenkidî bir şekilde incelemiş, biyografi ve olayları birleştirerek tarih yazımına yenilik kazandırmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbîlerin hayatlarını konu alan *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ* gibi siyer kitapları da kaleme almıştır. Vaiz olarak büyük ün kazanan İbnü'l-Cevzî, halkı ve farklı toplulukları etkilemiş; vaaz ve irşad anlayışında teorik ve pratik eserler üretmiştir. Akaid alanında Selefi-Hanbelî bir çizgide yer almış, aklın sınırlı olduğunu, vahyin önemini vurgulamış; tasavvufa eleştirel yaklaşarak sûflerin bazı uygulamalarını naslarla çeliştiği gerekçesiyle reddetmiştir. Kur'an, nübüvvet, kader ve ahiret konularında akıl ve vahyi dengeleyen bir yaklaşım sergilemiş, kelâmcıların te'vilci aşırılıklarını eleştirmiştir. Genel olarak İbnü'l-Cevzî, dönemin önemli tarihçi, hadisçi, vâiz ve akaid âlimlerinden biri olarak hem eserleri hem de metodolojisiyle sonraki nesil âlimler üzerinde büyük etki bırakmıştır.⁶³⁷

İbnü'l-Cevzî, söz konusu eserinde hocalarını alfabetik bir tertip içerisinde numaralandırarak kaydetmekte ve toplamda 89 hocasından hadis rivayet etmektedir. Tertipte önce erkek hocalara yer vermekte, ardından kadın hocaları zikretmektedir. Müellifin eserinde adı geçen kadın hocaların sayısı üçtür. Müellif, eserinde hocalarından birer veya ikişer hadis aktarmaktadır. Genellikle rivayet ettiği hadislerin tarihini zikretmekte; bazen ise hem rivayet yapıldığı mekânı hem de tarihini birlikte belirtmektedir.⁶³⁸ Bunun yanında, zaman zaman şiir beyitleri de aktarmış.⁶³⁹ Eserde hadislerin

⁶³⁶ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 21/365-366.

⁶³⁷ Eserleri için bk. Yusuf Şevki Yavuz - Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/544-545.

⁶³⁸ Örnek için bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Meşyehatü İbni'l-Cevzî*, thk. Muhammed Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006), 59, 65, 69, 132.

⁶³⁹ Örnek için bk. İbnü'l-Cevzî, *Meşyehatü İbni'l-Cevzî*, 142, 177.

tahrîcine özel bir önem verilmiştir. Özellikle rivayet edilen hadisler Buhârî ve Müslim’de veya her ikisinde yer alıyorsa, bu husus açıkça belirtilmiştir. Ayrıca âlî isnadlı rivayetler öne çıkarılmıştır.⁶⁴⁰ Müellifin, hadislerin Buhârî ve Müslim’de bulunup bulunmadığını özellikle belirtmesi, rivayetlerin sıhhatini vurgulama gayretini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca âlî isnadlı rivayetlere özel yer vermesi, dönemin hadis anlayışında isnadın yüksekliğine verilen değeri yansıtmaktadır.

Müellif, rivayetin ardından hocasının biyografisi hakkında bilgi vermektedir. Biyografilerin uzunluğu, hocaların ilmî konumları ve şöhretlerine göre farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte, genellikle şu ayrıntılar kaydedilmektedir: Hocanın doğum tarihi, ilmî birikimi ve uzmanlık alanı, vefat tarihi ve defin yeri. Ayrıca bazı biyografilerde, hocaların cerh ve ta’dîl durumlarına da temas edilmiştir.⁶⁴¹ Bazen hocaların cerh ve ta’dîl durumlarına da değinmektedir.⁶⁴² Nadiren de olsa, müellif hocalarından okuduğu kitapları zikretmiştir.⁶⁴³ Ancak bu, eserin genelinde istisnâî bir durum olarak kalmış; rivayetler ve biyografik bilgiler daha merkezi bir rol üstlenmiştir.

Eser Muhammed Mahfûz tarafından tahkik edilmiştir. 2006 yılında Beyrut’ta Dâru’l-Garbi’l-İslâmî tarafından tek cild halinde *Meşyehatü İbni’l-Cevzî* adıyla basılmıştır.

2.1.8. Abdülmü’min b. Halef Dimyâtî’nin *el-Mu‘cem*’i

Tam ismi Abdülmü’min b. Halef b. Ebu’l-Hasan b. Şerref b. Hızır b. Musa el-Dimyâtî et-Tûnî’dir (ö. 705/1306). Şerefüddîn, Ebû Muhammed ve Ebû Ahmed lakab ve künyeleriyle de anılmaktadır. H. 613 yılı sonunda Mısır’ın Dimyat bölgesine bağlı Tune adasında doğmuş, fıkıh, usûl, hadis, nesep, kıraat, edebiyat, nahiv ve dil bilimlerinde derin bir bilgiye sahip çok yönlü bir âlim ve şairdir. Genç yaşlardan itibaren ilmî tahsiline başlamış, bilgi birikimini artırmak amacıyla Hicaz, Şam, Halep, Hama, Cezire ve Bağdat gibi ilmî merkezlere seyahat ederek çeşitli âlimlerden ders almış ve rivayet toplamıştır. Hem klasik İslâm ilimlerinde hem de edebiyat ve dil alanlarındaki

⁶⁴⁰ Örnek için bk. İbnü’l-Cevzî, *Meşyehatü İbni’l-Cevzî*, 164, 173, 181.

⁶⁴¹ Bk. İbnü’l-Cevzî, *Meşyehatü İbni’l-Cevzî*, 44 (neşredenin girişi).

⁶⁴² Örnek için bk. İbnü’l-Cevzî, *Meşyehatü İbni’l-Cevzî*, 118, 150, 169, 183.

⁶⁴³ Örnek için bk. İbnü’l-Cevzî, *Meşyehatü İbni’l-Cevzî*, 118.

yetkinliği, onu dönemin önde gelen muhaddislerinden biri hâline getirmiştir. 11 Zilkade 705 tarihinde Kahire’de vefat etmiştir. Hayatı ve eserleri İslâm ilim geleneğine yaptığı çok yönlü katkıları yansıtmaktadır.⁶⁴⁴

Dimyâtî’nin eserleri arasında *Mu‘cemü’ş-şüyûh*, çeşitli şehirlerde görüştüğü yaklaşık 1300 âlimin kısa biyografilerini içerir (ayrıntılı anlatacağız) ve *Cüz’ün fihî zikrû’l-muhâcirîn min Kureyş ve hulefâ’ihim ve mevâlihîm hâssaten*, hicret eden Kureyşliler ve mütteliklerini listeler. *el-Metcerü’r-râbih fî sevâbi’l-‘ameli’s-sâlih*, ibadetlerin sevabını açıklar; *Risâle fî kırâ’ati Âyeti’l-kürsî ve’l-ezkâri edbâra’s-salât*, kıraat ve duaları konu alır; *Fazlü’l-hayl* atların faziletlerini ele alır; *Keşfü’l-mugattâ fî fazli’s-salâti’l-vüstâ*, namazın faziletini işler. Ayrıca kırk hadislik muhtelif eserleri ve ensâb alanındaki çalışmaları, Dimyâtî’nin ilim sahasındaki derin bilgisini ve otoritesini göstermektedir.⁶⁴⁵

Dimyâtî, bu eserinde hocalarının biyografilerine değindikten sonra her birinden birer hadis, hikâye, faydalı bilgi veya şiir aktarmaktadır. Bazen birden fazla aktarımda bulunmaktadır. Hocalarını alfabetik olarak düzenlemiştir. 1300 civarında hocasını içeren⁶⁴⁶ mu‘ceminin Paris, Tunus ve Kâhire’de yazma nüshaları bulunmasına rağmen Muhammed’ler kısmı hariç, tahkik edilmemiştir. *DİA*’da 1962’de Paris’te neşredildi bilgisi hatalı görünmektedir. Georges Vajda’nın, 1962’de neşredilen çalışması bir tahkik değil eser incelemesidir.⁶⁴⁷

Müellif, hadis elde etmek amacıyla Hicaz, Şam, Cezîre, Irak, Mısır ve diğer ilim merkezlerine gerçekleştirdiği yolculuklar sırasında karşılaştığı ve kendilerinden istifade ettiği hocaları eserinde zikretmektedir.⁶⁴⁸ Bu bağlamda, rihleler vasıtasıyla farklı bölgelerdeki âlimlerle temas kurmuş, onlardan rivayetler dinlemiş ve icâzetler

⁶⁴⁴ Bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Mü’ellifîn* (Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ-Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.), 6/197.

⁶⁴⁵ Eserleri için bk. Ali Osman Ateş, “Dimyâtî, Abdülmü’min b. Halef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/311.

⁶⁴⁶ Bk. Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 418.

⁶⁴⁷ Bk. Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/381-382; Ateş, “Dimyâtî, Abdülmü’min b. Halef”, 9/311.

⁶⁴⁸ Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 1/381.

almıştır. Dolayısıyla eser, sadece müellifin şahsî ilmî serüvenini değil, aynı zamanda dönemin ilim coğrafyasını ve hadis rivayet ağlarının işleyişini de yansıtmaktadır.

Müellif kendi ifadesine göre hocalarından zaman zaman hadis, şiir beyitleri veya faydalı bilgiler aktarmaktadır. Aktarılan bu bilgiler, kimi durumlarda hocanın âlî isnada sahip olması, edebî açıdan değerli şiirler yazması, doğum ve vefat tarihlerine ilişkin bilgilerin bulunması ya da ilmî ve dinî konulara dair faydalı bir hikâye içermesi gibi sebeplerle daha da zenginleşmektedir.⁶⁴⁹

Elimizdeki tahkike göre Dimyâtî, hocalarının bilinen isimlerini zikretmekte;⁶⁵⁰ kimi zaman onların şahsî özelliklerinden kısaca bahsetmekte,⁶⁵¹ kimi zaman ise kısaca biyografilerine yer vermektedir.⁶⁵² Ayrıca, bu hocalarla karşılaştığı ve kendilerinden hadis aldığı mekânları belirtmekte;⁶⁵³ onlardan dinlediği⁶⁵⁴ veya onlara okuduğu kitap ve cüzleri kaydetmekte,⁶⁵⁵ hocasından icâzet almışsa bunu ifade etmektedir.⁶⁵⁶ Bazen de hocalarının elde ettikleri icâzetlere değinmektedir.⁶⁵⁷ Müellif, hocalarından rivayet ettiği hadisleri aktararak bunların tahrîcini yapmakta,⁶⁵⁸ yer yer şiir⁶⁵⁹ veya hikâyelere de yer vermektedir.⁶⁶⁰ Bu yönüyle Dimyâtî'nin eseri, yalnızca rivayet zincirlerini ve kısa biyografileri aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda ilmî ve edebî unsurları da ihtiva eden çok yönlü bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Eser İbrahim Necm Abdurrahmân tarafından tahkik edilmiştir. 2012 yılında yüksek lisans tezi olarak Kuala Lumpur'da Malaya Üniversitesi İslam Araştırmaları Akademisi Kur'ân ve Sünnet Bölümü'nde *Mu'cemü's-şüyûhi'l-hâfiz ed-Dimyâtî min bidâyeti'l-kitab ilâ nihâyeti'l-cüz'il-hâmis* adıyla basılmıştır.

⁶⁴⁹ Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûhi'l-hâfiz ed-Dimyâtî min bidâyeti'l-kitab ilâ nihâyeti'l-cüz'il-hâmis* (Kuala Lumpur: Malaya Üniversitesi İslam Araştırmaları Akademisi Kur'ân ve Sünnet Bölümü, Yüksek Lisans, 2012), 114.

⁶⁵⁰ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 114, 122, 137, 145.

⁶⁵¹ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 118, 173.

⁶⁵² Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 119.

⁶⁵³ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 123, 139, 140, 160, 171.

⁶⁵⁴ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 115, 141, 179.

⁶⁵⁵ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 122, 127, 142.

⁶⁵⁶ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 120.

⁶⁵⁷ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 129.

⁶⁵⁸ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 115, 121, 144, 151, 157.

⁶⁵⁹ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 119, 131, 137, 141, 147.

⁶⁶⁰ Örnek için bk. Dimyâtî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 120.

2.1.9. Sa‘düddîn Mes‘ud b. Ahmed el-Hârisî’nin Şihâbüddîn el-Eberkûhî için yazdığı *el-Mu‘cem*’i

Ebû Muhammed ve Ebû Abdurrahman künyeleriyle tanınan Sa‘düddîn Mes‘ud b. Ahmed b. Mesud b. Zeyd b. ‘Ayyâş el-Hârisî el-Bağdâdî (ö. 711/1311), aslen Bağdatlı olup daha sonra Mısır’da yerleşmiş bir fakih ve muhaddistir. 652 veya 653 yılında dünyaya geldiği kaydedilen Sa‘düddîn, erken dönem ilmî eğitimini Mısır’da almış; burada Radyyyüddîn İbnü’l-Burhân (ö. 664/1266), Necîbüddîn el-Harrânî (ö. 672/1273), Abdullah b. Allâk (ö. 717/1317) ve Bûsîrî’nin (ö. 696/1297) talebeleri gibi devrin seçkin muhaddislerinden hadis dinlemiştir. İskenderiye’de Osman b. ‘Avf (ö. ?) ve İbnü’l-Furât’tan (ö. 749/1348), Şam’da ise Ahmed b. Ebî’l-Hayr (ö. 678/1279) ve Ebû Zekeriyâ b. es-Sayrafî’den (ö. 678/1279) rivayette bulunarak bölgenin önemli hadis çevreleriyle irtibat kurmuştur. Hadisle yoğun şekilde meşgul olmuş; metinleri bizzat okuyup tashih etmiş, çok sayıda nüshayı kendi hattıyla istinsah ederek ilmî birikiminin temelini oluşturan geniş bir yazma koleksiyonu meydana getirmiştir. Ayrıca devrin önde gelen şeyhlerinden Şemseddîn b. Ebî ‘Umer (ö. 682/1283) ve el-Eberkûhî (ö. 701/1302) başta olmak üzere birçok âlim için mu‘cem telif etmiş, böylece hocalarının isnad ağını sistemli bir biçimde kayıt altına almıştır. Fıkhî eğitimini ise İbn Ebî ‘Umer (ö. ?) ve diğer Şâfiî fakihlerin yanında tamamlamıştır. Rivayet halkasında, kendisinden yaşça büyük olan İsmail b. el-Habbâz’ın (ö. 703/1303) yanı sıra, hadis literatürünün önde gelen isimlerinden Ebü’l-Haccâc el-Mizzî (ö. 742/1342) ve Ebû Muhammed el-Birzâlî (ö. 739/1339) gibi âlimlerin de yer alması, onun ilmî otoritesinin geniş bir çevre tarafından tanındığını göstermektedir. Sa‘deddîn, h. 711 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁶¹

Hârisî, Eberkûhî (ö. 701/1302) için yazmış olduğu bu eserinde, Eberkûhî’nin hocalarından bir veya daha fazla rivayet aktarmaktadır. Bazen rivayetin farklı tarikleri de aktarmaktadır.⁶⁶² Rivayetlerin tahrîcini yapmakta,⁶⁶³ âlî isnadları ve muvâfakatları

⁶⁶¹ Bk. Hâlid er-Ribât ve Seyyid İzzet İd, *el-Câmi‘ li-‘Ulûmi’l-İmâm Ahmed* (Feyyûm: Dâru’l-Felâh li’l-Bahsi’l-İlmî ve Tahkîki’t-Türâs, 2009), 1/237-238.

⁶⁶² Örnek için bk. Hârisî, *Mu‘cemu’l-Eberkûhî*, 255, 317.

⁶⁶³ Örnek için bk. Hârisî, *Mu‘cemu’l-Eberkûhî*, 138, 156, 236, 382, 471.

bildirmektedir.⁶⁶⁴ Bazen rivayetin sıhhat durumu hakkında bilgi vermekte⁶⁶⁵ ve râvinin cerh ve ta'dil durumuna değinmektedir.⁶⁶⁶ Müellif, eserinde tahammül ve edâ yollarına temas etmekle birlikte, rivayetlerin gerçekleştiği yerleri ve tarihlerini de zikretmektedir.⁶⁶⁷ Bu bağlamda, hangi rivayetin hangi mecliste, hangi tarihte ve hangi usul çerçevesinde aktarıldığına dair bilgiler sunmaktadır.

Müellif, eserinde hocaların biyografileri hakkında kısa bilgiler vermektedir. Hocaların doğum ve vefat yerleri ile tarihlerine dair bilgilere yer vermekte; bilinen isimlerini bildirmekte,⁶⁶⁸ ayrıca onların eğitim süreçlerini, ilmî faaliyetlerini⁶⁶⁹ ve şahsî hayatlarına ilişkin bazı özelliklerini aktarmaktadır.⁶⁷⁰ Bununla birlikte, söz konusu hocalardan aldığı icâzetleri de belirtmektedir.⁶⁷¹ Hocalardan aldığı icâzetler, bu icâzetlerin türleri ve ilim elde etme şekilleri de belirtilerek, Eberkûhî'nin ilmî kaynaklara ulaşmadaki yöntemleri ve hocalarla olan ilişkileri hakkında bilgi verilmektedir. Bu şekilde eser hem hocaların ilmî kimliğini hem de müellifin onlardan istifade etme sürecini ortaya koyan bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Müellif, hocalarını alfabetik bir tertip üzere sıralamıştır.

Eser Nebîl b. Salâh Âl-i Selim tarafından tahkik edilmiştir. 2012 yılında Semennûd'da Mektebetü İbn 'Abbâs tarafından tek cild halinde *Mu'cemu'l-Eberkûhî* adıyla basılmış ve baş tarafından bir kısmı eksik olarak⁶⁷² yayımlanmıştır.

2.1.10. Alemüddîn Birzâlfî'nin Bedreddin İbn Cemâa için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

Eserin müellifinin adı Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî'dir (ö. 739/1339). h. 665 yılının Cemaziyelahir ayında doğmuştur.⁶⁷³

⁶⁶⁴ Örnek için bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 197, 343, 527, 534.

⁶⁶⁵ Örnek için bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 274.

⁶⁶⁶ Örnek için bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 222.

⁶⁶⁷ Örnek için bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 193, 260, 396, 455, 474, 515.

⁶⁶⁸ Örnek için bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 200, 273, 396, 525.

⁶⁶⁹ Örnek için bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 262, 374, 430, 535.

⁶⁷⁰ Örnek için bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 101, 305, 477.

⁶⁷¹ Örnek için bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 153, 200, 253, 527.

⁶⁷² Bk. Hârisî, *Mu'cemu'l-Eberkûhî*, 5-6 (neşredenin girişi).

⁶⁷³ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'iyyeti'l-kübrâ*, 10/381-382.

Aslı İşbîliye'ye dayanmakla beraber Dımaşk'ta doğmuştur. Berberlerin Birzâle koluna mensuptur.⁶⁷⁴ İçerisinde âlimler bulunan bir ailede dünyaya gelmiştir. Sekiz yaşındayken ilim meclislerine katılmaya ve hadis dinlemeye başlamıştır. Babasından çok istifade etmiştir.⁶⁷⁵ İlim tahsil etmek ve hadis dinlemek için Suriye, Lübnân, Mısır ve Hicaz bölgelerine yolculuk yapmıştır. Yazısının güzel olduğu, güzel yazısıyla birçok kitabı istinsah ettiği ve büyük bir kütüphane oluşturduğu ifade edilmektedir. Birzâlî'nin talebelerinden olan Zehebî (ö. 748/1348) onun kendisine hadis ilmini sevdirdiğini ve bu ilme teşvik ettiğini söylemektedir.⁶⁷⁶ 4 Zilhicce 739 (13 Haziran 1339) tarihinde hac yaparken vefat etmiştir.⁶⁷⁷

Semâ yoluyla kendilerinden ilim aldığı hocalarının sayısının 2000'e ulaştığı, icâzet aldığı hocaların sayısının ise 1000'den fazla olduğu zikredilmektedir.⁶⁷⁸

Küçük yaşlardayken babası ve İzzettin İbnü's-Sâîğ'den (ö. 739/1339) istifade etmiştir.⁶⁷⁹ İbn Abdiddâim el-Makdisî (ö. 718/1318) ve Ahmed b. Ali İbn 'Amrûn (ö. 764/1363) gibi âlimlerden icâzet almıştır. Ahmed b. Ebi'l-Hayr (ö. 678/1279), Muhammed b. Ali b. Sâbûnî (ö. 681/1282) ve Ebû İshâk İbnü'd-Deracî (681/1282) gibi âlimlerden de hadis dinlemiştir.⁶⁸⁰ Kendisinden de dönemin muhaddisleri istifade etmiştir. Zehebî de talebelerinin arasındadır.⁶⁸¹

Zehebî kendisinin emin, tevâzu sahibi, güzel ahlaklı, halim, sabırlı, insanları memnun etmeye çalışan, yazısı ve okuyuşu güzel olan, faziletli, hoşsohbet, insanların sevgisini kazanmış birisi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸² Tâcettin es-Sübkî (ö. 771/1370) de büyük hadis hafızı, tarihçi ve bu alanda önde gelen dört kişiden birisi

⁶⁷⁴ Zirikli, *el-A'lâm*, 5/182.

⁶⁷⁵ Zehebî, *Mu'cemu şüyûhi'z-Zehebî*, 2/115.

⁶⁷⁶ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a' yâni'l-mi'eti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarabad: Dâiretü'l Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1972), 4/277-278.

⁶⁷⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'yyeti'l-kübrâ*, 10/382.

⁶⁷⁸ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/277.

⁶⁷⁹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/277.

⁶⁸⁰ Zehebî, *Mu'cemu şüyûh*, 2/115.

⁶⁸¹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/278.

⁶⁸² İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/278.

olduğunu söylemektedir.⁶⁸³ Ziriklî (ö. 1976) de ilimde ve ahlakta üstün olduğunu, kitaplarını ilim müesseselerine vakfettiğini ve çok sadaka verdiğini zikretmiştir.⁶⁸⁴

Eserlerinden bazıları ise şunlardır:

1. İbn Abdiddâim el-Makdisî (ö. 718/1318) için yazdığı *Meşyeha*: Ayrıntılı anlatılacaktır.
2. Bedreddin İbn Cemâ'a (ö. 733/1333) için yazdığı *Meşyeha*: Ayrıntılı anlatılacaktır.
3. *Kitâbü 'ş-Şürût*: Fıkıh konularına dair bir eserdir; Kahire Teymûr Kütüphanesi'nde (nr. 475) bulunmaktadır.
4. *Sülâsiyyât min Müsnedi Ahmed b. Hanbel*: Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden üç râvili hadisleri derleyen bir seçmedir.
5. *el-Muktefi*: Ebû Şâme'nin ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn adlı Şam tarihine yazılmış bir zeyildir.⁶⁸⁵

Birzâlî bu eseri hocası İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) kendisinden istifade ettiği ve icâzet aldığı hocaları zikretmek için kaleme almıştır. Eserde İbn Cemâa'nın 74 hocasına yer vermektedir. İsimleriyle bilinen hocaların ardından künyeleriyle bilinen hocaları, sonrasında da bir kadın hocayı anlatmaktadır.⁶⁸⁶

Müellif bu eseri, mu'cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi alfabetik olarak tertip etmiştir. İsmi İbrahim olanlarla başlamış alfabetik olarak devam etmiş ve sonunda ismi Yahya olanları zikretmiştir. İlk başta ise babası İbrahim b. Sad yer almaktadır.⁶⁸⁷

Eser senedli rivayet içermektedir. Müellif, farklı tarikleriyle birlikte 600'e yakın rivayete yer vermektedir. Hadislerin diğer senedlerini zikretmektedir.⁶⁸⁸ Âli isnadlı

⁶⁸³ Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şafi 'iyyeti 'l-kübrâ*, 10/381.

⁶⁸⁴ Ziriklî, *el-A 'lâm*, 5/182.

⁶⁸⁵ Eserleri için bk. Ali Yardım, "Birzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/216.

⁶⁸⁶ Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım el-İşbîlî Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, thk. Muvaffak b. Abdullâh (Beyrut: Dâru 'l-Garbi 'l-İslâmî, 1988), 1/39-40 (neşredenin girişi).

⁶⁸⁷ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/40 (neşredenin girişi).

⁶⁸⁸ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/283, 363, 411.

rivayetlere yer vermektedir.⁶⁸⁹ Rivayet yer ve zamanını bildirmektedir.⁶⁹⁰ Hadislerin tahrîcini yapmakta⁶⁹¹ ve sıhhat durumlarını aktarmaktadır.⁶⁹² Tahammül ve edâ yollarını özellikle zikretmektedir.⁶⁹³ Bazen rivayetlerden sonra faydalı bilgi ve hikayeler de aktarmaktadır.⁶⁹⁴ Başta hocaların biyografilerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Hocaların meşhur isimlerini zikretmektedir.⁶⁹⁵ Genellikle hocaların doğum, vefat ve defin yer ve tarihini bildirmektedir.⁶⁹⁶ Hocaların ilim aldığı hocalardan bahsetmektedir.⁶⁹⁷ Hocaların ilim için yaptığı yolculuklara değinmektedir.⁶⁹⁸ Bazı yerlerde hocaların cerh ve ta' diline dair bilgilere yer vermektedir.⁶⁹⁹ Hocaların ilmî konularından ve üstlendikleri görevlerden bahsetmektedir.⁷⁰⁰ Bazı yerlerde hocaların üzerinde uzmanlaştıkları eserleri de bildirmektedir.⁷⁰¹ Hocaların mizaç, huy ve ahlakları hakkında bilgi vermektedir.⁷⁰²

Eserin önemine dair başlıca noktalar şu şekilde ifade edilebilir; Müellif, eserini hocası İbn Cemâ'a sunarak onayını almış⁷⁰³ ve hocaların hayatlarına dair ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Bazı rivayetlerin sıhhatini belirtmiş, tahammül ve edâ yollarına değinmiş⁷⁰⁴ ve birçok hocanın doğum, vefat ve defin yer ile tarihlerini kaydetmiştir.⁷⁰⁵ Rivayetlerin tahrîci ve senetleri⁷⁰⁶ çoğunlukla aktarılmış, hocaların cerh ve ta' dîl durumlarına yer verilmiş; ilmî konuları,⁷⁰⁷ mizaç, huy ve ahlakları,⁷⁰⁸ meşhur isimleri,⁷⁰⁹ mezhepleri, okudukları eğitim kurumları ve üstlendikleri görevleri özenle

⁶⁸⁹ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/275, 350, 392.

⁶⁹⁰ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/162, 211, 228.

⁶⁹¹ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/386, 398, 406.

⁶⁹² Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/192, 220, 354.

⁶⁹³ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/142, 296, 301.

⁶⁹⁴ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/286.

⁶⁹⁵ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 2/447, 467, 555.

⁶⁹⁶ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/190, 227, 361.

⁶⁹⁷ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/226, 290, 329.

⁶⁹⁸ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/185, 259, 343.

⁶⁹⁹ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/189, 251, 329.

⁷⁰⁰ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/281, 285, 300.

⁷⁰¹ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/243.

⁷⁰² Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/196, 251, 312.

⁷⁰³ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/53 (neşredenin girişi).

⁷⁰⁴ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/49 (neşredenin girişi).

⁷⁰⁵ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/41 (neşredenin girişi).

⁷⁰⁶ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/49 (neşredenin girişi).

⁷⁰⁷ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/43 (neşredenin girişi).

⁷⁰⁸ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/47 (neşredenin girişi).

⁷⁰⁹ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi 'l-Kudât*, 1/46 (neşredenin girişi).

kaydedilmiştir.⁷¹⁰ Ayrıca hocaların hocalarından, talebelerinden, rihlelerinden ve ilim serüvenlerinden bahsetmeye özel önem verilmiş,⁷¹¹ bu yönleriyle eser hem ilmî hem de biyografik açıdan önemli bir kaynak niteliği kazanmıştır.

Bu eserin günümüze tek nüshası ulaşmıştır. Mevcut nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Musallâ Medresesi, nr. 32, 201 varak) olarak kayıtlıdır.⁷¹²

Eseri Muvaffak b. Abdullâh tahkik etmiş ve eser Beyrut'ta Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından 1988 yılında *Meşyehatü Kâdi'l-Kudât* adıyla iki cild halinde basılmıştır.

2.1.11. Zehebî'nin Mucemleri

Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz b. Abdullah et-Türkmânî (ö. 748/1348), Fârikî, ardından Dımaşkî nisbesiyle tanınan Ebû Abdullah Şemseddin ez-Zehebî, büyük hâfız, meşhur tarihçi ve eserleri İslam beldelerinde yaygın şekilde okunan müelliftir. H. 3 Rebîü'l-âhir 673 yılında doğmuştur. Küçük yaşlarda birçok hoca kendisine icâzet vermiştir. H. 690'dan sonra ilim talebine bizzat başlayarak özellikle İbn Asâkir'in (ö. 600/1203) tabakasından çokça rivayet almıştır. Ardından Kahire'ye giderek Dimyâtî (ö. 705/1306), İbn es-Savvâf (ö. 705/1306) ve diğerlerinden istifade etmiş; toplam otuz beldeye seyahat ederek hadis alanında maharet kazanmış, bu sahada pek çok faydalı mecmua telif etmiştir. İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre kendi döneminde en çok eser veren âlim olup özellikle *Târîhu'l-İslâm*'da önceki müellifleri muhaddislerin biyografilerini derinlemesine işlemek bakımından geride bırakmıştır. Dımaşk'ta çeşitli yerlerde ders vermiş, vefatından birkaç yıl önce gözlerini kaybetmiştir. H. 748 yılının Zilkade ayının üçüncü gecesi vefat etmiştir.⁷¹³

Mîzânü'l-i'tidâl, *Târîhu'l-İslâm* ve *Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm* başta olmak üzere elliden fazla eser vermiştir. Zehebî, hadislerin senet ve metinlerini titizlikle incelemiş, tarihi olayları güvenilir kaynaklara dayandırmış ve çağdaşları tarafından

⁷¹⁰ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi'l-Kudât*, 1/45 (neşredenin girişi).

⁷¹¹ Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi'l-Kudât*, 1/44 (neşredenin girişi).

⁷¹² Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi'l-Kudât*, 1/60 (neşredenin girişi).

⁷¹³ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrü't'tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/110-112.

takdir edilmiştir. Zehebî'nin eserleri ağırlıklı olarak hadis, tarih, terâcim, cerh ve ta'dîl, fıkıh ve rivayet eleştirisi üzerine odaklanır. Hadis alanındaki eserleri arasında *Mevzû 'âti'l-Cevrekânî* ve İbnü'l-Cevzî'den seçilmiş hadisleri değerlendirdiği *Ehâdis Muhtâre*, el-Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-sağîr*'inden seçilmiş kırk hadis içeren *el-Erba'üne'l-büldâniyye*, oğluna okutmak için hazırladığı *Erba'üne hadîsen li'bnihî Ebî Hüreyre 'Abdirrahmân*, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'ini tashih ettiği ve mevzû rivayetleri topladığı *Telhîsü'l-Müstedrek*, hadis ilmi ve terimleri üzerine hazırladığı *el-Mûkîza*, cerh ve ta'dîl konularını ele alan *Kitâbü's-Selsebîl*, İbnü'l-Kattân'ın eleştirilerine karşı yazdığı *er-Red 'alâ İbni'l-Kattân*, İbnü'l-Cevzî'nin ihtilâflı hadislerini değerlendirdiği *Tenk'ihu't-Tahkîk*, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sının özeti olan *el-Mühezzeb*, ve Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eşrâf*'ının muhtasarı olan *Muhtasarü'l-Etrâf* yer alır. Bu eserler Zehebî'nin hadislerin doğruluğunu tespit etme, cerh ve tecdîl metodunu uygulama ve fikhî görüşleri açıklama konusundaki derin bilgisini göstermektedir.⁷¹⁴

2.1.11.1. *Mu'cemü's-şüyûh/el-Mu'cemü'l-kebîr*

Zehebî, bu eserini hicrî 727 yılında telif etmiş, daha sonra ise esere çeşitli ilaveler yapmıştır. Müellif, eserinde toplamda 1278 hocasının biyografisine yer vermektedir. Ancak, günümüze ulaşan ve neşredilen nüsha tam değildir; mevcut baskıda 1040 hocanın biyografisi bulunmaktadır.⁷¹⁵

Müellif, hocalarının biyografilerini aktararak başlamaktadır. Öncelikle hocalarının doğum ve vefat yerleri ile tarihlerine ilişkin ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Bununla birlikte, söz konusu hocaların ilmî serüvenine ışık tutarak, hadis tahsil ettikleri hocaları ve buldukları ilim merkezlerini zikretmektedir.⁷¹⁶ Bu durum müellifin eserini biyografik bir kaynak hâline getirdiğini göstermektedir. Hocalarının doğum ve vefat yerleri ile tarihlerine dair ayrıntılı bilgilerin verilmesi, onların tarihî konumlarını belirlemeye imkân tanırken; ilmî serüvenlerine ışık tutması, hadis ilminin farklı coğrafyalardaki aktarım ve dolaşım süreçlerini anlamaya katkı sağlamaktadır. Müellif

⁷¹⁴ Eserleri için bk. Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/183-184.

⁷¹⁵ Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/442.

⁷¹⁶ Örnek için bk. Zehebî, *Mu'cemü's-şüyûh*, 1/168, 274, 433.

ayrıca hocaların aldıkları icâzetleri kaydetmektedir.⁷¹⁷ Müellif, yalnızca icâzetlerle yetinmeyip, hocaların kaleme aldığı eserleri de bildirmektedir.⁷¹⁸ Bunun yanı sıra, hocaların öne çıkan özelliklerine⁷¹⁹ ve bilinen lakap ve isimlerine de değinmektedir.⁷²⁰

Müellif, eserinde, imkân dâhilinde hocalarından işittiği veya onlara okuduğu kitapları⁷²¹ ve bu süreçte elde ettiği icâzetleri⁷²² açıkça belirtmektedir. Bu yaklaşım, eserin sadece bir rivayet derlemesi olmaktan öte, ilmî bir sicil ve eğitim belgesi niteliği kazanmasını sağlamaktadır. Ayrıca, müellif çoğunlukla hadis rivayetlerini ayrıntılı biçimde sunmakta; bu rivayetlerin tahrîci, isnad zinciri ve bazen farklı aktarım yollarına da dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra eser, hocalardan alınan şiirler⁷²³ ve kıssalar⁷²⁴ ile zenginleştirilmiş, böylece yalnızca ilmî değil, aynı zamanda kültürel ve edebî bir değer de kazandırılmıştır.

Müellif, rivayetlerin tahammül ve edâ yollarına temas etmektedir.⁷²⁵ Ayrıca, hadislerin rivayet yer ve zamanını bildirmekte,⁷²⁶ tahrîcini yapmakta,⁷²⁷ farklı tarikelerini zikrederek⁷²⁸ rivayet çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında, âlî isnatlara dikkat çekmekte⁷²⁹ ve rivayetlerin sahlilik durumuna ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır.⁷³⁰ Böylece eser, yalnızca rivayetleri toplamakla kalmayıp, rivayetlerin ilmî değerini sistematik bir biçimde analiz eden bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Müellif, hocalarını alfabetik bir tertip üzere sıralamıştır. Bununla birlikte, teberriken “Ahmed” ismiyle başlamış; kadın hocaları ise her harfin sonunda zikretmiştir. Ayrıca, künyeleriyle tanınan hocaları alfabetik dizin içerisine dâhil etmeyip, eserin sonunda müstakil bir bölümde kaydetmiştir. Bu tercih, müellifin bir yandan alfabetik

⁷¹⁷ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/124, 141, 300, 407.

⁷¹⁸ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/51, 424.

⁷¹⁹ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/37, 298, 433.

⁷²⁰ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/40, 46, 130, 419.

⁷²¹ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/28, 46, 161, 288, 292.

⁷²² Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/41, 294, 431, 436.

⁷²³ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/29, 139, 275, 409-410.

⁷²⁴ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/160, 209, 270.

⁷²⁵ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/176, 285, 401.

⁷²⁶ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/127, 405.

⁷²⁷ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/130, 142, 403, 418.

⁷²⁸ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/128, 153, 408, 413.

⁷²⁹ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/208, 271, 306.

⁷³⁰ Örnek için bk. Zehebî, *Mu‘cemü’s-şüüh*, 1/144, 265, 271, 309.

düzeni korumaya özen gösterdiğini, diğer yandan ise künyesiyle meşhur olan hocaları özel olarak vurgulamak istediğini göstermektedir.

Eser Muhammed Habîb el-Hîle tarafından tahkik edilmiştir. 1988 yılında Taif’de Mektebetü’s-Siddîk tarafından iki cild halinde *Mu‘cemu şüyûhi’z-Zehebî* adıyla basılmıştır.

2.1.11.2. *el-Mu‘cemü’l-muhtas bi’l-muhaddisîn*

Zehebî, bu eserini hicrî 731 yılında, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’i telif ettikten sonra kaleme almış ve bu tarihten itibaren esere bazı ilavelerde bulunmuştur.⁷³¹

Zehebî, eserini kendi ifadesine göre, beraber ders aldığı veya icâzet aldığı muhaddisleri zikretmek amacıyla kaleme almıştır.⁷³² Dolayısıyla bu eser, yalnızca müellifin hocalarını kaydetmek amacıyla kaleme alınmış bir biyografik derleme olmayıp, aynı zamanda müellifin yaşadığı dönemde hadis ilmiyle meşgul olan kimselere yönelik hazırlanmış bir kaynak hüviyeti taşımaktadır. Müellif, eserinde hocalarıyla birlikte dönemin hadis talebelerine de yer vermiş, böylece hem rivayet silsilesini hem de kendi asrının ilmî muhitini yansıtmaya özen göstermiştir. Bu durum, eserin sadece bireysel bir biyografi kaynağı değil, aynı zamanda dönemin hadis öğrenim faaliyetlerini, ilmî çevresini ve hoca-talebe ilişkilerini belgeleyen bir çalışma niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Müellif eserinde toplam 394 kişiye yer vermektedir. Eserine hocalarının biyografileriyle başlamaktadır. Biyografilerin uzunluğu ise hocanın ilim derecesine ve konumuna göre değişmektedir. Varsa hocalardan okuduğu kitapları ve aldığı icâzetleri bildirmektedir. Hocalarını alfabetik tertip etmiştir.

Müellif, zaman zaman rivayetlerin farklı tariklerine işaret etmekte,⁷³³ tahrîclerini yapmakta⁷³⁴ ve âlî isnadlı olanlarını belirtmektedir.⁷³⁵ Ayrıca rivayetlerin sıhhat

⁷³¹ Mar‘aşlî, *Mu‘cemu’l-me‘âcim*, 1/443.

⁷³² Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *el-Mu‘cemü’l-muhtas bi’l-muhaddisîn*, thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle (Taif: Mektebetü’s-Siddîk, 1988), 5.

⁷³³ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu‘cemü’l-muhtas*, 21, 106, 174, 201, 274.

⁷³⁴ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu‘cemü’l-muhtas*, 15, 156, 219.

⁷³⁵ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu‘cemü’l-muhtas*, 17, 34, 156.

derecelerine dair değerlendirmelere yer vermekte;⁷³⁶ bu çerçevede, râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarını açıklamaktadır.⁷³⁷ Nadir olarak bazı şiirlere de eserinde yer vermektedir.⁷³⁸

Bu eser, Mısır'ın önde gelen tarihçilerinden Abdürrahman el-Cebertî'nin (1753-1825) kaleme aldığı '*Acâ'ibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*' adlı çalışmanın en önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir.⁷³⁹ Cebertî, söz konusu eserinde siyasî, ilmî ve sosyal hadiseleri aktarırken büyük ölçüde bu kaynağa müracaat etmiş; özellikle şahıs biyografileri, rivayetler ve tarihî olayların tafsilatında buradan istifade etmiştir. Bu durum, eserin yalnızca hadis ve biyografi literatürü açısından değil, aynı zamanda Mısır tarihinin yazımı açısından da büyük bir değer taşıdığını göstermektedir.

Eser Muhammed el-Habîb el-Hîle tarafından tahkik edilmiştir. 1988 yılında Taif'de Mektebetü's-Siddîk tarafından tek cild halinde *el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn* adıyla basılmıştır.

2.1.11.3. *el-Mu'cemü'l-latîf/el-Mu'cemü's-sagîr*

Zehebî, bu kısa eserinde 67 hocasına yer vermektedir. Hocalarından birer hadis aktarmaktadır. Son hocasından hadis ilmine dair kısa bir manzumeye yer vermiştir. Hocalarını alfabetik tertip etmiştir.⁷⁴⁰

Müellif, *el-Mucemü'l-muhtas* eserinde yaptığı gibi zaman zaman rivayetlerin farklı tariklerine işaret etmekte⁷⁴¹ tahrîclerini yapmakta⁷⁴² ve âli isnadlı olanlarını bildirmektedir.⁷⁴³ Bunun yanında rivayetlerin sıhhat derecelerine ilişkin değerlendirmelere yer vermekte,⁷⁴⁴ bu çerçevede râvilerinin cerh ve ta'dîl durumlarını açıklamakta⁷⁴⁵

⁷³⁶ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 33, 276.

⁷³⁷ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 159, 229.

⁷³⁸ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 46, 122.

⁷³⁹ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/623.

⁷⁴⁰ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Sittü resâil li'l-hâfız Zehebî*, thk. Câsim Süleyman ed-Düserî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1988), 7 (neşredenin girişi).

⁷⁴¹ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu'cemü'l-latîf*, 22, 33, 43, 49.

⁷⁴² Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu'cemü'l-latîf*, 24, 30, 40.

⁷⁴³ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu'cemü'l-latîf*, 20, 24, 31.

⁷⁴⁴ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu'cemü'l-latîf*, 20, 25, 30, 46.

⁷⁴⁵ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu'cemü'l-latîf*, 21, 29, 52.

ve rivayetlerdeki teferrüd hâllerini bildirmektedir.⁷⁴⁶ Müellifin eserinde nadiren de olsa şiir örneklerine yer verdiği görülmektedir.⁷⁴⁷ Böylece müellifin eserinde hadis rivayetlerini aktarırken yalnızca nakille yetinmediği, aynı zamanda ilmî bir tenkit süzgeci uyguladığı anlaşılmaktadır.

Müellif, her ne zaman bir rivayet aktarsa, hemen ardından söz konusu rivayetin hükmünü ve isnad açısından taşıdığı rütbeyi belirtmektedir.⁷⁴⁸ Böylelikle yalnızca rivayeti nakletmekle yetinmeyip, onun ilmî değerini ve hadis ilmi içerisindeki yerini de ortaya koymaktadır. Bu yöntem, müellifin rivayetleri aktarmadaki titizliğini göstermekte; aynı zamanda eserin, hadislerin sıhhat derecelerini ortaya koyan bir kaynak hüviyeti kazanmasına katkıda bulunmaktadır.

Eserin sonunda semâ kaydını aktarmaktadır.

Bu eser, Câsim Süleyman ed-Düserî tarafından tahkik edilmiş ve 1988 yılında Kuveyt'te Dâru's-Selefiyye tarafından, Zehebî'ye ait altı risâleyi bir araya getiren “*Sittü Resâil li'l-Hâfız Zehebî*”nin içerisinde *el-Mu‘cemü'l-latîf* adıyla yayımlanmıştır.

2.1.12. Şemsüddîn İbn Sa‘d el-Makdisî'nin Eserleri

Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed (ö. 759/1358), daha çok Şemseddin el-Makdisî olarak tanınmış ve sonradan Sâlihî adıyla anılmıştır. H. 703 yılında dünyaya gelmiştir. Kudüs kökenli olan müellif, Hânbeli mezhebine mensup bir fakih ve hadis ilminde tanınmış bir âlim olarak öne çıkmaktadır. İlmî hayatı boyunca Şam, Halep, Nablus, Halep ve çevresinde dersler almış, bu bölgelerdeki hocalardan çeşitli ilim dallarında eğitim görmüş ve aktif olarak ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Bu coğrafi çeşitlilik, onun hem hadis hem de fıkıh alanındaki derinliğini ve çok yönlülüğünü güçlendirmiştir. Müellif, eserlerinde hocalarından ve akranlarından rivayetler aktarmış, aynı zamanda birçok eser kaleme almıştır. İbn Hamza el-Hüseynî (ö. 765/1364), onun eserlerinin çok fazla olduğunu ve birçok ilmî aktarım sağladığını belirtmektedir. Öne çıkan eserlerinden bazıları şunlardır: “‘Avâlî'l-Hadîs” ve “Kırk Hadis”. Bu eserler hem

⁷⁴⁶ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu‘cemü'l-latîf*, 32, 47.

⁷⁴⁷ Örnek için bk. Zehebî, *el-Mu‘cemü'l-latîf*, 58-59.

⁷⁴⁸ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/616.

rivayetlerin korunması hem de ilim talebelerine kaynak oluşturması açısından önem taşımaktadır. Müellif, Şam'daki Salâhîyye medresesinde H. 759 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁴⁹

2.1.12.1. Tâceddîn es-Sübki için yazdığı *el-Mu'cem*'i

Şemsüddîn el-Makdisî, Sübki (ö. 771/1370) için yazmış olduğu bu eserinde, Sübki'nin 20'si kadın toplam 190 hocasına yer vermektedir. Hocaların terâcim kitaplarında dahi bulunmayan ayrıntılı biyografilerini aktarmaktadır. Bu durum, eserin biyografik kaynaklar arasında tamamlayıcı ve özgün bir rol üstlendiğini göstermektedir. Onlardan okuduğu kitapları zikretmektedir. Her bir hocadan bir veya daha fazla hadis, şiir veya faydalı bilgi aktarmaktadır.⁷⁵⁰

Rivayetlerin farklı tariklerine yer vermektedir.⁷⁵¹ Bazen rivayet yerini⁷⁵² bazen zamanını⁷⁵³ bazen de ikisini bildirmektedir.⁷⁵⁴ Zaman zaman rivayetlerin sıhhat değerlendirmelerine yer vermekte⁷⁵⁵ ve senedlerde geçen kişiler hakkında bilgiler aktarmaktadır.⁷⁵⁶ Hadislerin tahrîcini yapmakta⁷⁵⁷ ve senedleri âli olanlarını ve muvâfakatları bildirmektedir.⁷⁵⁸ Rivayetlerin farklı tariklerini vermesi, yer ve zaman bilgilerine dikkat çekmesi, hatta senedlerde geçen râviler hakkında bilgi paylaşması, müellifin rivayet ilmine olan derin vukufunu yansıtır. Ayrıca rivayetlerin sıhhat değerlendirmelerine yer vermesi ve hadislerin tahrîcini yapması, eserin yalnızca biyografik bir kaynak değil aynı zamanda hadis tenkidi açısından da önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Müellif, hocalarını alfabetik bir tertip içerisinde düzenlemiştir.

⁷⁴⁹ Bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/138.

⁷⁵⁰ Bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 74-75.

⁷⁵¹ Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 404, 429, 514.

⁷⁵² Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 314, 415.

⁷⁵³ Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 303, 622.

⁷⁵⁴ Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 431.

⁷⁵⁵ Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 274, 315, 498.

⁷⁵⁶ Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 316, 602.

⁷⁵⁷ Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 287, 304, 401, 513.

⁷⁵⁸ Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübki*, 276, 404, 495, 506.

Eser Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf vd. tarafından tahkik edilmiştir. 2004 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından tek cild halinde *Mu'cemu şüyûhi't-Tâci's-Sübki* adıyla basılmıştır.

2.1.12.2. Muhyiddîn el-Yûnînî için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

Şemsüddîn el-Makdisî, Muhyiddîn el-Yûnînî (ö. 747/1346) için kaleme aldığı bu eserinde, Yûnînî'nin hadis aldığı otuz bir hocaya dair bilgiler sunmakta ve bu hocalardan nakledilen rivayetleri derlemektedir. Eserde, her bir hocadan en fazla on beş rivayet⁷⁵⁹ olmak üzere, toplamda elli sekiz hadis aktarılmaktadır. Hadis rivayetlerinin yanı sıra, yer yer faydalı bilgiler ve bazı şiir beyitlerine de yer verilmektedir. Toplamda on faydalı bilgi ve üç şiir örneği⁷⁶⁰ aktarılmış olup, şiirlerin tamamı son iki hocadan alınmıştır. Muhyiddîn el-Yûnînî farklı bölgelerdeki hocalarla görüşmüş ve onlardan hadis almıştır. Yûnînî'nin en fazla hadis dinlediği hocalar sırasıyla Dımaşk, ardından Ba'lebek ve Medine'dendir. Dımaşk'ta yirmi bir, Ba'lebek'te sekiz ve Medine'de ise iki hocadan hadis aldığı bilgisi verilmektedir. Ayrıca, rivayetlerin tarihleri de kaydedilmiş, böylece rivayet sürecinin kronolojisi takip edilebilir hâle getirilmiştir. Eserde dikkat çeken bir diğer husus, müellifin hocaları gruplandırarak sunmuş olmasıdır. Öncelikle hadis aldığı hocaları, ardından kadın hocaları ve son olarak da şiir aldığı hocaları zikretmiştir. Bu yapı, eserin içerik planlamasında sistematik bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Rivayetlerin ardından ise, her bir hocanın doğum ve vefat tarihleriyle birlikte, nereye defnedildiklerine dair bilgiler verilmiştir. Müellif, hocaları genel olarak alfabetik bir sıraya göre sıralamaya çalışmıştır; ancak bu tertibe her zaman sadık kalmamıştır. Özellikle, şiir aldığı bazı hocaları, alfabetik olarak daha önce gelmeleri gerekirken, hadis aldığı hocalardan sonra zikretmiştir. Bu tercih, hadis rivayetlerinin şiirlere nazaran daha öncelikli ve merkezî bir konumda değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁶¹

⁷⁵⁹ Bk. Muhammed b. Yahya b. Sa'd Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Meşyeha*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2002), 69-86.

⁷⁶⁰ Bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Meşyeha*, 94, 127, 128-129.

⁷⁶¹ Bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Meşyeha*, 13-14 (neşredenin girişi).

Eser hem rivayet hem biyografi çalışmaları hem de tarihî ve coğrafi araştırmalar açısından bir kaynak teşkil etmekte olup, Yûnînî'nin ilmî faaliyetlerini ve 8. asırdaki İslâmî eğitim ortamını anlamak bakımından değerli bilgiler sunmaktadır.

Eser Ömer Abdüsselâm Tedmürî tarafından tahkik edilmiştir. 2002 yılında Beyrut'ta Mektebetü'l-'Asriyye tarafından tek cild halinde *Meşyehatü'l-İmam Muhyiddîn Abdülkadir b. Ali b. Muhammed el-Yûnînî el-Ba'lebekkî* adıyla basılmıştır.

2.1.13. Akfehî'nin İbn Zahîre için yazdığı *İrşâdü't-tâlibîn*'i

Halîl b. Muhammed, Ebû's-Safâ künyesiyle tanınan el-Akfehî el-Ma'arrî eş-Şâfî (ö. 821/1418), hadis hafızı olarak ilmî çevrelerde önemli bir şahsiyet teşkil etmiştir. Hadis alanındaki derin bilgisinin yanı sıra edebiyat, ferâiz ve hesap ilimlerinde de mahir bir âlim olarak öne çıkmıştır. Aynı zamanda güzel bir şiir üslubuna sahip olması, onun hem ilmî hem de edebî yönünü ortaya koymaktadır. Halîl b. Muhammed, hayatı boyunca yoğun bir ilim ve seyahat geleneği içinde bulunmuştur. Hac ibadetini yerine getirdikten sonra bir süre Mekke'de ikamet etmiş, burada ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra Mekke, Şam ve Mısır arasında gidip gelmiş; ardından Mekke'den Medine'ye, oradan da Ahsa ve Katîf'e geçmiş ve ilmî çevrelerde bu bölgelerde dersler vermiştir. Seyahatlerini daha da genişleterek Hindistan, Hürmüz, Herat, Semerkand ve diğer bazı beldelere ulaşmıştır. Hayatının son döneminde bulunduğu Yezd'de h. 821 tarihinde aniden vefat etmiştir.⁷⁶²

Akfehî, İbn Zahîre (ö. 817/1414) için kaleme aldığı eserine, önce onun hocalarının biyografilerini aktararak başlamış, ardından bu hocalardan aldığı hadisleri farklı tarihleriyle birlikte rivayet etmiştir. Bu yöntem sayesinde rivayetler dikkatli bir şekilde karşılaştırıldığında, hangi isnadın âlî olduğu ortaya çıkmaktadır. Eser, İslâm ilim mirasını yansıtmaya bakımından önemli bir değere sahiptir. Müellif, eserde çok sayıda kitabın ismini zikretmiş, bu eserlerden yüzlerce iktibas yaparak eseri zenginleştirmiştir. Ayrıca muttasıl senedli rivayetler nakletmesi, eserin ilmî güvenilirliğini artıran unsurlar arasında yer almaktadır. Akfehî'nin bu çalışması, dönemin önde

⁷⁶² Bk. Zirikî, *el-A'lâm*, 2/322.

gelen hadis tenkitçileri ve tarihçileri tarafından da takdir edilmiş ve övgüye layık görülmüştür.⁷⁶³

Bu eser, Müslümanların eserleri rivayet etmeye verdikleri önemi ve bu ilme gösterdikleri yoğun ilgiyi ortaya koymaktadır. Bir rivayetin birçok farklı tarikle aktarılması ve bu tariklerin korunması, aynı eserin çeşitli beldelerde farklı yollarla nakledilmesi, İslâm ümmetinin farklı toplumsal kesimlerinde, değişik bölgelerde ve farklı zaman dilimlerinde sahih sünneti titizlikle muhafaza ettiklerini göstermektedir. Ayrıca, eserlerin muttasıl ve çeşitli senedlerle müellifine kadar ulaşan isnadlarının aktarılması için gösterilen gayreti de açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁶⁴

Müellif, eserinde bazen rivayetlerin alındığı yer ve zamanı belirtmektedir. Genellikle rivayetlerin farklı tariklerini aktarmakta, tahrîclerini yapmakta ve sıhhat değerlendirmelerine değinmektedir. Âlî isnadlı rivayetleri de bildirmektedir.⁷⁶⁵ Bazı râvîlerin cerh ve ta'dil durumları hakkında bilgi vermektedir.⁷⁶⁶ Ayrıca, hocalardan alınan icâzetler ve onlara okunan kitaplar hakkında bilgi vermektedir. Eserde zaman zaman uzun şiir beyitlerine de yer vermiştir.⁷⁶⁷ Eseri alfabetik olarak düzenlemiş olup her bir harf başlığında erkek hocalardan sonra kadın hocalar için özel bölümler ayırmıştır. Hocaların bilinen isimlerini de belirtmiştir.⁷⁶⁸ Ayrıca, biyografilerini aktardığı hocaların lakaplarını zikretmeye büyük özen göstermiştir. Nitekim hangi hocasının bir lakabı varsa mutlaka bunu kaydetmiş, lakabını anmadığı hoca ise neredeyse hiç bulunmamaktadır.⁷⁶⁹

Bu yönleriyle eser, yalnızca İbn Zahîre'nin ilmî profilini ve hadis rivayet ağının belgelemekle kalmayıp, aynı zamanda İslâm ümmetinin eserleri rivayet etmeye verdiği önemi, farklı bölgelerdeki eğitim ve ilmî faaliyetleri ve muttasıl isnad geleneğini

⁷⁶³ Bk. Halil b. Muhammed b. Abdîrahmân Akfehîsî, *İrşâdü't-tâlibîn ilâ şüühî kâdi'l-kudât İbn Zahîre Cemâlidîn*, thk. Muhammed ez-Zâhî (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999), 6-8 (neşredenin girişi).

⁷⁶⁴ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 116.

⁷⁶⁵ Örnek için bk. Akfehîsî, *İrşâdü't-tâlibîn*, 216, 340.

⁷⁶⁶ Örnek için bk. Akfehîsî, *İrşâdü't-tâlibîn*, 502.

⁷⁶⁷ Örnek için bk. Akfehîsî, *İrşâdü't-tâlibîn*, 351-353, 428-431.

⁷⁶⁸ Örnek için bk. Akfehîsî, *İrşâdü't-tâlibîn*, 217, 431.

⁷⁶⁹ Bk. Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 188.

anlamak açısından da büyük bir değer taşımaktadır. Akfehî'si'nin titizliği, eserin sonraki hadis tenkitçileri ve tarihçiler tarafından övgüyle karşılanmasını sağlamıştır.

Günümüze kitabın sadece 60 hoca içeren bir kısmı ulaşmış ve yayımlanmıştır.

Eser Muhammed ez-Zâhî tarafından tahkik edilmiştir. 1999 yılında Beyrut'ta Darü'l-Garbi'l-İslâmî tarafından tek cild halinde *İrşâdü't-tâlibîn ilâ şüyûhi kâdi'l-kudât İbn Zahîre Cemâlidîn* adıyla basılmıştır.

2.1.14. İbn Hacer el-Askalânî'nin Mucemleri

Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed eş-Şihâb Ebü'l-Fazl el-Kinânî el-Askalânî el-Kâhirî eş-Şâfî (ö. 852/1449), "İbn Hacer" adıyla bilinir; bu lakap atalarından birine nispet edilmektedir. Hadis bilgisi ve illetleri konusundaki derin vukûfuyla geç dönemlerde benzeri yetişmemiş büyük muhaddis, meşhur hâfiz ve büyük bir âlimdir. H. 12 Şâban 773 tarihinde Mısır'da doğdu ve küçük yaşta yetim kalarak vasilerinden birinin yanında yetişti. Dokuz yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi; ardından *el-'Umde*, Zeynüddin el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye'si*, *el-Hâvî es-Sağîr* ve İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtasar*'ı gibi eserleri ezberledi ve bunları hocalarıyla müzakere etti. Fıkıh sahasında Abdurrahman Ömer Bulkînî (ö. 824/1421), el-Bermâvî (ö. 831/1427), İbnü'l-Mülakkin (ö. 804/1401) ve İzz b. Cemâa'dan (ö. 819/1415) ders aldı; özellikle İzz b. Cemâa'dan mantık, usûl, belâgat ve diğer "âlet ilimleri"nin çoğunu tahsil etti. Daha sonra Allah Teâlâ onun kalbinde hadis ilmine sevgi verdi; o da h. 793 yılından itibaren bütün gayretini bu ilme yöneltti. Zeynüddin el-İrâkî'ye (ö. 806/1404) sıkı şekilde bağlanarak ondan isnad, metin, illet ve hadis usûlüne dair çok faydalı bilgiler aldı. Şam, Hicaz, Yemen ve Mekke başta olmak üzere geniş bir coğrafyaya seyahat etti; çok sayıda hocadan "âli" ve "nâzil" rivayetler dinledi. Bu sahada onun kadar geniş bir hoca ve rivayet birikimi kimseye nasip olmamıştır. Her biri kendi alanında otorite olan birçok âlimden istifade etti. İbn Hacer bundan sonra kendini tamamen hadisin neşrine adadı; okuma, okutma, telif ve fetva işlerini yalnız bu alana hasretti; bu konuda öne çıktı. Yakın ve uzak beldelerdeki dost-düşman herkes onun hâfızasına ve titizliğine şahadet etti. Hadis sahasında "el-Hâfiz" unvanı onun için adeta icmâ ile söylenir hâle geldi. Talebeler dünyanın dört bir yanından ona

yöneldi; eserleri daha hayattayken yayılıp nüshaları hükümdarlar arasında dahi hediye edildi. Telifleri çok olup tamamlanmış olanlar da yarım kalanlar da mevcuttur. Birçok medresede ders verdi; şöhreti yayıldı, uzak beldelerden âlimler kendisine geldi; üst düzey devlet adamları bile onunla görüşmekten övünç duydu. İbn Hacer h. 852 yılı Zilhicce ayının sonlarında vefat etti.⁷⁷⁰

İbn Hacer el-Askalânî, özellikle *Fethu'l-Bârî* şerhi ile tanınan, klasik hadis ilminin en önemli âlimlerinden biridir. *Fethu'l-Bârî*, *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazılmış kapsamlı bir şerh olup, İbn Hacer'in kaybolmuş veya günümüze ulaşmamış eserlerindeki bilgileri de içermektedir. Ayrıca İbn Hacer, *Hedyü's-sârî* gibi mukaddime çalışmaları, muhtasar ve şerh eserleri, *Sünâ'ıyyâtü'l-Muvatta'*, *Sülâsiyyâtü'l-Buhârî*, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* gibi hadis derlemeleri ve *Bezlü'l-mâ'ûn fi fazli't-tâ'ûn* gibi özel konulara dair eserler kaleme almıştır. Bu çalışmalar hem hadislerin rivayet zincirlerini inceleme hem de dil, akaid ve fıkıh açısından açıklamalar sunma amacı taşımaktadır. İbn Hacer'in eserleri, çeşitli baskılar ve ihtisarlarla günümüze ulaşmış, ayrıca modern araştırmacılar tarafından incelenip akademik çalışmalara konu edilmiştir.⁷⁷¹

2.1.14.1. *el-Mecma'u'l-müesses li'l-Mu'cemi'l-müfehres*

İbn Hacer, bu kapsamlı eserinde 730 hocasına yer vermektedir. Eserine, hocalarının biyografileriyle başlamaktadır. Biyografileri genellikle kısa tutmuş olmakla birlikte, kendisinden birçok eseri okuduğu, ilmî yönden fazlasıyla istifade ettiği hocaları ile dönemin tanınmış âlimlerine dair bilgileri daha ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde aktarmıştır.

Genel olarak biyografilerin temel unsurunu, müellifin rivayet hakkını elde ettiği kitaplar teşkil etmektedir. Bununla birlikte, biyografilerin hacmine bağlı olarak ele alınan unsurların çeşitliliği ve ayrıntı düzeyinde farklılıklar gözlemlenmektedir.⁷⁷² Müellif, eserinde hocalarını iki ana kategoriye ayırmaktadır: rivayet hocaları ve dirayet

⁷⁷⁰ Bk. Şevkânî, *el-Bedrü't'tâli'*, 1/87-92.

⁷⁷¹ Eserleri için bk. M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/517-519.

⁷⁷² Bk. Eşer, *Fehrese Literatürü*, 155.

hocaları. Rivayet hocaları, kendisinden doğrudan hadis ve rivayet aldığı kimseleri ifade ederken; dirayet hocaları, daha çok ilmî müzakere ve fikir alışverişinde bulunduğu, ilmî kişiliğinin gelişiminde katkısı bulunan âlimlerden oluşmaktadır. Müellif, dirayet hocaları arasında yalnızca hocalarını değil, aynı zamanda müzakerelerde kendisine eşlik eden akranlarını da zikretmiştir. Bu yaklaşım, onun ilmî etkileşime ve karşılıklı müzakereye verdiği önemi göstermektedir. Kitabın hacim bakımından en geniş kısmını rivayet hocaları oluşturmaktadır. Müellif, bu grubu özellikle âli isnad bakımından beş ayrı tabakaya ayırarak tanıtmış,⁷⁷³ böylece rivayetlerinin isnad üstünlüğünü ve ilmî değerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tasnif, hem hadis rivayetinde isnadın önemine yapılan bir vurgu hem de müellifin ilmî metodunun sistematik niteliğine işaret etmektedir.

Müellifin hocalarından okuduğu eserlerin büyük bir kısmı hadis ilmine dair olmakla birlikte, kıraat, akaid ve fıkıh gibi farklı alanlara ait kitaplar da yer almaktadır. Müellifin eserinde adı geçen kitapların sayısı Yusuf el-Mar'aşlî'nin bildirdiğine göre bin beş yüzdür.⁷⁷⁴ Bu eserleri kaydederken, kendisinden başlayarak müellifine kadar uzanan isnad zincirini aktarmakta ve aldığı icâzetleri de belirtmektedir.

Müellif, yaşadığı dönemdeki önde gelen âlimlerin neredeyse tamamına eserinde yer vermiş; onların biyografilerini sunmuş, haklarında çeşitli bilgiler ve menkıbeler aktarmıştır. Bu eser, aynı zamanda hicrî sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllardaki İslam toplumunun ilmî, sosyal, kültürel ve siyasî durumunu; mekânların ve şahısların konumunu anlamamız açısından önemli bir kaynaktır. Eserde, İslam dünyasını derinden etkileyen ikinci Moğol istilasası ile birçok bölgede görülen tâun (veba) hastalığı gibi önemli olaylara da değinilmektedir.⁷⁷⁵

Müellif, bazen hocalardan aldığı rivayetlere değinmekte⁷⁷⁶ ve bazı şiiirlere yer vermektedir.⁷⁷⁷ Hocalarla yaptığı görüşmelerin yerlerini ve icâzet alma tarihlerini de

⁷⁷³ Tasnif ve tabakalar için bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 648.

⁷⁷⁴ Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/519.

⁷⁷⁵ Bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfrehes*, thk. Yûsuf el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1992), 1/6-7 (neşreden giriş).

⁷⁷⁶ Örnek için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecma'u'l-müesses*, 1/294, 325, 488; 2/54, 429, 444.

⁷⁷⁷ Örnek için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecma'u'l-müesses*, 1/254; 2/551; 3/85, 204.

belirtmiştir. Eserin sonunda ise çeşitli konuları kapsayan ayrıntılı bir fihriste yer verilmiştir.

Müellif, söz konusu eseri telife Hicrî 806 yılında Aden’de başlamış ve uzun süren bir çalışma sürecinin ardından Hicrî 829 yılında Kahire’de tamamlamıştır. Ancak müellif, eseri nihai şekline ulaştırmakla yetinmemiş; daha sonra çeşitli fihristleri eklemiş ve istifadeyi daha kapsamlı hâle getirmek amacıyla icâzet yoluyla elde ettiği birçok eseri, hocalardan başlayıp müelliflerine kadar ulaşan isnad zincirleriyle birlikte aktarmıştır. Böylece eser, Hicrî 832 yılında kemâle ermiş ve ilmî açıdan daha zengin bir muhtevaya kavuşmuştur.⁷⁷⁸

Eser Yûsuf el-Mar'aşlî tarafından tahkik edilmiştir. 1992 yılında Beyrut’ta Dâru'l-ma‘rife tarafından son cildi fihrist olmak üzere dört cild halinde *el-Mecma‘u'l-müesses li'l-mu‘cemi'l-müfehres* adıyla basılmıştır.

2.1.14.2. *Meryem bint Ahmed el-Ezraî için yazdığı el-Mu‘cem’i*

İbn Hacer, Meryem el-Ezraî (ö. 758/1357) için yazmış olduğu bu eserinde, hocaların biyografilerini aktardıktan sonra Meryem’in 283 hocasından 169 rivayete yer vermektedir. Bazı hocaların biyografilerinde ilmî serüvenleri, aldıkları icâzetler, ilmî konuları, şahsî özellikleri, rihleleri ve talebeleri gibi ayrıntılı bilgilere yer verirken, bazıları hakkında ise yalnızca isim, künye bilgilerinin yanında doğum ve vefat tarihlerinden bahsetmektedir.

İbn Hacer’in Meryem el-Ezraî için kaleme aldığı eser, yalnızca bir biyografi derlemesi değil, aynı zamanda kadın bir âlimin ilmî çevresini görünür kılan önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Müellifin 283 hocadan seçtiği 169 rivayeti aktarması, Meryem’in dönemin ilim dünyasındaki etkinliğini ve ilmî otoritelere erişimini göstermektedir. Bu açıdan eser, kadın muhaddislerin eğitim süreçlerini, hocalarıyla kurdukları ilişkileri ve dönemin ilmî dolaşımına katılımlarını belgelemesi bakımından dikkate değerdir.

⁷⁷⁸ Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecma‘u'l-müesses*, 3/369.

Ayrıca İbn Hacer'in bazı hocaları ayrıntılı, bazılarını ise yüzeysel bir biçimde ele alması, yalnızca müellifin tercihleriyle değil, aynı zamanda hocaların Meryem'in ilmî kişiliği üzerindeki etkisinin derecesiyle de ilişkili görülebilir. Yani eser, bir yönüyle biyografik bir eser işlevi görürken, diğer yönüyle bir talebenin ilmî formasyonunu inşa eden unsurları ortaya koyan bir "ilmî gelişim haritası" işlevi de üstlenmektedir diyebiliriz.

Bazen hadisleri aktardıktan sonra rivayetin farklı tariklerini vermekte⁷⁷⁹ ve sıhhat değerlendirmelerini aktarmaktadır.⁷⁸⁰ Genellikle hadislerin tahrîcine yer vermekte⁷⁸¹ ve isnadı âlî olanlarını bildirmektedir.⁷⁸² Bazen de hocalardan şiir beyitleri aktarmaktadır.⁷⁸³ Müellif, hocaları alfabetik olarak tertip etmiştir.

Eser Muhammed Osman tarafından tahkik edilmiştir. 2010 yılında Kahire'de Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye tarafından tek cild halinde *Mu'cemü's-şeyha Meryem* adıyla basılmıştır.

2.1.15. Necmeddin İbn Fehd'in *Mu'cemü's-şüyûh'u*

Tam ismi Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Ebî'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî'dir (ö. 885/1480). Mekke'de doğmuştur. İbn Fehd olarak bilinmektedir. 29 Cemâziyelâhir 812 (8 Kasım 1409) tarihinde doğmuştur. Küçük yaşta Kurân-ı Kerîm'i ve âlim olan babası Takıyüddin İbn Fehd'in (ö. 871/1466) kendisi için yazdığı hadis kitabını ezberlemiştir. Ardından Hanbelî fikhına dair okumalara başlamıştır. Sonrasında babasının teşvikiyle Şafîî fikhına yönelmiş ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc* eserinin yarısını, nahivden İbn Malik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) *el-Elfiyye* ve hadisten Zeynüddin Irâkî'nin (ö. 806/1404) *el-Elfiyye* eserlerinin bir kısmını ezberleyerek öğrenimine devam etmiştir.⁷⁸⁴ Babası onu erken yaşlarda, Mekke'ye gelen birçok âlimle görüştürerek onlardan istifade etmesini

⁷⁷⁹ Örnek için bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Mu'cemü's-şeyha Meryem*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2010), 63, 72, 113, 148.

⁷⁸⁰ Örnek için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Mu'cemü's-şeyha Meryem*, 48, 76, 84.

⁷⁸¹ Örnek için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Mu'cemü's-şeyha Meryem*, 44, 109, 137.

⁷⁸² Örnek için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Mu'cemü's-şeyha Meryem*, 45, 64, 174.

⁷⁸³ Örnek için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Mu'cemü's-şeyha Meryem*, 13, 78.

⁷⁸⁴ Bk. Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/512.

sağlamıştır.⁷⁸⁵ Beldesindeki ve diğer beldelerdeki birçok âlimden istifade etmiş ve birçok kişiden icâzet almıştır. İlim almak için Mısır, Suriye, Kudüs ve Dımaşk bölgelerine gitmiştir.⁷⁸⁶ 7 Ramazan 885 (10 Kasım 1480) tarihinde⁷⁸⁷ doğduğu yer olan Mekke’de vefat etmiştir.⁷⁸⁸

İbn Fehd birçok hocadan ilim almıştır. İbn Fehd’nin hocaları arasında şunlar zikredilebilir:⁷⁸⁹

Zeynüddin Muhammed b. Ahmed et-Taberî (ö. 815/1412), Rukıyye bint Yahyâ b. Mezrû‘ (ö. 815/1412), Zeynüddin Ebû Bekir el-Merâgî (ö. 816/1413), Cemâleddin İbn Zahîre (ö. 817/1414), Hüseyin b. Ali el-Bûsîrî (ö. 821/1418), Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1430), Ebû Bekre Takıyüddîn el-Hamevî (ö. 837/1434), Muhammed b. Ahmed et-Tedmürî (ö. 838/1435), Âişe bint İbrâhim İbnetü’ş-şerâihî (ö. 842/1438) ve İbnü’s-Selâme (ö. 892/1487).

Kaynaklarda isimleri geçmese de birçok kişinin kendisinden istifade ettiği ve icâzet aldığı zikredilmektedir. Ebû Amr Osman b. Muhammed ed-Dimî de (ö. 908/1502) kendisinden icâzet alanlardandır.⁷⁹⁰

İbn Fehd, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve Sehâvî (902/1497) gibi âlimler tarafından hadis ve özellikle tarih alanında otorite kabul edilmektedir. Bununla beraber nahiv ilmini derinlemesine bilmemesine rağmen hitâbet ve kitâbet yönünün kuvvetli olmasıyla bilinmekte ve güvenilir, gayretli, zühd ehli, yardım sever, hoşsohbet ve mütevazi gibi övgülerle anılmaktadır.⁷⁹¹

Eserlerinden bazıları ise şunlardır:⁷⁹²

1. *Mu‘cemü’ş-şüyûh*: Ayrıntılı anlatılacaktır.

⁷⁸⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav’ü'l-lâmi‘ li-ehli'l-karni't-tâsi‘* (Beirut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.), 6/126.

⁷⁸⁶ Şevkânî, *el-Bedrü't'tâli‘*, 1/512.

⁷⁸⁷ Şevkânî, *el-Bedrü't'tâli‘*, 1/513.

⁷⁸⁸ Ziriklî, *el-A‘lâm*, 5/63.

⁷⁸⁹ Sehâvî, *ed-Dav’ü'l-lâmi‘*, 6/126-127.

⁷⁹⁰ İbn Fehd, *Mu‘cemü’ş-şüyûh*, 15 (neşredenin girişi).

⁷⁹¹ Sâmi es-Sakkâr, “İbn Fehd, Necmeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/488.

⁷⁹² Eserleri için bk. İbn Fehd, *Mu‘cemü’ş-şüyûh*, 16-18 (neşredenin girişi).

2. *İthâfû'l-verâ bi-ahbâri Ümmi'l-kurâ*: Mekke tarihi üzerine yazılmış en eski ve önemli kaynaklardandır. Hicretten h. 885 yılına kadar olayları yıllara göre anlatır. Dört cüzden oluşur; ilk üçü Fehîm Muhammed Şeltût, dördüncüsü Abdülkerîm el-Bâz tarafından yayımlanmıştır. Eser, sonraki Mekke tarihçilerine (İzzeddin ve Muhibbüddin b. Fehd, Sincârî, Sehâvî vb.) kaynaklık etmiştir.
3. *et-Tebyîn bi-terâcimi't-Taberiyî*: Taberiyeli âlimlerin biyografilerini içerir. Nüshasının Mekke'de Mektebetü'l-Feyziyye'de bulunduğu belirtilmektedir.
4. *ed-Dürrü'l-kemîn bi-zeyli'l-İkdi's-semîn*: Takıyyüddin el-Fâsî'nin *el-İkdi's-semîn*'ine yazılmış zeyildir.⁷⁹³

İbn Fehd bu eserini kendilerinden istifade ettiği ve icâzet aldığı hocaların biyografilerini aktarmak için kaleme almıştır. Eserinde 315'i erkek 51'i kadın olan 366 hocasına yer vermektedir. Hocaları başlıklar altında numaralarla sıralar ve nereden geldiklerini belirtmektedir. Her başlığın altında hocalarının biyografilerini sunmaktadır. Biyografilerin uzunluğu ise değişmektedir.⁷⁹⁴ Bazı hocalarında birkaç sayfayı bulan ayrıntılı bilgiler aktarmakta⁷⁹⁵ bazen de hocaların ismi ve kendilerinden hangi kitabı okuduğunu zikretmekle yetinmektedir.⁷⁹⁶

Müellif bu eseri, mu'cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi alfabetik olarak tertip etmiştir.⁷⁹⁷ İlk başta erkek hocaları ardından da kadın hocaları aynı şekilde alfabetik olarak sıralamaktadır.

Birçok hocanın doğum, vefat ve defin yerleriyle tarihlerini zikretmektedir.⁷⁹⁸ Hocaların bilinen isimlerini zikretmektedir.⁷⁹⁹ Bazen hocaların hayatıyla ilgili özel bilgiler vermektedir.⁸⁰⁰ Hocalarının hangi kitapları kimlerden okuduğunu

⁷⁹³ Eserleri için bk. Sakkâr, "İbn Fehd, Necmeddin", 19/488-489.

⁷⁹⁴ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyyüh*, 22 (neşredenin girişi).

⁷⁹⁵ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyyüh*, 70.

⁷⁹⁶ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyyüh*, 219.

⁷⁹⁷ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyyüh*, 26 (neşredenin girişi).

⁷⁹⁸ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyyüh*, 111, 157.

⁷⁹⁹ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyyüh*, 62, 106.

⁸⁰⁰ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyyüh*, 60.

belirtmektedir.⁸⁰¹ Hocaların yazdıkları eserlerden bahsetmektedir.⁸⁰² Hocaların ezberledikleri kitapları⁸⁰³ ve aldıkları icâzetleri⁸⁰⁴ de belirtmektedir. Hocaların üstlendikleri görevler,⁸⁰⁵ yaptıkları rihleler⁸⁰⁶ ve geçim kaynakları⁸⁰⁷ hakkında bilgi vermektedir. Bazen okunan kitapların nerede ve hangi tarihte okunduğunu bildirmektedir.⁸⁰⁸ Hocaların mizaç, huy ve ahlaklarından bahsetmektedir.⁸⁰⁹ Bazen hocaların yaşlılıklarında yakalandıkları hastalıklardan bahsetmektedir.⁸¹⁰ Bazı hocalarından şiir nakletmektedir.⁸¹¹ Bazen de kıssa ve rüya aktarmaktadır.⁸¹²

Eserin önemine dair başlıca noktalar şu şekilde ifade edilebilir; İbn Fehd'in *Mu'cemü'ş-şüyûh*'u, mu'cem türündeki eserler arasında önemli bir konuma sahiptir. Eser, müellifin icâzet aldığı hocaların biyografilerini aktarması ve hicrî dokuzuncu asırda önemli İslam beldelerinde yaşamış âlimlere dair ayrıntılı bilgiler sunmasıyla rical ve tabakât kitaplarına kaynaklık yapmaktadır. Ayrıca ilim meclisleri, okutulan kitaplar, hocaların idarî görevleri, doğum ve vefat yerleri ile tarihleri de eserde kaydedilmiştir. Hocaların eserleri, meşhur isimleri, mizaç ve ahlakları hakkında bilgiler verilmiştir.⁸¹³ Kadın hocalara da yer verilerek dönemin ilmî faaliyetleri kapsamlı biçimde yansıtılmıştır.

Mu'cemü'ş-şüyûh'un günümüze üç nüshası ulaşmıştır. Bunlar şunlardır;

Birincisi tahkikte esas alınan Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan nüshadır. (nr. 10131, 98 varak) olarak kayıtlıdır. Bu nüshadaki kelimelerin çoğu noktasızdır.

İkincisi Vancouver'de (nr. 737) olarak kayıtlıdır.

⁸⁰¹ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 54, 69, 140.

⁸⁰² Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 66, 108.

⁸⁰³ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 51, 102.

⁸⁰⁴ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 109, 184.

⁸⁰⁵ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 53, 69.

⁸⁰⁶ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 117, 166.

⁸⁰⁷ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 139, 166.

⁸⁰⁸ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 58, 102, 235.

⁸⁰⁹ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 66, 114.

⁸¹⁰ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 139, 166.

⁸¹¹ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 44, 46.

⁸¹² Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 123, 126.

⁸¹³ İbn Fehd, *Mu'cemü'ş-şüyûh*, 26 (neşredenin girişi).

Üçüncüsü de Yale Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. L-234) olarak kayıtlıdır.

Eseri Muhammed ez-Zâhî tahkik etmiş ve eser Riyad'da Dâru'l-Yemâme tarafından 1982 yılında basılmıştır.⁸¹⁴

2.2. Hocaların Beldelerine Göre Tertip Edilen Eserler

2.2.1. Silefi'nin *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye* ve *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz* Eserleri

Silefi'nin (ö. 576/1180) hayatını *Mucemü's-sefer* eserinden önce anlattığımız için burada değinmeyeceğiz.

2.2.1.1. *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*

Silefi, bu eserinde Bağdat'ta semâ ve kıraat yoluyla kendisinden rivayet aldığı 262 hocasını zikretmektedir. Onlardan icâzet aldıysa buna da değinmektedir. Kendisinden sadece icâzet yoluyla faydalandığı hocaları ise *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz* adlı eserinde ele almaktadır. Toplam, 3023 rivayete yer vermektedir. Bunların arasında çoğu hadis olmakla beraber faydalı bilgiler ve şiirler de yer almaktadır. Rivayetlerin fazla olması eserin kapsamını, derinliğini ve kaynak değerini doğrudan artırmakta ve eseri hem hadis rivayetlerine başvurmada hem de tarihî ve kültürel araştırmalarda önemli bir başvuru kaynağı hâline getirmektedir.

Müellif, belirli bir tertip yöntemi gözetmemiştir. Bağdatlı hocalarını ne alfabetik sıraya göre ne vefat tarihine göre ne de onlardan dinlediği kitapların isimlerine göre zikretmiştir. Onları gelişigüzel bir şekilde kaydetmiştir. Hatta bazı hocalarını birçok yerde tekrar tekrar anmıştır. Ancak ilk hocası bunun istisnasıdır; çünkü Bağdat'a geldiğinde kendisinden ilk olarak rivayet dinlediği kimse olduğu için onu öne almıştır.⁸¹⁵ Müellif'in kitabına Bağdat'ta kendisinden ilk rivayet dinlediği hocayı zikrederek başlamasının sebeplerinden birisi de âlî senede sahip olmasıdır; ardından o hocasından naklettiği bazı rivayet örneklerini aktarmış ve ondan beş rivayeti senedle rivayet

⁸¹⁴ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh*, 20 (neşredenin girişi).

⁸¹⁵ Bk. Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, thk. Rizâ Büşâme el-Cezâirî (Cezâir: Dâru'l-Mirâsi'n-Nebevî, 2023), 1/67 (neşredenin girişi).

etmiştir. Bu, onun eser boyunca takip ettiği genel yöntemdir: Önce hocasının kendisine rivayet ettiğini kaydeder, ardından ondan aktardığı rivayet örneklerini sunar. Bunlar çoğu zaman senedli hadisler, sahâbe ve diğerlerinden nakledilen eserler, şiirler, kıssalar veya ilmî faydalar şeklindedir. Eser uzunlukları farklı olan otuz beş cüzden oluşmaktadır.⁸¹⁶ Kısaca söz konusu eser, Nebevî metinleri, selevî sözlerini, ilmî ve ahlakî faydaları ihtiva eden bir ansiklopedi hüviyetindedir.

Müellif, bu eserinde Bağdat'a dair pek çok ayrıntılı bilgi aktarmaktadır. Özellikle şehrin coğrafi yapısına ilişkin ayrıntılar dikkat çekmektedir. Zira müellif, hocalarından hadis işittiği yerleri; evleri, mescitleri, yolları, sokakları ve benzeri birçok mekânı ayrıntılı olarak beyan etmiş, bunların Dârü's-Selâm şehrindeki konumlarını da belirtmiştir.⁸¹⁷ Bu yönüyle eser, yalnızca müellifin ilmî birikimini ve rivayet ağını ortaya koymakla kalmamakta; aynı zamanda hicrî VI. yüzyılda Bağdat'taki âlimleri, ilmî muhiti ve dönemin şehir yapısı ile kültürel özelliklerini yansıtması bakımından da son derece kıymetli bir kaynak hüviyetine sahiptir.

Müellif, söz konusu eserinde hocalarının rivayet bakımından derecelerini ortaya koyma yöntemini benimsemiştir. Bu husus, kendisinden sonra gelenlerin çoğunun dikkatinden kaçan ve üzerinde durulması gereken önemli bir nokta olarak görülebilir. Zira Bağdatlı râvileri tanıtan *Târîhu Bağdâd'* a zeyl olarak telif edilen eserlerin sayısı oldukça azdır; mevcut olanlar ise tam ve kapsamlı değildir. Dolayısıyla, eğer Silefi hocalarının adalet, güvenilirlik ve cerh durumlarını belirtmiş olsaydı, cerh ve ta'dîl alanında son derece zengin bir malzeme bırakmış olurdu. Nitekim bazı hocaları hakkında bilgiye yalnızca onun eserinde rastlanmakta, rical ilmiyle meşgul olan veya özellikle cerh ve ta'dîl sahasında eser veren hiçbir müellif bu isimlerden bahsetmemektedir. Bununla birlikte, Silefi kimi hocalarını onların ilmî konumlarını yansıtan niteliklerle anmış, bazılarının güvenilirliğini ise açık ifadelerle vurgulamıştır. Ancak bu tür açık güvenilirlik beyanları, zikrettiği hocaların toplam sayısına oranla oldukça sınırlı düzeydedir.⁸¹⁸

⁸¹⁶ Bk. Silefi, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, 1/68 (neşredenin girişi).

⁸¹⁷ Bk. Silefi, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, 1/60 (neşredenin girişi).

⁸¹⁸ Silefi, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, 1/82 (neşredenin girişi).

Eser Rizâ Büşâme el-Cezâirî tarafından tahkik edilmiştir. 2023 yılında Cezâir’de Dâru'l-Mîrâsi'n-Nebevî tarafından dört cild halinde *el-Meşyehatü'l-Bağ-dâdiyye* adıyla basılmıştır.

2.2.1.2. *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz*

Silefî, bu eserini kendisine icâzet veren hocalarını kaydetmek amacıyla telif etmiştir. Müellif, eserinde toplam 47 hocasına yer vermekte ve onları tanıtmaktadır. Biyografilerde bazen sadece hocanın ismini zikretmekle yetinmiş,⁸¹⁹ kimi zaman ise doğum ve vefat tarihleri, üstlendikleri ilmî ve idarî görevler, ilim dünyasındaki konumları ve gerçekleştirdikleri rihleler gibi ayrıntılara da yer vermiştir. Ayrıca bazı hocaların cerh ve ta'dîl durumlarına temas ederek⁸²⁰ hadis rivayetindeki güvenilirliklerini değerlendirmiştir. Genel olarak aldığı icâzetleri açıkça kaydeden müellif, bazı durumlarda bu icâzetlerin tarihini de belirtmiştir.⁸²¹ Bunun yanında, hocalarından edindiği faydalı bilgileri, şiir beyitlerini nakletmiş;⁸²² çoğunlukla her hocasından bir hadis, kimi hocalarından ise birden fazla rivayet aktarmıştır.⁸²³

Müellif, eserinde tahammül ve edâ yolları arasında yer alan icâzet yoluyla rivayetin meşruiyeti ve sıhhati üzerinde ayrıntılı biçimde durmakta; bu rivayet türüyle amel etmenin geçerliliğine ilişkin kapsamlı ve faydalı değerlendirmeler sunmaktadır. Konuyu aktarırken farklı görüş ve ihtilaflara da temas etmekte, bunları açıklığa kavuşturarak meseleyi tafsilatlı biçimde izah etmektedir. Ayrıca icâzetin çeşitlerini, işlevsel boyutlarını ve ilmî gelenek içerisindeki konumunu ele almak suretiyle meseleyi yalnızca teorik çerçevede değil, aynı zamanda pratik uygulamalarıyla birlikte değerlendirmektedir. Bu yaklaşımıyla müellif, hadis ilminin metodolojik tartışmalarına katkıda bulunmakta ve icâzet kurumunun tarihî-sistemantik işlevini ortaya koymaktadır.⁸²⁴ İcâzetle ilgili bu ilmî açıklamalar, hadis usûlü kitaplarının icâzet ve ona dair konuların ele alınışını değerli malzemelerle zenginleştiren kaynaklardan birini teşkil

⁸¹⁹ Örnek için bk. Silefî, *el-Vecîz*, 69, 104.

⁸²⁰ Örnek için bk. Silefî, *el-Vecîz*, 55, 66, 82.

⁸²¹ Örnek için bk. Silefî, *el-Vecîz*, 89, 91.

⁸²² Örnek için bk. Silefî, *el-Vecîz*, 76, 96.

⁸²³ Örnek için bk. Silefî, *el-Vecîz*, 47, 63, 70.

⁸²⁴ İcâzetle ilgili ayrıntı için bk. Silefî, *el-Vecîz*, 32-44.

etmektedir.⁸²⁵ Bu yönüyle eser, icâzet kurumunun hadis ilmi içerisindeki metodolojik konumuna dair önemli katkılar sunmaktadır.

Müellif, kendilerinden icâzet aldığı hocalarını beldelere göre tasnif ederek zikretmiş; önce Bağdat (Medînetü's-Selâm)'daki hocalarını, ardından Basra'daki hocalarını ve son olarak Horasan'da görüştüğü ve kendilerinden icâzet aldığı hocaları kaydetmiştir. Bu yöntemle eserine belirgin bir coğrafi düzen kazandırmıştır. Böylece eser, yalnızca Silefi'nin ilmî silsilesini ve rivayet ağını ortaya koymakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda dönemin hadis öğrenim metotlarını, icâzet anlayışını, hoca-talebe ilişkilerini ve İslâm coğrafyasındaki ilim dolaşımını yansıtan önemli bir kaynak hüviyetine bürünmektedir.

Silefi, kaleme aldığı ve tanıttığımız mu'cem türü eserlerinde İsfahan, Irak, Suriye, Mısır, İskenderiye, Sicilya, Kuzey Afrika ve Endülüs bölgelerinde yaşamış pek çok âlimi tanıtmıştır. Hicrî VI. asırda bu bölgelerde bulunan âlimlerle bizzat görüşmüş olan Silefi'nin aktardığı bilgiler, dönemin ilmî çevreleri tarafından beğeniyle karşılanmış ve güvenilir kabul edilerek sonraki ricâl literatürüne aynen alınmıştır. Bu mu'cemlerde yer alan biyografik bilgiler, yalnızca ilgili şahısların ilmî kimliklerini aydınlatmakla sınırlı kalmayıp; aynı zamanda şahıs ve yer isimlerinin doğru telaffuz ve okunuşlarının tespitinde, râvilerin cerh ve ta'dil durumlarının belirlenmesinde ve rivayetlerin güvenilirliğinin ortaya konulmasında önemli katkılar sunmaktadır.⁸²⁶ Bu yönüyle eserler hem biyografik hem de hadis ilimleri açısından çok yönlü bir kaynak hüviyeti taşımaktadır.

Eser Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî tarafından tahkik edilmiştir. 1994 yılında Medine'de Mektebetü Dâru'l-Îmân tarafından tek cild halinde *el-Vecîz fi zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz* adıyla basılmıştır.

⁸²⁵ Muvaffak b. Abdullâh, *'İlmü'l-esbât*, 144.

⁸²⁶ Bk. Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 643.

2.2.2. Zekiyyüddîn el-Birzâlî'nin Reşîdüddîn İbn Mesleme için yazdığı *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye'si*

Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Ebî Bedâs el-Birzâlî (ö. 636/1239), lakabı Zekiyyüddîn'dir. Nisbet edildiği Berzale, Berberî kabilelerinden biridir. Yaklaşık h. 577 yılında doğmuş olup 602'de hac için Hicaz'a gitmiş ve bu sırada hadis dinleme ve yazma faaliyetlerine başlamıştır. Hafız İbnü'l-Müfezzal (ö. 623/1226) ve başka birçok âlimden rivayet almış; Mekke'de Zâhir b. Rüstem (ö. 609/1213) ve Yûnus el-Hâşimî'den (ö. 608/1211), İsfahan'da Aynüşşems et-Sekafiyye (ö. 610/1213) ve başkalarından, Nişâbur'da Mansûr el-Ferâvî'den (ö. 608/1211), Herat'ta Abdülmuizz el-Bezzâz'dan (ö. 618/1221); ayrıca Merv, Hemedan, Bağdat, Haran, Erbil, Musul, İskenderiye ve Mısır'da birçok şeyhten hadis dinlemiştir. Hadis rivayetinde çağdaşı olan Hafız el-Münzirî (ö. 656/1258) ile arkadaş olup karşılıklı rivayet mübadelesinde bulunmuş, ayrıca İbnü'd-Dübeysî'den (ö. 637/1239) de işitmiştir. Çok sayıda hadis yazmış ve *el-Mu'cemü'l-kebir*'i telif etmiştir. Ömrünün sonlarında Dımaşk'a yerleşmiş, burada nesli devam etmiş, Filûs Mescidi'nde imamlık yapmış ve İbn Urve Türbesi'nde hadis şeyhliği görevini yürütmüştür. Ebû Hâmid İbn es-Sâbûnî (ö. 680/1282), Ömer b. Ya'kûb el-Erbilî (ö. 633/1236), Ebü'l-Mecd İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), Muhammed b. Vâsıl (ö. 698/1298), Ebü'l-Fazl İbn Asâkir (ö. 699/1299) ve daha birçok talebe ondan ders almıştır. Akıllı, kanaatkâr ve mütevazı bir kişiliğe sahipti. H. 14 Ramazan 636 tarihinde vefat etmiştir.⁸²⁷

Birzâlî, İbn Mesleme (ö. 650/1252) için yazmış olduğu bu eserinde, İbn Mesleme'nin kendisinden icâzet aldığı Bağdatlı altmış hocasına yer vermektedir. Bu hocaların arasında büyük muhaddisler, fakihler ve kadılar da yer almaktadır. Her hocadan bir veya daha fazla rivayet aktarmaktadır. Rivayetlerin arasında merfu' hadisler olduğu gibi kıssalar da vardır. İcazet tarihlerini bildirmektedir. Bu tarihlere bakıldığında İbn Mesleme bu icâzetleri dört yaşında almaya başlamıştır. Muhakkikin verdiği bilgiye göre büyük ihtimalle İbn Mesleme'nin babası oğlu için Bağdatlı hocalardan yazılı icâzet talebinde bulunmuştur. Bu da önceden çocukların erken yaştaki eğitimine ne

⁸²⁷ Bk. el-Mubârık b. Ahmed b. el-Mubârık b. Muhûb el-Lahmî el-Erbilî, *Tarih-i Erbil*, thk. Sâmî b. Seyyid Hummâs es-Sakkâr (Irak: Kültür ve Enformasyon Bakanlığı – Dârü'r-Reşîd, 1980), 2/502.

kadar önem verildiğini göstermektedir. Müellif, âlî isnadlı senedleri bildirmekte,⁸²⁸ *Sahîhayn*' dan⁸²⁹ ve bazen de *Sünen-i erba'a*'dan tahrîc yapmakta⁸³⁰ ve hadislerin sıhat durumlarını bildirmektedir.⁸³¹ Sonunda hocanın hocalarını, okuduğu kitapları, doğum ve vefat tarih ve yerlerini içeren kısa bir biyografisine yer vermektedir. Eserde hicrî altıncı asırdaki Bağdat'taki ilmî hayatı yansıtmaktadır.⁸³² Bazen rivayet tarihi de bildirilmekte⁸³³ ve şiirlere yer verilmektedir.⁸³⁴ Eserin sonunda semâ kaydı yer almaktadır. Hocalar, herhangi bir şekilde tertip edilmemiştir.

Bu eser hem İbn Mesleme'nin ilmî eğitimini hem de dönemin Bağdat ilmî çevresini ve eğitim yöntemlerini yansıtan bir kaynaktır. Hocaların çeşitliliği, rivayetlerin çokluğu ve icâzetlerin erken yaşta alınması, dönemin ilmî geleneğine dair bize ipuçları sunmaktadır.

Eser, 'Âmir Hasen Sabrî tarafından tahkik edilmiştir. 2004 yılında Beyrut'ta Müessesetü'r-Reyyân tarafından üç ayrı meşyehayı ihtiva eden bir mecmua olan "*Mecmûu'n fihî selâsün min kütübî'l-meşyehâtî'l-hadîsiyye*" içerisinde *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye* adıyla basılmıştır.

2.2.3. Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Vâdîâşî'nin *el-Bernâme*'i

Tam ismi Muhammed b. Câbir b. Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm b. Hassân el-Kaysî el-Vâdîâşî et-Tûnisî'dir (ö. 749/1348). Şemsüddîn ve Ebû Abdullah olarak da anılmaktadır. Fıkıh, hadis, nahiv, lügat ve kıraat alanlarında temâyüz etmiş çok yönlü bir âlimdir. Tunus'ta doğan Vâdîâşî, fikhî eğitimini Mâlikî mezhebi doğrultusunda tamamlamış; ardından Mağrib ve Maşrik bölgelerinde gerçekleştirdiği ilmî seyahatlerle farklı ilim çevrelerinden istifade etmiştir. Geniş ilim

⁸²⁸ Örnek için bk. Zekiyüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf Birzâlî, "el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye", *Mecmûu'n fihî selâsün min kütübî'l-meşyehâtî'l-hadîsiyye*, thk. 'Âmir Hasen Sabrî (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2004), 191, 237.

⁸²⁹ Örnek için bk. Birzâlî, "el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye", 156, 178, 196.

⁸³⁰ Örnek için bk. Birzâlî, "el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye", 163, 185, 188.

⁸³¹ Örnek için bk. Birzâlî, "el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye", 174, 180, 205, 220, 231.

⁸³² Bk. Birzâlî, "el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye", 137-138 (neşredenin girişi).

⁸³³ Örnek için bk. Birzâlî, "el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye", 151, 162, 177, 184, 204.

⁸³⁴ Örnek için bk. Birzâlî, "el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye", 185-186, 276.

birikimi ve farklı disiplinlerdeki yetkinliğiyle dikkat çeken Şemsüddîn Vâdiâşî, hayatının sonunda yeniden Tunus'a dönmüş ve h. 749 tarihinde vefat etmiştir.⁸³⁵

Hadis alanındaki en önemli hocaları Tunus Kadısı Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Gammâz (ö. 693/1293), İbn Hârûn et-Tâî (ö. 702/1302) ve Kâdılcemâa İbrâhim b. Abdürrefî' et-Tûnisî'dir (ö. 733/1333). Vâdiâşî, Dımaşk'ta Zehebî (ö. 748/1348), Kahire'de Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) gibi âlimlerden ders aldı, Mağrib seyahatinde Gırnata, Tanca, Tilimsân ve diğer şehirlerdeki âlimlerle görüştü. Tunus'ta uzun yıllar ders verdi ve birçok meşhur öğrencisi oldu; bunlar arasında İbn Haldûn (ö. 808/1406), İbn Merzûk el-Hatîb (ö. 781/1379) ve Bedreddin İbn Ferhûn (ö. 769/1367) gibi isimler bulunur. Başlıca eserleri arasında hocalar ve kitaplar hakkında biyografik bilgi aktardığı *Bernâmecü'l-Vâdi'âşî*, seyahat ve gözlemlerini anlattığı *Zâdü'l-müsâfir ve ünsü'l-müsâmir*, *Esânîdü kütübi'l-Mâlikiyye*, *el-Erba'üne'l-büldâniyye*, *el-İnşâdâtü'l-büldâniyye*, *et-Takyîd*, *el-Müselâlat*, *et-Tüsâ'ıyyât* ve *el-'Uşâriyyât* yer alır.⁸³⁶

Şemsüddîn el-Vâdiâşî, bu eseri, kendisinden talepte bulunan âlimlerin isteği üzerine kaleme almıştır. Söz konusu âlimler, ondan karşılaştığı hocaların isimlerini kaydetmesini, ilmî konularını ve rihlelerini aktarmasını, hocalarından aldığı rivayet ve ilmî bilgileri zikretmesini istemişlerdir. Ayrıca kendisinin karşılaştığı ve istifade ettiği kişilerden icâzet verenleri ve vermeyenleri; doğudan ve batıdan kendisine icâzet gönderenleri tanıtmalarını da talep etmişlerdir. Vâdiâşî bu talepler doğrultusunda eserini kaleme almıştır.

Müellif, eserini iki kısma ayırmıştır. Birinci bölümde hocaların isim, nesep ve künyelerini kaydetmiş; doğum ve vefat tarihleriyle birlikte onlara ait şiirleri aktarmıştır. Bölümün sonunda ise kendilerinden aldığı rivayetleri ve ilmî faydaları zikretmiştir. Bu bölümde toplam 279 hocaya yer vermektedir. Müellif, birinci bölümü de kendi içinde ikiye ayırmıştır: İlk kısımda doğrudan istifade ettiği ve kendilerine talebelik yaptığı hocaları, ikinci kısımda ise icâzet yoluyla hadis aldığı hocaları zikretmektedir.

⁸³⁵ Bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, 9/146.

⁸³⁶ Hayatı ve eserleri için bk. Halit Özkan, "Vâdiâşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/419-420.

Hocalarını, kendilerinden aldığı rivayetlerin sayısına ve nispet edildikleri beldelere göre tertip etmiştir. Beldeler arasındaki sıralamayı ise şu şekilde düzenlemiştir: Tunus, Fas, Mısır, Mekke, Medine, Şam ve Kudüs ehli. Hocaların rivayet sayısına ve bağlı oldukları beldelere göre yapılan bu sıralama, coğrafi ve kültürel bir perspektif sunarak dönemin ilmî ağlarını ve beldeler arası bilgi aktarımını gözler önüne sermektedir. Müellif, hocalarından ne ölçüde ilim tahsil ettiğini kaydetmeye özen göstermiş; kimi zaman istifade ettiği mekânı ve okuduğu kitabı da belirtmiştir. Ayrıca hocalarından aldığı şiirler varsa bunları da eserine dâhil etmiştir. Eserin ikinci bölümünde müellif, hocalarından okuduğu 238 kitabı ilim dallarına göre tertip etmiştir. Bu çerçevede Kur'ân ve kıraat, hadis, tasavvuf, lügat ve edebiyat alanındaki eserleri, müelliflerine varan senedleriyle birlikte aktarmaktadır. Müellif, hadis kitaplarına öylesine geniş bir yer ayırmıştır ki, eseri neredeyse tamamıyla hadisle ilgili eserlerin bir listesi niteliğini taşımaktadır. Bu durum, onun hadis ilmine verdiği önemi ve bu alandaki derin vukufiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Müellif her bir eserin ve müellifinin ismini tam olarak zikretmekte; ayrıca söz konusu kitabı hangi hocadan, hangi yöntemle, ne kadarını ve kaç mecliste okuduğunu ayrıntılı biçimde kaydetmektedir. Eserlerin müelliflerine kadar olan senedlerini de aktarmaktadır. Müellif, özellikle âlî isnatlarla aldığı eserleri ayrıca belirtmiştir. Müellif, bu bölümü tam bir sistematikten uzak olmakla birlikte genel hatlarıyla alfabetik bir tertip içerisinde kaleme almıştır. Bölümün sonunda ise on iki kadın hocasına yer vermiş ve onları müstakil bir bâb altında toplamıştır. Ancak, kadın hocalarını alfabetik bir sıraya göre aktarmamıştır.⁸³⁷

Müellif şiir beyitlerine yer verdiği gibi⁸³⁸ bazen de hadis rivayetlerine yer vermektedir.⁸³⁹

Müellif, eserini açık, sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme almıştır. Edebî sanatlara başvurmadan özellikle kaçınmış, eserin öz ve faydalı olmasına özen göstermiştir. Ayrıca, daha önce telif ettiği anlaşılabilir bu eserini h. 744 yılında veya bu tarihten birkaç

⁸³⁷ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir Vâdiâşî, *Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdiâşî*, thk. Muhammed Habîb el-Hîle (Tûnus: Câmî'atü Ummi'l-Kurâ, 1981), 34-36 (neşredenin girişi).

⁸³⁸ Örnek için bk. Vâdiâşî, *Bernâmecü'l-Vâdiâşî*, 92, 186, 213.

⁸³⁹ Örnek için bk. Vâdiâşî, *Bernâmecü'l-Vâdiâşî*, 199, 225, 241.

yıl sonra yeniden gözden geçirerek, tamamlayıcı ve yararlı gördüğü bazı ilavelerde bulunmuştur.⁸⁴⁰

Genel olarak bu eser, hocaların ilmî katkılarını, öğrenim süreçlerini, rivayet çeşitliliğini ve dönem ilmî ortamını anlamak için zengin bir kaynak sunmakta; aynı zamanda İslâm dünyasında bilgi aktarımının sistematüğını ve kültürel yayılımını belirleyen değerli bir çalışma niteliğı taşımaktadır.

Bu eser, Endülüs ve Mağrib âlimlerinin biyografilerine dair bernâmec telif geleneğinin en seçkin örneklerinden biri olup hem içerdiği rivayetler hem de yansıttığı ilmî çevre bakımından bu geleneğın gelişimini göstermesi açısından büyük bir öneme sahiptir.⁸⁴¹

Eser Muhammed Habîb el-Hile tarafından tahkik edilmiştir. 1981 yılında Tûnus'da Câmi'atü Ummi'l-Kurâ tarafından tek cild halinde *Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdiâşî* adıyla basılmıştır.

2.2.4. Mücârî'nin *el-Bernâmec*'i

Mücârî (ö. 862/1458), Endülüs'te Gırnata bölgesindeki Vâdiâş şehrinin kuzey-doğusundaki Mûcer kasabasında doğmuş ve nisbesi Mücârî olarak da anılmıştır. Tahsilini Gırnata'da yapmış; Ebû Muhammed Abdullah b. Cüzey'den (ö. ?) tefsir, hadis, usul ve nahiv; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Kay'âtî'den (ö. 850/1446) kıraat, nahiv ve fıkıh dersleri almış, ayrıca İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî (ö. 790/1388), Ebû Yahyâ İbn Âsım (ö. 857/1453'ten sonra) ve Ebû Abdullah İbn Allâk (ö. 806/1403) gibi hocalardan da farklı ilimlerde faydalanmıştır. Daha sonra tahsil amacıyla Tilimsân, Bicâye, Tunus ve Mısır'a seyahat etmiş; burada çeşitli âlimlerden fıkıh, kıraat, tefsir, mantık, hesap ve hendese gibi alanlarda dersler almıştır. Gırnata'ya döndükten sonra talebe yetiştirmekle meşgul olmuş ve özellikle kıraat ve hadis alanında pek çok öğrenciyi eğitmiştir; talebeleri arasında Mâlikî fakih Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed es-Sarakustî (ö. 865/1460) ve Gırnata Camii hatibi kadı Ebû Ömer Muhammed b. Manzûr el-Kaysî (ö. ?) gibi isimler vardır. "Râviye, rahhâl, mukrî, fakih,

⁸⁴⁰ Bk. Vâdiâşî, *Bernâmecü el-Vâdiâşî*, 37 (neşredeninin girişi).

⁸⁴¹ Bk. Özkan, "Vâdiâşî", 42/419.

hâtimetü'r-ruvât bi'l-Endelüs" unvanıyla tanınan Mücârî, h. 862 tarihinde vefat etmiştir. Günümüze ulaşan tek eseri ayrıntılı anlatacağımız *el-Bernâmec* eseridir.⁸⁴²

Mücârî'nin doğrudan karşılaşıp, kendilerinden okuyarak ve dinleyerek istifade ettiği hoca sayısı otuz dördtür. Ancak, karşılaştığı hâlde kendilerinden herhangi bir şekilde ilim tahsil etmediği hocaların sayısı oldukça fazladır. Müellifin faydalandığı hocalar arasında Endülüslü, Tilmisânî, Becâyeli, Tunuslu ve Mısırlı âlimler yer almaktadır. Ayrıca, onun Mısır ziyareti sırasında orada bulunan birtakım Acem (Arap olmayan) âlimlerle de görüştüğü bilinmektedir.⁸⁴³

Mücârî, eserinde 34 hocasına yer vermektedir. Hocalarını, buldukları belde-lere ve kendisiyle karşılaştığı mekânlara göre tertip etmiş; Gırnata'dan başlayarak Tilmisan, Becâye, Tunus ve Mısır'daki hocalarına yer vermiştir. Ancak bu merkezlerdeki hocaları aktarırken belirli ve sistematik bir sıra takip etmemiştir. Müellif, hocalarının biyografilerine farklı uzunluklarda yer vermiştir. Bu biyografilerde onların ilmî konumu, rivayet ehli olup olmadıklarını, ders halkalarının mahiyetini, derslerdeki bazı münakaşaları ve söz konusu ilim merkezlerinin durumunu aktarmaktadır. Zaman zaman hocaların gündelik hayatına dair bilgilere de temas etmektedir. Ayrıca Mücârî, hocalarından okuduğu kitapları sistematik biçimde kaydederek hangi eseri hangi yöntemle ne kadar süreyle ve ne ölçüde okuduğunu zikretmektedir. Bunun yanında hocalarının telif ettiği yahut kendisinden okunan eserlerin telif sürecine de değinmektedir.⁸⁴⁴

Mücârî, okuduğu eserlerin müellifine kadar ulaşan isnadlarını titizlikle kaydetmeye özen göstermiştir.⁸⁴⁵ Bu yönüyle, rivayet zincirlerinin korunmasına ve ilmî aktarımın güvenilirliğine büyük bir önem atfetmiştir. Hatta bazı eserlerde âlî isnad sahibi olması, onun rivayet sahasındaki konumunu güçlendirmekte ve ilmî değerini artırmaktadır.

⁸⁴² Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Mücârî Mücârî, *Bernâmecü'l-Mücârî*, thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 32-43 (neşredenin girişi).

⁸⁴³ Bk. Mücârî, *Bernâmecü'l-Mücârî*, 35 (neşredenin girişi).

⁸⁴⁴ Bk. Mücârî, *Bernâmecü'l-Mücârî*, 69-70 (neşredenin girişi).

⁸⁴⁵ Bk. Mücârî, *Bernâmecü'l-Mücârî*, 35 (neşredenin girişi).

Müellif, aldığı icâzetleri de belirtmektedir. Nadir olarak hocalarından aldığı hadis rivayetlerini⁸⁴⁶ ve şiir beyitlerini⁸⁴⁷ aktarmaktadır. Hocalarının arasında hoca-talebe ilişkisi varsa hangi kitapların okunduğunu belirterek aktarmaktadır. Bazen hocalarının hocalarını zikretmektedir. Bazen de hocalarının vefat tarihine, yerine ve cenazesine değinmektedir.

Kaynaklarda aktarıldığına göre, Mücârî'nin kendisinden istifade ettiği hocaların biyografilerine yer verdiği *Bernâmeec* adlı eseri, günümüze ulaşan tek eseri olarak kabul edilmektedir.⁸⁴⁸ Bu durum, söz konusu eseri hem Mücârî'nin ilmî mirasını hem de yaşadığı dönemin ilmî ve kültürel çevresini yansıtan önemli bir kaynak hâline getirmektedir.

Sonuç olarak, Mücârî'nin eseri; hocaların ilmî katkılarını, eğitim yöntemlerini, rivayet süreçlerini ve dönemin coğrafî ve sosyal ilmî yapısını bir arada sunması bakımından bir kaynak niteliği taşımaktadır. Eser, yalnızca rivayet aktarımıyla sınırlı kalmayıp, dönemin ilmî kültürünü ve öğretim ağlarını anlamak için kapsamlı bir perspektif sağlamaktadır.

Eser Muhammed Ebü'l-Ecfân tarafından tahkik edilmiştir. 1982 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından tek cild halinde *Bernâmeecü'l-Mücârî* adıyla basılmıştır.

2.2.5. Ebû Ca'fer Ahmed el-Belevî el-Vâdîâşî'nin *es-Sebet*'i

Tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdurrahmân b. Dâvud el-Belevî el-Vâdîâşî el-Gırnatî el-Endelüsî (ö. 938/1532) olan müellif, Endülüs ilim çevrelerinde yetişmiş önemli âlimlerden biridir. Nisbesinden de anlaşıldığı üzere Vâdî Âş ve Gırnata havzasına mensup olup ilmî kimliği büyük ölçüde bu bölgelerin kültürel birikimiyle şekillenmiştir. Müellif, ilk eğitimini kendi şehrindeki önde gelen hocalardan almıştır. Bu hocalar arasında özellikle babası Ebü'l-Hasen, Sâlih

⁸⁴⁶ Örnek için bk. Mücârî, *Bernâmeecü'l-Mücârî*, 108.

⁸⁴⁷ Örnek için bk. Mücârî, *Bernâmeecü'l-Mücârî*, 140.

⁸⁴⁸ Bk. Muhammed el-Hâdî Ebü'l-Ecfân, "Mücârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/443.

Ebü'l-Hasen el-Kalesâdî (ö. 891/1486) ve Ebû Muhammed Abdullah b. İbrâhîm el-Câbirî el-Gırnâtî (ö. ?) gibi dönemin seçkin âlimleri yer almaktadır. Bu isimlerin her biri, Endülüs'te hadis, fıkıh ve kıraat sahalarında otorite kabul edilen şahsiyetler olup, müellifin ilmî terbiyesinin sağlam bir temel üzerine kurulmasını sağlamışlardır. Daha sonra Tilmisan'a giden müellif burada bölgenin en önemli âlimlerinden olan İbn Merzûk'tan (ö. 901/1496) ders almış, ayrıca Mağrib'in önde gelen muhaddislerinden İbnü Ğâzî'den (ö. 910/1504) icâzet alma imkânı bulmuştur. Bu hocalardan aldığı dersler, onun rivayet ilmindeki yetkinliğini artırmış ve isnad anlayışını güçlü bir temele oturtmuştur. Hicrî 890 yılından sonra, bölgede yaşanan siyasî ve toplumsal karışıklıkların da etkisiyle, müellif babası ve kardeşleriyle birlikte Gırnata'dan ayrılmış, bir süre Tilmisan'da ikamet etmiş ve burada çeşitli âlimlerden ilim tahsil etmeyi sürdürmüştür. Bu dönem, onun ilmî olgunlaşma sürecinde bir çeşit "tamamlayıcı tahsil devresi" niteliği taşımaktadır. Daha sonra müellif, ilmî birikimini artırmak amacıyla Doğu İslâm dünyasına bir seyahat gerçekleştirmiştir. Bu seyahat, dönemin ilim geleneğine uygun şekilde, rivayet alma, farklı ilim çevrelerine tanıklık etme ve icâzet halkalarını genişletme amacı taşımaktadır. Bu yolculuk, onun ilmî ufku genişletmiş ve eserlerinde görülen zengin rivayet malzemesinin oluşmasına katkı sağlamıştır.⁸⁴⁹

Müellif, eserinde yaklaşık yirmi hocasına yer vermektedir. Hocalarını kronolojik bir sıralama yerine, buldukları beldelere göre düzenlemiş; önce Endülüslü hocalarını, ardından ise Afrika'nın muhtelif bölgelerinden gelen hocalarını zikretmiştir. Endülüs ve Kuzey Afrika gibi bölgelerdeki hocaların zikredilmesi, o dönemde İslâm dünyasının ilim ağlarının genişliğini gözler önüne sermektedir. Müellif, hocalarının isim, künye ve lakaplarını tam bir şekilde kaydettikten sonra, onların kısa biyografilerine yer vermektedir. Bu biyografilerde hocalarının hocaları, rivayet senedleri, telif ettikleri eserler, kendilerinden ders alma yolları ve icâzet bilgileri gibi hususları da aktarmaktadır. Müellif, hocalarından okuduğu kitapları ve aldığı icâzetleri, nakletmektedir.⁸⁵⁰ Müellifin hocalardan okuduğu kitapları ve aldığı icâzetleri kaydetmesi, rivayetlerin doğruluğu ve ilmî değeri açısından eseri önemli kılmaktadır. Hocalardan

⁸⁴⁹ Bk. Ebû Ca'fer Ahmed el-Vâdîâşî, *Sebet*, thk. Abdullah el-'Umrânî (Beyrût: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1983), 20-22 (neşreden giriş).

⁸⁵⁰ Bk. Vâdîâşî, *Sebet*, 64-66.

aldığı hadis rivayetlerini ve çeşitli faydalı bilgileri de eserine dâhil etmiştir. Ayrıca, ilmî bağlamın yanı sıra kültürel yönü de yansıtarak hocalarından aktarılan pek çok şiire de yer vermiştir. Bu bakımdan eser, yalnızca bir rivayet kaynağı değil, aynı zamanda dönemin ilmî, edebî ve kültürel ortamını ortaya koyan kıymetli bir kaynak hüviyetindedir.

Eser Abdullah el-'Umrânî tarafından tahkik edilmiştir. 1983 yılında Beyrut'ta Darü'l-Garbi'l-İslâmî tarafından tek cild halinde *Sebetü Ebî Ca'fer Ahmed b. Ali el-Belevî el-Vâdîâşî* adıyla basılmıştır.

2.3. Hocaların Vefat Tarihlerine Göre Tertip Edilen Eserler

2.3.1. Silefi'nin Ebû Abdillâh er-Râzî için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

Silefi'nin (ö. 576/1180) hayatını *Mucemü's-sefer* eserinden önce anlattığımız için burada değinmeyeceğiz.

Silefi, Ebû Abdillâh er-Râzî (ö. 525/1131) için yazdığı eserinde Ebû Abdillâh er-Râzî'nin 47 hocasına yer vermiştir. Eser, Silefi'nin hocasının yazılarından yaptığı seçmeden oluşmaktadır. Bazı hocaların biyografilerini vermektedir. Okunan veya icâzet alınan eserleri zikretmekte, eğer hocasının kitabı ise isnadını zikretmekte, hocasının kitabı değilse de hocasından eserin müellifine kadar varan isnadına yer vermektedir. Ayrıca, her hocadan bir veya daha fazla hadis rivayeti, hikâye veya şiir aktarmaktadır.⁸⁵¹ Hocadan ders alan kişileri ve hocanın hocalarını belirtmektedir. Hocaları, babasını ilk olarak zikretmesinin ardından vefat tarihleri, âlî isnad veya çok rivayete göre sıralamaktadır.⁸⁵² Müellifin biyografilerde ilk olarak babasını zikretmesinin temel sebebi, öncelikle babalık hakkını gözetmek ve böylece ilmî silsileye aileden başlamaktır. Ayrıca babasının isminin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismiyle aynı olması, teberrüken onu ilk sırada anmasının bir diğer gerekçesidir.⁸⁵³ Bu tercih, müellifin hem şahsî bağlılığını hem de ilmî geleneğe olan saygısını yansıtmaktadır.

⁸⁵¹ Bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî Abdillâh er-Râzî*, 46 (neşredenin girişi).

⁸⁵² Bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî Abdillâh er-Râzî*, 49 (neşredenin girişi).

⁸⁵³ Bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî Abdillâh er-Râzî*, 101.

Müellif, zaman zaman hocaların bilinen isimlerini zikretmektedir.⁸⁵⁴ Çoğunlukla rivayetin gerçekleştiği yeri,⁸⁵⁵ bazı durumlarda ise zamanını belirtmektedir.⁸⁵⁶ Rivayetlerin gerçekleştiği yerin çoğunlukla belirtilmesi, öğrenim coğrafyasının ve hocalar-arası ilmî temasın izlenebilmesine imkân tanırken, bazı durumlarda rivayetlerin zamanının da verilmesi, dönemsel bağlamın anlaşılmasını sağlamaktadır. Yer yer hocadan kitabı okuduğu yeri ve tarihini kaydetmektedir.⁸⁵⁷ Müellifin hocadan aldığı kitabın yerini ve okuma tarihini kaydetmesi, ders ve rivayet süreçlerini detaylandırarak ilmî yöntemin şeffaflığını ortaya koymaktadır. Müellif, kimi zaman da icâzet aldığı tarihi zikretmektedir.⁸⁵⁸ Kimi zaman icâzet tarihini de belirtmesi, rivayetin meşruiyeti ve ilmî geçerliliği açısından önem taşımaktadır. Ayrıca eserde rivayetlerin sıhhatine dair değerlendirmelere⁸⁵⁹ ve tahrîclerine yer verilmektedir.⁸⁶⁰ Bu pragraftan anlaşılacağı üzere müellif, eserini yalnızca rivayetlerin aktarımıyla sınırlı tutmamış, aynı zamanda rivayet ortamını, ilmî yöntemi ve rivayetlerin güvenilirliğini ortaya koyacak ayrıntılara da yer vermiştir.

Eserin sonunda ise müellifin ilmî yolculuğunu ve rivayet geleneğini belgelen-diren bir semâ kaydı bulunmaktadır.

Eser Hâtim b. 'Arif el-'Avnî tarafından tahkik edilmiştir. 1994 yılında Riyad'da Dâru'l-Hicra tarafından tek cild halinde *Meşyehatü's-şeyhî'l-ecel Ebî 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed bin İbrâhîm er-Râzî* adıyla basılmıştır.

2.3.2. İbnü'l-Münzirî'nin Sâinüddîn en-Ne'âl için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

İbnü'l-Münzirî (ö. 643/1246) erken yaşta vefat etmesi sebebiyle hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Babası ise *et-Terğîb ve't-Terhîb* eseriyle bilinen meşhur Zekiyüddîn el-Münzirî'dir. Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Zekiyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî Reşîdüddin el-Mısrî'dir. 613/1216 tarihinde

⁸⁵⁴ Örnek için bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî 'Abdillâh er-Râzî*, 146, 272.

⁸⁵⁵ Örnek için bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî 'Abdillâh er-Râzî*, 140, 208, 235.

⁸⁵⁶ Örnek için bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî 'Abdillâh er-Râzî*, 106, 269, 278.

⁸⁵⁷ Örnek için bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî 'Abdillâh er-Râzî*, 245, 277.

⁸⁵⁸ Örnek için bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî 'Abdillâh er-Râzî*, 111.

⁸⁵⁹ Örnek için bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî 'Abdillâh er-Râzî*, 213, 227.

⁸⁶⁰ Örnek için bk. Silefi, *Meşyehatü Ebî 'Abdillâh er-Râzî*, 213.

doğmuştur.⁸⁶¹ Abdü'l-Kavi b. el-Cebbâb (ö. 621/1224), el-Fahr el-Fârisî (ö. 622/1225) ve Ebû Tâlib b. Hadîd (ö. 619/1222) ve başka birçok hocadan istifade etmiştir. İlim almak için Dımaşk ve Halep'e⁸⁶² gitmiş ve orada birçok hocadan hadis dinlemiştir. Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (ö. 705/1306) de kendisinden istifade etmiştir. 30 yaşındayken 27 Zilkade 643 (15 Nisan 1246) tarihinde vefat etmiştir.⁸⁶³ Genç yaşta vefat etmesini babası metanetle karşılamış ve sabretmiştir.⁸⁶⁴

Ziriklî kendisi için Mısır'ın tarihçisi demiştir.⁸⁶⁵ Zehebî ise hadis hafızı ve zeki olduğunu ve yaşasaydı önde gelen bir âlim olacağını söylemiştir.⁸⁶⁶ Safedî de anlayış sahibi, zeki, hafız ve mutkin olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁷

Reşîdüddin el-Münzirî (ö. 643/1245), Sâinüddîn en-Ne'âl'in (ö. 659/1261) 52 hocasına yer vermektedir.⁸⁶⁸ Bu hocalar, dedesi hariç kendisinden icâzet aldığı hocalardır. Dedesinden semâ yoluyla rivayet almıştır. Bütün hocalar ya Bağdatlı ya da Bağdat'ta ikamet etmiştir.⁸⁶⁹

Müellif bu eseri mu'cem ve meşyehaların tasnif usulünde de belirttiğimiz gibi hocaların vefat tarihlerine göre tertip etmiştir. Ancak yakınlığından, ilgi ve alakasından ve semânın icâzetten üstün olması gibi sebeplerden dolayı dedesini diğer hocalarının önüne geçirmiştir.⁸⁷⁰ Aynı sene vefat eden hocaları ay sırasına göre sıralamıştır. Genellikle hocaların vefat ettikleri günü zikretmemiştir. Hocaları da numaralandırarak sıralamıştır.⁸⁷¹ Bu tertip daha önce alışılmadık olmayan farklı bir tertiptir.⁸⁷²

Eser senedli rivayet içermektedir. Müellif her hocadan bir bazen de iki rivayet aktarmaktadır. Aktarılan rivayetlerin sayısı elliden fazladır. Başlıkların altında hocanın

⁸⁶¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 23/218.

⁸⁶² Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 3/218.

⁸⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 23/219.

⁸⁶⁴ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 3/218.

⁸⁶⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/210.

⁸⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1985, 23/218-219.

⁸⁶⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 3/218.

⁸⁶⁸ Bk. Reşîdüddin Muhammed b. Abdülazîm el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âlî'l-Bağdâdî Sâiniddîn Muhammed İbni'l-Enceb*, thk. Beşşâr 'Avvâd - Nâcî Ma'rûf (Bağdat: Matba'atü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İrâkî, 1975), 28 (neşredenin girişi); Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/346.

⁸⁶⁹ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 28 (neşredenin girişi).

⁸⁷⁰ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 57.

⁸⁷¹ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 28 (neşredenin girişi).

⁸⁷² Bk. Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/346.

biyografisi, hadis veya haber ardından da rivayetlerle ilgili bazı bilgiler zikretmektedir.⁸⁷³ Bu bilgilerin arasında hadisin sıhhat değerlendirmesi ve tahrîci de yer almaktadır.⁸⁷⁴ Hocaların ayrıntılı isimleri aktardıktan sonra *المعروف* veya *يُعرف* gibi lafızlarla meşhur olan ismi zikretmektedir.⁸⁷⁵ İcazet alınan hocaları da zikretmektedir. Bazı hocalardan icâzetle beraber rivayet de alınmasına rağmen bazen sadece icâzetleri belirtmiştir.⁸⁷⁶ Genellikle vefat yer ve tarihi defin yeriyle beraber bildirmektedir. Bazı coğrafik bilgiler aktarmaktadır.⁸⁷⁷ İsnâdın âlî olması, bedel ve muvafakât gibi durumları bildirmektedir.⁸⁷⁸ Hocaların cerh ve ta'dîline de yer vermektedir.⁸⁷⁹

Eserin önemine dair başlıca noktalar şu şekilde ifade edilebilir; Eser, diğer kaynaklarda bulunmayan önemli bilgileri aktarması⁸⁸⁰ ve bazı bölümlerde hocaların cerh ve ta'dîl durumlarını belirtmesiyle⁸⁸¹ dikkat çekmektedir. Alışılmıyın dışında bir tertibe sahip olması,⁸⁸² âlî senedli rivayetleri⁸⁸³ ve rivayetlerin sıhhat durumlarını sunması⁸⁸⁴ eserin ilmî değerini artırmaktadır. Ayrıca çoğu zaman tahrîc yapılmış, birçok hocanın vefat yeri ve tarihine yer verilmiş ve bazı coğrafî bilgiler⁸⁸⁵ aktarılmıştır; bu yönleriyle eser hem tabakât ve ricâl literatürü hem de tarihî ve coğrafî araştırmalar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁸⁸⁶

Bu eserin tek nüshası mevcuttur. Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan bu nüsha iki cüz halinde içinde on yedi risale bulunan bir mecmuanın içerisinde (nr. 1584, 34 varak) olarak kayıtlıdır. Bu nüsha noktası az olduğu için rical ilmini bilmeyenlerin zor okuyacağı bir nüshadır.⁸⁸⁷

⁸⁷³ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 29 (neşredenin girişi).

⁸⁷⁴ Örnek için bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 69, 88, 108, 140, 144.

⁸⁷⁵ Örnek için bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 75, 80, 88, 111.

⁸⁷⁶ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 33 (neşredenin girişi).

⁸⁷⁷ Örnek için bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 77, 87.

⁸⁷⁸ Örnek için bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 58, 94, 98, 111, 131.

⁸⁷⁹ Örnek için bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 76, 90, 110, 139.

⁸⁸⁰ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 35 (neşredenin girişi).

⁸⁸¹ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 35 (neşredenin girişi).

⁸⁸² Bk. Mar'aşlı, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/346.

⁸⁸³ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 33 (neşredenin girişi).

⁸⁸⁴ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 35 (neşredenin girişi).

⁸⁸⁵ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 28 (neşredenin girişi).

⁸⁸⁶ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 35 (neşredenin girişi).

⁸⁸⁷ Bk. el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 25 (neşredenin girişi).

Eseri Beşşâr ‘Avvâd ve Ma’rûf Nâcî tahkik etmiş ve eser Bağdat’ta Matba’atü'l-Mecma’î'l-‘İlmiyyi'l-‘Îrâkî tarafından 1975 yılında basılmıştır.

2.3.3. İbnü’z-Zâhirî’nin İbnü’l-Buhârî için yazdığı *el-Meşyeha’sı*

Ahmed b. Muhammed b. Abdullah h. 626 tarihinde doğmuştur. Hadis ilmi sahasında temayüz etmiş bir âlim olup, özellikle künyesi Ebü’l-Abbâs, lakabı ise Cemâleddîn İbnü’z-Zâhirî (ö. 696/1297) olarak bilinmektedir. Tam neseplerinin özenle korunması ve nakledilmesi, onun ilmî çevrelerdeki tanınırlığının temel göstergelerinden biridir. “İbnü’z-Zâhirî” nisbesi, ailesinin toplumsal konumu ve bağlı olduğu yapıyı işaret eder; nitekim İbn Nâsiruddîn’in (ö. 842/1438) açıkça belirttiği üzere babası, ez-Zâhir Gazi b. Yusuf’un mevlâsı idi. Bu bilgi, ailesinin hem siyasî hem de ilmî çevrelerle irtibatlı olduğunu göstermesi bakımından önem taşır. Doğumu ve yetiştirilmesi Halep’te gerçekleşen İbnü’z-Zâhirî, erken yaşlardan itibaren hadis tahsiline yönelmiş, olağanüstü bir ilmî gayretle hareket etmiştir. Hadis ricaline yönelik geniş temas noktaları oluşturmuş; Şam, Cezîre ve Mısır bölgelerine yaptığı seyahatler sırasında yaklaşık yedi yüz kadar şeyhten yazmış, rivayet almış ve böylece dönemin en yoğun isnad ağlarından birine sahip olmuştur. Bu kapsamlı tahsil süreci, onu yalnızca bölgesel değil, genel hadis geleneğinde de dikkate değer bir konuma yükseltmiştir. Tabakat müellifleri tarafından “sika”, yani güvenilir bir râvi olarak nitelendirilmesi, onun hadis aktarımlarında titizliğini ve isnad kontrolüne dair yetkinliğini ortaya koymaktadır. Ömrünün son dönemlerini ise Mısır dışında geçirmiş ve Kahire’nin dışında bir bölgede vefat etmiştir.⁸⁸⁸

İbnü’z-Zâhirî, bu eserinde İbnü’l-Buhârî’nin (ö. 690/1291) 62’si erkek, 6’sı kadın olmak üzere toplam 68 hocasını numaralandırarak tanıtmış ve onlardan rivayetler aktarmıştır. Hocaların büyük çoğunluğunu, kendisine icâzet veren kimseler oluşturmaktadır. Müellifin aktardığı rivayetler arasında hem âlî hem de nâzil isnadlar bulunmakla birlikte, çoğunluğu âlî isnadlıdır. İbnü’z-Zâhirî, bu rivayetlerde âlî isnadları ve muvâfakatları özellikle kaydetmiş; rivayetlerin tarihini ve yerini belirtmiş, ortak râvilerin rivayetlerine işaret etmiş ve tahrîclerini yapmıştır. Tahrîc hususunda titizlik

⁸⁸⁸ Bk. Zirikî, *el-A’lâm*, 1/221.

göstermiş, ayrıntılı açıklamalarla rivayetlerin sıhhat durumuna temas etmiş ve bu değerlendirmeleri, rivayetin tahrîc edildiği eserlere dayandırmıştır.⁸⁸⁹ Ayrıca râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarını da zikretmiştir. Onun rivayetlerde "infrâd" hükmünü vermesi, ıstılahî anlamda mutlak bir tek kalmayı değil, belli bir senede nispetle tek kalmayı ifade etmektedir. Müellif, eserinde farklı tariklere de yer vermekte ve zaman zaman şiirler⁸⁹⁰ de aktarmaktadır. Rivayetlerin ardından hocaların biyografilerine yer vermiş; bu biyografilerde genellikle doğum, vefat ve defin yerleri hakkında bilgi vermiş, bazen de hocaların kişisel özelliklerini kaydetmiştir. Eseri, hocalarının vefat tarihlerine göre düzenlemiştir; ancak babasını, kendisine duyduğu hürmet ile ondan gördüğü yardım ve destek sebebiyle öne almıştır. Ayrıca erkek hocaların ardından kadın hocaları zikretmiştir.⁸⁹¹ Eser, rivayetlerin sıhhat ve sened zinciri açısından güvenilirliğini vurgulamakta, tahrîc ve cerh-ta'dîl bilgileriyle bilimsel bir titizlik göstermektedir. Ayrıca biyografik bilgiler, sadece hocaların ilmî kimliklerini değil, aynı zamanda sosyal ve şahsî yönlerini de ortaya koymaktadır.

Bu eser, Doğu coğrafyasını ve oradaki âlimleri yansıtan kapsamlı ve hacimli bir çalışmadır. Böylesine geniş ve kapsamlı bir eserin telif edilmiş olması, tek başına müellifin güçlü hâfızasına ve rivayetlerinin zenginliğine açık bir delil teşkil etmektedir.⁸⁹²

Eser Avad 'Itkî Sa'd el-Hâzimî tarafından tahkik edilmiştir. 1998 yılında Mekke'de Dâru 'Âlemi'l-Fevâid tarafından üç cild halinde *Meşyehatü İbni'l-Buhârî* adıyla basılmıştır.

2.3.4. İbn Mûsa el-Merakeşî'nin Zeynüddîn el-Merâğî için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

Tam adı Muhammed b. Mûsâ b. Ali b. Abdi's-Samed b. Muhammed b. Abdullah'dır (ö. 823/1420). h. 789 tarihinde dünyaya gelmiştir. Aslen Merakeşlidir; ancak daha sonra Mekke'de yerleşmiş ve hayatının büyük bölümünü burada geçirmiştir.

⁸⁸⁹ Örnek için bk. İbnü'z-Zâhirî, *Meşyehatü İbni'l-Buhârî*, 1/186, 247, 389, 478, 514.

⁸⁹⁰ Örnek için bk. İbnü'z-Zâhirî, *Meşyehatü İbni'l-Buhârî*, 1/234, 639 1044.

⁸⁹¹ Bk. İbnü'z-Zâhirî, *Meşyehatü İbni'l-Buhârî*, 1/74-78 (neşredenin girişi).

⁸⁹² Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/633.

Nisbesi gereği çoğunlukla “İbn Mûsâ” adıyla tanınmıştır. Ayrıca ilmî çevrelerde “Cemâleddîn” lakabıyla anıldığı gibi, sahip olduğu ilmî meziyetler sebebiyle kendisine Ebü'l-Berakât ve Ebü'l-Mahâsin gibi künye ve lakaplar da verilmiştir. Şâfiî mezhebine mensup olup, Hicaz bölgesindeki Şâfiî gelenek içinde önemli bir temsilci olarak kabul edilir. Muhammed b. Mûsâ, temel ihtisas alanı hadis olmakla birlikte son derece geniş bir ilim yelpazesine sahiptir. Hadis ilminin yanında fıkıh, usûl-i fıkıh, ferâiz, hesap (aritmetik), aruz, meânî–beyân ve Arap edebiyatı gibi farklı disiplinlerde yetkinlik göstermiştir. İlmî kişiliğinin şekillenmesinde Mekke ve Medine’de aldığı eğitim belirleyici olmuş; bu iki merkezde dönemin önde gelen hocalarından dersler alarak kapsamlı bir ilmî birikim elde etmiştir. Haremeyn’de uzun yıllar boyunca fetva görevinde bulunmuş, aynı zamanda ders okutmuş ve birçok talebenin yetişmesine katkı sağlamıştır. Onun ilmî faaliyetleri yalnızca Hicaz’la sınırlı kalmamış; çeşitli ilim merkezlerine yaptığı seyahatlerle sahip olduğu rivayet ağını genişletmiştir. Bu seyahatler kapsamında Şam, Ba‘lebek, Halep, Kudüs, Kahire, İskenderiye ve Yemen gibi şehirlerdeki âlimlerle görüşmüş, onlardan hadis rivayet etmiş ve ilmî müzakerelerde bulunmuştur. H. 823 tarihinde vefat etmiştir.⁸⁹³

Merakeşî, Merâğî (ö. 816/1413) için kaleme aldığı bu eserinde, onun ilmî şahsiyetini ve rivayet mirasını ortaya koymak amacıyla otuz beş hocasını numaralandırarak zikretmiş ve onlardan birçok rivayet aktarmıştır. Müellif, rivayetlerin yer ve zaman bilgilerini kaydetmekte, aldığı icâzetleri belirtmekte ve rivayetlerin farklı tarihlerini de göstermektedir. Âlî isnatlara da yer vermektedir.⁸⁹⁴ Bunun yanında, genellikle rivayetlerin tahrîcini yapmakta, sıhhat durumlarını değerlendirmekte ve böylece rivayetlerin ilmî değerini ortaya koymaktadır. Bazen şiir de aktarmaktadır.⁸⁹⁵ Müellif, eserde yalnızca rivayetlere yer vermemiş, aynı zamanda hocaların biyografilerine de temas etmiştir. Bu çerçevede hocaların doğum ve vefat tarihlerini, defin yerleri ve hangi hocalardan hangi kitapları okuduklarını zikretmiştir. Ayrıca, rivayet edilen kitapların müelliflerine kadar ulaşan senedlerini de kaydetmiştir. Merakeşî, hocaları vefat tarihlerine göre sistematik bir şekilde tertip etmiştir. Bununla birlikte eserde dikkat çekici bir

⁸⁹³ Bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Mü‘ellifin* (Beirut: Mektebetü’l-Müsennâ-Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.), 12/65.

⁸⁹⁴ Örnek için bk. İbn Mûsa el-Merâkişî, *Meşyehatü’l-Merâğî*, 76, 79, 86.

⁸⁹⁵ Örnek için bk. İbn Mûsa el-Merâkişî, *Meşyehatü’l-Merâğî*, 129, 163, 185.

istisna bulunmaktadır: Müellifin ikinci sırada zikrettiği hoca, birinci hocasından daha önce vefat etmiştir. Ancak Merakeşî, bu tertibi bilinçli olarak tercih etmiş; zira ikinci hocasından rivayetleri icâzet yoluyla, birinci hocasından ise semâ yoluyla almıştır. Hadis usûlü açısından tahammül ve edâ yolları arasında semânın icâzetten üstün kabul edilmesi sebebiyle bu şekilde bir sıralamaya gidilmiştir. Bunun dışında aynı yıl içerisinde vefat eden birçok hoca bulunmakta, bu durumda müellif sıralamayı aylara göre yapmaktadır. Dolayısıyla hocaların tertibinde kronolojik bir yaklaşım benimsenmiştir.⁸⁹⁶ Eserdeki bu titiz sıralama ve detaylı bilgi aktarımı, Merâğî'nin ilmî kişiliğinin ve yaşadığı asırdaki İslâmî eğitim ortamının anlaşılmasında bir kaynak değerine sahiptir.

Eser Muhammed Sâlih b. Abdülazîz el-Murad tarafından tahkik edilmiştir. 2001 yılında Mekke'de Câmî'atü Ummi'l-Kurâ tarafından tek cild halinde *Meşyehatü'l-Merâğî* adıyla basılmıştır.

2.4. İlim Dahına Göre Tertip Edilen Eserler

2.4.1. Ebu'l-Hasen Ali er-Ru'aynî'nin *el-Bernâmec*'i

Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman, İmam Ebû'l-Hasan er-Ru'aynî (ö. 666/1268), el-İşbilî, nisbesiyle tanınmaktadır. Hadis rivayetinde özellikle Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah el-Kurtubî'den ders almış, ondan yedi hadisi rivayet etmiş ve sürekli yanında bulunmuştur; ayrıca Mekke ve Medine'de dersler vermiştir. Rivayet ettiği hadisleri başta Ebû Bekr b. Abdurrahman el-Nûr olmak üzere birçok talebeye öğretmiş, aynı zamanda Yahyâ b. Ahmed b. Merzûk ve Atîk b. Hâlef gibi âlimlerden de istifade etmiştir. Ali b. Muhammed, çok sayıda eser telif etmiş, ilmî kayıtlar tutmuş ve özellikle padişahlar için edebî yazılar kaleme almıştır. Hadis rivayeti ve Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin kıraatlerine özel önem vermiştir. 74 yaşındayken Marakeş'te h. 666 tarihinde vefat etmiştir.⁸⁹⁷

⁸⁹⁶ Bk. İbn Mûsa el-Merâkişî, *Meşyehatü'l-Merâğî*, 23-26 (neşredenin girişi).

⁸⁹⁷ Bk. Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Tarih-i İslâm ve Vefâyât-ı Meşhûrîn ve el-İ'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beirut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 15/135.

Ru‘aynî, bu eserinde toplamda 112 hocasına yer vermektedir. Hocaların biyografilerini aktarırken genellikle isimlerini tam olarak kaydetmekte, onlarla karşılaştığı mekânları ve zaman zaman da karşılaşma tarihlerini belirtmektedir. Ayrıca kendilerinden aldığı kitapları ve icâzetleri kısaca zikretmektedir. Hocalarının biyografilerini işlerken onların hocalarını, teliflerini, doğum ve vefat tarihlerini de kaydetmekte; aralarında hoca-talebe ilişkisi bulunduğu bunu da özellikle vurgulamaktadır. Müellif, hocalarını farklı tabakalara göre tertip etmiş; bazı bölümlerde ise hocalarını likâ tarihine veya onlardan aldığı rivayet ve eserler esas alınarak sıralamıştır. Ayrıca hocaları “Allah’ın yüce kelâmını öğretmekle görevli hocalar”, “Hadis ve Fıkıh alanında görüş-tüğüm, kendilerinden eser ve sened rivayet ettiğim hocalar”, “Filolog, Kâtip ve Edebiyatçı olan hocalar”, “Hattatlar, şiir ve edebiyatla ilgilenen hocalar” gibi başlıklar altında tasnif etmiştir. Eserin son tabakasında ise müellif kendisinden rivayet aldığı ve karşılaştığı diğer hocalarla kendilerinden istifade edip de adlarının burada kaydedilmesini gerekli gördüğü ve İşbiliye’den olan hocalara yer vermektedir. Müellif, eserinin son tabakasında İşbiliye, Mürûr, Ründe, Mâleka, Gırnata, Vâdiâş, el-Meriyye, Ceyyân, Kastata, Mürsiye, Üryûle, Şatıbe, Belensiye, Sebte, Tilimsan ve Bicâye gibi şehirlerde görüştüğü âlimleri zikretmiştir. Ayrıca doğu bölgelerinden icâzet aldığı yedi kişiyi de anmıştır.⁸⁹⁸ Müellif böylece Mağrib hem de Maşrik ilim çevreleriyle kurduğu geniş ilmî temas ağını ortaya koymuştur. Ru‘aynî, bu eserinde birçok farklı beldede karşılaştığı ve kendilerinden ilmî anlamda istifade ettiği hocalarına yer vermektedir. Bu bağlamda eser, yalnızca hocaları tanıtmakla kalmayıp aynı zamanda dönemin ilim merkezlerine dair önemli ipuçları sunmakta; çeşitli belde ve eser isimlerini de zikrederek ilmî çevrelerin zenginliğini yansıtmaktadır. Müellif, hocalarının bilinen isimlerini tam olarak kaydetmeye özen göstermiş,⁸⁹⁹ ayrıca eserde çoğunlukla hocalarından naklettiği şiirlere de yer vermiştir. Böylece eser, biyografik ve rivayet merkezli bilgilerin yanı sıra edebî bir boyut da kazanmıştır.

Ru‘aynî’nin bu eserinde edebî yön belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Müellif, eserini şiirlerle süslemiş ve *Bernâmec*’inin, çağdaşı olan edip ve şairlerden,

⁸⁹⁸ Bk. Ebü’l-Hasen Ali er-Ru‘aynî, *Bernâmecî şüyuhî’r-Ru‘aynî*, thk. İbrâhîm eş-Şebbûh (Dımaşk: Vizâratü’s-Sekâkefti’l-İrşâdi’l-Kavmî, 1962), 13-14 (neşredenin girişi).

⁸⁹⁹ Örnek için bk. Ru‘aynî, *Bernâmecî şüyuhî’r-Ru‘aynî*, 96, 164.

onlardan işittiği güzel söz ve şiirlerden yoksun olmasını istememiştir. Müellif, kendi döneminin şairlerinden karşılaştığı bazılarını özel bir bölüm altında toplamış ve bu bölüme ayrı bir önem atfetmiştir.⁹⁰⁰

Müellif, eserine Kur'ân-ı Kerîm okuma ve tecvîd uygulamalarında kendisinden istifade ettiği hocalarını tanıtmakla başlamaktadır. Bu hocaları, kendileriyle karşılaşma tarihlerini esas alarak sıralamış ve her biri hakkında faydalandığı yönleriyle birlikte bilgi vermiştir.⁹⁰¹ Müellifin, diğer ilim dallarına ve alanlara geçmeden önce Kur'ân-ı Kerîm hocalarından başlaması, ardından fıkıh, hadis ve edebiyat alanlarındaki hocalarına yer vermesi; onun ilimleri aktarırken bir değer ve önem sıralaması esas aldığı göstermektedir.

Müellif, teyit edilen bilgilere ve biyografilerde yer alan işaretlere göre eserini, İsbîliyye'nin düştüğü hicrî 646 yılında kaleme almıştır.⁹⁰²

Eser İbrâhîm eş- Şebbûh tarafından tahkik edilmiştir. 1962 yılında Dımaşk'ta Vizâratü's-Sekâkefti'l-İrşâdi'l-Kavmî tarafından tek cild halinde *Bernâmecî şüyuhî'r-Ru'aynî* adıyla basılmıştır.

2.4.2. İbnü's-Şât'ın İbn Ebî'r-Rebî için yazdığı *el-Bernâmecî*'i

Kâsım b. Abdullah b. Muhammed el-Ensârî (ö. 723/1323), kaynaklarda daha çok "İbnü's-Şât" lakabıyla tanınan, Ebü'l-Kâsım künyesini taşıyan ve özellikle fıkıh ilmi başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında temâyüz etmiş seçkin bir âlimdir. İlimi kadar ahlâkıyla da temayüz eden İbnü's-Şât'ın faziletli, mütevazı, hoş sohbet ve güzel huylu bir kimse olduğu belirtilir. Nitekim ilmî ehliyetiyle tanınan âlim, İbnü'z-Zübeyr'e (ö. 708/1308) 689 yılında icâzet vermiştir. Usûl ve fîrû-ı fıkıh, ferâiz ve hesap gibi alanlarda derin bilgi sahibi olan İbnü's-Şât; Ebü'l-Hüseyin b. Ebî'r-Rebî (ö. 688/1289) ile Ebü Ya'kûb el-Muhâsibî'den (ö. ?) ders almış; ayrıca Ebü'l-Kâsım b. Ebî'd-Dünyâ (ö. ?), İbnü'l-Berrâ' (ö. ?), İbnü'l-Gammâz (ö. 693/1293), Ebü Ca'fer b. et-Tabbâ' (ö. ?), Ebü Bekr b. Fâris (ö. ?), İbnü'l-Habbâb (ö. ?) ve İbn Şibreyn (ö.

⁹⁰⁰ Bk. Ehvânî, "Kütübü berâmicî'l-'ulemâ", 103-104.

⁹⁰¹ Bk. Ru'aynî, *Bernâmecî şüyuhî'r-Ru'aynî*, 7.

⁹⁰² Bk. Ru'aynî, *Bernâmecî şüyuhî'r-Ru'aynî*, 15 (neşredeninin girişi).

747/1346) gibi dönemin önde gelen âlimlerinden icâzet alma imkânı bulmuştur. İbnü's-Şât, ilmî muhiti içinde saygın bir mevki edinmiştir. H. 723 yılında vefat etmiştir.⁹⁰³

Günümüze ulaşan eserleri arasında Karâfi'nin *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk* adlı eserini şerheden *İdrârü's-şurûk*, hocası İbn Ebü'r-Rebî'in hocalarını ve kitaplarını tanıtan *Bernâmecü İbn Ebi'r-Rebî'*, Endülüslü râvileri kaydeden *el-İşrâf 'alâ a'le's-şeref* ve ferâiz ilmiyle ilgili *Gunyetü'r-râ'iz fî 'ilmi'l-ferâ'iz* sayılabilir. Bu eserler hem hadis ve kıraat hem de fıkıh ve mantık alanındaki bilgisini ve talebe yetiştirme faaliyetlerini yansıtmaktadır.⁹⁰⁴

İbn Şât, hocası İbn Ebî'r-Rebî' (ö. 688/1289) için kaleme aldığı bu eserinde, tahammül ve edâ yollarından icâzet, semâ ve münâvele yoluyla istifade ettiği eserleri zikretmektedir. Ayrıca faydalandığı hocaları tanıtmakta, onlardan farklı ilim dallarıyla ilgili bazı önemli bilgileri aktarmakta ve zaman zaman hikâyelere de yer vermektedir. Eser, kısa hacmine rağmen hicrî yedinci asır Endülüs'ünde, özellikle de İşbiliyye'de yaşamış büyük âlimler hakkında değerli malumat ihtiva etmektedir. Müellif, söz konusu âlimlerin doğum ve vefat tarihlerini, şahsiyet özelliklerini, yaptıkları dersleri, okuttukları kitapları ayrıntılı biçimde kaydetmekte; ayrıca başka kaynaklarda bulunmayan bilgileri aktarması sebebiyle eser, ilmî açıdan mühim bir kıymet taşımaktadır. Bu eser, kendisinden sonra bernâmec türünde eser kaleme alan âlimler için önemli bir temel ve örnek teşkil eden kaynak niteliğindedir. Nitekim, bu türün gelişiminde İbn Ebî'r-Rebî'in metodunun etkisi açıkça görülmektedir. Örneğin, Kâsım b. Yûsuf et-Tücîbî, kaleme aldığı kapsamlı *Bernâmec*'inde İbn Ebî'r-Rebî'i neredeyse bütünüyle takip etmiş, yalnızca çok az yerde ondan farklı bir yol izlemiştir.⁹⁰⁵ Bu durum, İbn Ebî'r-Rebî'in eserinin hem yöntem hem de muhteva bakımından bernâmec literatürünün şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır.

⁹⁰³ Bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Miknâsi İbnü'l-Kâdi, *Zeylû Vefeyâti'l-a'yân "Dürretü'l-Hicâl fî Esmâ'i'r-Ricâl"* (Kahire-Tunus: Dârü't-Turâs-el-Mektebetü'l-Atîka, 1971), 3/270-271.

⁹⁰⁴ Bk. Hacı Mehmet Günay, "İbnü's-Şât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/216.

⁹⁰⁵ Bk. Ebü'l-Kâsım Sirâcüddîn b. Kâsım el-İşbîli İbnü's-Şât, *Bernâmecü şüyûhi İbn Ebî'r-Rebî' es-Sebtî*, thk. Arabî Dâiz el-Firyâtî (Rabat: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs ve İhyâi't-Turâs, 2011), 9-10 (neşreden giriş).

İbn Ebî'r-Rebî', son derece güçlü bir ilmî birikime sahip bir âlimdir. Özellikle nahiv ilmi alanında temayüz etmiş; bu sahada kaleme aldığı çok sayıda eserle zengin bir ilmî miras bırakmıştır. Nahiv ilmüne dair katkıları sayesinde, kendisine Batı İslâm dünyasında bu alanın önde gelen otoritesi kabul edilmiş ve kendisine büyük bir itibar atfedilmiştir. Onun ilminden pek çok talebe istifade etmiş, bu talebeler vasıtasıyla İbn Ebî'r-Rebî''in ilmî birikimi hem Doğu'ya hem de Batı'ya yayılmıştır. Uzun bir ömür sürmesi sebebiyle, kendisinden rivayette bulunan birçok kimsenin vefatından sonra da yaşamış; böylece âli isnad sahibi olmuştur. Rivayetleri geniş bir coğrafyaya yayılmış, kendisinden çok sayıda talebe icâzet almıştır. İbn Ebî'r-Rebî', yalnızca nahiv sahasında değil, rivayet alanında da bir otorite olarak kabul edilmiştir. Bütün bu hususlar, onun hakkında kaleme alınan bu eserin ilmî kıymetini artıran başlıca unsurlardır. Zira İbn Ebî'r-Rebî' hem dil ilimlerindeki derinliği hem de rivayet sahasındaki yetkinliği, onu kendi döneminin en seçkin âlimlerinden biri hâline getirmiştir.⁹⁰⁶

Müellif, eserini iki bölüme ayırmaktadır. Birinci bölümde İbn Ebî'r-Rebî''in on iki hocasını kısaca tanıtmakta; onların hocalarını, doğum ve vefat tarihlerini kaydetmekte ve ayrıca İbn Ebî'r-Rebî''in kendilerinden okuduğu kitapları ile aldığı icâzetleri zikretmektedir. İkinci bölümde ise İbn Ebî'r-Rebî''in okuduğu 35 eseri, müelliflerinin isimleri ve senedleriyle birlikte aktarmaktadır. Bu eserler, Kıraat, Hadis ve Fıkıh kitapları gibi başlıklar altında sistematik bir biçimde tasnif edilmiştir. Bu durum, müellifin bilgi aktarımında sistematik ve disiplinler arası bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Böylece eser hem rivayet zincirlerinin hem de ilmî mirasın takip edilmesi açısından değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

İbnü'ş-Şât, bu eseri hocası adına kaleme aldığını ifade etmektedir. Kendi beyanına göre, hocasını bir bernâmeç hazırlama külfetinden kurtarmak amacıyla onun hocalarını ve rivayetlerini ortaya koyan bu eseri telif etmiştir.⁹⁰⁷

Söz konusu eser, İbn Ebî'r-Rebî' hayatta iken, onun huzurunda, bizzat kendisinden işitilerek ve görülerek kaleme alınmıştır. Ancak hoca, talebesi İbnü'ş-Şât'ın

⁹⁰⁶ Bk. İbnü'ş-Şât, *Bernâmeçü şüyühi İbn Ebî'r-Rebî'*, 11 (neşredenin girişi).

⁹⁰⁷ Bk. İbnü'ş-Şât, *Bernâmeçü şüyühi İbn Ebî'r-Rebî'*, 55.

üslubuna veya takip ettiği yönteme müdahale etmemiş, yalnızca kendisine okunanlar hakkında yöneltilen sorulara bilgi ve dikkatle cevap vermekle yetinmiştir.⁹⁰⁸

Bu eser sayesinde, hicrî 6. ve 7. yüzyıllarda Endülüs'teki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin mahiyeti hakkında değerli bilgilere ulaşabiliyoruz. Bu eser, dönemin ilim çevrelerini, tedris usullerini ve ilim halkalarının yapısını yansıtan bir kaynak niteliğindedir.⁹⁰⁹

Bu eserde İbn Ebî'r-Rebî' nin yalnızca ilmî hayatının ikinci safhası olan uzmanlaşma döneminde ezberlediği, araştırdığı ve derinlemesine incelediği kitaplar kaydedilmiştir. Bu nedenle eserin hacmi küçük, içerdiği kitap sayısı azdır. Ancak tam da bu özellik, eserin ilmî değerini artırmaktadır. Çünkü bu *Bernâme*, o dönemde yüksek öğretim safhasında hangi eserlerin okutulduğunu gösteren tek kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca, mescidler dışında düzenlenen genel ders halkalarının yapısını ve işleyişini güvenilir biçimde yansıtarak, dönemin ilmî ortamına dair son derece kıymetli bilgiler sunmaktadır.⁹¹⁰

Eser Arabî Dâiz el-Firyâtî tarafından tahkik edilmiştir. 2011 yılında Rabat'ta Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs ve İhyâi't-Türâs tarafından tek cild halinde *Bernâmecü şüyûhi İbn Ebî'r-Rebî' es-Sebtî* adıyla basılmıştır.

2.4.3. Kâsım b. Yûsuf et-Tücîbî'nin *el-Bernâme*'i

Tam ismi el-Kâsım b. Yusuf b. Muhammed b. Ali et-Tucîbî es-Sebtî'dir (ö. 730/1329). H. 670 civarında doğmuştur. Kendi memleketindeki hocalardan istifade etmiş, hac yapmış ve seyahatleri sırasında Irakî (ö. ?), İbn Asâkir (ö. 686/1287), İbn el-Kavvâs (ö. ?) ve diğer önde gelen âlimlerden hadis dinlemiştir. Geçimini sağlamak için marangozluk yaptığı aktarılmaktadır.⁹¹¹

Küçük yaşta Abdurrahman b. İsâ el-Vuryaglı'den (ö. ?) dini bilgiler aldıktan sonra İbn Ebî'r-Rebî' el-İşbîlî'den kırâat-i seb'a eğitimini tamamlayıp icâzet aldı.

⁹⁰⁸ Bk. Ehvânî, "Kütübü berâmicî'l-'ulemâ", 113.

⁹⁰⁹ Bk. Ehvânî, "Kütübü berâmicî'l-'ulemâ", 114.

⁹¹⁰ Bk. Ehvânî, "Kütübü berâmicî'l-'ulemâ", 116.

⁹¹¹ Bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/280.

Sekiz yıl boyunca Sebte’de başta hadis, fıkıh, tasavvuf ve Arap dili olmak üzere birçok alanda eğitim görmüş, diğer şehirlerdeki âlimlerden de mektupla icâzetler almıştır. Endülüs ve doğu İslâm ülkelerine yaptığı seyahatlerde Mâleka, Meriye, Bicâye, Tunus, İskenderiye, Kahire, Dımaşk, Mekke gibi şehirlerde birçok ünlü âlimden ders almış ve âlî isnadlar elde etmiştir. Hac dönüşü Zehebî ile görüşmüş, Sebte’de hadis ve fıkıh dersleri vermeye başlamıştır. Talebeleri arasında Muhammed b. Saîd er-Ruaynî (ö. ?) ve İbnü’l-Hâc el-Billifikî (ö. 771/1370) gibi isimler vardır. Tücîbî, güvenilir bir muhaddis, münekkit ve aynı zamanda şair olarak tanınmıştır. Eserleri arasında *Müstefâdü’r-rihle ve’l-igtirâb*, ziyaret ettiği şehirler, tanıştığı âlimler, coğrafi, sosyal ve ilmî bilgiler ile haccın gözlemlerini içeren kapsamlı bir seyahatnâme; *Bernâmeec*, kendi ilmî macerasını, okuduğu eserlerin rivayet senetlerini ve hocalarını kaydettiği bir bibliyografik çalışmadır; ayrıca *Erba’üne hadîs fi fazli’l-cihâd* ve hocasının eserlerine yaptığı müstedrekler de bulunmaktadır. Bu eserler, Tücîbî’yi hem hadis ve kıraat hem de fıkıh ve coğrafya alanlarında önemli bir âlim olarak göstermektedir.⁹¹²

Tücîbî’nin kaleme aldığı bu eser, hicrî sekizinci yüzyılın başlarında Mağrib’deki İslâm kültür zincirine yeni bir halka eklemektedir. Zira, Endülüs ve Mağrib âlimlerinin büyük bir titizlikle önem verdikleri bernâmeec ve fihris türüne ait olan bu eser, söz konusu alanda kalıcı izler bırakmış ve ilmî gelenek içerisinde tanınmış bir yer edinmiştir. Tücîbî, bu eserini kaleme alırken esas aldığı “*Müstefâdü’r-rihle ve’l-igtirâb*” adlı eserinde, rihleleri esnasında karşılaştığı ve kendisinden hadis dinlediği birçok hocaya yer vermektedir. Bu hocalardan senedleriyle birlikte rivayetler nakletmekte, onları tanıtmakta ve rihleler sırasında karşılaştığı çeşitli olaylar hakkında bilgiler sunmaktadır. Gittiği beldelerin coğrafi özelliklerine, siyasî, sosyal ve ilmî yapısına dair gözlemlerini aktarmakta; hocalarından aldığı rivayetlerin yanı sıra ilmî ve edebî mahiyetteki bilgileri de kaydetmektedir. Ayrıca yaşadığı dönemde meydana gelen olaylara da yer vermektedir. Müellif, bu eserini kaleme alırken aktardığı bütün rivayetleri yeniden gözden geçirmiş ve böylece *Bernâmeec* eserini oluşturmuştur. Bu bağlamda Tücîbî, rihlelerinde kendisinden istifade ettiği muhaddisler, fakihler ve farklı

⁹¹² Bk. S. Kemal Sandıkçı, “Tücîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/457-458.

ilim dallarına mensup âlimlerden naklettiği bilgileri ve rivayetleri eserinde toplamıştır.⁹¹³

Tüçîbî'nin *Bernâme*'ine gelince; bu eserde 300'den fazla kitaba dair sened yer almaktadır. Müellif, her bir kitabın adını zikrettikten sonra, kitabın müellifini tanıtmakta, eserin nerede ve ne kadarını okuduğunu⁹¹⁴ belirtmektedir. Ayrıca kitabın farklı senedlerini kaydetmekte, aldığı icâzetleri zikretmekte ve kitap hakkında faydalı açıklamalarda bulunmaktadır. İstişhâd amacıyla kimi zaman hadis⁹¹⁵ ve şiirler⁹¹⁶ de nakletmektedir. Kitaplar için özel bölüm başlıkları oluşturmamakla birlikte, eserleri ilimlere göre sistematik bir biçimde sıralamaktadır. Bu tasnife göre önce Kur'ân ilimleri, ardından Hadis, sonrasında Fıkıh ve nihayetinde Edebiyat kitapları yer almaktadır. Bu yönleriyle Tüçîbî'nin eseri, sadece bir rivayet veya biyografi kaynağı olmanın ötesinde, dönemin ilmî faaliyetlerini, hocaların rolünü, eserlerin öğrenim sürecini ve kültürel bağlamı bütüncül biçimde yansıtan kapsamlı bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Müellif, farklı yöntemlerle başka âlimlerden temin ettiği çeşitli eserlerin de bulunduğunu, ancak talebelerinin eserin muhtasar olmasına yönelik arzularını dikkate alarak yalnızca mevcut kitaplarla yetindiğini özellikle belirtmiştir.⁹¹⁷

Tüçîbî, bu eserini Hicrî 702 yılından sonra telif etmiştir. Müellif, eserinde Kahireli İbn Dakîku'l-Îyd'in (ö. 702/1302) biyografisine yer vermiş; onun ikamet ettiği yer ve vefatına dair bilgiler aktarmıştır. Ayrıca, seyahati esnasında kendisiyle gerçekleştirdiği karşılaşmayı ayrıntılı biçimde anlatmış ve söz konusu âlime uzun bir biyografi ayırmıştır.⁹¹⁸

⁹¹³ Bk. Ebü'l-Kâsım Alemüddîn Kâsım b. Yûsuf es-Sebtî Tüçîbî, *Bernâmecü't-Tüçîbî*, thk. Abdülhafiz Mansûr (Libya: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitab, 1981), 3-4 (neşredenin girişi).

⁹¹⁴ Örnek için bk. Tüçîbî, *Bernâmecü't-Tüçîbî*, 172, 210, 229.

⁹¹⁵ Örnek için bk. Tüçîbî, *Bernâmecü't-Tüçîbî*, 29, 162, 215.

⁹¹⁶ Örnek için bk. Tüçîbî, *Bernâmecü't-Tüçîbî*, 151, 276, 286.

⁹¹⁷ Tüçîbî, *Bernâmecü't-Tüçîbî*, 290.

⁹¹⁸ Tüçîbî, *Bernâmecü't-Tüçîbî*, 7 (neşredenin girişi).

Eser Abdülhafîz Mansûr tarafından tahkik edilmiştir. 1981 yılında Libya’da ed-Dâru'l-‘Arabiyye li'l-Kitab tarafından tek cild halinde *Bernâmeçü't-Tüçîbî* adıyla basılmıştır.

2.4.4. Sirâcüddîn el-Kazvîni'nin *el-Meşyeha'sı*

Tam adı Ömer b. Ali b. Ömer el-Kazvîni'dir (ö. 750/1349). Nisbesi gereği Kazvîni olduğu anlaşılmalı birlikte, ilmî kişiliğinin şekillenmesi büyük ölçüde Irak ilim çevrelerinde gerçekleşmiştir. Kaynaklarda muhaddis ve özellikle hâfız sıfatlarıyla anılması, hadis rivayetinde derin bir birikime ve geniş bir rivayet ağına sahip olduğunu göstermektedir. Ömer el-Kazvîni, h. 683 yılında Kazvin’de doğmuş, ilk eğitimini burada aldıktan sonra Irak bölgesinin önde gelen ilim merkezlerinden biri olan Vasıt’ta yetişmiştir. Vasıt’ta aldığı eğitim, dönemin hadis ve kıraat geleneğinin belirgin izlerini taşır. Ardından ilmî faaliyetlerini Bağdat’ta sürdürmüş ve burada uzun süre ders vermiştir. Bağdat, onun döneminde önde gelen âlimleriyle temas kurduğu, rivayet aldığı ve talebe yetiştirdiği merkez olmuştur. Müellif, h. 750 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Sirâcüddîn el-Kazvîni, hadis alanında çeşitli eserler kaleme almış olup bunlar arasında en tanınmış “*el-Meşyeha*” adlı çalışmadır.⁹¹⁹

Kazvîni, bu eserinde, 65 hocasından okuduğu yüzlerce eseri dört ana bölüm altında sistematik bir biçimde ele almaktadır. Eserin ilk bölümünde kıraat ilmine dair okuduğu kitaplara yer vermekte, ikinci bölümde ise semâ yoluyla aldığı eserleri sıralamaktadır. Üçüncü bölümde icâzet yoluyla elde ettiği kitapları aktaran Kazvîni, son bölümde ise hem okuduğu hem de icâzet aldığı eserlerin, müelliflerine kadar ulaşan senedlerini ayrıntılı biçimde zikretmektedir. Eserin özellikle üçüncü ve dördüncü bölümlerinde kitaplar, genellikle ait oldukları ilim dallarına göre tasnif edilmiş olmakla birlikte, bazı yerlerde bu tertibe riayet edilmediği de görülmektedir. Dördüncü bölümde müellif, eserleri çoğunlukla müelliflerine göre sıralamakta; bazen “filan müellifin bütün kitaplarını rivayet ediyorum” şeklinde genel bir ifade kullanmakta, bazen de kitapların ismini tek tek belirterek her biri için senedlerini ayrıntılı şekilde nakletmektedir. Kazvîni’nin bu yaklaşımı hem kitapların ilmî değerini hem de rivayet

⁹¹⁹ Bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu‘cemü'l-Mü‘ellifîn*, 7/300.

zincirlerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Eser, bir yandan okuma ve icâzet geçmişinin kaydı niteliği taşıırken, diğer yandan ilmî kaynakların sistematik olarak tasnif edilmesi açısından da örnek teşkil etmektedir.

Bu eserin ilmî kıymeti büyüktür. Müellif, eserinde hadis, tefsir, kıraat, fıkıh, nahiv, tasavvuf ve daha birçok İslâmî ilimle ilgili çeşitli alanlarda günümüze ulaşan ve ulaşmamış pek çok eserin ismini zikretmektedir. Söz konusu eserlerin büyük bir kısmını semâ, kırâat ve icâzet gibi yollarla elde ettiğini ifade etmektedir. Müellif, zikrettiği her bir eserin, yazarına kadar uzanan güvenilir senedlerini detaylı bir şekilde kaydetmekte ve bu yolla ilmî silsilelerin korunmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca, eserlerde adı geçen müellifler hakkında biyografik bilgiler vermekte; onların ilmî şahsiyetlerini, eserlerini ve yaşadıkları döneme dair bazı hususları aktarmaktadır. Bu çerçevede, bizzat kendisinin ders aldığı hocalarının hayat hikâyelerine de yer vermekte; onlardan aldığı bazı rivayetleri ve kıssaları paylaşmaktadır. Hangi hocalardan, hangi yöntemlerle ilim tahsil ettiğini ayrıntılı bir biçimde ortaya koyarak kendi ilmî serüvenini aktarmaktadır. Eserin dikkat çeken bir diğer yönü ise, müellifin yaşadığı döneme ait Bağdat şehrinin ilmî ve kültürel yapısına dair sunduğu detaylı gözlemlerdir. Bu bağlamda, müellif dönemin tedris faaliyetleri, ilim halkaları, medreseleri, kitap koleksiyonları ve genel anlamda şehirdeki ilmî hareketlilik hakkında önemli veriler sunmaktadır.⁹²⁰

Eser ‘Âmir Hasen Sabrî tarafından tahkik edilmiştir. 2005 yılında Beyrut’ta Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından tek cild halinde *el-Meşyeha* adıyla basılmıştır.

2.4.5. İbn Hacer el-Askalânî’nin *el-Mu‘cemü’l-müfehres*’i

İbn Hacer’in (ö. 852/1449) hayatını *el-Mecma‘u’l-müessis li’l-Mu‘cemi’l-müfehres* eserinden önce anlattığımız için burada değinmeyeceğiz.

İbn Hacer el-Askalânî’nin kaleme aldığı *el-Mu‘cemü’l-müfehres* adlı eserin, *el-Makāşidü’l-‘aliyyât (‘aliyye) fi fihristi’l-merviyyât (fi fihristi’l-kütübi ve’l-eczâ’i’l-*

⁹²⁰ Bk. Siracüddin Ömer b. Ali el-Kazvîni, *Meşyeha*, thk. Âmir Hasan Sabri (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005), 6 (neşredenin girişi).

merviyye) ve *Tecrîdü esânîdi 'l-kütübi 'l-meşhûre ve 'l-eczâ 'i 'l-mensûre* adlarıyla da anıldığı bildirilmektedir.⁹²¹

İbn Hacer, bazı kimselerin kendisinden meşhur kitapların ve dağınık cüzlerin senedlerini kaydetmesini talep etmeleri ve bunun ilmî bakımdan faydalı olacağını düşünmesi üzerine söz konusu eseri kaleme almıştır.⁹²² Müellifin eserinde adı geçen kitapların sayısı, Yusuf el-Mar‘aşlî’nin bildirdiğine göre iki bin beş yüzdür. Bu sayı, müellifin kaleme aldığı *el-Mecma ‘u ‘l-müesses* eserinde yer alan kitap sayısından daha fazladır. Zira *el-Mecma ‘u ‘l-müesses*’te yalnızca semâ ve kıraat yoluyla elde ettiği kitaplar aktarılırken, bu eserde ayrıca icâzet yoluyla elde ettiği kitaplar da eklenmektedir.⁹²³ Müellifin ilmî hayatına dair ayrıntılı bir tablo sunan bu çalışma, adeta açıklamalı ders içeriklerini andıran bir sicil kaydı mahiyetindedir. Eser, farklı ilim dalları ve türleri esas alınarak tasnif edilmiştir.⁹²⁴ Böylece müellifin ilim tahsilindeki yönelimleri, hangi sahalarda yoğunlaştığı ve rivayet geleneği içerisindeki ilmî birikimi sistematik bir şekilde ortaya konulmuş olmaktadır.

Müellif, her bir kitabın adını zikrettikten sonra müellifini tanıtmakta ve eserin ne kadarını okuduğunu belirtmektedir. Ayrıca, kitabın farklı senedlerini vermekte ve aldığı özel icâzetleri kaydetmektedir. Müellif, mukaddimede icâzet-i âmme ile aldığı eserleri zikretmeyeceğini özellikle vurgular. Bunun gerekçesi ise icâzet-i âmmede tasvip edilmeyen bir serbestliğin bulunmasıdır.⁹²⁵ Bu yaklaşım, müellifin rivayet güvenilirliğine ve ilmî disipline verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eserde zikredilen icâzetler yalnızca özel icâzetlerle sınırlı kalmış, böylece rivayetlerin sahilik derecesi daha yüksek bir ilmî titizlikle korunmuştur.

İbn Hacer, eserinde kitaplar hakkında faydalı bilgiler de sunmaktadır. Kitapları ilim dallarına göre tasnif etmekte ve eserini birçok faslı ihtiva eden altı bâb hâlinde düzenlemektedir. İlk beş bâbda senedi zikredilen kitaplara, son bâbda ise senedi bulunmayan eserlere yer vermektedir. Böylelikle hadis kitapları dışındaki eserler

⁹²¹ Bk. Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, 19/525.

⁹²² İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mucemü 'l-müfehres*, 23 (neşredenin girişi).

⁹²³ Mar‘aşlî, *Mu‘cemü 'l-me‘âcim*, 1/519.

⁹²⁴ Bk. Eşer, *Fehrese Literatürü*, 157.

⁹²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mucemü 'l-müfehres*, 24 (neşredenin girişi).

genellikle altıncı bâbda toplanmaktadır. Ayrıca bazı fasıllarda yer alan kitapları alfabetik bir tertip içerisinde sunmaktadır.

Eserin birinci ve altıncı bölümleri (bâb), Ulûmu'l-Kur'ân, tefsir, fıkıh-usûl, tarih ve zühd-tasavvuf gibi farklı ilim dallarına ayrılmıştır. Bunun dışında kalan kısımlar ise bütünüyle hadis ilimlerine tahsis edilmiştir. Bütün kitâbiyatın yaklaşık beşte ikisine tekabül eden ve sayıları 800 civarında olan bu iki bölümdeki eserler hariç tutulduğunda, *el-Mu'cemü'l-müfehres*'i kapsamlı bir hadis ilimleri ansiklopedisi olarak nitelendirmek mümkündür.⁹²⁶

Eser Muhammed Şekûr el-Meydânî tarafından tahkik edilmiştir. 1998 yılında Beyrut'ta Müessesetü'r-Risâle tarafından tek cild halinde *el-Mucemü'l-müfehres* adıyla basılmıştır.

2.5. Belirli Bir Sisteme Dayanmadan Tertip Edilen Eserler

2.5.1. İbnü'l-Ahdar'ın Meşyehaları

Ebû Muhammed b. el-Ahdar (ö. 611/1214) olarak tanınan Abdülazîz b. Mahmûd b. el-Mubârek el-Cenâbezî el-Bağdâdî, Irak hadis geleneğinin önde gelen musnid, hâfız ve son derece güvenilir (sika) muhaddisleri arasında yer almaktadır. Kaynaklarda "Irak'ın musnidi" şeklinde anılması, onun yaşadığı dönemde Irak bölgesinde hadis rivayeti açısından başvuru en güçlü otoritelerden biri olduğunu göstermektedir. Hadis öğrenimine erken yaşlarda başlayan İbn el-Ahzar, özellikle H. 530 yılı civarında ve sonrasında devrin önemli muhaddislerinden hadis dinlemiştir. Bu hocalar arasında: Kâdî'l-Mâristân (ö. 535/1141), İsmâil es-Semerkindî (ö. 536/1141) ve onların talebelerinden olan diğer muhaddisler yer almaktadır. Böylece hem Irak merkezli hem de Horasan-Semerkind hattından gelen rivayet zincirlerine vakıf olmuş; geniş bir isnad ağına sahip olmuştur. Hadis öğrenme süreci yalnızca semâ ile sınırlı kalmamış; çok sayıda aslî hadis nüshasını (usûl) elde etmiş, bu nüshalar üzerinden rivayetleri karşılaştırmış ve sağlam metinleri tespit etmiştir. Rivayet toplama faaliyetleri sonucunda

⁹²⁶Bk. Eşer, *Fehrese Literatürü*, 158.

çeşitli tasnifler meydana getirmiştir. Sika ve muteber bir âlim olarak kabul edilmektedir.⁹²⁷

2.5.1.1. Şühde el-Kâtibe için yazdığı *el-Meşyeha/el-'Umde mine'l-fevâid*'i

İbnü'l-Ahdar, Şühde el-Kâtibe (ö. 574/1178) için kaleme aldığı bu eserinde, onun 28 farklı hocasından aldığı rivayetlere yer vermiştir. Her bir hocadan aktarılan rivayet sayısı farklılık göstermekte olup, bazı hocalardan yalnızca birkaç rivayet nakledilirken, ilk hocada görüldüğü üzere bu sayı en fazla 11'e kadar ulaşmaktadır. Eserde aktarılan toplam rivayet sayısı 114'tür. Rivayetlerin büyük çoğunluğunu merfû hadisler oluşturmakta; bunun yanı sıra az sayıda mevkûf ve maktu' rivayet de bulunmaktadır.⁹²⁸ Bu durum, eserin hem Şühde'nin hadis birikimini hem de farklı hadis türlerini ihtiva eden bir kaynak hüviyetine sahip olduğunu göstermektedir.

Müellifin eseri kaleme alırken temel hedefi, âlî isnadları nakletmektir. Şühde el-Kâtibe, âlî isnad sahibi olup rivayet aldığı kimseler güvenilir (sika) râvilerdir. Bu nedenle onun aktardığı rivayetler, isnadın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yakınlığı bakımından özel bir kıymet arz etmektedir. Eserde yer alan rivayetlerin büyük çoğunluğu sahih olup üç grupta değerlendirilmektedir: Bunlar, Buhârî ve Müslim'in birlikte rivayet ettikleri müttefekun aleyh hadisler, yalnızca bu iki muhaddisten birinin rivayet ettiği hadisler veya ikisinden birinin şartlarına uygun olan rivayetlerdir.⁹²⁹ Bu durum, müellifin hem ilmî titizliğini hem de rivayetlerin sahihliğini ve güvenilirliğini vurgulamak amacıyla takip ettiği metodik yaklaşımı göstermektedir.

Eserde hocalar belirli bir sistematik tertibe göre sıralanmamıştır. Müellif, rivayetleri aktarırken zaman zaman farklı tariklere işaret etmektedir.⁹³⁰ Rivayetlerin çoğunlukla yalnızca zamanını kaydetmekle yetinmiş, nadiren de olsa hem rivayetin gerçekleştiği yeri hem de zamanını birlikte aktarmıştır.⁹³¹ Ayrıca senedi âlî olan

⁹²⁷ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehbî, *el-'İber fî haberî men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Bisyûnî Zeğlûl (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 3/155.

⁹²⁸ Bk. Ebû Muhammed Abdülazîz b. Mahmûd el-Cünâbezî İbnü'l-Ahdar, *el-'Umde mine'l-fevâid ve'l-âsâri's-sihâh ve'l-garâib fî meşyehati Şühde*, thk. Rıf'at b. Fevzî (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994), 14 (neşredenin girişi).

⁹²⁹ Bk. İbnü'l-Ahdar, *el-'Umde*, 6-7 (neşredenin girişi).

⁹³⁰ Örnek için bk. İbnü'l-Ahdar, *el-'Umde*, 42, 82.

⁹³¹ Örnek için bk. İbnü'l-Ahdar, *el-'Umde*, 43.

rivayetleri özellikle belirtmiş,⁹³² bu yolla isnad bakımından öne çıkan rivayetlere dikkat çekmiştir. Bunun yanında, kimi zaman rivayetlerin sıhhat derecelerine dair değerlendirmelere de yer vermiştir.⁹³³ Eserin sonunda ise semâ kaydına yer vermektedir.

Eser Rıf'at b. Fevzî tarafından tahkik edilmiştir. 1994 yılında Kahire'de Mektebetü'l-Hâncî tarafından tek cild halinde *el-'Umde mine'l-fevâid ve'l-âsâri's-sihâh ve'l-garâib fî meşyehati Şühde* adıyla basılmıştır.

2.5.1.2. İbn Nekkûr için yazdığı *el-Meşyeha/el-Fevâ'idü'l-Hisân*'ı

İbnü'l-Ahdar, İbn Nekkûr'a (ö. 565/1170) dair kaleme aldığı bu eserinde, onun ilmî mirasını ortaya koymak amacıyla 33 hocasından aktardığı toplam 56 rivayete yer vermektedir. Müellif, rivayetlerin aktarımında titiz davranarak, herhangi bir rivayette teferrüd hali bulunması durumunda bunu özellikle belirtmiştir.⁹³⁴ Hocalar eserde belirli bir sistematik tertibe göre sıralanmamış, rivayetler kronolojik ya da alfabetik bir düzen içerisinde verilmemiştir.

Eserde, rivayetlerin tahrîcine önem verilmiş; sıhhat derecelerine ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve bu hususta önceki hadis âlimlerinin görüşlerine atıf yapılmıştır. Ayrıca râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarına dair bilgilere yer verilerek rivayetlerin güvenilirlik zemini ortaya konmuştur. Eser, sahih, hasen, zayıf, çok zayıf ve mevzû senedli rivayetleri bir arada içermektedir. Bu husus, hadislerin çeşitliliğini ve müellifin tenkitçi yaklaşımını göstermektedir.

Müellif, bazı rivayetlerde zaman bilgisini aktarmakta,⁹³⁵ bazılarında ise rivayetlerin farklı tariklerine işaret etmektedir.⁹³⁶ Eserin sonunda ise semâ kaydına yer vermektedir.

⁹³² Örnek için bk. İbnü'l-Ahdar, *el-'Umde*, 88, 121.

⁹³³ Örnek için bk. İbnü'l-Ahdar, *el-'Umde*, 88, 96, 112, 120.

⁹³⁴ Örnek için bk. İbnü'l-Ahdar, *el-Fevâ'idü'l-hisân*, 50, 88, 90.

⁹³⁵ Örnek için bk. İbnü'l-Ahdar, *el-Fevâ'idü'l-hisân*, 53, 90, 94.

⁹³⁶ Örnek için bk. İbnü'l-Ahdar, *el-Fevâ'idü'l-hisân*, 65, 82.

Eser Mus‘ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa‘dinî tarafından tahkik edilmiştir. 1997 yılında Riyad’da Edvâü's-Selef tarafından tek cild halinde *el-Fevâ'idü'l-hisân ani's-şüyûhi's-sikât* adıyla basılmıştır.

2.5.2. İbn Ebî Ceraveyhî'nin Şehâbeddin Sühreverdî için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

Tam adı Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Ceraveyhî el-Şeybânî'dir (ö. 622/1225). Musul asıllı ve dönemin önde gelen muhad-dislerinden biridir. İlmî kariyerinde özellikle Bağdat merkezli çalışmalar yapmış ve bu şehirde, Ebû Tâhir Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. et-Tûsî (ö. 578/1182) gibi tanınmış hocalardan hadis dinleme imkânı bulmuştur. Rivayet zincirlerinde faziletli ve güvenilir (sika) bir râvi olarak tanınması, onun hadis ilminde güvenilirlik ve otorite kazanmasını sağlamıştır. Bu özelliği, öğrencilerinin ve çağdaşlarının onun rivayetlerine duyduğu güveni artırmıştır. Ebû Muhammed el-Hasan, hayatını ilim tahsiliyle ve hadis rivayetiyle geçirdikten sonra h. 622 tarihinde Musul'da vefat etmiştir.⁹³⁷

İbn Ebî Ceraveyhî, Sühreverdî (ö. 632/1234) için kaleme aldığı bu eserinde, onun on altı hocasının isimlerini ve nesep bilgilerini verdikten sonra, geneli merfû‘ olan 57 rivayete yer vermektedir. Bu rivayetler arasında sâlih kimselerin sözleri ve bazı hikâyeler de bulunmaktadır.⁹³⁸ Rivayetlerde, tahammül ve edâ yollarına değinilmekte; kimi zaman rivayetin tarihini⁹³⁹ kimi zaman da yer ve tarihini,⁹⁴⁰ kimi zaman ise hocaların doğum ve vefat tarihleri ile vefat yerlerini belirtilmektedir. Ayrıca, bazı hocalarla ilgili faydalı bilgilere de yer verilmektedir.⁹⁴¹ Hocalar numaralandırılarak zikredilmektedir.⁹⁴² Bununla birlikte eserde belli bir tertip gözetilmemiştir.

⁹³⁷ Bk. Ebû Bekir Muhammed İbn Nukta, *İkmâlü'l-ikmâl*, thk. Abdü'l-Kayyûm Abdi raybi'n-nebî (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1989), 1/21.

⁹³⁸ Örnek için bk. Hasen b. Muhammed b. Hasen İbn Ebî Ceraveyhî, “Meşyehatü Şihâbeddin es-Sühreverdî”, *Mecmûu'n fihî selâsün min kütübi'l-meşyehâti'l-hadisyye*, thk. Âmir Hasen Sabrî (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2004), 87-88.

⁹³⁹ Örnek için bk. İbn Ebî Ceraveyhî, “Meşyehatü Sühreverdî”, 73, 85, 100.

⁹⁴⁰ Örnek için bk. İbn Ebî Ceraveyhî, “Meşyehatü Sühreverdî”, 64, 67.

⁹⁴¹ Örnek için bk. İbn Ebî Ceraveyhî, “Meşyehatü Sühreverdî”, 68.

⁹⁴² Bk. İbn Ebî Ceraveyhî, “Meşyehatü Sühreverdî”, 40 (neşredenin girişi).

Eser hem Sühreverdî'nin ilmî çevresini ve hocalarını tanıtmada, hem de rivayetlerin tarih, yer, kaynak ve çeşitliliğini ortaya koymada önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Eser, 'Âmir Hasen Sabrî tarafından tahkik edilmiştir. 2004 yılında Beyrut'ta Müessesetü'r-Reyyân tarafından üç ayrı meşyehayı ihtiva eden bir mecmua olan "*Mecmû' n fihî selâsün min kütübî'l-meşyehâti'l-hadîsiyye*" içerisinde *Meyehatü Şihâbiddin es-Sühreverdî* adıyla basılmıştır.

2.5.3. Ziyâüddîn el-Makdisî'nin *es-Sebet*'i

Ziyâüddîn el-Makdisî (ö. 643/1246), tam adıyla Muhammed b. Abdülvâhid b. Ahmed b. Abdurrahman b. İsmâil es-Sa'dî el-Makdisî ed-Dımaşkî es-Sâlihî, hadis alanındaki otoritesi, ilmî birikimi ve telifleriyle tanınan bir muhaddistir. h. 569 yılında ed-Deyrû'l-Mübârek'te doğmuş, Hâfız Abdülganî' el-Makdisî'nin (ö. 600/1204) yakın talebelerinden biri olarak yetişmiş; Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiş, fıkıh tahsil etmiş ve erken yaşlardan itibaren hadis rivayetiyle meşgul olmuştur. İlk seyahatini h. 595 tarihinde Mısır'a yapmış, burada ve ardından Bağdat'ta İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) gibi dönemin önde gelen âlimlerinden hadis dinlemiştir. Daha sonra Hemedan'a geçmiş, hicrî altıyüzlü yılların başlarında yeniden Şam'a dönmüş; akabinde İsfahan'a giderek burada geniş bir hadis mecmuası toplama imkânı bulmuş ve çok sayıda müsned ile cüz elde etmiştir. Nîşâbur, Merv, Halep, Harran ve Musul gibi merkezlerde de hadis dinlemeye devam etmiş; nihayet Şam'a zengin bir ilmî birikimle dönmüştür. Bağış, satın alma ve istinsah yoluyla pek çok değerli eser toplayan Ziyâüddîn, Mekke'de de rivayet almış; Şam'a dönüşünden itibaren telif, istinsah ve ders faaliyetlerine yoğun şekilde yönelmiştir. Silefî (ö. 576/1180), Şühde el-Kâtibe (ö. 574/1178), İbn Berrî (ö. 582/1187) ve daha pek çok muhaddisten icâzet almıştır.⁹⁴³ Beş yüzü aşkın hocadan hadis rivayet etmiştir. Dârü'l-Hadîs ed-Diyâ'iyye el-Muhammediyye adıyla bilinen

⁹⁴³ Bk. Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahman b. Şâkir b. Hârûn b. Şâkir, *Fevâtü'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru's-Sâdir, 1973), 3/426-427.

hadis medresesini inşa etmiş ve değerli kitaplarını bu medreseye vakfetmiştir. Doğum yeri olduğu gibi vefatı da Şam'dır. H. 643 senesinde vefat etmiştir.⁹⁴⁴

Ziyâüddin el-Makdisî, Kur'an ve hadis ilimlerinde derin bir otorite olarak, hem Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesiyle ilgili eserler *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* ve *İhtisâsü'l-Kur'ân* hem de hadis ve hadis ricâli üzerine kapsamlı çalışmalar kaleme almıştır; en önemli eserlerinden *el-Ehâdîsü'l-muhtâre*, *Sahihayn* dışında kalan sahih hadisleri titizlikle toplamış, *es-Sünen ve'l-ahkâm* ise Hanbelî fıkına delil teşkil eden hadisleri bir araya getirmiştir. Ayrıca sahâbeye saygısızlığı ele alan *en-Nehy 'an sebbi'l-ashâb*, amellerin faziletini açıklayan *Fezâ'ilü'l-a'mâl*, sıkıntılı zamanlarda okunacak duaları içeren *el-'Udde li'l-kerbi ve's-şidde* ile sünnete bağlılığı ve bid'atlerden kaçınmayı öğütleyen *el-Emr bi'ttibâ'i's-sünen ve'ctinâbi'l-bida'* gibi eserleri de mevcuttur; toplamda yüzlerce hadis, sened ve açıklamayla ilim dünyasında güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmiştir.⁹⁴⁵

Makdisî, doğu bölgelerine gerçekleştirdiği ilim yolculukları sırasında hocalarından okuduğu kitapları ve onlardan aldığı ilimleri kaydederek, kendi ilmî serüvenini ayrıntılı biçimde belgelemektedir. Müellifin bu eseri hem dönemin ilmî hayatını yansıtan hem de ilim tahsil usullerine ışık tutan önemli bir kaynak niteliğindedir. Bunun yanında dönemin ilmî birikiminin dolaşımını gösteren kapsamlı bir tablo niteliği taşımaktadır. Eser, aynı zamanda ilim talebelerinin bilgiyi elde etmede izlemesi gereken en uygun yöntemi ortaya koymuş; semâ, kıraât ve icâzet gibi farklı ilim tahsil yollarını da somut örneklerle yansıtmıştır.⁹⁴⁶

Makdisî, bu eserinde 97 hocasından okuduğu kitapları zikretmektedir. Hocalarının isim ve nesebini tam olarak kaydetmekte, ayrıca lakap ve künyelerini de aktarmaktadır. Okuduğu kitapların adını belirtmekte; eğer eser birkaç cüzden oluşuyorsa, ilgili cüz numarasını da kaydetmektedir. Bunun yanında, eserin müellifini ve

⁹⁴⁴ Bk. Zirikli, *el-A'lâm*, 6/255.

⁹⁴⁵ Eserleri için bk. Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddin el-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/492-493.

⁹⁴⁶ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid Ziyâüddîn el-Makdisî, *Sebetü mesmû'âti'l-imami'l-hâfiz Ziyâiddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998), 6 (neşredenin girişi).

hocasından müellife kadar uzanan senedini ayrıntılı biçimde zikretmektedir. Müellif, çoğu zaman kendisiyle birlikte söz konusu kitabı dinleyen kişileri de kaydetmiş, kimi zaman ise okunan nüshanın kime ait olduğunu özellikle belirtmiştir. Ayrıca eserde, yeri geldikçe faydalı bilgilere de yer verilmiştir. Eser, hicrî altıncı asrın sonu ile yedinci asrın başlarında ilmî hayatta, özellikle de hadis ilmi sahasında yaşanan hareketliliği ve canlılığı yansıtmaktadır.⁹⁴⁷

Müellif, okunan kitaplar hakkında yer yer kısa bilgiler vermekte; kitabı hocasından dinlediği zamanı⁹⁴⁸ veya hocaya okuduğu tarihi,⁹⁴⁹ bazen de bu sürecin kaç oturumda⁹⁵⁰ gerçekleştiğini kaydetmektedir. Hocalar ise herhangi bir sistematik tertibe tabi tutulmamıştır.

Sonuç olarak, Makdisî'nin eseri hem okunan eserlerin hem de ilmî etkileşimlerin takibi açısından değerli bir kaynak olmasının yanı sıra, dönemin eğitim ortamını, ilmî ilişkilerini ve hadis ilmüne verilen önemi anlamak için önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

Eser Muhammed Mutî' el-Hâfız tarafından tahkik edilmiştir. 1998 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından tek cild halinde *Sebetü mesmû 'âti'l-ima-mi'l-hâfız Ziyaüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî* adıyla basılmıştır.

2.5.4. Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin Ebü'l-Müneccâ İbnü'l-Lettî için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin (ö. 636/1239) hayatını Reşîdüddîn İbn Mesleme (ö. 650/1252) için yazdığı *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye* eserinden önce anlattığımız için burada değinmeyeceğiz.

Birzâlî, İbnü'l-Lettî (ö. 635/1238) için yazmış olduğu bu eserinde, İbnü'l-Lettî'nin kendisinden icâzet aldığı 56 hocasına yer vermektedir. Bu hocaların bir kısmı Bağdat bir kısmı da İsfehan'dandır. Her hocadan bir veya daha fazla rivayet

⁹⁴⁷ Bk. Ziyaüddîn el-Makdisî, *Sebetü'l-Makdisî*, 40-41 (neşredenin girişi).

⁹⁴⁸ Örnek için bk. Ziyaüddîn el-Makdisî, *Sebetü'l-Makdisî*, 92, 127.

⁹⁴⁹ Örnek için bk. Ziyaüddîn el-Makdisî, *Sebetü'l-Makdisî*, 56, 93.

⁹⁵⁰ Örnek için bk. Ziyaüddîn el-Makdisî, *Sebetü'l-Makdisî*, 84.

aktarmaktadır. Rivayetlerin arasında merfu‘ hadisler olduğu gibi şiirler de vardır.⁹⁵¹ İcazet yoluyla alınan rivayetlere de yer vermektedir. Âlî isnadları bildirmekte,⁹⁵² Sahihayn’dan⁹⁵³ ve bazen Sünen-i erba’a’dan tahrîc yapmakta⁹⁵⁴ ve bazı faydalı bilgiler aktarmaktadır.⁹⁵⁵ Genellikle rivayetlerin zamanını bazen de yer ve zamanını bildirmekte,⁹⁵⁶ bazen farklı tariklerini aktarmakta⁹⁵⁷ ve hadislerin sıhhat durumlarına değinmektedir.⁹⁵⁸ Her hocanın anlatımının sonunda hocaların hocalarını, okuduğu kitapları, doğum ve vefat tarih ve yerlerini içeren kısa bir biyografisine yer vermektedir. Hocalar, herhangi bir şekilde tertip edilmemiştir. Bununla birlikte, eser yalnızca İbnü’l-Lettî’nin ilmî silsilesini ve rivayet ağını ortaya koymakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda dönemin hadis öğrenim yöntemlerini, icâzet anlayışını ve ilim merkezleri arasındaki etkileşimi yansıtan bir kaynak hüviyetine sahiptir.

Eser, ‘Âmir Hasen Sabrî tarafından tahkik edilmiştir. 2004 yılında Beyrut’ta Müessesetü’r-Reyyân tarafından üç ayrı meşyehayı ihtiva eden bir mecmua olan “*Mecmûu’n fihî selâsün min kütübî’l-meşyehâti’l-hadîsiyye*” içerisinde *el-Meşyeha* adıyla basılmıştır.

2.5.5. Ebû Abdillâh el-Kencî’nin Dâniyâl et-Türkmânî için yazdığı *el-Meşyeha’sı*

Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdülkerim b. İbrâhîm el-Kencî (ö. 682/1283), Ebû Abdullah ve Şemsüddin olarak da tanınan, tarihçi, sufi ve hadis âlimi olarak İslâm ilmî geleneklerinde öne çıkan bir şahsiyettir. İlmi gelişimini sağlamak amacıyla geniş bir coğrafyada seyahat etmiş; Şam, Mısır ve Irak gibi önemli ilmî merkezlerde dersler almış ve çeşitli hocalardan rivayetler edinmiştir. Bunun yanı sıra Hicaz bölgesinde de ilmî çalışmalar yapmış ve derslere katılmıştır. Hayatının önemli bir

⁹⁵¹ Örnek için bk. Zekiyüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf Birzâlî, “Meşyeha”, *Mecmûu’n fihî selâsün min kütübî’l-meşyehâti’l-hadîsiyye*, thk. ‘Âmir Hasen Sabrî (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2004), 436.

⁹⁵² Örnek için bk. Birzâlî, “el-Meşyeha”, 428.

⁹⁵³ Örnek için bk. Birzâlî, “el-Meşyeha”, 438, 451.

⁹⁵⁴ Örnek için bk. Birzâlî, “el-Meşyeha”, 408, 466.

⁹⁵⁵ Bk. Birzâlî, “el-Meşyeha”, 2004, 367 (neşredenin girişi).

⁹⁵⁶ Örnek için bk. Birzâlî, “el-Meşyeha”, 382, 431, 437.

⁹⁵⁷ Örnek için bk. Birzâlî, “el-Meşyeha”, 404, 482.

⁹⁵⁸ Örnek için bk. Birzâlî, “el-Meşyeha”, 390, 432, 448, 517.

bölümünü Kudüs'te ikamet ederek geçirmiştir. Kudüs'teki ilmî faaliyetleri hem tarih hem de hadis alanında önemli katkılar sağlamıştır. Aktarıldığına göre, kendisi Kudüs'ün tarihini kapsamlı bir biçimde derleyen bir eser kaleme almış ve bu eserin büyük kısmını bizzat kendi eliyle yazmıştır. Bunun yanı sıra, kendi adıyla bir sözlük veya müfredat hazırlayarak, ilmî bilgiyi sistematik biçimde derlemiş ve gelecek nesillere aktarmıştır. H. 682 yılında Kudüs'te vefat etmiştir.⁹⁵⁹

Kencî, Dâniyâl (ö. 696/1297) için kaleme aldığı bu eserinde, onun ilmî şahsiyetini ve rivayet birikimini ortaya koymak amacıyla, aralarında iki kadın râvinin de bulunduğu toplam seksen hocasından naklettiği rivayetlere yer vermektedir. Kencî, ayrıca Dâniyâl'in kendisine, sika (güvenilir) kabul edilen hocalarından işittiği rivayetlerin asıl ve meşhur olanlarını aktaran bir meşyeha yazmasını talep ettiğini kaydetmektedir.⁹⁶⁰ Bu durum, Dâniyâl'in ilmî mirasının güvenilirlik ve sahih kaynaklarla ilişkilendirilerek gelecek nesillere aktarılmasına verdiği önemi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu eser, yalnızca rivayetlerin bir araya getirilmesi açısından değil, aynı zamanda hadis ilminin tedvîn ve nakil sürecinde güvenilirlik esasına dayalı bir yaklaşımın örneği olması bakımından da değer taşımaktadır.

Kencî'nin aktardığı rivayetler arasında çoğunlukla merfû' hadisler yer almakla birlikte, zaman zaman hikâye ve şiirlere de rastlanmaktadır. Müellif, hadislerin garâbetine, muvâfakatine ve âlî isnadlarına işaret etmekte; ayrıca rivayetlerin sıhhat durumuna değinerek tahrîclerini yapmaktadır. Ancak eserde hocalar belirli bir tertip içerisinde sunulmamıştır.

Eser Nâyif Munîr Nâyif Fâris tarafından tahkik edilmiştir. 2021 yılında Kuveyt'de Dâru'z-Zâhiriyye tarafından tek cild halinde *Meşyehatü Dâniyâl* adıyla basılmıştır.

⁹⁵⁹ Bk. Ziriklî, *el-A'âm*, 7/31-32.

⁹⁶⁰ Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 1/371.

2.5.6. Muhammed b. Ebî'l-Feth Ba'lebekkî'nin Şerefüddîn el-Yûnînî için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

Tam ismi Muhammed b. Ebü'l-Feth b. Ebü Sehl el-Ba'lebekkî el-Hanbelî'dir (ö. 709/1310). H. 645 yılında dünyaya gelmiştir. Muhaddis, fakih ve dilbilgisi uzmanıdır. Eğitimine, fakih bir hocanın gözetiminde başlamış ve sonrasında Şam'a giderek fıkıh ilmini derinlemesine öğrenmiştir. İbn Abdiddâim el-Makdisî (ö. 718/1318) ve el-Kirmânî (ö. ?) gibi âlimlerden istifade etmiştir. Rivayet ve tedris için gayret etmiş; bir süre İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) yanında bulunmuş ve onun seçkin talebelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Arapça başta olmak üzere çeşitli ilimlerde telif eserler vermiş, dersler okutmuş ve öğrencilerine faydalı bilgiler aktarmıştır. Kendisinin kişiliği, tevazu, iyi ahlak, kanaatkârlık ve tutumluluk gibi erdemli özelliklerle öne çıkmıştır. Hicri 709 yılı Muharrem ayında Kahire'de vefat etmiştir.⁹⁶¹

Ba'lebekkî, Şerefüddîn el-Yûnînî (ö. 701/1302) için yazmış olduğu bu eserinde, Yûnînî'nin 60 hocasından rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayetlerin arasında çoğu merfû' hadis olmakla birlikte bazen hikâye, faydalı bilgi veya şiirler⁹⁶² de bulunmaktadır. Bir hocasından bir veya birkaç rivayet aktarmaktadır. Rivayetlerin sonunda bazı hocaların doğum tarihini bazılarının vefat tarihini bazılarının ise doğum ve vefat tarihiyle beraber defnedildiği yeri zikretmektedir.⁹⁶³

Müellif, genellikle hadislerin tahrîcine yer vermekte, zaman zaman farklı tarikleri⁹⁶⁴ de zikretmektedir. Bazen sadece rivayetin zamanını belirtmekte,⁹⁶⁵ bazen de hem zaman hem de mekân bilgisini kaydetmektedir.⁹⁶⁶

Bununla birlikte, hocaların aktarımı belirli bir tertip çerçevesinde yapılmamıştır. Bu durum, eserin sistematik bir düzen takip etmediğini, daha çok rivayetlerin içerik ve bağlamı çerçevesinde aktarıldığını göstermektedir.

⁹⁶¹ Bk. Zehebî, *Mu'cemu şüyûh*, 2/324-325.

⁹⁶² Örnek için bk. Muhammed b. Ebî'l-Feth Ba'lebekkî, *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnînî*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2002), 64, 76, 97, 138.

⁹⁶³ Bk. Ba'lebekkî, *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnînî*, 41-42 (neşredenin girişi).

⁹⁶⁴ Örnek için bk. Ba'lebekkî, *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnînî*, 53, 130, 134, 140.

⁹⁶⁵ Örnek için bk. Ba'lebekkî, *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnînî*, 95.

⁹⁶⁶ Örnek için bk. Ba'lebekkî, *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnînî*, 49.

Bu eser hem rivayet aktarımı hem de biyografik ve ilmî bilgi sunumu açısından bir kaynak niteliğindedir ve Yûnînî'nin hocalarının ilmî ve şahsî profilini anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Eser Ömer Abdüsselâm Tedmürî tarafından tahkik edilmiştir. 2002 yılında Beyrut'ta Mektebetü'l-'Asriyye tarafından tek cild halinde *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnînî* adıyla basılmıştır.

2.5.7. Alemüddîn Birzâlî'nin İbn 'Abdüddâim el-Makdisî için yazdığı *el-Meşyeha'sı*

Birzâlî'nin (ö. 739/1339) hayatını Bedreddin İbn Cemâa (ö. 733/1333) için yazdığı *el-Meşyeha* eserinden önce anlattığımız için burada değinmeyeceğiz.

Birzâlî, İbn 'Abdüddâim Makdisî (ö. 718/1318) için yazmış olduğu bu eserinde, Makdisî'nin 18 hocasından 73 rivayete yer vermektedir. Hocaları numaralandırarak aktarmaktadır.

Genellikle rivayetlerin yer ve zamanını zikretmekte, tahrîcleri yapmakta ve âli isnadlı olanlarını bildirmektedir. Müellif, âli isnada dair değerlendirmelerinde bedel ve muvâfakat gibi hususları da özellikle zikretmektedir. Bunun yanında, kimi zaman rivayetlerin sıhhat derecelerine dair bilgiler vererek,⁹⁶⁷ aktarılan hadislerin güvenilirlik açısından değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Nadir olarak hadislerin farklı tariklerini vermektedir.⁹⁶⁸ Birzâlî, rivayetlerin ardından çoğu kez hocaların biyografik bilgilerine de yer vererek onların doğum ve vefat tarihlerini, defnedildikleri yerleri kaydetmiştir. Böylece eser, yalnızca rivayetleri aktaran bir kaynak olmanın ötesinde, aynı zamanda hocaların ilmî ve tarihî kimliğini de ortaya koyan biyografik bir hüviyet kazanmıştır.

⁹⁶⁷ Örnek için bk. Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım el-İşbîlî Birzâlî, *Meşyehatü Ebî Bekr Ahmed b. Abdiddâim el-Makdisî*, thk. İbrâhîm Sâlih (Dımaşk: Dâru'ş-Şam, 1997), 50, 61.

⁹⁶⁸ Örnek için bk. Birzâlî, *Meşyehatü Ebî Bekr Ahmed b. Abdiddâim el-Makdisî*, 92.

2.5.8. İbn Râfi‘ es-Sellâmî’nin İbn İmâmi’s-Sahra el-Beyyânî için yazdığı *el-Meşyeha’sı*

Tam ismi Takiyyüddîn Ebü'l-Me‘âlî Muhammed Cemâleddîn Ebû Muhammed Râfi‘ b. Ebî Muhammed Hacras b. Muhammed b. Şâfi‘ b. Muhammed b. Ni‘me b. Fitiyân b. Munîr b. Sa‘d es-Sumeydî’dir (ö. 774/1373). Nisbesi es-Selâmî olup, daha sonraları Mısırî ve Dımaşkî nisbeleriyle de anılmıştır. H. 704 yılında Kahire’de doğmuş, 774 yılında vefat etmiştir. Hasan Sıbt Ziyâde (ö. 712/1312), İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350) ve başka birçok muhaddisten huzurunda bulunarak hadis dinlemiştir. Babası onu h. 714 yılında yolculuğa götürmüş ve bu seyahat sırasında Kadı Süleyman b. Hamza (ö. 715/1316), Ebû Bekr b. Abdüddâim (ö. 718/1318) ve başka birçok âlime hadis dinletmiştir. Hâfız Ebü'l-Haccâc’dan (ö. 744/1343) *Tehzîbü’l-Kemâl*’in tamamını işitmiştir. Babasının vefatından sonra hadis ilmi kendisine sevdirmiş, bu alanda temayüz etmeye başlamıştır. Hac farızasını yerine getirmiş, h. 723 yılında Şam’a geldiğinde artık tanınmış bir ilim seviyesine ulaşmıştı. Burada çokça hadis dinlemiş, ardından memleketine dönmüştür. Bir sonraki yıl tekrar gelmiş, ilmi daha da artıp genişlemiştir. H. 729’da yeniden Şam’a gelmiş, ardından Hama ve Halep’e gitmiş ve Ebû Hayyân’dan (ö. 745/1344) Şam halkına okuduğu bir kasideyi rivayet etmiştir. H. 739 yılında Şam’a yerleşmiş ve burada çeşitli ilmî görevler üstlenmiştir.⁹⁶⁹

Sellâmî, Beyyânî (ö. 766/1365) için kaleme aldığı eserinde, onun hadis rivayet geleneğindeki ilmî konumunu ortaya koymak amacıyla hocalarını numaralandırmak suretiyle zikretmiştir. Müellif, ikisi kadın olmak üzere toplam on sekiz hocadan nakledilen kırk üç rivayeti eserine dâhil etmiştir. Bu rivayetler aktarken farklı tariklere işaret etmiş;⁹⁷⁰ böylece hadislerin çeşitli rivayet yollarını ortaya koymuştur. Eserde, rivayetlerin tarihleri genellikle belirtilmiş; ferd olarak nakledilen hadisler ayrıca vurgulanmıştır. Hadislerin tahrîci yapılmış, sıhhat derecelerine ilişkin değerlendirmeler sunulmuş ve senedi âlî olan rivayetler özellikle kaydedilmiştir.⁹⁷¹ Müellif, bu

⁹⁶⁹ Bk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Mücâhid el-Kaysî ed-Dımaşkî İbn Nâsirüddîn, *el-Reddu’l-Vâfir*, thk. Zühayr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1974), 44.

⁹⁷⁰ Örnek için bk. Takiyyüddîn Muhammed b. Râfi‘ İbn Râfi‘ Sellâmî, *Meşyeha*, thk. Muhammed b. Nâsir el-‘Acîmî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2004), 52, 62, 67.

⁹⁷¹ Örnek için bk. İbn Râfi‘ Sellâmî, *Meşyeha*, 64, 74.

bağlamda yalnızca rivayetleri nakletmekle yetinmeyip, aynı zamanda isnadın ilmî değerine işaret eden açıklamalarda bulunmuştur. Sadece hadis rivayetiyle yetinmeyip yer yer faydalı bilgiler ve şiirler de zikretmiştir.⁹⁷²

Hocaların bilinen isimlerini de aktarmakta⁹⁷³ ve biyografilerine yer vermektedir. Biyografilerde doğum ve vefat tarihleriyle birlikte defin yerleri gibi bilgilere yer vermektedir. Hocalara okuduğu kitapları okuma tarihleriyle beraber bildirmektedir. Hocalar herhangi bir şekilde tertip edilmemiştir.

Bu eser Beyyânî'nin ilmî kişiliğini, hadis rivayet ağını ve 8. asır İslâmî eğitim çevresini anlamak için bir kaynaktır.

Eser Muhammed b. Nâsır el-'Acmî tarafından tahkik edilmiştir. 2004 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından tek cild halinde *el-Meşyeha* adıyla basılmıştır.

2.5.9. Şemsüddîn es-Sellâmî'nin *es-Sebet*'i

Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed b. Abdullah b. Yûsuf b. Yûnus es-Sellâmî (ö. 879/1474), köken itibarıyla Halep yakınlarındaki Bîre (Bîrî) bölgesine mensup olup ilmî şahsiyetiyle daha çok Halebî ve mezhebî kimliği itibarıyla Şâfiî olarak tanınmıştır. Kaynaklarda Şemseddin lakabıyla ve Ebû Abdullah künyesiyle anılmaktadır. İlmî hayatı erken yaşlarda başlamış olup, h. 810 yılı civarında Bîre'de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra, ilmî faaliyetlerin yoğun olduğu Halep'e yerleşmiş ve burada dönemin âlimlerinden ders görerek yetişmiştir. Fıkıh alanında derinleşmiş ve klasik kaynaklarda "fakîh" olarak nitelenecek düzeyde bir ilmî yetkinlik kazanmıştır. İlmî seyahat geleneğini sürdüren es-Sellâmî, tahsilini ilerletmek amacıyla Kahire'yi ziyaret etmiştir. Ömrünün son dönemlerini Halep'te geçiren âlim, burada ders vermeye ve talebe yetiştirmeye devam etmiş; h. 879 yılında Halep'te vefat etmiştir.⁹⁷⁴

⁹⁷² Örnek için bk. İbn Râfi' Sellâmî, *Meşyeha*, 37, 42.

⁹⁷³ Örnek için bk. İbn Râfi' Sellâmî, *Meşyeha*, 31, 43, 54.

⁹⁷⁴ Bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, 8/217.

Şemsüddîn es-Sellâmî, bu eserinde kimi zaman müstakil bir kitabı veya bir kitabın belirli bir bölümünü, kimi zaman da bir kaside yahut birkaç beyit kaydetmektedir. Her bir rivayetin veya kaydın ardından, bunları kimden aldığı, hangi yolla elde ettiği, eğer bizzat okumuşsa ne kadarını ve hangi tarihlerde okuduğu bilgilerini, senedleriyle birlikte aktarmaktadır. Bu yöntemle toplamda 68 maddeyi zikretmektedir. Ancak, bu maddelerin belirli bir tertip ya da sistematik bir düzen çerçevesinde sıralandığını tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Eser, yalnızca rivayet zincirlerinin aktarımı açısından değil, aynı zamanda Sellâmî'nin ilmî çevresini, hadis, edebiyat ve şiir rivayeti arasındaki etkileşimi yansıması bakımından da dikkat çekicidir. Zira, farklı türden metinlerin (kitap, kaside, beyit vb.) aynı çerçevede ele alınması, dönemin ilim anlayışında hadis rivayeti ile edebî ve kültürel birikim arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Ayrıca eserde verilen farklı senedler sayesinde, rivayetlerin hangi yollarla nakledildiği, hangi hocalardan istifade edildiği ve hangi bölgelerde ilmî faaliyetlerin yoğunlaştığı hakkında da bilgi edinmek mümkündür.

Özetle, Sellâmî'nin bu eseri hem eserlerin aktarımı hem de dönemin ilmî ve kültürel ortamının izlenmesi açısından değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Rivayetlerin çeşitliliği ve senedlerle birlikte aktarılması, eseri ilmî güvenilirlik ve tarihî referans açısından da önemli kılmaktadır.

Eser, yedi cüz ve bir ek kısımdan oluşmakta olup, bu yapısıyla hem içerik hem de tertip bakımından oldukça sistematik bir bütünlük arz etmektedir. Müellif, eserinin sonunda hocası İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) işittiği kasidelere yer vermekte; ayrıca, kendisine verilen icâzetlerin orijinal nüshalarının kimin el yazısıyla kaleme alındığını da belirtmektedir. Bunun yanında, aldığı icâzetleri adeta bir belge niteliğinde sunarak yazılı örneklerine yer vermiş ve Halep'te bulunan bazı medreselerin resimlerini de esere dâhil etmiştir. Bütün bunlardan sonra müellif, eserin sonunda bazı yönleri ve konuları özetle aktardığı bir fihriste de yer vermektedir.

Eser Muhammed b. İbrâhim el-Hüseyn tarafından tahkik edilmiştir. 2012 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından tek cild halinde *Sebetü's-Sellâmî* adıyla basılmıştır.

2.5.10. Fihristler

Girişte de belirttiğimiz gibi Ahmet Eşer'in hazırlamış olduğu "*Hadis İlminde Fehrese Literatürü*" adlı doktora tezinde fehrese literatürü yeterince çalışılması sebebiyle tezimizde fehrese türü üzerinde ayrıntıya girilmeyecektir.

2.6. Mu'cem Türü Eserlerin Mahiyeti

Hicrî VI. ve X. asırlar arasında telif edilmiş olan mu'cem türü eserleri tanıttıktan sonra bu tür eserlerin mahiyeti üzerinde duracağız.

Mu'cem türü eserler, esas itibarıyla biyografik ve ilmî envanter niteliği taşıyan kaynaklardır. Bu eserlerin temel özelliği, müelliflerinin doğrudan temas kurdukları hocaları ve çağdaşı âlimleri tanıtmaları, onlardan rivayet ettikleri hadisleri ve aldıkları icâzetleri kayda geçirmeleridir. Dolayısıyla mu'cemler, birinci elden bilgiler içeren özgün kaynaklar olarak hem ricâl literatürü hem de hadis ilmi açısından önemli bir değer taşır.

Mu'cem türü eserlerin mahiyetini şu maddelerle açıklamak mümkündür:

1. Biyografik içerik: Bu tür eserler, yalnızca isimleri değil, aynı zamanda şahsiyetlerin ilmî konumlarını, buldukları şehirleri ve eğitim merkezlerini kaydederek yazıldığı dönemin ilmî coğrafyasını ortaya koyar.
2. Rivayet ve isnad kayıtları: Râvilerden alınan hadis rivayetleri ve icâzetler, mu'cemleri hem hadis güvenilirliği açısından hem de hoca-talebe arasındaki ilmî irtibatların takip edilebilmesi açısından değerli kılar.
3. İlmî ve kültürel bilgiler: Eserler, ilmî faaliyetlerin zaman içindeki gelişimini, bölgeler ve şehirler arası etkileşimleri ve mezheplerin bölgesel dağılımını incelemeye imkân sağlayabilmektedir.

4. Farklı ilimler hakkında bilgiler: İçerisinde aktarılan birçok farklı ilimle ilgili bilgiler sebebiyle sadece hadis ilmi değil, İslâm tarihi, fıkıh, coğrafya ve genel tarih araştırmaları açısından da başvuru kaynağı durumundadır.

Sonuç olarak, mu‘cem türü eserler, biyografik envanter ve ilmî kayıt işlevi gören, hadis rivayet geleneğini belgeleyen ve dönemin ilmî coğrafyasını yansıtan kaynaklar olarak tanımlanabilir. Bu mahiyet, onları hem tarihî hem de ilmî çalışmalar açısından önemli kılmaktadır.

2.7. Mu‘cemlerin Telif Edildiği İlmî Merkezler

Mu‘cem türü eserlerin mahiyetlerinden bahsettikten sonra şimdi de bu tür eserlerin telif edildikleri merkezlere temas edeceğiz.

Mu‘cem türü eserler, İslâm ilim geleneğinde oldukça yaygın bir literatür teşkil etmektedir. Bu tür eserlerin sayıca çokluğu ve farklı bölgelerde telif edilmiş olmaları, onların ilmî gelenek içerisindeki önemini ve işlevselliğini açıkça göstermektedir. Hem doğu İslâm dünyasında hem de batı İslâm coğrafyasında pek çok âlimin mu‘cem türünde eser kaleme aldığı bilinmektedir.⁹⁷⁵ Bu tür eserlerin her dönemde ve her bölgede yazılmış olduğu söylenilebilir.⁹⁷⁶

Genel olarak mu‘cemler ve onlarla yakın türdeki meşyehalar, müelliflerin doğrudan ilmî irtibat kurdukları hocaları ve onlardan rivayet ettikleri hadisleri kaydetmeleriyle dikkat çekmektedir. Bu eserlerde, hocanın tanıtılması ve ondan alınan rivayetlerin sistematik biçimde aktarılması ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte, aynı ilmi geleneğin bir başka yansıması olan bernâme, sebet ve fehrese gibi adlarla telif edilen eserlerde ise farklı bir ağırlık söz konusudur. Bu tür çalışmalarda daha çok, müellifin rivayet hakkı kazandığı eserler, bu eserlerin isimleri ve onlara dair isnad zincirleri kayda geçirilmiştir. Dolayısıyla mu‘cem ve meşyehalar, daha şahıs merkezli bir

⁹⁷⁵ Bk. Eren, *Hadis İliminde Rical Bilgisi*, 619.

⁹⁷⁶ Eşer, *Fehrese Literatürü*, 110.

rivayet aktarımını temsil ederken; bernâmec, sebet ve fehrese türündeki eserler, kitap merkezli bir rivayet silsilesini ortaya koymaktadır.⁹⁷⁷

Kuzey Afrikalı ve Endülüslü muhaddisler, ilmî gelenekte icâzet kurumuna son derece büyük bir önem atfetmişlerdir. Onlar, rivayetlerin sahih biçimde aktarılması ve ilmi sürekliliğin sağlanması için icâzeti hem bir meşruyet zemini hem de bir otorite göstergesi olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda, yalnızca hadis rivayetinde değil, aynı zamanda tefsir, fıkıh ve diğer İslâmî ilimlere dair eserlerin naklinde de icâzet önemli bir rol oynamıştır. Söz konusu muhaddisler, sahip oldukları ilmî otoriteyi ve rivayet hakkını somutlaştırmak üzere çok sayıda eser kaleme almışlardır. Rivayet izni aldıkları kitaplar, cüzler ve farklı türdeki hadis mecmuaları için “*mu’cem*”, “*fihrist*” ve “*bernâme*” adıyla telif edilen eserler bu çabanın en belirgin ürünleridir. Bu eserlerde genellikle müellifin hocalarından aldığı rivayetler, bu rivayetlere dair isnad zincirleri, hangi kitap veya cüzden rivayet edildiği ve rivayet hakkının nasıl kazanıldığına dair ayrıntılar kaydedilmiştir. Nitekim Kuzey Afrika ve Endülüs muhaddisleri arasında, bu tür bir kitabı olmayan kimseye neredeyse rastlanmamaktadır. Bu durum, bölgedeki ilmî gelenekte icâzet kültürünün ne denli köklü ve yaygın olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu eserlerin çokluğu, söz konusu bölgelerin hadis edebiyatı açısından bir üretim ve aktarım merkezi hâline geldiğini ortaya koymaktadır.⁹⁷⁸

2.8. Hicrî VI-X. Asırlarda Telif Edilen Mu’cem ve Meşyeha Türü Eserlerin Özellikleri

Mu’cem türü eserlerin telif edildikleri merkezlere değindikten sonra hicrî VI. ve X. asırlarda telif edilen mu’cem türü eserlerin özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

Hicri VI.-X. asırlarda telif edilen mu’cem türü eserler, hadis ve râvi bilgilerini derli toplu bir şekilde aktarmaktadır. Bu eserler yalnızca râvilerin isimlerini sıralayan basit listeler olmaktan öte, onların ilmî birikimlerini, ilmî çevrelerini, yaşadıkları coğrafyaları ve dönemin ilmî-sosyal şartlarını da yansıtan zengin içeriklere sahiptir.

⁹⁷⁷ Bk. Eren, *Hadis İliminde Rical Bilgisi*, 619.

⁹⁷⁸ Bk. Eren, *Hadis İliminde Rical Bilgisi*, 627.

Bu dönem aralığında telif edilen eserlerde yalnızca râvilerin isimleri zikredilmekle yetinilmez; bazen doğum yerleri, yetiştikleri bölgeler, göç ettikleri yerler ve hayatlarının belirli dönemlerinde ikamet ettikleri şehirler gibi detaylı coğrafi ve biyografik bilgilere de yer verilir. Bu bağlamda eserler, bir yönüyle râvi biyografisi (terâcim) geleneğinin bir uzantısı olarak da değerlendirilebilir.

Eserlerde müelliflerin istifade ettikleri hocalar ayrıntılı biçimde aktarılır. Bu aktarım yalnızca isimlerle sınırlı kalmaz; müellifin hangi hocadan hangi kitabı veya kitabın hangi bölümünü okuduğu ya da dinlediği de belirtilir. Bu durum, klasik dönemde ilim aktarımının hoca-talebe irtibatına dayandığını göstermesi bakımından önem arz eder.

Eserlerde semâ veya icâzet yoluyla hadis naklinde tek kalan râviler özel olarak vurgulanır. Bu bağlamda bazen râvilerin cerh ve ta‘dîl yönünden değerlendirilmesi de yapılır. Hadislerin isnadları ve metinleri tam şekliyle verilerek rivayet zincirinin sağlamlığı ortaya konur. Özellikle ‘âli isnad’ olarak nitelendirilen rivayet zincirlerine yer verilmesi, bu eserlerin ilmî değerini artıran önemli bir unsurdur.

Hadislerin naklinde uygulanan tahammül ve edâ yolları hakkında da açıklamalara yer verilir. Hangi hadislerin hangi yolla alındığı, hangi yöntemle rivayet edildiği gibi teknik bilgiler, ilmî emanetin korunması açısından önemli görülür.

Müellifin, hocalarından aldığı icâzetler ve bu hocaların kendi hocalarından edindiği icâzetler ayrıntılı biçimde zikredilir. Bu sayede ilmî silsile takip edilebilir hâle gelir. İcâzetler, yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda ilmî yetki ve otoriteyi de belgeleyen unsurlar olarak değerlendirilir.

Eserlerde rivayetlerin aktarıldığı şehirler, bölgeler ve meclisler açık şekilde belirtilerek hadislerin coğrafi dolaşımı hakkında bilgi verilir. Zaman zaman önemli tarihî olaylara ve dönemin siyasî gelişmelerine de değinilerek, hadis rivayetlerinin bağlamsal arka planı ortaya konur. Bu yönüyle mu‘cem türü eserler, tarihî kaynak olarak da değerlendirilebilecek nitelikler taşır.

Bazı eserlerde hocaların telif ettiği eserler, edebî yönleri, ahlakî tutumları ve özel hayatlarına dair bilgiler de aktarılır. Bu tür bilgiler, dönemin ilim adamlarının entelektüel profillerini ve bireysel kimliklerini daha iyi anlamaya imkân tanır.

Zaman zaman şiirler, kıssalar, edebî anlatılar ve menkıbeler yer alır. Ayrıca hadislerin tahrîci, sıhhat durumlarıyla ilgili açıklamalar ve metin kritikleri de bu eserlerin önemli içerik bileşenlerindedir. Bu çeşitlilik, mu'cem türü eserleri yalnızca hadis kaynakları değil, aynı zamanda kültürel, edebî ve tarihî bilgi hazinesi hâline getirir.

Şimdi de ilgili dönemde kaleme alınan mu'cem türü eserlerin mahiyet ve içeriğiyle ilgili bazı hususları maddeler halinde sıralayarak değerlendirmede bulunmak istiyoruz.

- **Hoca-Talebe İlişkisi**

Hicri VI.-X asırlarda telif edilen mu'cem türü eserler, hoca-talebe ilişkisini ortaya koymaktadır. Âlimlerimiz de hoca-talebe ilişkisinin önemini vurgulamaktadır.

İlim, ancak alanında uzman, ehliyetli hocalardan uzun yıllar boyunca istifade edilerek tahsil edilmelidir. Zira bir kişi, kendi başına, rehbersiz ve metodolojik bir eğitim sürecinden geçmeksizin ilmi doğru ve sağlam bir şekilde elde edemez. Bu hakikat, İslâm ilim geleneğinde de sıkça vurgulanmış; özellikle Kur'ân ve Hadis ilimlerinde, doğrudan kitaplardan veya yazılı metinlerden öğrenmeye çalışmanın yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Nitekim âlimlerimiz, hadisleri hocalardan değil de sadece sayfalardan (sahafî) okuyarak öğrenen kişilerden hadis naklinin caiz olmadığını belirtmişlerdir. Aynı şekilde, Kur'ân-ı Kerîm'i bir üstadın tâlimi olmadan yalnızca mushaftan öğrenenlerden de kıraat alınmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu prensip, "Mushafiden Kur'ân-ı Kerîm, sahafiden hadis-i şerîf alma" şeklinde özlü bir ifadeyle ifade edilmiştir.⁹⁷⁹ Bu yaklaşımın temelinde, ilmin sadece metinlerin lafzî aktarımı değil, aynı zamanda bir anlayış ve usul meselesi olduğu gerçeği yatmaktadır. Hoca-talebe ilişkisi, bilginin doğru anlaşılması, yorumlanması ve uygulanması için vazgeçilmez bir unsurdur. Zira hoca, sadece bilgi aktarmakla kalmaz; aynı zamanda öğrenciye ilmin âdâbını,

⁹⁷⁹ Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, 213.

inceliklerini ve pratikteki karşılıklarını da öğretir. Netice itibarıyla, ilim tahsilinde “se-
ned” ve “icâzet” geleneği, bilginin sahlılığını ve sürekliliğini garanti altına alan en
önemli mekanizmalardan biridir. Bundan dolayı gerek dini ilimlerde gerekse diğer
alanlarda, ilim yolcusunun mutlaka kendisini yetiştirecek bir üstada tabi olması ve bu
silsiileyi sürdürmesi gerekmektedir.

Temel kitapların, hocaların önünde okunmasına muhaddisler büyük önem ver-
miştir. Bir kitabın en sağlam şekilde, ancak yazarından veya ondan okuyandan öğre-
nilebileceği konusuna vurgu yapmışlardır. Bundan dolayı da hocalardan semâ yoluyla
ve diğer yollarla aldıkları kitapları farklı değerlendirmişlerdir.⁹⁸⁰

Hoca-talebe ilişkisinin tahlili, yalnızca eğitim sürecinin dinamiklerini ortaya
koymakla kalmaz, aynı zamanda dönemin ilim geleneğini, müfredatını ve tercih edilen
kaynak eserleri anlamamıza da imkân tanımaktadır. Bu durum, ilim tahsil etmek iste-
yenler için tarihî bir rehber niteliği taşımakla birlikte, âlimlerin tabakalarının tespit
edilmesi hususunda da kritik bir rol oynamaktadır.

- **İcâzet**

İslâm eğitim ve öğretim geleneğine özel bir birikim olarak ortaya çıkan icâzet
metinleri ilim, irfan, sanat ve meslek hareketlerinin güvenilirliği ve sağlıklı gelişme-
sine faydasıyla beraber tarih boyunca ilim, kültür ve medeniyet hareketlerinin yerini,
vaktini, çeşidini ve aşamasını tespit etmede, içtimai ve siyasi ilişkileri yorumlamada
kaynak mahiyeti olan belgelerdir.⁹⁸¹

Muhaddisler ve diğer alanlardaki âlimler mu‘cem, fihris, bernâmec, sebet ve
icâzâtü’l-meşâyih şeklinde isimlendirilen eserlerinde hocalarından okudukları kitap-
ları, hocalarından alıp talebelerine verdikleri icâzetleri zikretmeyi adet

⁹⁸⁰ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 620.

⁹⁸¹ Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000),
21/399.

edinmişlerdir.⁹⁸² İsimleri geçen eser türleri de isnad ve icâzet aracı olarak kullanılmıştır.⁹⁸³ Bu tür kitaplar, icâzetle ilgili araştırma yapan kişilerin başvurabilecekleri en önemli kaynaklar arasında görülmektedir.⁹⁸⁴

İcâzetlere yer verilmesi ilmin silsile halinde nesilden nesile aktarıldığını göstermektedir. İcâzetlerin içeriğinde okunan kitapların da zikredilmesi, nerede hangi kitapların daha çok okutulduğunu ve rağbet gördüğünü ve medreselerin müfredatında yer alan temel kitapların bölgelere göre değişen yoğunluğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

İcâzet, bir öğrencinin belirli bir metni ya da ilmi alanı hocasından usulüne uygun biçimde öğrendiğini ve artık onu başkalarına da öğretebilecek seviyeye geldiğini belgeleyen resmî bir onay niteliğindedir. Bu yönüyle icâzetler hem bireysel yetkinliğin bir göstergesi hem de ilim silsilesinin bir halkasıdır.

İcâzet kayıtlarının ayrıntılı biçimde zikredilmesi, bir âlimin ilmî yetkinliğinin hangi kaynaklara dayandığını, hangi âlimlerle irtibatlı olduğunu ve ilmi kimliğinin nasıl şekillendiğini tespit etmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Muhaddisler tahammül ve edâ yollarından biri olan icâzet metodunu geniş bir şekilde kullanmıştır. Bu durum muhaddislerin hocalarının sayısının çok olmasının önemli sebeplerinden birisi olmuştur. Nitekim talebeler hocalarla bizzat görüşerek icâzet aldıkları gibi mektuplaşmak suretiyle de birçok icâzete sahip olmuşlardır.⁹⁸⁵

• İsim-Lakab-Nisbet

Mu‘cem türü eserlerde hocaların isim, nisbet ve lakablarının bildirilmesi hususunda titiz davranılmıştır. Hadis ricâli ilminde, özellikle isim, nisbet ve lakapların

⁹⁸² Örnek için bk. İcâzet veren hocalara özel olarak yazılan eserler: Silefi-*el-Vecîz fi zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz*, Zekiyüddîn el-Birzâlî-Reşîdüddîn İbn Mesleme için yazdığı *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, Reşîdüddîn el-Münzirî-Sâinüddîn en-Ne‘âl için yazdığı *Meşyeha* ve Necmeddin b. Fehd-*Mu‘cemü’ş-şüyûh*

İcâzetlere yer veren bazı eserler: İbn Hacer el-Askalânî- *el-Mu‘cemü'l-müfehres*, Zehebî- *Mu‘cemü’ş-şüyûh/el-Mu‘cemü'l-kebîr/ el-Mu‘cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn* ve Abdülmü‘min b. Halef Dimyâtî- *el-Mu‘cem*

⁹⁸³ Akpınar, “İcâzet”, 21/396.

⁹⁸⁴ Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu‘cem'üs-Sağîr'i*, 57.

⁹⁸⁵ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 630.

titizlikle belirtilmesi, yazılışları aynı olan kişilerin birbirine karıştırılmasını önlemek amacı taşımaktadır. Bu hassasiyet, isnad sisteminin güvenilirliği açısından son derece önemli bir işlev görmektedir. Nitekim bu alanda, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*⁹⁸⁶ gibi özel literatür oluşturularak benzer isimli râvilerin ayırt edilmesine yönelik müstakil çalışmalar yapılmıştır. Zira sika (güvenilir) ve zayıf olmak üzere farklı güvenilirlik derecelerine sahip ortak isimli râvilerin aktardıkları hadislerin hüküm açısından farklı değerlendirilmeye tabi tutulacağı göz önünde bulundurulduğunda, bu ayrımın yapılması zaruri görülmektedir.

- **Vefat Tarihleri**

Eserlerde genellikle hocaların doğum ve vefat tarihleri zikredilmektedir. Hatta bazı eserler hocaların vefat tarihlerine göre tertip edilmektedir. Doğum ve vefat tarihlerinin aktarılması konusunda gösterilen bu hassasiyet, ilgili âlimlerin hangi dönemde yaşadıklarının belirlenmesini mümkün kılmakta; aynı veya benzer isimlere sahip âlimlerin birbiriyle karıştırılmasını önlemekte ve en önemlisi, hocalar ile talebeler arasında likâ ihtimalinin olup olmadığını ortaya koyarak rivayet zincirinin güvenilirliğini değerlendirme açısından önemli bir işlev görmektedir.

- **Rivayet/Biyografi**

Hicri VI.-X. asırlarda telif edilen mucem türü eserlerde senedli bir şekilde yüzlerce rivayetin aktarılması, râvilerin tanınması ve rivayetlerin toplu bir şekilde görülmesi açısından önem arz etmektedir. Zaten bu tür eserlerin çoğunun mukaddimesinde talebelerin hocalarının hocalarını ve rivayetlerini bilme isteğini karşılamak amacıyla yazıldığı ifade edildiği görülmektedir.⁹⁸⁷

Bazı eserler yüzlerce rivayete yer vererek rivayet bakımından zengin bir kumda iken bazı eserlerde birkaç rivayet yer almakta, bazılarında ise hiç rivayet bulunmamaktadır. Eserlerin içerikleri, yazılış amaç ve hedeflerine göre veya hocaların

⁹⁸⁶ Örneğin Halil b. Ahmed isminde altı kişi vardır. Bunların ilki de Sibeveyh'in (ö. 180/796) hocasıdır. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân adında aynı asırda yaşamış olan dört kişi vardır. Ömer b. el-Hattâb isminde ortak olan ise altı kişi vardır. Bütün bu örnekler yazılışları aynı olan kişilerin birbirleriyle karışmasını önlemenin elzem olduğunu göstermektedir. Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 252.

⁹⁸⁷ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi*, 628.

rivayet aktarımlarına göre farklılık arz etmektedir. Nitekim bu tür eserler sayesinde, hangi âlimin ne ölçüde rivayet aktardığı ya da herhangi bir rivayette bulunup bulunmadığı gibi hususlarda bilgi edinmek mümkün olmaktadır.⁹⁸⁸

Az veya nadir rivayete yer veren eserlerin, genellikle âlimlerin biyografileri, hocaları, okuttukları eserler ve ilmî silsileleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Hadis metinlerine sınırlı biçimde yer verilmesi ise, bu tür eserlerin esas amacının rivayet derlemekten ziyade ilmî şahsiyetleri ve onların ilim mirasını kayıt altına almak olduğunu göstermektedir.

- **Tahammül ve Edâ Yolları**

Bu tür eserlerde rivayetler aktarılırken tahammül ve edâ yollarının kayda geçirilmesi, rivayetlerin rastgele değil, belirli ilmî usuller çerçevesinde öğrenilip aktarıldığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Hadis ilminde tahammül ve edâ yolları, rivayetın sıhhat derecesini belirlemede etkili olduğu gibi, ilim halkalarının yapısını ve eğitim anlayışını da ortaya koyan temel unsurlardandır.

- **Rivayetlerin Sıhhatine Dair Değerlendirmeler**

Mevcut literatür incelendiğinde, hadislerin sıhhat durumlarına ilişkin açıklamaların hicrî VI. yüzyıl öncesine ait eserlerde nadiren yer aldığı, ancak bu tarihten sonra kaleme alınan eserlerde giderek yaygınlık kazanan genel bir uygulama halini aldığı gözlemlenmektedir.

Rivayetlerin sıhhat derecelerine ilişkin yapılan açıklamalar, mu'cem türü eserlerde sıkça karşılaşılan bir uygulama olup, metnin güvenilirliğini değerlendirme açısından oldukça kıymetlidir.

- **Rivayetlerin Tahrîci**

Aktarılan rivayetlerin ardından genellikle tahrîclerine yer verilmektedir. Bu durum hadislerin temel kaynaklardaki yerlerinin tespiti de imkân tanımaktadır. Bu

⁹⁸⁸ Bk. Taşkın, *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cem'üs-Sağır'i*, 58.

sayede birçok rivayetin *Kütüb-i Sitte* içerisinde veya diğer muteber hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Rivayetlerin tahrîcinin yapılması, onların asli kaynaklardaki konumlarını belirlemek açısından son derece önemlidir. Bu sayede aynı rivayetin farklı varyantlarıyla karşılaştırılması ve benzer içerikli rivayetlerin tespiti mümkün olmaktadır. Böylece bir konuya ilişkin daha kapsamlı bir bakış açısı geliştirilebilmekte, farklı kaynaklara müracaat edilerek daha sağlıklı ve isabetli genel yargılara ulaşmak kolaylaşmaktadır.

- **Râvilerin Cerh ve Ta'dîli**

Rivayetlerin aktarımından sonra eserlerde sıklıkla râvilerin cerh ve ta'dîl bilgilerine yer verilmektedir. Hocaların/râvilerin zaptının sağlam olduğu, yani hadisleri doğru bir şekilde aldığı, muhafaza ettiği ve güvenilir bir şekilde aktardığı gibi bilgilere yer verilmektedir. Bu tür açıklamalar, hocaların yalnızca ilmî yetkinliklerini değil, aynı zamanda ahlâkî ve güvenilirlik yönlerini de değerlendirerek, hadislerin doğruluğuna dair önemli bir referans noktası sunmaktadır.

- **Kitapların Rivayet Olarak Aktarımı**

Bazı mu'cem türü eserlerin müellifleri, hocalardan okudukları kitapları ve hocalarının okudukları kitapları aktarmak için kaleme almış ve eserlerin müelliflerine varan isnad zincirlerini aktarmışlardır.

Bu tür bilgiler, yalnızca ilmî silsileyi ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda belirli kitapların tedvini, intikali ve ilmî çevrelerdeki dolaşımı hakkında da önemli veriler sunmaktadır. Kitapların nesilden nesile rivayet yoluyla aktarımı, ilim geleneğinin kesintisiz devam etmesini sağlamış ve metinlerin asıllarının korunmasına katkıda bulunmuştur. Bir diğer faydası da eserlerin kimler tarafından, hangi yollarla nakledildiğinin kaydedilmesi, sonraki araştırmacılar için metinlerin sıhhatini değerlendirme imkânı sunmuştur.

Neticede, bu tür kayıtlar sadece biyografik bilgi sunmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm ilim geleneğinin metodolojik titizliğini ve kitaba verdiği değeri de

yansıtmıştır. Dolayısıyla söz konusu eserler hem tarihî hem de metodolojik açıdan İslâm kültür mirasının anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

- **Mekan Bilgileri/Coğrafik Bilgiler**

Mu'cem türü eserlerdeki mekan bilgileri,⁹⁸⁹ söz konusu dönemde ilim talebelerinin aktif bir şekilde rihle faaliyetlerinde bulunduğunu göstermekle kalmaz, aynı zamanda hadis rivayet coğrafyasının ve âlimlerin seyahat haritalarının daha net bir şekilde tespit edilmesine de imkân tanımaktadır. Nitekim bu tür eserler, birçok hocanın hayatına dair detaylı bilgiler ihtiva ettiğinden, söz konusu âlimleri tanımak isteyen araştırmacılar için birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır. Hatta bazı durumlarda, ricâl literatüründe ya hiç yer almayan ya da yalnızca kısaca zikredilen şahıslar hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak da mümkün olabilmektedir.

Eserlerde hocaların beldelere göre tasnif edilmesi ve ait oldukları beldelerin kaydedilmesi yalnızca biyografik bütünlüğü sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda onların kökenlerine dair bilgi sunarak, belirli dönemlerde hangi bölgelerden daha fazla âlim yetiştiğini ve ilmî etkileşim ağlarının coğrafi dağılımını tespit etme imkânı da vermektedir. Bu tür veriler, İslâm ilim geleneğinin mekânsal yayılımını ve bölgesel ilim merkezlerinin zaman içerisindeki değişimini analiz etmede önemli katkılar sunmaktadır.

Eserlerde aktarılan coğrafi bilgiler, yalnızca biyografik bağlamda değil, aynı zamanda tarihî coğrafya çalışmaları açısından da önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Özellikle günümüzde ismi değişmiş ya da unutulmuş yerleşim yerlerinin tespiti açısından bu bilgiler kıymetli ipuçları sunmaktadır.

İlgili dönemde kaleme alınan mu'cem türü eserlerde rivayet mekânlarının zikredilmesi,⁹⁹⁰ yalnızca metinsel bağlam açısından değil, aynı zamanda hadis ilminin coğrafi yayılımı ve muhaddislerin bölgesel yoğunlukları hakkında bilgi sunması

⁹⁸⁹ Örnek için bk. Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/530; Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 29; Silefî, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, 1/60; el-Münzirî, *Meşyehatü'n-Ne'âl*, 77.

⁹⁹⁰ Örnek için bk. Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübkî*, 314, 415; Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 58, 79.

bakımından da önemlidir. Bu tür veriler, belirli dönemlerde hangi bölgelerin hadis faaliyetleri açısından daha aktif olduğunu göstermekte ve hadis tarihine yönelik coğrafi analizler ile haritalandırma çalışmalarına önemli katkılar sağlayabilmektedir

Bazı eserler,⁹⁹¹ yalnızca hangi eserin okunduğu değil, bu okumanın gerçekleştiği yer ve zaman bilgisi de ayrıntılı bir şekilde verilmektedir. Bu tür kayıtlar, dönemin ilmî hareketliliğini ve eğitim coğrafyasını anlamak açısından son derece kıymetlidir. Kitapların okunduğu yerlerin zikredilmesi, o dönemde ilim meclislerinin ne kadar yaygın olduğunu, belirli bölgelerin nasıl birer ilim merkezine dönüştüğünü ve hangi şehirlerin hangi ilim dallarında temayüz ettiğini ortaya koyma açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu bilgiler aynı zamanda, belirli kitapların veya müelliflerin hangi bölgelerde daha çok rağbet gördüğünü, hangi eserlerin medrese müfredatlarında öne çıktığını ve hangi metinlerin talebeler nezdinde yoğun biçimde tedris edildiğini tespit etmeye imkân tanımaktadır.

Âlimlerin defnedildikleri yerlerinin zikredilmesi⁹⁹² ise özellikle rihlelerle geçen ilim hayatlarında bu kayıtlar daha da önem kazanmaktadır. Bu kayıtların bir diğer yönü de günümüzde tarihî mezarlıkların ve türbelerin tespitinde arkeolojik bir rehber işlevi görmesidir. Defin yerlerinin dahi bildirilmesi de âlimlere verilen kıymetin bir tezahürüdür. Hocaların defin yerlerine kadar ulaşılan bu detaylı kayıtlar, müelliflerin biyografi aktarma konusundaki titizliğini göstermekte ve ricâl ilmi açısından son derece kıymetli veriler sunmaktadır.

- **Şiir ve Edebiyat**

Mu‘cem türü eserlerde genellikle şiirlere yer verilmektedir. Bazı eserlerde ise aktarılan şiirlerin miktarı artmaktadır. Mu‘cem türündeki eserler arasında en fazla şiire yer veren eserlerden biri olarak Silefi’nin *Mu‘cemü’s-sefer* eseri gösterilmektedir.⁹⁹³ Hatta Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) bu eseri *Mu‘cemü’ş-şuarâ* olarak

⁹⁹¹ Örnek için bk. İbn Fehd, *Mu‘cemü’ş-şüyûh*, 58; Silefi, *Meşyehatü Ebî ‘Abdillâh er-Râzî*, 245, 277.

⁹⁹² Örnek için bk. Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, 1/400; İbn Fehd, *Mu‘cemü’ş-şüyûh*, 111, 157; el-Münzirî, *Meşyehatü’n-Ne‘âl*, 77; Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi’l-Kudât*, 1/227, 361.

⁹⁹³ Bk. Hişâm Atıyye Ahmed, “el-Menhecü’t-târihî li’s-Silefi”, 286.

isimlendirmiştir.⁹⁹⁴ Eserlerde yoğun şiir kullanımı, yalnızca edebî bir zenginlik unsuru olmakla kalmayıp, aynı zamanda Arap Dili ve Edebiyatı ile Belâgat ilimleri açısından da bu eserleri kıymetli bir kaynak niteliği haline getirmektedir. Şiirlerin içerik, üslup ve kullanım bağlamları dikkate alındığında, bu tür eserlerin hem klasik Arap şiir geleneğini yansıtmaları hem de edebî zevkin ilmî metinlerle nasıl harmanlandığını göstermesi bakımından önemli örnekler sunduğu değerlendirilmektedir.

Eserlerde aktarılan şiirler, yalnızca edebî bir süsleme unsuru olmanın ötesinde, ilgili dönemin ilmî ve kültürel atmosferine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Aynı zamanda hocaların sadece dini ilimlerde değil, aynı zamanda şiir ve edebiyat alanında da yetkin olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu tür aktarımlar hem ilim halkalarında şiirin işlevine hem de hoca-talebe ilişkisindeki edebî etkileşime dair zengin veriler sunmaktadır.

- **Tarih ve Siyaset**

İlgili dönemde kaleme alınan bazı eserlerde tarihî/siyasî bilgilere ve kıssalara yer verilmektedir. Eserlerde anlatılan biyografilerde âlimlerin siyasetle ilişkilerine dair kayıtlar⁹⁹⁵ veya eserlerde zikredilen siyasi bilgiler⁹⁹⁶ İslâm toplumunda ilim ve siyasetin birbirini dışlayan alanlar olmadığını, aksine dinamik bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.

Bazı âlimlerin siyasete hiç girmediği, bazılarının devlet yönetiminde görev aldığı, bazılarının da siyasette aktif rol üstlendiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında ilim ve siyasetin birbirinden tamamen bağımsız veya birbirine zıt olmadığı hatta bazen birlikte olduğu söylenebilir. Birçok dönemde âlimlerin yöneticilerle, yöneticilerin de âlimlerle kuvvetli bir bağ kurduğu zamanlar olmuştur. Bu irtibat da ilim ve siyaset arasındaki etkileşimi teyit etmektedir.

⁹⁹⁴ Bk. Hişâm Atıyye Ahmed, “el-Menhecü’t-târîhî li’s-Silefi”, 286.

⁹⁹⁵ Örnek için bk. Sem’ânî, *et-Taḥbîr*, 1/442.

⁹⁹⁶ Örnek için bk. Silefi, *Mu’cemü’s-sefer*, 1988, 411; Hasan Abdülhamîd Sâlih, *el-Hâfiz Ebû’t-Tâhir es-Silefi*, 152; Kâdî’l-Mâristân, *Ehâdisü şüyûhi’s-sikât*, 1/1170; Birzâlî, *Meşyehatü Kâdî’l-Kudât*, 1/286.

- **Kıraat İlimi**

Bazı mu'cem türü eserlerde kıraate dair bilgiler aktarılmaktadır.⁹⁹⁷ Sem'ânî (ö. 562/1166) gibi bazı âlimlerin ise eserlerinde kurrâ hocalarına özel bir yer ayırması,⁹⁹⁸ sadece onların şahsî meziyetlerini kaydetmekten öte, İslâm ilim geleneğinde kıraat ilminin taşıdığı ehemmiyeti yansıtmaya bakımından da dikkat çekicidir.

Dolayısıyla müelliflerin bu tavrı, bir yandan kıraat ilminin teorik ve pratik boyutlarına hakimiyetini ortaya koyarken, diğer yandan İslâm medeniyetinde ses ve mânânın ahenkli birlikteliğine verilen değeri göstermektedir. Bu yaklaşım, Kur'ân-ı Kerîm'in sadece anlaşılacak değil, aynı zamanda güzel bir kıraatle maneviyatı gönüllerde hissedilen bir kitap olma özelliğini de vurgulamaktadır.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in temel vasıflarından biri de güzel bir sesle ve kendine özel bir edâ ile okunan bir kitap olmasıdır.⁹⁹⁹

- **Hüsn-i Hat**

Mu'cem türü eserlerde bazen hocaların yazılarıyla ilgili ayrıntılar zikredilmektedir.¹⁰⁰⁰ Yazı ile ilgili aktarılan bu detaylar, İslâm ilim geleneğinde yazı ve hüsn-i hatta verilen ehemmiyeti göstermesi bakımından son derece mânidardır. Gerçekten de Emevîler'den başlayarak Abbâsî, Fâtımî, Eyyübî, Memlûk, Selçuklu, İlhanlı, Timurî, Safevî, Akkoyunlu ve Osmanlı gibi muhtelif İslâm devletleri ve hanedanları dönemlerinde hat sanatı, yalnızca bir yazı tekniği olmanın ötesinde, devlet ricâli ve âlimler nezdinde büyük itibar gören estetik bir disiplin olarak gelişimini sürdürmüştür.¹⁰⁰¹

Nitekim bu dönemlerde hükümdarların ve devlet adamlarının bizzat hattatlara gösterdikleri himaye ve alâka, sanatın kurumsallaşmasında ve teknik olarak zirveleşmesinde belirleyici rol oynamıştır. Müelliflerin eserlerinde yer verdiği bu tür kayıtlar,

⁹⁹⁷ Örnek için bk. Ebû Abdillâh Muhammed er-Rassâ', *Fihristü'r-Rassâ'*, thk. Muhammed el-Annâbî (Tûnus: el-Mektebetü'l-Atîka, 1967), 57.

⁹⁹⁸ Örnek için bk. Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/566.

⁹⁹⁹ Abdulhamit Birişik, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/430.

¹⁰⁰⁰ Örnek için bk. Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/121-122; Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, 1988, 32.

¹⁰⁰¹ M. Uğur Derman, "Hat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/431.

hem dönemin sanat anlayışına ışık tutmakta hem de İslâm medeniyetinde yazının, sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda yüksek bir estetik değer olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, müelliflerin hocalarının yazı üslûbuna dair verdiği bilgiler, İslâm kültür tarihi ve sanat tarihi araştırmaları için de önemli birer veri niteliği taşımaktadır.

Sonuç olarak, mu'cem türü eserler, sadece râvilerin isimlerinin geçtiği metinler değil; aynı zamanda İslâmî ilimlerin aktarımı, ilmî silsilenin belgelenmesi, hadis rivayet zincirlerinin korunması, ilmî coğrafyanın haritalandırılması ve tarihî olayların anlaşılması açısından son derece zengin ve çok yönlü kaynaklardır. Bu özellikleriyle mu'cem türü eserler, klasik hadis öğretim geleneğinin önemli bir türüdür.

İnceleme konusu yaptığımız h.VI.-X. asırlarda telif edilen mu'cem türü eserlerin tertip ve muhtevasına ilişkin bilgiler, çalışmamızın ek bölümünde yer alan eserler tablosunda toplu hâlde sunulmuştur.

İlgili dönemde kaleme alınan eserlerin özelliklerini açıkladıktan sonra, araştırmamız neticesinde ulaştığımız tespitlerimizi sonuç bölümünde dile getirmek istiyoruz.

SONUÇ

Bu çalışmada mu‘cem ve meşyeha türü eserler, tanım, tarihsel gelişim, telif usulleri, telif amaçları ve içerik özellikleri bakımından kapsamlı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan literatür taraması ve karşılaştırmalı analizler neticesinde, mu‘cem türünün hadis literatürü içerisindeki konumuna dair önemli veriler elde edilmiş; özellikle kavramsal belirsizlikler, tasnif farklılıkları ve kullanım alanlarına ilişkin dikkat çekici bulgulara ulaşılmıştır. Araştırma, mu‘cem ve meşyeha türü eserlerin yalnızca hadis rivayetlerini ihtiva eden eserler olmayıp, aynı zamanda İslâm ilim geleneğinin yapısını ve işleyişini yansıtan çok yönlü kaynaklar olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın temel bulgularından biri, literatürde mu‘cem ve meşyeha kavramlarının her zaman açık ve tutarlı biçimde ayrılmadığıdır. İnceleme sonucunda, mu‘cem türünün esas itibarıyla müellifin hocalarını alfabetik sıraya göre tertip ettiği eserleri ifade ettiği; meşyeha türünün ise alfabetik düzen zorunluluğu olmaksızın hocaların bir araya getirildiği daha genel bir çerçeve sunduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda “Her mu‘cem bir meşyehadır; ancak her meşyeha bir mu‘cem değildir.” ilkesi, iki tür arasındaki ilişkinin kavramsal açıdan netleştirilmesinde temel bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir.

Tarihsel gelişim açısından elde edilen veriler, mu‘cem ve meşyeha türünün ilk örneklerinin hicrî III. yüzyılda ortaya çıktığını göstermektedir. Bu dönemde alfabetik sıralama ve râvi merkezli tasnif anlayışı belirginleşmiş, mu‘cemler hadislerin düzenli biçimde kayda geçirilmesini sağlayan bir telif türü hâline gelmiştir.

Hicrî ilk beş asırda kaleme alınan mu‘cem ve meşyeha türü eserler hakkında yapılmış ve yapılmakta olan bazı çalışmaların bulunması sebebiyle, bu çalışmada hicrî VI. asırdan X. asra kadar yazılan eserlerin ele alınması tercih edilmiştir. Mu‘cem ve meşyeha türüne ait eserlerin sayıca fazla olması dolayısıyla, inceleme alanı dört asırlık bir zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, hicrî VI. asır ve sonrasında eserlerle karşılaştırma ve mukayese yapılabilmesi, türün ilk örneklerinin öneminin ortaya konulması ve gelişim seyrinin daha sağlıklı biçimde izlenebilmesi amacıyla, erken dönemlerde kaleme alınan eserlere de çalışmada yer verilmiştir.

Araştırmanın başlangıcında farkında olunmamakla birlikte, ilerleyen süreçte hicrî VI. asrın mu‘cem ve meşyeha literatürü açısından bir dönüm noktası teşkil ettiği; eserlerin muhtevası bakımından belirgin bir kırılmanın meydana geldiği ve önceki asırlara nispetle daha zengin bir içerik kazandığı tespit edilmiştir. Nitekim hicrî VI. asırdan itibaren mu‘cem ve meşyeha türü eserler yalnızca hadis rivayetlerini değil, aynı zamanda râvi biyografilerini, kitap rivayetlerini, ilmî yolculuklara dair bilgileri, tarihî, coğrafi ve kültürel unsurları da ihtiva eden kapsamlı kaynaklar hâline gelmiştir. Bu durum, mu‘cem türü eserlerin hadis ilmiyle sınırlı kalmayıp İslâm ilim ve kültür tarihine de önemli katkılar sunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hadis literatürünün en dikkat çekici ve özgün türlerinden biri olan mu‘cem ve meşyeha türü eserler, İslâm ilim geleneğinin metodolojik yaklaşımını, eğitim-öğretim süreçlerini ve rivayet sistematiğini yansıtan önemli kaynaklardır. Bu eserlerin ortaya çıkışı, genellikle bir âlimin eğitim-öğretim hayatının ihtisas ve telif/tedris dönemine tekabül eder. Söz konusu dönemde âlimler, bir yandan hocalarını ve kendilerine ilim aktaran âlimleri tanıtmak, diğer yandan da dağınık rivayet malzemesini ve icazetlerini sistemli bir şekilde bir araya getirmek amacıyla mu‘cem ve meşyeha türünde eserler kaleme almışlardır.

Mu‘cem ve meşyeha türü eserler, başlangıçta Doğu İslam dünyasında daha sonraları da Batı İslam coğrafyasında telif edilmiş; özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs’te Sebet ve Bernâmeec adlarıyla yoğunluk kazanarak, hadis edebiyatının bu türünde söz konusu bölgelerin önde gelen merkezler hâline gelmesine önemli katkı sağlamıştır.

Mu‘cem ve meşyeha türü eserlerde yer alan ilmî ve kültürel bilgiler, ilim geleneğinin gelişim çizgisini, bölgeler arası etkileşimleri ve mezheplerin etkisinin coğrafi dağılımını inceleme imkânı sunmaktadır. Bu sayede mu‘cem ve meşyeha türü eserler, yalnızca hadis rivayetlerinin değil, aynı zamanda İslâm dünyasındaki ilmî çeşitliliğin ve düşünce hareketliliğinin de belgelenmesine katkıda bulunmuştur.

Kendilerinden rivayetlerin alındığı alimlerin biyografilerinin ayrıntılı bir şekilde aktarılması, hicrî VI. yüzyıl öncesine ait bu tür eserlerde görülmeyen bir özellik iken, bu dönemden sonra telif edilen bazı çalışmalarda daha belirgin ve sistematik bir

biçimde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bazı mu‘cem ve meşyeha müellifleri, eserlerini yalnızca rivayetleri belgelemek amacıyla değil, aynı zamanda hocalarının ilmî kişiliklerini, ahlâkî özelliklerini ve ilmî çevre içerisindeki konumlarını tafsilatlı bir şekilde tanıtmak için de kaleme almışlardır. Bu tür biyografik yaklaşımlar, yalnızca ilim silsilesini belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda dönemin ilmî ve sosyal yapısına dair değerli veriler sunmaktadır.

Kitapların rivayet olarak aktarılması da hicrî VI. asır öncesindeki eserlerde çok sık rastlanmayan fakat bu asırlardan sonra yazılan bir kısım eserlerde sıklıkla görülen bir özelliktir. Hicrî VI. asır ve sonrasında yazılan mu‘cem ve meşyeha türü eserlerde önceki asırlara göre şiir aktarımı artmaktadır. Bu da içeriğin zenginleştiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Mu‘cem ve meşyeha türü eserlerin tasnif ve içerik bakımından homojen bir yapı arz etmediği de çalışmanın önemli sonuçları arasındadır. Alfabetik, coğrafi ve kronolojik tasnif gibi farklı yöntemlerin kullanılması, bu eserlerin telifinde müellif tercihlerinin belirleyici olduğunu göstermektedir. İçerik açısından ise erken dönem mu‘cemlerin rivayet merkezli olduğu, ancak ilerleyen dönemlerde biyografi, tarih ve kültürle ilgili unsurların belirgin şekilde arttığı tespit edilmiştir. Bu çeşitlilik, mu‘cem ve meşyeha türü eserleri hadis ilmi yanında ricâl, tarih ve coğrafya araştırmaları için de vazgeçilmez kaynaklar hâline getirmiştir.

Mu‘cem ve meşyeha türü eserler, senedlerin korunması, râvi–hoca ilişkilerinin belgelenmesi, rivayet ağlarının tespiti ve ilmî rihlelerin kayıt altına alınması bakımından hadis ilminin temel yapı taşlarından biri olmuştur. Müelliflerin doğrudan temas ettikleri hocalardan aktardıkları rivayetler hem sened güvenilirliği hem de hadis eğitimindeki süreklilik açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yönüyle mu‘cemler ve meşyehalar, rivayet geleneğinin canlılığını ve güvenilirliğini belgeleyen birincil kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Mu‘cem ve meşyeha türü eserler hadis edebiyatının özgün ve çok boyutlu ürünleri arasında yer almakta; rivayet, ricâl, eğitim-öğretim ve ilmî dolaşım açısından eşsiz veriler sunmaktadır. Bu eserler, yalnızca hadis metinlerini değil, İslâm dünyasındaki

ilmî hareketliliği, âlimler arası ilişkileri ve kültürel etkileşimleri de belgeleyen tarihî kaynaklar niteliğindedir.

Mu‘cem ve meşyeha türü eserlerin işlevlerinden biri de eserlerin coğrafi dolaşımını belgelemeleridir. Bir kitabın hangi dönemde ve hangi yollarla farklı merkezlere ulaştığını, hangi nüshalarının rivayet hakkıyla okutulduğunu ve hangi tarihe kadar tedris edildiğini tespit etme imkânı, mu‘cem türü eserlerdeki kayıtlar sayesinde mümkündür. Ayrıca mu‘cem türü eserlerde yer alan bilgiler, dönemin kitap tahammül yöntemlerini, okuma-usûllerini ve ders takrir biçimlerini ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla mu‘cem ve meşyeha türü eserler hem hadis ilmi özelinde hem de İslâm kültür ve medeniyet araştırmaları genelinde vazgeçilmez kaynaklar arasında yer almakta, tarihî ve ilmî çalışmalar açısından çok boyutlu bir değer taşımaktadır

Bu çalışmada, ulaşılabilen ve temin edilebilen mu‘cem ve meşyeha türü eserler tanıtılmış olması hasebiyle, kanaatimizce tespit edilemeyen yahut erişilemeyen eserlerin ilerleyen çalışmalar için bir araştırma konusu olarak değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah el-Murâbit et-Targî. *Fehâris 'ulemâi'l-garb*. Tetvan: Câmi'atü Abdilmelik es-Sa'dî, 1. Basım, 1999.
- Abdullâh, Muvaffak b. "el-Müstehracât neşetühâ ve tetavvuruhâ". *Mecelletü Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ li 'Ulûmi'ş-Şeri'ati ve'l-Lugati'l-'Arabîyyeti ve Âdâbihâ* 12/19 (1999), 187-233.
- Abdumuttalib, Rıfat b. Fevzî. *Kitâbetü's-sünne fi 'ahdi'n-nebî sallallahu 'aleyhi ve sellem ve's-sahâbe ve eseruhâ fi hıfzı's-sünneti'n-nebeviyye*. Medîne: Mecma'ü'l-Melik Fehd, 1. Basım, ts.
- Abdülazîz ed-Dihlevî, Abdülazîz b. Veliyullâh. *Büstânü'l-Muhaddisîn*. çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.
- Abdülmecîd et-Türkmânî. *el-Medhal ilâ usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye*. Aman: Dâru'r-Reyâhîn, 2. Basım, 2021.
- Acar, Yusuf. *Abdülkâdir Kuraşî (775/1373)'nin Hadis İlmindeki Yeri ve El-İnâye bi Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Hidâye Adlı Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora, 2011.
- Akfehîsî, Halil b. Muhammed b. Abdirrahmân. *İrşâdü't-tâlibîn ilâ şüyûhi kâdi'l-kudât İbn Zahîre Cemâlidîn*. thk. Muhammed ez-Zâhî. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1999.
- Akpınar, Cemil. "İcâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/393-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akpınar, Cemil - İzgi, Cevat. *Fihris Mahtutâti Mektebeti Köprülü*. 3 Cilt. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi - IRCICA, 1. Basım, 1986.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/180-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Arberry, Arthur J. *The Chester Beatty Library A Handlist of The Arabic Manuscripts*. 8 Cilt. Dublin: Hodges Figgis & Co. LTD, 1. Basım, 1959.
- Aslan, Muhammed. *Hadis Edebiyatında Etrâf Geleneği*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ateş, Ali Osman. “Dimyâtî, Abdülmü’min b. Halef”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Avcı, Seyit. “Tabiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri”. *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2005), 151-172.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 11. Basım, 2020.
- Aydınlı, Abdullah. “Merfû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/180-181. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aydınlı, Abdullah. “Muttasıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/405. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- A‘zamî, Muhammed Mustafâ el-. *Dirâsât fi‘l-hadisi‘n-nebevî ve târihi tedvînih*. Beyrut: el-Mektebü‘l-İslâmî, 1. Basım, 1980.
- Bağdâdî, Hatîb el-. *Takyîdü‘l-‘ilm*. thk. Yusuf el-Iş. Beyrût: Dâru İhyâü’s-Sünneti’n-Nebeviyye, 1. Basım, 1974.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *Hediyyetü‘l-‘Ârifîn fi‘l-Asmâ‘i‘l-Mu‘allifîn ve ‘Âşâri‘l-Musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi‘t-Türâsi‘l-‘Arabî, 1951.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *Îzâhu‘l-Meknûn fi‘z-Zeyl ‘alâ Keşfi‘z-zunûn ‘an esâmi‘l-kütüb ve‘l-fünûn*. 4 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi‘t-Türâsi‘l-‘Arabî, ts.
- Başaran, Selman. “İbn Adî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/296-298. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Ba'lebekkî, Muhammed b. Ebî'l-Feth. *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnînî*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Basım, 2002.
- Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. "Mu'cemü's-sefer li Ebî Tâhir es-Silefî". *Mecelletü'l-Mevrid* 8/1 (1979), 379-388.
- Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım el-İşbîlî. *Meşyehatü Ebî Bekr Ahmed b. Abdiddâim el-Makdisî*. thk. İbrâhim Sâlih. Dımaşk: Dâru'ş-Şam, 1. Basım, 1997.
- Birzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım el-İşbîlî. *Meşyehatü Kâdi'l-Kudât*. thk. Muvaffak b. Abdullâh. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1988.
- Birzâlî, Zekiyüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf. "el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye". *Mecmûu'n fihî selâsün min kütübi'l-meşyehâti'l-hadîsiyye*. thk. 'Âmir Hasen Sabrî. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1. Basım, 2004.
- Birzâlî, Zekiyüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf. "Meşyeha". *Mecmûu'n fihî selâsün min kütübi'l-meşyehâti'l-hadîsiyye*. thk. 'Âmir Hasen Sabrî. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1. Basım, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sâhîhu'l-muh-tasar min 'umûri Rasûlillâh sallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Daru Tavkı'n-Necât, 1. Basım, 2001.
- Cebecioglu, Ethem. "İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/493. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- "Cevâmiu'l-Kelim", ts.
- Cîven, Ahmed b. Ebî Saîd. *Nûru'l-envâr şerhu risâleti'l-menâr*. 2 Cilt. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1. Basım, 2008.

- Çakan, İsmail Lütfi. “Dârekutnî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/488-490. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV, 18. Basım, 2015.
- Çüçen, A. Kadir. *Klâsik Mantık*. Bursa: Asa Kitabevi, 2. Basım, 2009.
- Dekkâk, Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Muhammed ed-. *Mu‘cemü meşâyihî Ebî Abdillâh ed-Dekkâk*. thk. Hâtim b. ‘Arif el-‘Avnî. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1. Basım, 1997.
- Derman, M. Uğur. “Hat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/427-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dimyâtî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü‘min b. Halef ed-Dimyâtî. *Mu‘cemü ‘ş-şüyûhi ‘l-hâfiz ed-Dimyâtî min bidâyeti ‘l-kitab ilâ nihâyeti ‘l-cüz ‘il-hâmis*. Kuala Lumpur: Malaya Üniversitesi İslam Araştırmaları Akademisi Kur‘ân ve Sünnet Bölümü, Yüksek Lisans, 2012.
- Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Mu‘cem*. thk. İrşâdü’l-Hakk el-Eserî. Faysalabad: İdâretü’l-Ulûmi’l-Eseriyye, 1407.
- Ebû Ya‘lâ, el-Mevsilî. *el-Mu‘cem*. thk. İrşâdü’l-Hakk el-Eserî. Faysalâbâd: İdâratü’l-Ulûmi’l-Eseriyye, 1. Basım, 1986.
- Ebü’l-Ecfân, Muhammed el-Hâdî. “Mücârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/444. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sem‘ânî, Abdülkerîm b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/461-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Efendioğlu, Mehmet. “Ziyâeddin el-Makdisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/491-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ehvânî, Abdul‘azîz el-. “Kütübü berâmici’l-‘ulemâi fi’l-endülüs”. *Mecelletü Ma‘hedi ‘l-Mahtûtâti ‘l-‘Arabiyye* 1 (1955), 91-122.

- el-Mubârik b. Ahmed b. el-Mubârik b. Muhûb el-Lahmî el-Erbilî. *Tarih-i Erbil*. thk. Sâmî b. Seyyid Hummâs es-Sakkâr. 2 Cilt. Irak: Kültür ve Enformasyon Bakanlığı – Dârü'r-Reşîd, 1980.
- Eren, Mehmet. "Hadis Edebiyatında Mu'cem-Meşyaha Türü Kitaplar". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2005), 19-28.
- Eren, Mehmet. *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Erkaya, Musa. *İbn Mâce'nin Hadîs Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2004.
- Eşer, Ahmet. *Hadis İlmine Fehrese Literatürü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2021.
- Fakîh, Hâni Ahmed. *el-Medhal fi târîhi's-sünne*. Riyâd: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 3. Basım, 2022.
- Fayda, Mustafa. "Halîfe b. Hayyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/301-303. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb el-. *el-Ma'rife ve t-târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-'Umerî. 3 Cilt. Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1. Basım, 1974.
- Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb el-. *Meşyehatü Ya'kûb bin Süfyân el-Fesevî*. thk. Muhammed b. Abdullâh es-Sirriy'. Riyâd: Daru'l-'Âsime, 1. Basım, 2010.
- Fihrisü'l-kütübi'l-'arabiyyeti'l-mevcûde bi'd-dâr*. 9 Cilt. Kahire: Matba'tü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1. Basım, 1924.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yâ'kûb el-. *el-Kâmusü'l-muhît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2005.
- Galûş, Ahmed Ahmed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'd-da've fi'l-'ahdi'l-mekkî*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2003.

- Gavrî, Seyyid Abdülmâcit el-. *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-hadîsiyye*. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2007.
- Görmez, Mehmet. “Taberânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Günay, Hacı Mehmet. “İbnü’ş-Şât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/215-216. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hâlid er-Ribât ve Seyyid İzzet İd. *el-Câmi‘ li-‘Ulûmi’l-İmâm Ahmed*. 22 Cilt. Feyyûm: Dârü’l-Felâh li’l-Bahsi’l-İlmî ve Tahkîki’t-Türâs, 1. Basım, 2009.
- Hâris b. Ebû Üsâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed. *Müsnedü’l-Hâris bin Muhammed bin Ebî Üsâme*. thk. Mes‘ûd Ahmed el-A‘zamî. 5 Cilt. Dubâi: Câiz Dubâi ed-Devliyye li’l-Kur‘âni’l-Kerîm, 1. Basım, 2019.
- Hârisî, Sa‘düddîn Mes‘ud b. Ahmed el-. *Mu‘cemu’l-Eberkûhî*. thk. Nebîl b. Salâh Âli Selim. Semennûd: Mektebetü İbn ‘Abbâs, 1. Basım, 2012.
- Hasan Abdülhamîd Sâlih. *el-Hâfiz Ebû’t-Tâhir es-Silefi*. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1. Basım, 1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-. *er-Rihle fi talebi’l-hadis*. thk. Nureddin Itr. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1975.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî. *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*. thk. Ebû Abdirrahmân Âdil b. Yûsuf el-Garâzî. 2 Cilt. Cidde: Dâr İbnü’l-Cevzî, 1. Basım, 1996.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî. *Şerefu ashâbi’l-hadis*. thk. Mehmet Said Hatiboğlu. Ankara: AÜİF Yayınları, 1. Basım, 1972.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Mu‘cem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/345-346. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Hatiboğlu, İbrahim. “Müsned”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/98-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibü'l-celîl li şerhi Muhtasari'l-Halîl*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.
- Hayrâbâdî, Muhammed Ebû'l-Leys el-. *Tahrîcü'l-hadîs neş'etühû ve menheciyyetühû*. Sehârenpûr: İttihâd Bookdepo Diyûbend, 1. Basım, 2004.
- Hişâm Atıyye Ahmed. “el-Menhecü't-târîhî li'l-Hâfız Ebî't-Tâhir es-Silefî fî te'lîfî kitâbeti Mu'cemü's-sefer”. *Mecelletü'l-Müerrihi'l-Arabî* 7/7 (01 Mart 1999), 275-334. <https://doi.org/10.21608/hja.1999.80067>
- Hudarî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-. *Nûru'l-yakîn fî sîrati seyyidi'l-mürselîn*. Dımaşk: Dâru'l-Feyhâ, 2. Basım, 2004.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Sâlihî. *Tabakâtü 'ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî, İbrâhim ez-Zeybek. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1996.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr 'alâ ed-dürri'l-muhtâr şerhi tenvîri'l-epsâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid. 14 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1. Basım, 2003.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nebel*. thk. Sekîne eş-Şihâbî. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1981.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târîhu Dımaşk*. thk. Ömer b. Garâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1995.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Mu'cemü'ş-şüyûh*. thk. Vefâ Ta-kiyüddîn. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1. Basım, 2000.

- İbn Ebî Ceraveyhi, Hasen b. Muhammed b. Hasen. “Meşyehatü Şihâbiddin es-Sühreverdî”. *Mecmûu ‘n fîhi selâsün min küttübi ‘l-meşyehâti ‘l-hadîsiyye*. thk. ‘Âmir Hasen Sabrî. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1. Basım, 2004.
- İbn Fehd, Ebü’l-Kâsım Necmüddîn Ömer b. Muhammed el-Mekkî. *Mu ‘cemü ‘ş-şüyüh*. thk. Muhammed ez-Zâhî. Riyad: Dâru’l-Yemâme, 1. Basım, 1982.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *ed-Dürerü ‘l-kâmine fî a ‘yâni ‘l-mi ‘eti ‘s-sâmine*. thk. Muhammed Abdülmuîd Han. 6 Cilt. Haydarabad: Dâiretü’l Me’ârifî’l-Osmâniyye, 2. Basım, 1972.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-Metâlibü ‘l- ‘âliye bi zevâidi ‘l-mesânîdi ‘s-semâniye*. ed. Sâd b. Nâsır b. Abdilazîz eş-Şisrî. 19 Cilt. Riyâd: Daru’l-’Âsime, 1. Basım, 1998.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *el-Mecma ‘u ‘l-müesses li ‘l-mu ‘cemi ‘l-müfehres*. thk. Yûsuf el- Mar’aşlî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-ma ‘rife, 1. Basım, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *el-Mucemü ‘l-müfehres*. thk. Muhammed Şekûr el-Meydânî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1998.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Mu ‘cemü ‘ş-şeyha Mer-yem*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1. Basım, 2010.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali Muhammed. *Lisânü ‘l-mîzan*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-Â ‘lemî, 2. Basım, 1971.
- İbn Haldûn, Ebü Zeyd Velîyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2007.

- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-İrbilî. *Ve-feyâtü'l-âyân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1994.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1973.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sadır, 3. Basım, 1993.
- İbn Mûsa el-Merâkişî, Cemâlüddîn Muhammed b. Mûsa. *Meşyehatü'l-Merâğî*. thk. Muhammed Sâlih b. Abdülazîz el-Murad. Mekke: Câmi'atü Ummi'l-Kurâ, 1. Basım, 2001.
- İbn Nâsirüddîn, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Mücâhid el-Kaysî ed-Dımaşkî. *el-Reddu'l-Vâfir*. thk. Züheyr eş-Şâviş. 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1974.
- İbn Nukta, Ebû Bekir Muhammed. *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-süneni ve'l-mesânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1988.
- İbn Nukta, Ebû Bekir Muhammed. *İkmâlü'l-ikmâl*. thk. Abdü'l-Kayyûm Abdi raybi'n-nebî. 5 Cilt. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1. Basım, 1989.
- İbn Râfi' Sellâmî, Takiyüddîn Muhammed b. Râfi'. *Meşyeha*. thk. Muhammed b. Nâsir el-'Acmi. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2004.
- İbnü'l-Ahdar, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Mahmûd el-Cünâbezî. *el-Fevâ'idü'l-hisân ani's-şüyûhi's-sikât*. thk. Mus'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'dinî. Riyad: Edvâü's-Selef, 1. Basım, 1997.
- İbnü'l-Ahdar, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Mahmûd el-Cünâbezî. *el-'Umde mine'l-fevâid ve'l-âsâri's-sihâh ve'l-garâib fî meşyehati Şühde*. thk. Rif'at b. Fevzi. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1. Basım, 1994.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd. *el-Mu'cem*. thk. Ahmed Mîrîn el-Belûşî. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1. Basım, 1992.

- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd. *el-Mu'cem*. thk. Abdulmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Hüseynî. 3 Cilt. Demmâm: Dâr İbnü'l-Cevzî, 1. Basım, 1997.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd. *Ma'na'z-zühd ve'l-makâlât ve sıfatü'z-zâhidîn*. thk. Hatice Muhammed Kamil. Kâhire: Matba'atü Dari'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd. *Mu'cemü şüyüh ibni'l-A'râbî*. thk. Mahmud Muhammed Nassar - Seyyid Yûsuf Ahmed. 2 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî. *Meşyehatü İbni'l-Cevzî*. thk. Muhammed Mahfûz. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 3. Basım, 2006.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâî. *el-Mu'cem fî ashâbi'l-kâdi's-Sadeî*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, 1. Basım, 1989.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. 3 Cilt. Beyrût: Daru's-Sâdir, 1. Basım, 1980.
- İbnü'l-Kâdî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî. *Zeylû Vefeyâti'l-a'yân "Dürretü'l-Hicâl fî Esmâ'i'r-Ricâl"*. 3 Cilt. Kahire-Tunus: Dâru't-Turâs-el-Mektebetü'l-Atîka, 1. Basım, 1971.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yâ'kub. *el-Fihrist*. thk. İbrâhîm Ramadân. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1997.
- İbnü's-Salâh eş-Şhezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn. *Ulümü'l-hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1986.
- İbnü'ş-Şât, Ebü'l-Kâsım Sirâcüddîn b. Kâsım el-İşbîlî. *Bernâmecü şüyühi İbn Ebî'r-Rebi'es-Sebtî*. thk. Arabî Dâiz el-Firyâtî. Rabat: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs ve İhyâi't-Turâs, 1. Basım, 2011.

İbnü'z-Zâhirî, Cemâlüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *Meşyehatü İbni'l-Buhârî*. thk. 'Avad 'Itkî Sa'd el-Hâzimî. 3 Cilt. Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 1. Basım, 1998.

İvazullâh, Târik b. *Takrîbü 'ilmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dârü'l-Kevser, 1. Basım, ts.

Kâdî'l-Mâristân, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilbâki el-Ensârî. *Ehâdisü şüyûhi's-sikât*. thk. Hâtim b. 'Arif el-'Avnî. 3 Cilt. Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 1. Basım, 2001.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *el-Gunye fihrist şüyûhi'l-Kâdî İyâz*. thk. Mâhir Züheyr Cerrâr. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1982.

Kanarya, Bayram. “‘Kırk Hadis/Erbaûn’ Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları ve İbn Asâkir’in el-Erbaûne’l Bûldâniyye İsimli Eseri”. *Usûl İslam Araştırmaları* 28 (2017), 97-122.

Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Âsım en-Nebîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/99-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kandemir, M. Yaşar. “Etrâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kandemir, M. Yaşar. “Fesevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/424-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kandemir, M. Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. “Kâdî İyâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kandemir, M. Yaşar. “Sünen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/141-142. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Karacabey, Salih. "Hattâbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/489-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân el-. *Şerhu nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser*. thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm. Beyrût: Daru'l-Erkam, 1. Basım, ts.
- Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenâ, 1941.
- Kazvîni, İbn Fâris el-. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1979.
- Kazvîni, Siracüddin Ömer b. Ali el-. *Meşyaha*. thk. Âmir Hasan Sabri. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2005.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî el-. *er-Risâletü'l-müs-tetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*. Lübnan: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 2011.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay el-. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyehât ve'l-müselâlat*. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- Koçyiğit, Talât. *Hadis Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2010.
- Köksal, Muhammed Âsım. *Hz. Muhammed (as.) ve İslâmiyet - Mekke Devri*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.
- Küçük, Raşit. "İsnad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri - Tomar, Cengiz. "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Makkarî, Ebü'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed et-Tilimisânî el-. *Ezhâru'r-riyâz fî ahbâri'l-Kâdi İyâz*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 3 Cilt. Kahire: Matbaatü Lecneti't-Te'lifi ve't-Tercemeti ve'n-Neşr, 1. Basım, 1939.
- Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Alî el-. *İrşâdü'd-kâsi ve'd-dânî ilâ terâcimi süyûhi't-Taberânî*. Riyâd: Daru'l-Keyân, 1. Basım, 2006.
- Mar'aşlî, Yûsuf el-. *Mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyehât ve'l-fehâris ve'l-berâmic ve'l-esbât*. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2002.
- Mevsilî, Ebü Ya'lâ. *Müsnedü Ebî Ya'la el Mevsilî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 16 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Memûn li't-Türâs, 1. Basım, 1984.
- Mevsilî, Ebü Ya'lâ. *el-Mu'cem*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Beyrût: Daru'l-Memûn li't-Türâs, 1. Basım, 1989.
- el-Mu'cemü'l-vasît*. 2 Cilt. Dârü'd-Da've, ts.
- Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahman b. Şâkir b. Hârûn b. Şâkir. *Fevâtü'l-Vefeyât*. thk. İhsan Abbas. 4 Cilt. Beyrut: Daru's-Sâdır, 1. Basım, 1973.
- Muvaffak b. Abdullâh, Muvaffak. *İlmü'l-esbât ve me'âcimi's-şüyûh ve'l-meşyehât ve fennu kitâbeti't-terâcîm*. Mekke: Câmi'atü Ummi'l-Kurâ, 1. Basım, 1998.
- Mücârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Mücârî. *Bernâmecü'l-Mücârî*. thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1982.
- Münzirî, Reşidüddîn Muhammed b. Abdülazîm el-. *Meşyehatü'n-Ne'âli'l-Bağdâdi Sâiniddîn Muhammed İbni'l-Enceb*. thk. Beşşâr 'Avvâd - Nâcî Ma'rûf. Bağdat: Matba'atü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İrâkî, 1. Basım, 1975.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-sâhîhu'l-muhtasar bi nakli'l-'adl'ani'l-'adl ilâ Rasûlillâhi sallallâhü 'aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Daru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1. Basım, ts.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-. *Tesmiyetü meşâyihî Ebî Abdîrrahmân Ahmed bin Ali en-Nesâî*. thk. Hâtim b. 'Arif el-'Avnî. Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 1. Basım, 2002.
- Ömer Rıza Kehhâle. *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Özkan, Halit. "Vâdiâşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özpınar, Ömer. *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu, 4. Basım, 2022.
- Palabıyık, Abdülkadir. "Taberânî ve 'el-Mu'cem'üs-Sağîr' Adlı Eseri". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001), 191-203.
- Polat, Salahattin. "Ferd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Polat, Salahattin. "Garîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/375. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Polat, Salahattin. "Mütâbaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Polat, Salahattin. "Şâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/273. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Râmhürmüzî, Ebü Muhammed el-Hasen er-. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed 'Acâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1983.
- Rassâ', Ebü Abdillâh Muhammed er-. *Fihristü'r-Rassâ'*. thk. Muhammed el-Annâbî. Tûnus: el-Mektebetü'l-Atîka, 1. Basım, 1967.

- Riyâd et-Tâî, Hüseyin Abdüllatîf. “Kırâe nakdiyye fî ‘unvâni Meşyeha İbn Tahmân ve beyânü ennehû cüzân min Nüşa İbn Tahmân”.
- Ru‘aynî, Ebü'l-Hasen Ali er-. *Bernâmeçi şüyühi'r-Ru‘aynî*. thk. İbrâhîm eş-Şebbûh. Dımaşk: Vizâratü's-Sekâkefti'l-İrşâdi'l-Kavmî, 1. Basım, 1962.
- Sa'dinî, Mahmûd Muhammed Muhammed 'Amâra es-. *el-Kismü's-sânî mine'l-mu'cemi'l-evsat*. Zekâzîk: el-Ezher-Zekâzîk Üniversitesi, Yüksek Lisans, ts. (6128817)
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-. *A 'yânü'l-'asr ve a 'vânü'n-nasr*. thk. Ali Ebü Zeyd vd. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1998.
- Safedî, Salâhuddîn es-. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1. Basım, 2000.
- Sakkâr, Sâmi es-. “İbn Fehd, Necmeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/487-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sandıkçı, S. Kemal. “İbn Ukde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sandıkçı, S. Kemal. “Tücîbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-. *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*. thk. Franz Rosenthal. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.
- Sehâvî, Şemseddin es-. *Fethu'l-mugîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadîs*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 2003.

- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed es-. *el-Ensâb*. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1. Basım, 1988.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed es-. *el-Müntehab min mu'cemi şüyûhi's-Sem'anî*. thk. Muvaffak b. Abdullâh. 4 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1. Basım, 1996.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed es-. *et-Tahbîr fî'l-mu'cemi'l-kebîr*. 2 Cilt. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1. Basım, 1975.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. XVII Cilt. Leiden: E.J. Brill, 1967. https://brill.com/view/journals/jal/13/1/article-p161_15.xml
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Bağdâdî, Muhammed Berâkat vd. *Mir'âtü'z-zamân fî tevârihi'l-a'yân*. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 2013.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-. *Ahbâru Ebî'l-'alâ el-Ma'arrî*. thk. Ömer Mâcid es-Sinevî. Kuveyt: Dâru Fâris, 1. Basım, 2021.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-. *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*. thk. Rizâ Büşâme el-Cezâirî. 4 Cilt. Cezâir: Dâru'l-Mîrâsi'n-Nebevî, 1. Basım, 2023.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-. *el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz*. thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî. Medine: Mektebetü Dâru'l-Îmân, 1. Basım, 1994.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-. *Meşyehatü's-şeyhi'l-ecel Ebî 'Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm er-Râzî*. thk. Hâtim el-'Avnî. Riyad: Dâru'l-Hicra, 1. Basım, 1994.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-. *Mu'cemü's-sefer*. thk. Behîce el-Hasenî. Bağdat: Vizâratü's-Sekâfe, 1978.

- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-. *Mu'cemü's-sefer*. thk. Şîr Muhammed Zamân. İslamabâd: Mecma'ü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1988.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-. *Mu'cemü's-sefer*. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1993.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-. *Su'âlâtü'l-Hâfız es-Silefî li'Hâmis el-Havzî 'an Cemâ'atin min ehli Vâsıt*. thk. Mutâ' et-Tarâbîşî. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1983.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadruddîn Ahmed b. Muhammed es-, Şîr Muhammed Zamân. *Mu'cemü's-sefer "Mukaddime"*. İslamabâd: Mecma'ü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1988.
- Soylu, Şaban. *Taberânî ve el-Mu'cemu'l-Kebîr'i*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1999.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Alî es-. *Tabakâtü's-Şafi'îyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kâhire: Daru Hicr, 2. Basım, 1992.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-Câmiü's-sagîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1981.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Tabakâtü'l-Huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1994.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Müessesetü'r-Reyyân, 2. Basım, 2009.
- Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, Muhammed b. Yahya b. Sa'd. *Meşyeha*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Basım, 2002.

- Şemsüddîn İbn Sa'd el-Makdisî, Muhammed b. Yahya b. Sa'd. *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübkî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf vd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 7. Basım, 2004.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-. *el-Bedrü't tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kasım. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Kahire: Dâru'l-Hameyn, 1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 11 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1. Basım, 1985.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Ebû Muaz Târik b. İvadullah b. Muhammed - Ebü'l-Fadl Abdülmuhsin İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hameyn, 1. Basım, 1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî. 28 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâs, 2. Basım, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü's-sagîr*. thk. el-İrâkî İmâd ed-Dahîl Ebu Osman b. Muhammed el-Fehdâvî. 4 Cilt. Beyrût: Daru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1. Basım, 2020.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü's-sagîr li't-Taberânî*. 2 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-. *er-Ravdu'd-dânî ilâ el-mu'cemü's-sagîr li't-Taberânî*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1985.
- Tahhân, Mahmud. *Teysîru mustalahi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 11. Basım, 2011.
- Tahhân, Mahmud. *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 3. baskı., 1996.

- Tahmân, İbrâhim b. *Meşyehatü İbn Tahmân*. thk. Muhammed Tâhir Mâlik. Dımaşk: Matbû'âtü'l-Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1983.
- Taşkın, Mahmut. *Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberânî'nin el-Mu'cem'üs-Sağır'i*. İzmir: Dokuz Eylül, Yüksek Lisans, 2003.
- Tirmizî, Ebû İsâ et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Kâhire: Matba'atü Mustafâ, 1. Basım, 1975.
- Tokpınar, Mirza. "el-Musannef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/236-237. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Tuğ, Salih. "Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/151. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Tuzcu, Recep. *Hz. Peygamber'le İlgili Bazı Halk İnanışlarının el-Hasâisü'l-Kübrâ'daki Dayanakları*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2002.
- Tücîbî, Ebü'l-Kâsım Alemüddîn Kâsım b. Yûsuf es-Sebtî. *Bernâmecü't-Tücîbî*. thk. Abdülhafiz Mansûr. Libya: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitab, 1. Basım, 1981.
- Tüfekçioğlu, Zekeriya. *Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler (Hicrî İlk Üç Asır)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 9. Basım, 1998.
- Uğur, Mücteba. "Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- 'Umerî, Ekrem Ziya el-. *Buhûs fî târihi's-sünneti'l-müşerrafe*. Bağdat, 4. Basım, 1984.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Vâdiâşî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir. *Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdiâşî*. thk. Muhammed Habîb el-Hîle. Tûnus: Câmi'atü Umî'l-Kurâ, 1981.

- Vâdîâşî, Ebû Ca'fer Ahmed el-. *Sebet*. thk. Abdullah el-'Umrânî. Beyrût: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1983.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (I) (Eğitim-Öğretimi Yapılan İlim Dalları ve İlim Merkezleri)". *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000), 479-504.
- Yardım, Ali. "Birzâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/216. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yardım, Ali. "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yavuz, Adil. *Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik*. Ankara: Ebabil, 1. Basım, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/543-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yılmaz, Fatih Mehmet. "Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 345-366.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2011.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 24. Basım, 2016.
- Zebîdî, Murtezâ ez-. *Tâcü'l-'arûs 'an cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Hidâye, 1. Basım, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *el-Mu'cemü'l-latîf*. thk. Câsim Süleyman ed-Dûserî. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn*. thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle. Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1. Basım, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *el-'İber fi haberî men gaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Bisyûnî Zeğlûl. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *Mu'cemu şüyûhi'z-Zehebî*. thk. Muhammed Habîb el-Hîle. 2 Cilt. Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1. Basım, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâût. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî. 18 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadîs, 1. Basım, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, 2910/A10, 290.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *Tezkiratü'l-eimmeti'l-berarati ve'l-huffâzi'l-mehera*. Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Arabe 5904, 206.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-. *Tarih-i İslâm ve Vefâyât-ı Meşhûrîn ve el-İ'lâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.
- Zehrânî, Salih Saîd Muhammed ez-. *el-Mu'cemü's-sagîr tahkîk ve tahrîc ve dirâsetü'l-kısm ş-sânî*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1986.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Ziyaüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid. *Sebetü mesmû'âti'l-imami'l-hâfiz Ziyaiddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*. thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998.

EKLER

**Ek-1 Hicrî VI-X. Asırlarda Telif Edilen Mu'cem ve Meşyaha Türü Eser-
ler Tablosu**

NO.	MÜELLİF (ESER)	TELİF DÖNEMİ	TERTİP	İÇERİK
1	Ebû Abdillâh ed-Dekkâk'ın (ö. 516/1122) <i>Mu'cemü'l-meşâyih</i> 'i	VI. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
2	Kâdî'l-Mâristân'ın (ö. 535/1141) <i>Ehâdisü şüyûhi's-sikât/el-Meşyehatü'l-Kübrâ'sı</i>	VI. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
3	Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) <i>el-Gunye</i> 'si	VI. Asır	Alfabetik	Kitap ¹⁰⁰² Biyografi sayısı: 98
4	Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) <i>et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr</i> 'i	VI. Asır	Alfabetik	Kitap Biyografi sayısı: 1193
5	Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) <i>Mu'cemü's-şüyûh</i> 'u	VI. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Kitap Biyografi (?) ¹⁰⁰³
6	Ebü'l-Kâsım b. Asâkir'in (ö. 571/1176) <i>Mu'cemü's-şüyûh</i> 'u	VI. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
7	Ebü'l-Kâsım b. Asâkir'in (ö. 571/1176) <i>el-Mu'cemü'l-müştemil</i> 'i	VI. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 1119

¹⁰⁰² Hocalardan okuduğu eserleri tanıtmak veya kaydetmek amacıyla yazılmıştır.

¹⁰⁰³ Günümüze tam şekliyle ulaşmadığı için eserlerdeki biyografi sayısı tespit edilememiştir. Bu sebeple biyografi sayısı yerine (?) konulmuştur.

8	Silefi'nin (ö. 576/1180) <i>Mu'cemü's-sefer'i</i>	VI. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 794
9	Silefi'nin (ö. 576/1180) <i>el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye'si</i>	VI. Asır	Belde merkezli	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
10	Silefi'nin (ö. 576/1180) <i>el-Vecîz fî zikri'l-mücâzi ve'l-mücîz'i</i>	VI. Asır	Beldelere Göre	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 47 İcazet
11	Silefi'nin (ö. 576/1180) <i>Ebû Abdillâh er-Râzî (ö. 525/1131) için yazdığı el-Meşyeha'sı</i>	VI. Asır	Vefat Tarihine Göre	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Kitap Biyografi sayısı: 47
12	Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) <i>el-Meşyeha'sı</i>	VI. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 89
13	İbnü'l-Ahdar'ın (ö. 611/1214) <i>Şühde el-Kâtibe (ö. 574/1178) için yazdığı el-Meşyeha/el-'Umde mine'l-fevâid'i</i>	VII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
14	İbnü'l-Ahdar'ın (ö. 611/1214) <i>İbn Nekkûr (ö. 565/1170) için yazdığı el-Meşyeha/el-Fevâ'idü'l-Hisân'ı</i>	VII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
15	İbn Ebî Cerveyhi'nin (ö. 622/1225) <i>Şehâbeddin Sühreverdî (ö. 632/1234) için yazdığı el-Meşyeha'sı</i>	VII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.

16	Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin (ö. 636/1239) <i>Reşîdüddîn İbn Mesleme (ö. 650/1252) için yazdığı el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye</i> 'si	VII. Asır	Belde merkezli	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 60
17	Zekiyüddîn el-Birzâlî'nin (ö. 636/1239) <i>Ebü'l-Müneccâ İbnü'l-Lettî (ö. 635/1238) için yazdığı el-Meşyeha</i> 'sı	VII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 56
18	Reşîdüddîn el-Münzirî'nin (ö. 643/1245) <i>Sâinüddîn en-Ne'âl (ö. 659/1261) için yazdığı el-Meşyeha</i> 'sı	VII. Asır	Vefat Tarihine Göre	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 52 İcazet
19	Ziyaüddîn el-Makdisî'nin (ö. 643/1246) <i>es-Sebet</i> 'i	VII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Kitap
20	Ebu'l-Hasen Ali er-Ru'aynî'nin (ö. 666/1268) <i>el-Bernâmec</i> 'i	VII. Asır	İlim Dalına Göre	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Kitap Biyografi sayısı: 112
21	Ebü Abdillâh el-Kencî'nin (ö. 682/1283) <i>Dâniyâl et-Türkmânî (ö. 696/1297) için yazdığı el-Meşyeha</i> 'sı	VII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
22	İbnü'z-Zâhirî'nin (ö. 696/1297) <i>İbnü'l-Buhârî (ö. 690/1291) için yazdığı el-Meşyeha</i> 'sı	VII. Asır	Vefat Tarihine Göre	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 68
23	Abdülmü'min b. Halef Dimyâtî'nin (ö. 705/1306) <i>el-Mu'cem</i> 'i	VIII. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 1300

24	Muhammed b. Ebî'l-Feth Ba'lebekkî'nin (ö. 709/1310) <i>Şerefüddîn el-Yûnînî (ö. 701/1302) için yazdığı el-Meşyeha'sı</i>	VIII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
25	Sa'düddîn Mes'ud b. Ahmed el-Hârisî'nin (ö. 711/1311) <i>Şihâbüddîn el-Eberkûhî (ö. 701/1302) için yazdığı el-Mu'cem'i</i>	VIII. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı 106
26	İbnü's-Şât'ın (ö. 723/1323) <i>İbn Ebü'r-Rebî' (ö. 688/1289) için yazdığı el-Bernâmec'i</i>	VIII. Asır	İlim Dalına Göre	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Kitap Biyografi sayısı: 12
27	Tücîbî'nin (ö. 730/1329) <i>el-Bernâmec'i</i>	VIII. Asır	İlim Dalına Göre	Kitap
28	Alemüddîn Birzâlî'nin (ö. 739/1339) <i>İbn 'Abdiddâim el-Makdisî (ö. 718/1318) için yazdığı el-Meşyeha'sı</i>	VIII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
29	'Alemüddîn Birzâlî'nin (ö. 739/1339) <i>Bedreddin İbn Cemâa (ö. 733/1333) için yazdığı el-Meşyeha'sı</i>	VIII. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 74
30	Zehebî'nin (ö. 748/1348) <i>Mu'cemü's-şüyûh/el-Mu'cemü'l-kebir'i</i>	VIII. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Kitap Biyografi sayısı: 1278
31	Zehebî'nin (ö. 748/1348) <i>el-Mu'cemü'l-muhtas'ı</i>	VIII. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Kitap Biyografi sayısı: 394

32	Zehebî'nin (ö. 748/1348) <i>el-Mu 'cemü'l-latîf/el-Mu 'cemü's-sagîr</i> 'i	VIII. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
33	Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Vâdiâşî'nin (ö. 749/1348) <i>el-Bernâme</i> 'ci	VIII. Asır	Beldelere Göre	Kitap Biyografi sayısı: 279
34	Sirâcüddîn el-Kazvîni'nin (ö. 750/1349) <i>el-Meşyeha</i> 'sı	VIII. Asır	İlim Dalına Göre	Kitap
35	Şemsüddîn el-Makdisî'nin (ö. 759/1358) <i>Tâceddîn es-Sübkî</i> (ö. 771/1370) için yazdığı <i>el-Mu 'cem</i> 'i	VIII. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Kitap Biyografi sayısı: 190
36	Şemsüddîn el-Makdisî'nin (ö. 759/1358) <i>Muhyiddîn el-Yûnîni</i> (ö. 747/1346) için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı	VIII. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir.
37	İbn Râfi ' es-Sellâmî'nin (ö. 774/1373) <i>İbn İmâmi's-Sahra el-Beyyânî</i> (ö. 766/1365) için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı	VIII. Asır	Tertip Esası Olmayan	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 18
38	Akfehî'nin (ö. 821/1418) <i>İbn Zahîre</i> (ö. 817/1414) için yazdığı <i>İrşâdü't-tâlibîn</i> 'i	IX. Asır	Alfabetik	Kitap Biyografi sayısı: 60
39	İbn Mûsa el-Merakeşî'nin (ö. 823/1420) <i>Zeynüddîn el-Merâğî</i> (ö. 816/1413) için yazdığı <i>el-Meşyeha</i> 'sı	IX. Asır	Vefat Tarihine Göre	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 35
40	İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) <i>el-Mu 'cemü'l-müfhe</i> - <i>res</i> 'i	IX. Asır	İlim Dalına Göre	Kitap

41	İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) <i>el-Mecma'u'l-müessis li'l-Mu'cemi'l-müfehres'i</i>	IX. Asır	Alfabetik	Kitap Biyografi sayısı: 730
42	İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) <i>Meryem bint Ahmed el-Ezraî (ö. 758/1357) için yazdığı el-Mu'cem'i</i>	IX. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 283
43	Mücârî'nin (ö. 862/1458) <i>el-Bernâmeç'i</i>	IX. Asır	Beldelere Göre	Kitap Biyografi sayısı: 34
44	Şemsüddîn es-Sellâmi'nin (ö. 879/1474) <i>es-Sebet'i</i>	IX. Asır	Tertip Esası Olmayan	Kitap
45	Necmeddin İbn Fehd'in (ö. 885/1480) <i>Mu'cemü's-şüyûh'u</i>	IX. Asır	Alfabetik	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Biyografi sayısı: 366 İcazet
46	Ebû Ca'fer Ahmed el-Belevî el-Vâdiâşî'nin (ö. 938/1532) <i>es-Sebet'i</i>	X. Asır	Beldelere Göre	Hocalarından aldığı rivayetleri kaydetmiştir. Kitap Biyografi sayısı: 20